Devlet, İktidar, Sosyalizm

Nicos Poulantzas

Fransızcadan Çeviren:
Turhan Ilgaz

epos

Devlet, İktidar, Sosyalizm

Nicos Poulantzas

epos

Nicos Poulantzas; (21 Eylül 1936, Atina – 3 Ekim 1979, Paris) Yunanistan'da doğdu, 1953'te Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. Üniversite döneminde Yunanistan Komünist Partisi'nin (KKE) gençlik örgütünde faaliyetlerde bulundu. Ölümüne kadar Yunanistan Komünist Partisi üyesi olarak kaldı. Hukuk eğitimini tamamladıktan sonra 1960'ta Fransa'ya taşındı. 1966'da Annie Leclerc ile evlendi. 1966 yılında yayımlanan (*Nature des choses et droit*–Şeylerin Doğası ve Hukuk) ilk kitabından itibaren bütün çalışmalarında "çağdaş kapitalizmde devlet, iktidar, siyasal mücadele ve sınıflar"ı konu edindi. Paris'te birçok akademik görevde bulundu. Son görevi Vincennes Üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğüydü.

Devlet, İktidar, Sosyalizm Poulantzas'ın *son kitabıdır*. Bu kitap, Poulantzas'ın eski düşüncelerinden vazgeçtiği ya da artık "siyasal dönüşümünü" tamamladığı bir eser olarak kabul edilse de aslında solteknotratçılığın ve yeni-sol'un iktidara ve modern devlete dair görüşlerinin eleştirisine ayrılmıştır.

Kitapları şunlardır. *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (Belge Yay.), *Faşizm ve Diktatörlük* (Birikim Yay.), *Kapitalist Devlet Sorunu* – Ernesto Laclau, Ralph Miliband ile birlikte – İletişim Yay.) *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar, Diktatörlüklerin Krizi*.

Poulantzas 3 Ekim 1979'da intihar etti.

epos

EPOS YAYINLARI– 34
bilim-felsefe-politika kitapları– 24

Nicos Poulantzas

Devlet, İktidar, Sosyalizm

Fransızcadan Çeviren
Turhan Ilgaz

Yayıma Hazırlayan:
Bâki Alemdar, M. Serdar Kayaoğlu

Kitabın Orijinal Adı:
L'Etat, Le Pouvoir, le Socialism
I. Baskı, 1979

© PUF, 1981 yılında yapılan II. Basım'dan çevrilmiştir
©Epos Yayınları, 2004

Düzelti:
Gültekin Koçuşağı

Kapak Tasarımı:
Memik Kayaoğlu

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Sevda Öztekin

Baskı ve Cilt:
Cantekin Matbaası (0.312) 384 34 35

Birinci Basım: Ekim 2006 (1000 adet)
ISBN: 975-6790-43-1

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe ANKARA
Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21

Nicos Poulantzas

Devlet, İktidar, Sosyalizm

Fransızcadan Çeviren
Turhan Ilgaz

epos

İÇİNDEKİLER

Uyarı/ 7

GİRİŞ/ 9

1. Devlet kuramı üzerine 11

2. İdeolojik aygıtlar: Devlet, baskı + ideoloji mi? 31

3. Devlet, erkler ve mücadeleler 39

BİRİNCİ KISIM
DEVLETİN KURUMSAL MADDİLİĞİ

1. Fikir işçiliği ve Beden işçiliği: Bilme ve iktidar 53

2. Bireyselleşme 59

I. Devletin çatısı ve iktidar teknikleri 69

II. Totalitarizmin kökleri 69

3. Yasa.....84

I. Yasa ve terör 84

II. Modern yasa 96

4. Ulus.....104

I. Uzamsal matris: Toprak 112

II. Zamansal matris ve tarihsellik: Gelenek 120

III. Ulus ve sınıflar 130

İKİNCİ KISIM
SİYASÎ MÜCADELELER: BİR GÜÇLER DENGESİNİN YOĞUNLAŞMASI OLARAK DEVLET

1. Devlet ve egemen sınıflar 141

2. Devlet ve halkçı mücadeleler 156

3. Bir iktidar ilişkileri kuramı mı? 162

4. Devlet personeli 172

ÜÇÜNCÜ KISIM
BUGÜNKÜ DEVLET ve EKONOMİ

1. Devletin ekonomik işlevleri üzerine 184
2. Ekonomi ve siyaset.....201
3. Moloch-Devlet'in sınırları.....213
4. Geçici sonuçlar 219

DÖRDÜNCÜ KISIM
DEMOKRASİNİN GÜNBATIMI: OTORİTER DEVLETÇİLİK

1. Otoriter ve totaliter devletçilik 227
2. Devlet İdaresinin karşı durulmaz yükselişi 243
3. Egemen kitle partisi.....261
4. Devletin zayıflaması.....279

DEMOKRATİK BİR SOSYALİZME DOĞRU 279

UYARI

Bu metnin kaynağında yer alan ivedilik, her şeyden önce Avrupa'daki siyasî durumla ilgilidir: Demokratik bir sosyalizm, Avrupa'nın her köşesinde gündemde olmaktan çok uzak olsa da, birçok Avrupa ülkesinde yine de gündeme gelmektedir. Bu ivedilik, aynı biçimde, otoriter devletçilik denen ve kıyısından köşesinden de olsa, gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin tamamına damgasını vuran o yeni fenomenin yüze çıkmasıyla da ilgilidir. Nihayet, hâlihazırda Fransa'da ve başka yerlerde, devlet ve iktidar çevresinde gelişen tartışmaya gönderme yapmaktadır.

Bu konu üzerindeki çalışmalar kuramsal denilen bir biçim altında, ya da tersine, belirli bir konjonktürün içindeki doğrudan siyasî müdahale biçiminde sunulmaktalar. Burada, bilindiği üzere, eski bir alışkanlık söz konusudur. Kendimi bundan kurtarmaya çalıştım: Güncel sorunlar derinlemesine ele alınmayı hak etmek için yeterince önemli ve yenidirler. Bir başka yönden, kuram kendi fildişi kulesiyle yetinemez ve bu gerçek bugün her zamankinden daha dayatıcıdır.

Ama bu rahat alışkanlıktan kurtulmaya çalışmak, her zaman kaçınamadığım, ya da kaçınmasını bilemediğim sakıncalar da sunuyor. Bu sakıncalar, her iki yönden de, hem daha fazlasını yapma, hem de yeterince yapmama eğiliminde özetleniyorlar. Önce kuramsal yönden: Söz konusu alanlarda gündeme gelen bütün sorunları elbette ele alamadım, ama aynı zamanda ele aldıklarımın hepsinin temeline kadar da gidemedim. Dolayısıyla bu metin sistemli bir düzen taşımamaktadır. Çeşitli kısımları birbirlerine zincirlense ve birbirine gönderme yapsa da, asıl, çe-

şitli sorunların şu ya da bu görünümüne ışıklar tutmayı amaçlamaktadır.

Sonra da siyasî yönden: Somut bir siyasî konjonktürü, en başta da Fransa'nınkini, ayrıntıları ve özellikleri içinde ele alamadım.

Her ne olursa olsun, bu metnin konumu bibliyografik göndermelerin işgâl ettiği kısıtlı yeri açıklamaktadır. Çünkü bu alanlardaki literatür çok kapsamlıdır ve ben akademik yoğunluğu bir kenara bırakmak istiyordum, söz konusu göndermeleri asgari gerekliliği içinde tutmayı, esas itibariyle belirtik bir biçimde bir yazarı andığım durumlarla ve Fransa'da sürdürülen çalışmalarla sınırlamayı bilerek yeğledim.

Bu durum, Marksizmin klasik yapıtları olarak gösterilen ve her türden göndermenin daha önceki kitaplarımda yer aldığı şey için de geçerlidir. Ama bu son kitapta, yaptığım tercihin nedenleri yalnızca bunlar değildir. Bir tane daha var: Burada ortodoks Marksizm olamazdı. Hiç kimse, kendine dogmaların ve kutsal metinlerin muhafızıymışçasına birtakım görünümler veremez: Kendimi o metinlerle örtmeye çalışmadım. Bu kitapta, şahıs zamirinin kullanılmasını ve benim kendi metinlerime yapılan göndermeleri açıklayan şey de budur. Gerçek bir Marksizm adına konuştuğumu iddia ettiğimden değil, ama tastamam bunun tersi nedenlerle: Yazdığım şeyin sorumluluğunu yükümleniyor ve kendi adıma konuşuyorum.

Giriş

1
Devlet kuramı üzerine

I

Bugün devlet ve iktidardan kurtulabilen, ama aynı zamanda da onlardan söz etmeyen kimse var mı? Yalnız Fransa'da değil, ama tüm Avrupa'da bugün var olan siyasî durumun bunda hiç şüphesiz belli bir etkisi var.

Yine de bundan söz etmek yeterli değildir. Anlamaya, bilmeye ve açıklamaya çalışmak söz konusudur. Bunu yapmak için de, sorunları çarpıtmaksızın, kökünden kavramakta duraksamamak gerekiyor. Aynı zamanda da bunun önlemlerini almak ve ne kadar çekici olursa olsun, hâlihazırdaki etrafı kasıp kavuran andırışımcı ve eğretilemeci bir dilin kolaylıklarına boyun eğmemek uygundur: İlk değerlendirmelerim hiç şüphesiz oldukça kekre olacaklar. Ama ben ne yazık ki, Alphonse Allais gibi, arkadan gelen, alabildiğine tutku verici bölümlere daha çabuk geçebilmek için bu bölümü atlama rahatlığına sahip değilim.

Bu yüzyılın tüm siyasî kuramı, açık ya da örtük bir biçimde, temelde hep aynı soruyu sorar: Devlet, iktidar ve toplumsal sınıflar arasındaki münasebet nedir? Özellikle bu yüzyıl diyorum, çünkü bu soru her zaman sorulmadı, en azından bu biçim altında sorulmadı. Marksizmin kendi yolunu açması gerekti. Max Weber'den beri, her siyasî kuram kâh Marksizmle söyleşim içindedir, kâh ona karşı tavır almaktadır. Her türlü şıkta, kim hâlâ iktidar ile egemen sınıflar arasındaki münasebeti inkâr etmeye kalkışabilir ki? Oysa her siyasî kuram aynı soruyu sormakla beraber, aynı zamanda da büyük çoğunluğu içinde ve sayısız değişkiler boyunca, hep aynı cevabı vermektedir: Önce, binbir türde açıklanmaya çalışılan bir devlet, bir iktidar olacaktır, ardından, egemen sınıflar onunla şu ya da bu komşuluk ya da ittifak ilişkileri kuracaklar-

dır. Bu ilişkiler, devlet üzerinde etkiyen baskı gruplarına, ya da iktidarın kanalları içinde üreyecek ve onun düzenekleri içinde kalıba girecek esnek ve değişken stratejilere atıfta bulunarak azçok incelikli bir biçimde kavranmaktadır. Betimleme her zaman şuna gelir: Devlet, iktidar, nüfuz edilemez bir ilk çekirdekten ve egemen sınıfların, üstelik sonradan türemiş olarak etkileyebilecekleri ya da içine doğru yayılabilecekleri bir "geriye kalan"dan oluşturulmuş olacaktır. Bu, sonuçta devleti tanrı Janus'un imgesiyle kavramaktır, ya da daha iyisi, esasen Makyavel'i rahatsız edip duran güncelliğe uyarlanmış imgeyle: Yarı insan yarı hayvan, Kentauros-İktidar imgesi. Bir yazardan ötekine değişen şey, kimi zaman insan, kimi zaman da hayvan yüzün sınıfların yanında konumlanır olmasıdır.

Ama işte şu da var: Eğer böyle idiyse, filozof kimliğiyle değil ama sıradan yurttaşlar olarak ve eğer körleşmediysek, her gün saptadığımız şeyi nasıl açıklamak gerekir? Açıkça ortadadır ki bir devletin, tikel ve giderek son derece belirli çıkarlarla olan ilişkisini en küçük ayrıntılar içinde ortaya koyan uygulamaları içinde gitgide daha çok sıkıştırılmış durumdayız.

Her zaman için belli bir siyasî geleneğe bağlı olan belli bir Marksizm, bunun cevabını verdiği iddiasındadır: Devlet siyasî hâkimiyete indirgenecektir; şu bağlamda ki, her egemen sınıf kendi devletini kendi ölçüsüne ve kendi uyuşumuna göre hazırlayacak ve onu böylece istediği gibi, çıkarlarına uygun olarak kullanacaktır. Her devlet, bu bağlamda bir sınıf diktatörlüğünden başka bir şey olmayacaktır. Terimleri daha baştan kullanarak söylersek, bu, devlet aygıtını devlet erkine indirgeyen ve devleti tümüyle araçsal yönden kavrayan bir yaklaşımdır.

Bu yaklaşım böylece özsel olan şeyden yoksundur. Bunun nedeni, devletin bir "sınıfsal yapıya" sahip olmayışı değildir: Ne var ki, aslında, devlete ilişkin her türlü siyasî kuramın içerdiği sorun, aynı açıdan yaklaşmış olmasalar bile Marksizmin kurucu babaları için de gündeme gelmiştir. Bu sorun onları da uğraştırır, dahası, onların saplantısıdır. Devletin *özel* bir aygıt olduğu konusunda diretirler; devlet, siyasî egemenliğin münasebetlerine (şu ya da bu münasebetlerine) indirgenebilir olmayan kendine özgü maddî bir çatıya sahiptir. Bu da, kapitalist devlet için şöyle formülleştirilebilir: Egemenlik amacındaki burjuvazi ne-

den genellikle başkasına değil de bu ulusal-halkçı devlete, kendine özgü kurumlarıyla bu modern temsiliyetçi devlete başvurmaktadır? Kaldı ki, eğer burjuvazi, devleti bütün aksamıyla ve kendine uygun bir biçimde üretebiliyorsa, tercih edeceği devletin bu devlet olduğu hiç de besbellilik taşımamaktadır. Bu devlet ona pek çok yararlar sağladıysa ve her zaman sağlıyorsa da, burjuvazi, bugün olduğu gibi geçmişte de bundan her zaman memnun olmanın uzağındadır.

Yakıcı bir sorundur bu, çünkü hâlihazırdaki devletçiliği, fazlasıyla bildiğimiz üzere devletin gündelik hayatın bütün alanlarına uzanan faaliyetlerini de ilgilendirir. Burada da yine, sözünü ettiğimiz Marksizmin verdiği cevap temyiz kabul etmez: Bu faaliyetlerin tamamı, egemen sınıfın ya da beslediği ve buyurduğu politikacıların istencinin yayılımı olacaktır. Oysaki açıkça ortada olduğu üzere, devletin, örneğin sosyal güvenlik gibi, asla salt siyasî egemenliğine indirgenemeyen bir dizi işlevi vardır.

Egemen sınıfın ürünü ya da eklentisi olan basit bir devlet imgeselliğinden kurtulmak için biraz çabalandığında hemen bir başka tuzakla karşılaşılır: Siyasî kuramın yine de aynı olan, bir başka geleneksel cevabının tuzağıyla. Bu kez de daha güncel bir başka Marksizm, durmadan bu tuzağa düşmektedir: Devletin ikili yapısına atıfta bulunulacaktır bu kez. Bir yanda, (yine o büyük bölüştürme) belli bir biçimde sınıfların ve mücadelelerinin yanında devletin bir çekirdeği olacaktır. Şüphesiz, bu çekirdek konusunda, devlet ve iktidara ilişkin öteki kuramlardakilerle aynı açıklamaya başvurulmamaktadır: Özellikle üretim ilişkilerinin indirgendiği üretici güçlere atıfta bulunulmaktadır. Burada, sınıfların ve verdikleri mücadelelerin ortada görünmeyecekleri ünlü *ekonomik yapı* söz konusudur. Bu yapı bir ilk devlete, tastamam "özel" olana ve devletin tümüyle teknik, ya da daha soylu bir terimle tümüyle toplumsal önlemlerine yer verecektir. Sonra, yani öte yanda, devletin bu kez sınıflar ve onların mücadeleleriyle ilişki halindeki öteki yapısı yer alacaktır. İkinci bir devlet, bir süper-devlet ya da devlet içinde bir devlet, aslında arkasından doğru ona aşılanarak birincisine eklenecek ve sınıf devleti olacak bir devlet; bu durumda da burjuvazinin ve siyasî egemenliğin devleti. Bu ikinci devlet, birincisinin işlevlerini yozlaştırmak, kötücülleştirmek, kirletmek ya da saptırmak için ortaya çıkacaktır. Bu-

rada da yine belli bir Marksizmden söz ediyorum, ama bu çok daha ilerilere gitmektedir: Sol teknokratçılık diye adlandırdığım bu şey hâlihazırda ortalığı kasıp kavurmaktadır, hattâ ve özellikle de üretici güçlere değil de, daha bayağı bir tarzda işbu "sanayileşme-sonrası" toplumlarda, devletin teknik-ekonomik görevlerinin içsel karmaşıklaşmasına atıfta bulunduğunda...

Dolayısıyla bu cevap, geleneksel ya da günün beğenisine uyarlanmış siyasî kuramın, yüzlerce yıllık cevabından pek de fazla farklı değildir: Daha sonra egemen sınıflar tarafından şu ya da bu tarzdan kullanılacak ayrı bir devlet-iktidar. Şeyleri adlarıyla söyleyelim: Devletin sınıfsal yapısından değil, ama sınıfsal kullanılışından söz etmek gerekir. Devletin çifte yapısı terimini hatırlatıyorum, ama bu terim bu çözümlemelerin gerçekliğini örtmüyor: Devletin gerçek yapısı, o birinci devlettir; öteki, bir alışkanlıktır. Yüzlerce yıllık siyasî kuram için, yarı insan yarı hayvan devlet kuramı için olduğu gibi: Bu kuram için de, gerçek devlet-iktidar, avluya bakan taraftaki (sınıfların tarafı) yarı değildir, bahçeye bakan taraftaki öteki yarıdır.

Yalnızca şunu anımsatmak için şematize ediyorum: Eğer her siyasî kuram, Marksizm de dâhil olmak üzere sosyalizmin bütün kuramları, her zaman bu aynı soru çevresinde dönüyorlarsa, bu, orada gerçek bir sorun olduğu içindir. Bu alandaki tek sorun değildir elbette, ama başlıcasıdır ve aynı zamanda, tahmin edileceği üzere demokratik sosyalizme geçişte devletin dönüştürülmesi sorununu da ilgilendirmektedir. Her ne olursa olsun, bu alanda bir yerlere ulaştıran yalnızca tek bir yol, çemberden çıkartabilecek tek bir cevap vardır. Bu cevap basit bir şekilde duyurulabilir: Devletin gerçekten de kendine özgü maddî bir çatısı vardır ve bu çatı hiçbir zaman yalnızca siyasî egemenliğe indirgenemez: Devlet aygıtı denen o özel ve giderek korkutucu şey, devlet erki içinde tükenmez. Ama siyasî egemenliğin kendisi de devletin kurumsal maddîliği içinde kayıtlıdır. Eğer devlet, tüm aksamıyla egemen sınıflar tarafından üretilmediyse, onlar tarafından sadece ele geçirilmiş de değildir: Devlet erki (kapitalist devlette burjuvazinin erki) bu maddîlik içinde çizilmiştir. Devletin bütün edimleri siyasî egemenliğe indirgenmez, ama yine de onun kurumsal izlerini taşır.

Kanıtlanması gereken şey budur. Buna kalkışmak, demem yanlış kaçmazsa kolay bir iş olamazdı. Keza, en basit cevaplar da, doğru cevaplar olduklarında en karmaşık olanlardır. Labirent ve karmaşalar içinde kaybolmamak için, ipin ucunu elden bırakmamak gerekiyor: Devletin ve iktidarın maddî çatısının temelini, üretim ilişkilerinde ve iş-bölümünde aramak gerekir, ama bunların genellikle anlaşıldığı bağlamda değil, sonunda anlaşılır kılındıkları bağlamda değil. Burada, sınıfların, erklerin ve mücadelelerin ortada görünmeyecekleri bir ekonomik yapı söz konusu değildir. Sözünü ettiğimiz temelin araştırılması esasen devletin sınıflarla ve mücadelelerle ilişkiye sokulmasıdır, ama bu yalnızca bir ilk adımdır. Temel söz konusu olduğu içindir ki devletin ve iktidarın çevresinde sürdürülen çok daha geniş güncel tartışmaya girmek için onu incelemeye çalışacağım.

II

Şu halde, kendi payıma, daha önceki metinlerimde yapmış olduğum bazı çözümlemeleri kısaca hatırlayarak başlamak gerekiyor.

Devletin üretim ilişkileriyle münasebeti, esasen devletin ve "ekonomik temelin" münasebetleri sorusunu gündeme getirir. "Ekonomik temel" teriminden tam olarak ne anlaşıldığı bilmek gerekir, çünkü devletin ve üretim ilişkilerinin, giderek devletin ve sınıf mücadelesinin münasebetine ilişkin olarak benimsenen tavır gerçekten de buna bağlıdır.

Ekonomiyi, çeşitli üretim kipleri boyunca, *yapısı* ve *özü* neredeyse Aristotelesgil bir tür içsel tümleştiriciyle özde-yeniden-üretilebilen ve özde-düzenlenebilen *değişmez öğelerden* bileşmiş olarak düşünen ekonomist-formalist bir kavrayıştan uzaklaşmaya devam etmek her zamankinden de daha fazla zorunludur. Bu anlayış, bilindiği üzere, Marksizmin tarihi içindeki sürekli bir iğvadır ve halen güncelliğini korumaktadır. Bu yoldan geleneksel ekonomizm ile bağlarını sürdüren bu anlayış, üretim ve sömürü ilişkilerinin bizatihi bağrında yerleşik mücadelelerin taşıdığı rolü gizler. Aynı biçimde ekonomik olanın (ve karşılık olarak da siyasî olanın, yani devletin) uzamını ve alanını, bütün üretim tarzları boyunca özde-yeniden-üretimi aracılığıyla değişmeksizin çizilmiş

içsel sınırlara sahip ve yerinden oynatılmaz bir şey gibi düşünür. Devletin ve ekonominin ilişkileri düzleminde, sonuçta oldukça eski olan bu anlayış, iki yanlış yoruma yol açabilir ve bunların sonuçları da esasen ve çoğu kez bileşik bir tarzda ortaya çıkar:

"Temelin" ve "üstyapının" topolojik betimlenişine bağlı eski bir ikircimi destekleyebilir ve böylece devleti ekonomik olanın sıradan bir eklentisi-yansıması olarak düşünebilir: Bu durumda devlet, kendine özgü uzama sahip olmak yerine ekonomiye indirgenebilir olacaktır. Devlet ile ekonominin ilişkisi, en iyi şıkta, esas itibariyle özde-yeterli gibi düşünülen ekonomik bir temel üzerinde, devletin ünlü "geriye dönen edimi"ne indirgenecektir. Burada devletin geleneksel ekonomist-mekanist kavranışı söz konusudur, bunun içerim ve sonuçları, bugün artık üzerinde durmamı gerektirmeyecek ölçüde biliniyor.

Ama toplumsal bütün, özerk yapısıyla ya da özüyle, merci olarak ya da düzeyler biçiminde kavrandığı zaman, söz konusu anlayış aynı biçimde bir başka ikircime de yol açabilir. Ekonomi, çeşitli üretim tarzları boyunca (kölecilik, feodalizm, kapitalizm) içsel bir uzam içinde değişmez bir dizi öğeler aracılığıyla ihata edildiğinden, aynı anlayış, andırışım yoluyla üstyapısal mercilere (devlet, ideoloji) uyarlanmış olacaktır. Çeşitli üretim tarzlarını üretecek olan şey, yapıları gereği özerk olan bu mercilerin *a posteriori* bileşimi olacaktır.

Burada, bu ikinci anlayış, üstyapısal mercileri ekonominin eklentileri-yansımaları gibi kavrayacak yerde, her zaman kendi başına özde-yeniden-üretilebilir bir ekonomik uzam betiminde temellenmiş olarak, bu mercileri tözleştirmek ve onları çeşitli üretim tarzları boyunca ekonomik temele kıyasla değişmez bir özerklikle donatmak riskini taşıyacaktır. Üstyapısal mercilerin (devlet, ideoloji) yapısal özerkliği, ekonominin özerkliğine özde-yeterliliğini ve özde-yeniden-üretimine meşruiyetini kazandırmaya yarayacaktır. Onları göstermek için kullanılan figürler hangisi olursa olsun, devlet ve ekonomik olan arasındaki ilişkileri ilkesel *dışarılık* ilişkileri gibi düşünen bu iki anlayışın kuramsal suç ortaklığı görülüyor.

Böylece, "temelin" ve "üstyapının", ekonomik olanın belirleyici rolünü bir bakıma görselleştirmeye imkân veren tümüyle betimsel amaçlı yapısalcı imgesi, toplumsal gerçekliğin ve giderek bu belirleyici ro-

lün eklemlenmesinin doğru bir tasvirine uygun olamayacağı gibi, hattâ uzun vadede ve birçok yönden, felâketçil olduğunu da göstermiştir. Hiç şüphe yok ki buna güvenmemekte büyük yarar vardır: Kendi hesabıma, uzun zaman var ki ben onu devletin çözümlenmesinde kullanmıyorum.

Bu anlayışların kuramsal bir işlemden geçirilebilecek nesnelerin ortaya çıkarılması ve inşa edilmesiyle ilgili olarak da birtakım sonuçları olmaktadır. Ekonomik uzamın tarih-aşırı işleyişine ilişkin bir *genel ekonomi kuramını* epistemolojik yönden yalıtılabilir nesne olarak mümkün ve meşru kabul etmek gibi ortak bir özellik sunmaktadırlar. Ekonomi-nesnesinin çeşitli üretim tarzları içinde farklılaştırılması, sadece, özde-düzenlenmiş bir ekonomik uzamın, değiştirilmez sınırlara sahip içsel başkalaşımlarını, ekonominin genel kuramının ("ekonomi bilimi") sırrını açıklayacağı başkalaşımları ve dönüşümleri ortaya çıkaracaktır. Bu iki anlayış, sözü edilen üstyapıların incelenmesi düzleminde birbirinden ayrılmakta ve her ikisi de aynı ölçüde yanlış olan karşıt sonuçlara ulaşmaktadır. Birinci anlayışa göre, üstyapısal alanların, kendi özgün nesnesi olan her türlü özgül incelenmesi kabul edilmezdir, çünkü ekonominin genel kuramı ekonomik temelin mekanik yansımasını-üstyapılarını açıklamanın anahtarlarını sağlamaktadır. Buna karşılık, ikinci anlayışa göre, ekonominin genel kuramına her türlü üstyapısal alanın, en başta da siyasetin-devletin bir *genel kuramı* andırışım yoluyla eşlik etmelidir. Keza devletin bu genel kuramı da devleti çeşitli üretim tarzları boyunca özgül ve yalıtılabilir nesne olarak ele almak zorundadır: Devletin kendisi, epistemolojik nesne olarak değiştirilmez sınırlara, ekonominin zamansız sınırları dışında kalan, dışlanma aracılığıyla kendisine tanınmış olan sınırlara sahipmiş gibi kabul edilmektedir. Ekonomi-nesnesinin, içeriden özde-yeniden-üretilebilir gerçekliğin içsel hudutları, kendi içsel yasalarıyla, dışarının, devletin, yani ekonominin aynı şekilde yerinden oynamaz uzamını dışarıdan kapladığı için yerinden oynamaz uzamın içsel hudutlarına ulaştırmaktadır.

Yanlış anlayışlardır bunlar. Aslında işin doğrusu nedir?

1. Ekonominin uzamı ve yeri, üretim, sömürü ve emek fazlasını sömürme ilişkilerinin uzamı (sermayenin yeniden üretiminin ve terakümü-

nün ve artı değerin kapitalist üretim tarzı içinde sömürülmesinin uzamı), öteki üretim tarzları (kapitalizm-öncesi) içinde de, kapitalizm içinde de hiçbir zaman sıkıca kapalı ve bölmelenmiş, özde-yeniden-üretilebilir ve içsel işleyişinin kendine özgü "yasalarına" sahip bir düzey oluşturmamıştır. Liberal devletin, üretimin "maddî altyapısını" yaratmak ve ayakta tutmak dışında ekonomik faaliyet içinde doğrudan yer almadığı yolundaki bir dizi yanılsamaya karşın, *siyaset-devlet* (ama ideoloji için de aynı şey geçerlidir), *farklı biçimlerde olmakla birlikte, üretim ilişkileri içinde ve böylece de onların yeniden üretiminde her zaman kurucu olarak mevcut olmuştur*, buna esasen kapitalizmin tekelci-öncesi aşaması da dâhildir. Devletin ekonomiye kıyasla işgâl ettiği yer hiç şüphesiz yalnızca çeşitli üretim ilişkileri boyunca değil, ama aynı biçimde kapitalizmin bizatihi aşama ve evrelerine göre de değişime uğrar. Ama bu değişimler her türlü şıkta ve hiçbir durumda topolojik bir dışarılık figüründe kayıtlı değildirler: Hep ekonomi dışında kalan merci olarak devlet, kimi zaman bizatihi üretim ilişkilerinde müdahil olacak ve bu durumda ekonomik uzama dalacaktır, kimi zaman da dışarıda kalacak ve yalnızca ekonominin periferisinde eyleyecektir. Devletin ekonomiye kıyasla yeri, her zaman devletin üretim ilişkilerinde ve bunların yeniden üretiminin bizatihi bağrında yer alan kurucu bir mevcudiyetinden başka bir şey değildir.

2. Bu da, hem ekonomi hem de devlet kavramlarının çeşitli üretim tarzları içinde ne aynı genişliğe, ne aynı uzama, ne de hattâ aynı anlama sahip olduğunu, sahip olabileceğini söylemekle aynı şeydir. Üretim tarzları, soyut bir düzeyde bile her kezinde ayrımsal bir bağdaştırıcıdan kaynaklanan tümüyle ekonomik biçimler, kapalı bir uzamda ve içsel sınırlarla devinen kendinde değişmez ekonomik öğeler olarak kavranamayacakları gibi, bu öğeler ve kendileri de devinimsiz tözler gibi düşünülen başka mercilerin – devletin – değişmez öğeleri arasındaki bağdaştırıcıları da oluşturmazlar. Kısacası, bir üretim tarzı, her biri yine de dokunulmaz ve ilişkiye geçirilmelerini önceleyen bir yapıya sahip çeşitli merciler arasındaki bir bağdaşımın ürünü değildir. Ekonomik, siyasî ve ideolojik belirlenişlerin bütünsel birliği olarak

üretim tarzıdır ki, bu uzamların sınırlarını belirler, alanlarını çizer, karşılıklı öğelerini tanımlar: Onları oluşturan şey *öncelikle* ilişkiye sokulma biçimleri ve eklemlenişleridir. Bu, her üretim tarzında, üretim ilişkilerinin belirleyici rolüyle olur. Ama bu belirleme, her zaman ancak bir üretim tarzının birliği içinde gerçekleşir.

3. Kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerinde, doğrudan üreticiler emeğin nesnesinden ve ekonomik mülkiyet ilişkisi içinde üretim araçlarından ayrılmış durumdalarken, üretim ilişkilerinin ikinci kurucu ilişkisi, sahiplik ilişkisi içinde bunlardan ayrılmış değillerdi. Doğrudan üreticiler (örneğin feodalizmde köylüler ve serfler) bu nesnelere ve araçlara "bağlanmış" durumdaydılar, emek sürecine görece hâkimdiler ve mülkün sahibinin doğrudan müdahalesi olmaksızın bu süreçleri harekete geçirebiliyorlardı. Bunun asıl sonucu, Marx'ın devlet ve ekonominin dar "binişmesi" ya da "karmalığı" olarak gösterdiği şey oluyordu. Emek fazlasının, emeğin nesnesine ve çalışma araçlarına sahip olan doğrudan üreticilerden sömürülmesi için meşru şiddet uygulanması üretim ilişkilerinde örgensel olarak içerilmiştir. Devlet ve ekonomi arasındaki bu kesin ilişkiler nedeniyle, bunların çevresi, yaygınlığı ve anlamı, kapitalizmde olduğundan tümüyle başka türlüdür.

Kapitalizmde, doğrudan üreticiler emeğin nesnesinden ve araçlarından tümüyle *yoksunlaştırılmıştır*, bunlardan yalnızca ekonomik mülkiyet ilişkisi içinde değil, ama aynı zamanda sahiplik ilişkisi içinde de ayrılmışlardır. Kendi emek güçlerinden başkaca bir şeye sahip olmayan ve mülk sahibinin emek gücünün satılıp-alınmasına ilişkin sözleşme aracılığıyla hukuksal yönden temsil edilen katılımı olmaksızın emek sürecini hareket ettiremeyen "özgür emekçiler" figürünün yüze çıkışına tanık olunur. Emek gücünün kendisini de bir mal haline getiren ve emek fazlasını artı-değere dönüştüren, kapitalist üretim ilişkilerinin bu belirli yapısıdır. Bu yapı, aynı biçimde, devlet ve ekonominin münasebetleri bağlamında, devletin ve ekonomik uzamın (sermayenin terakümü ve artı-değerin üretimi) görece *ayrılmasına* da imkân verir, bu da kapitalist devlete özgü kurumsal çatının temelinde yatan ayrımdır, çünkü devletin ve ekonominin karşılıklı olarak yeni uzamlarını ve alanlarını çizer. Şu halde devletin ve sermayenin ye-

niden-üretim uzamının kapitalizme özgü ayrımı söz konusudur: Bu ayrım, özü gereği özerk ve üretim tarzı hangisi olursa olsun değişmez öğelerden bireşmiş mercilerin özel bir etkisi gibi değil, ama onların kendi öğelerini bile dönüştürmek suretiyle devletin ve ekonominin yeni uzamlarını belirlediği ölçüde, kapitalizme özgü bir özellik olarak kavranmak zorundadır.

Dolayısıyla bu ayrım, sanki devlet burada ekonomiye yalnızca dışarıdan müdahale ediyormuşçasına, devletin ve ekonominin gerçek bir dışarılıklığını düşündürtmemelidir. *Bu ayrım, kapitalist düzende, siyasetin üretim ilişkileri içindeki ve böylece bu ilişkilerin yeniden-üretimindeki kurucu mevcudiyetinin büründüğü belirgin biçimden başkaca bir şey değildir.* Devletin ve ekonominin bu ayrımı ve devletin ekonominin içindeki bu mevcudiyeti-edimi, kapitalist düzen içinde devlet ve ekonominin münasebetlerinin bir ve aynı figüründen ibaret kalırken, dönüştürülmüş olmakla birlikte, esasen kapitalizmin bütün tarihini, aşamalarının ve evrelerinin tamamını kat eder: Bunlar, kapitalist üretim ilişkilerinin sert çekirdeğini açığa çıkarırlar. Tekelci-öncesi aşamada, devlet sermayenin yeniden-üretim uzamının gerçek anlamda dışında olmadığı gibi, tekelci kapitalizmin, özellikle de halihazırdaki evresinin içinde de devletin rolü devlet ve ekonomi arasındaki ayrılığın lağvedilmesine yol açmamaktadır, tam tersine: Bu, kapitalizmin tekelci-öncesi aşamasındaki (rekâbetçi ya da liberal denen aşama) devlet ve ekonomi münasebetlerine olduğu kadar, halihazırdaki aşama ve evresindeki devlet ve ekonomi münasebetlerine ilişkin olarak da sıkça rastlanan ve aynı zamanda doğru olmayan bir çözümlemedir. Kapitalizmin tarihi boyunca, üretim ilişkilerinin geçirdiği değişimlere bağlı olarak, devlet-ekonomi münasebetlerindeki özsel değişimler, bu ayrımın ve devletin üretim ilişkileri içindeki mevcudiyetinin-ediminin "dönüştürülmüş biçimlerinden" başka bir şey değildir.

Oysa, siyaset-devlet ve ekonominin uzamı, alanı, dolayısıyla da bu kavramların kendilerini çeşitli üretim tarzlarında karşılıklı olarak farklı biçimde göstermeleri ölçüsünde, her türlü şekilci kuramsalcılığa karşı, çeşitli üretim tarzları boyunca değişmez bir kuramsal nesneye sahip

olan genel bir ekonomi kuramı ("ekonomi bilimi" anlamında) var olamayacağı gibi, siyaset-devlete ilişkin ve bütün o tarzlar boyunca değişmez bir kuramsal nesneye sahip bir "genel kuram" da (siyaset "bilimi" ya da "sosyolojisi" anlamında) var olamaz. Bu, devlet doğası ya da özü gereği özerk, değiştirilmez sınırlara sahip bir merci oluştursaydı ve bu merci kendi kendisinde kendine özgü tarihsel yeniden-üretiminin yasalarını içerseydi, meşrulaştırılmış olurdu. Burada genel kuram terimini güçlü anlamı içinde düşünüyorum: yani, hem genel ve zorunlu önermelerden kalkarak, devlet türlerini çeşitli üretim tarzları içinde aynı bir kuramsal nesnenin tekil ifadeleri olarak açıklayabilecek, hem de bu nesnenin, kendine özgü yerinde, bir üretim tarzından ötekine geçirdiği başkalaşımları, yani bir devletten ötekine geçişi-aktarımı işaretleyecek dönüşüm yasalarını serimleyebilecek sistemli bir kuramsal *corpus* anlamında. Buna karşılık, tümüyle meşru olan şey, özgül bir nesne ve bir kavram kuran bir *kapitalist devlet kuramı* olmaktadır: Bu da, kapitalist düzende devlet uzamının ekonomik uzamdan ayrılmasıyla mümkün kılınmaktadır. Bir kapitalist ekonomi kuramının meşruiyeti konusunda da aynı şey geçerlidir, o da emeğin üretimi-emek süreci ilişkilerinin devletle ayrılması nedeniyle mümkün kılınmaktadır.

Şüphe yok ki *devletle ilgili genel kuramsal önermeler* ileri sürmek mümkündür: ama onlar Marx'ın "genel olarak üretim"le ilgili önermeleriyle aynı statüye sahiptirler, yani devletin genel kuramı statüsü taşıdıklarını iddia edemezler. Bunu belirtmek önem taşıyor, çünkü Marksizmin klasik yapıtlarında "Devletin Marksist-Leninist kuramı" başlığı altında devlet üzerine genel önermeler sunulmasına içkin inanılmaz dogmatizm bugün hâlâ devam ediyor. Fransız Komünist Partisi içinde proletarya diktatörlüğü konusundaki yakın tarihli tartışmada, bu nosyonun "korunmasından" yana olanların bazılarında bunu saptayabildik, özellikle de E. Balibar'ın *Sur la dictature du prolétariat* [Proletarya Diktatörlüğü Üzerine] isimli kitabında.

Marksizmin klasiklerinde elbette genel bir devlet kuramı bulamayız, bunun nedeni sadece onların şu ya da bu nedenlerle, böylesi bir kuramı tastamam geliştirememiş, ya da geliştirmeyi bilememiş olmaları değildir, genel bir devlet kuramının mümkün olamamasıdır. Korkunç güncel bir sorundur bu: Bunu, özellikle İtalyan solu içinde devlet ko-

nusunda sürdürülen tartışmada görmekteyiz. N. Babbio, daha çok yakınlarda, çok ses getiren iki makalesinde Marksizmin genel bir devlet kuramına sahip olmayışına bir kez daha işaret etti. Bunun üzerine, birçok İtalyan Marksist, böylesi bir kuramın Marksizmin klasikleri içinde "tohum" halindeki varlığını ve bunu geliştirmenin söz konusu olduğunu, dolayısıyla böyle bir kuramın meşruiyet taşıdığını ileri sürerek cevap vermek zorunda hissettiler kendilerini.[1] Bobbio'nun öne sürdüğü gerekçeler en iyi gerekçeler olmasa da, olgu gerçekliğini sürdürmektedir: Devlete ilişkin genel kuram yoktur, çünkü olabilemez. Bu kesin nokta üzerinde, iyi ya da kötü niyetli, Marksizmin siyasete ve iktidara ilişkin genel bir kuram düzeyindeki sözümona yetersizliklerini kınayan tüm eleştiricilere karşı sağlam durmak gerekir. Marksizmin, başka noktalarda olduğu gibi burada da adı geçen siyaset felsefesinin büyük metafizik kuşbakışlarından, Tarih'in, Siyaset'in, Devlet'in ve İktidar'ın büyük sırlarını açınlama iddiasındaki genel ve soyut kuramsallaştırmanın muğlaklıklarından ve sislerinden uzakta kalmış olması, gerçekten de en değerli yönlerinden biridir. Buna, bugün Avrupa'daki ve özellikle de Fransa'daki siyasî ivedilikler karşısında, bir kez daha, çoğunlukla, en geleneksel spiritüalist metafiziğin cılkı çıkmış terimlerini çiğnemekten başka bir şey yapmayan büyük sistemleştirmelerin, İktidarın İlk ve Nihai Felsefelerinin yeniden yüze çıkışının tipik göstergesi olan o kaytarmaya tanıklık ettiğimiz bir sırada işaret etmek, her zamankinden daha uygun düşmektedir. Ve Deleuze'den "yeni filozoflara" kadar uzun bir liste, kavram piyasasını Dediğimdedikçi, Hükümdar, Efendi ve aynı türden daha başka terorist ve mistifiye edici büyük Nosyonlarla neşe içinde doldurarak bunu yapıyor.[2] Bugün Fransa'da Felsefe Kongresi eğleniyor, ama bütün bunlar aslında hiç de komik değil. Gerçek sorunlar, kendilerini asla herhangi bir şeyi açıklamayı başaramamış aşırı-basitleştirici ve tumturaklı genelleştirmelerle çözülmeye bırakmayacak ölçüde ciddî ve karmaşıktır.

Bunun nedeni Marksizmin devlet ve iktidar konusundaki çözümlemelerinde hiçbir yetersizliğin bulunmayışı değildir, bu yetersizliklerin

---

[1] Bu tartışmanın tamamı *Il marxismo e lo Stato* başlığı altında yayımlandı, 1976.

[2] G. DELEUZE ve F. GUATTARI, *L'anti-Œdipe*, 1975. "Yeni filozoflar" akımıyla ilgili olarak, bundan böyle iki kitaba atıfta bulanacağım: B. H. LEVY, *La barbarie à visage humain*, 1972 ve A. GLUCKSMANN, *Les maîtres penseurs*, 1977.

arandıkları yerde olmayışlarıdır. Dünyadaki halk kitlelerine fazlasıyla pahalıya mal olan şey, Marksizmin içinde genel bir devlet ve iktidar kuramının bulunmayışı değil, ama düpedüz ve uzunca bir süre boyunca bizlere devletin "Marksist-Leninist kuramı" biçimi altında benzer bir kuramsal sistem görevi yapmış olan eskatolojik ve yalvaççça dogmatizmdir. Marksizmin bu bağlamdaki gerçek ve giderek önemli yetersizlikleri, bizatihi kuramsallaştırmanın meşruiyet taşıdığı alanları ilgilendirir. *Pouvoir politique et classes social*'de[3] [Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar] ve onu izleyen metinlerimde nedenlerini açıklamaya çalıştığım bu yetersizliklerin hem genel kuramsal önermelere *ve* hem de kapitalist devlet kuramına ilişkin olduklarını gösterdim. Bunların hâlihazırdaki sonuçlarından bir tanesi, Doğu ülkelerindeki rejimlerin ve devletin yeterince ileriye götürülmüş ve tatminkâr çözümlemesinin bulunmayışıdır.

Böylece, bu metinde, daha sonra kapitalist devlete gelmek üzere önce devlet konusundaki genel önermeleri serimleyip derinleştirmek yerine, bunu, kuramının geliştirilmesi mümkün ve meşru olan kapitalist devlete ilişkin bir çözümleme boyunca yapacağım. Hegelgil-Marksist bir tarihselciliğin uzun bir süre ve basitleştirerek inandığı gibi, kapitalizmin kapitalizm-öncesi üretim tarzlarında içerilmiş "tohumların" aşamalı ve düz bir çizgide ilerleyen filizlenmesini oluşturduğu için değil; bu, maymunu açıklayan şeyin insan olması anlamına gelirdi. Kapitalist devlet, devlet konusunda ve kendinden yola çıkarak, sanki tarihsel gerçek içinde aşamalı bir biçimde kendi yolunu açan bir kökensel *Erstaat*'ın kusursuz cisimleşmesini oluşturuyormuşçasına genel önermeler getirmeye imkân vermez; bu da hâlâ birçok iktidar kuramcısını rahatsız eden şeydir (genel önermelerin formülleştirilmesini mümkün kılan tarihsel koşullar sorunu –kapitalizm– bambaşkadır). Kapitalist düzende, siyasî uzamın kendine özgü ve kapitalist düzenin kuramını meşru kılan özerkliği, devletin özünde ve yapısında mevcut bir özerkliğin tamamlanmış ve kusursuz gerçekleşmesi değil, üretim ilişkileriyle, kapitalizme özgü ayrılığının sonucudur. Kapitalist devlet kuramı sadece devlet konusundaki genel önermelerden çıkarsanamaz. Bu metin-

[3] Maspero, 1968.

de her ikisini de aynı zamanda sunmamın nedeni, genel önermelerin, özgün bir kurama imkân verebilen o nesneyle, kapitalist devletle daha iyi bir biçimde gösterilebilmesidir.

Devlet konusunda, nesnesinin çeşitli üretim tarzları boyunca sergilediği dönüşümleri düzenleyen genel yasaları ortaya koyan genel bir kuramın var olabilmesi ölçüsünde, bir devletin bir başkasına geçişiyle, *özellikle de kapitalist devletin sosyalist devlete geçişiyle* ilgili benzer bir kuram da var olamaz. Kapitalist devlete ilişkin bir kuram sosyalizme geçiş sürecindeki devlet konusunda önemli öğeler sağlar. Ama bu öğeler, kapitalist devlet kuramıyla aynı statüde olmadıkları gibi, devlet üzerine genel kuramsal önermelerin içinde bile tümüyle özel bir statüye sahiptirler. Elbette eylem için rehberler olarak, ama en çoğu, işaret panoları anlamında iş gören *pratik durumdaki kuramsal-stratejik nosyonlardan* başkaca bir şey oluşturamazlar. Belli bir ülke için bile olsa, sosyalizme geçiş devletinin olası "modeli" de, somut durumlara göre tikelleştirilebilen evrensel model de, sosyalizme geçiş devletinin kuramsal yönden garantili ve şaşmaz reçetesi de yoktur, olabilemez. Kendi hesabıma, Batı Avrupa ülkelerinde sosyalizme geçiş devletiyle ilgili olarak bu metinde yapacağım çözümlemeler de bu iddiada bulunamazlar. Bu konuda daha baştan tavır koymak gerekiyor: Şimdi artık biliyoruz, ne kadar bilimsel olursa olsun, gerçek bir eylem kuramı olarak kalan Marksizme kadar ve o da dâhil olmak üzere, bir kuramdan yapabileceğinden fazlasını beklemek mümkün değildir. *Kuram ile pratik arasında, kuram ile gerçek arasında her zaman için yapısal bir mesafe vardır.*

Aslında tek olan iki mesafe demek daha doğrudur. Ne Batı'daki totalitarizmlerin "sorumluları" Aydınlanma çağı filozoflarıdır, ne de Doğu'da olup bitenlerden Marksizm "sorumlu"dur. Yalnızca kaba anlamıyla, yani gerçek Marksizmi aklamak üzere Doğu'da saptırılmış bir Marksizmin söz konusu olduğu anlamında da sorumlu değildir: Çünkü kuram ile gerçek arasındaki o mesafe mevcuttur ve bu mesafe, Marksizm de dahil olmak üzere bütün kuramlar için geçerlidir. Bu mesafeyi ortadan kaldırmak istemek, önüne gelen kurama aklına geleni söyletmektir, kuram adına aklına geleni yapmaktır.

Çünkü bu mesafe doldurulması mümkün olmayan bir çukur değildir, tam tersine: Pusuya yatmış istihkâmcılar her zaman açık duran bu mesafenin içine dalarlar. Yine bugün biliyoruz ki, hangisi olursa olsun ve ne kadar özgürleştirici olursa olsun, söyleminin "saflığı" içinde, kuram ile pratik arasındaki mesafeyi donduranlar tarafından, metinlerin uygulayıcıları ve gerçeğin indirgeyicileri tarafından totaliter iktidar amaçları uğruna olası kullanılışını dışlamaya yetecek kuram yoktur; onlar her zaman bizatihi saflığı içindeki bu kuramı sahiplenebilirler. Ama bu durumda suç Marx'ta değildir, esasen Platon'da, İsa'da, Rousseau'da ya da Voltaire'de de değildir. Kuram ve gerçek arasındaki bu mesafe bütün tahkim çabalarına karşın her zaman varlığını sürdürür. Stalin "Marx'ın suçu" değildir, tıpkı, düşünceleri bazı yönlerden bizatihi saflıkları içinde o totalitarizmleri örtmek için kullanılmış olsa bile, Bonaparte'ın da (birincisi) Rousseau'nun suçu, Franco'nun İsa'nın suçu, Hitler'in Nietzsche'nin suçu ya da Mussolini'nin Sorel'in suçu olmadığı gibi.

Bütün bunlar hâlihazırda "yeni filozofların" bize yineleyip durdukları şeyin tersini gösteriyor; onlar şimdiye kadar ve bildiğim kadarıyla, Karl Popper'in ardından,[4] ama onun zekâsını ve inceliğini gösteremeden, toplama kampçı evrenin "kapalı" diye ünlenen kuramsal sistemlerinin, hattâ bu sistemleri böylece esinlendiren düşünce ustalarının *devletçi* yönlerinin *sonucu* olduğunu yinelemek dışında, soruna daha iyi bir çözüm getiremediler. Kuram ile gerçek arasındaki mesafe aslında, o olmaksızın, muazzam bir paradoks olarak kalan şeyi açıklamaktadır: gerçekten de totalitarizmler, kendi dönemlerinin genel koşullarında, yadsınmaz bir biçimde başkalarından çok daha az devletçi olan bir takım düşünürlere atıfta bulundular; İsa'ya, Rousseau'ya, Nietzsche'ye, Sorel'e, nihayet değişmez ve öncelikli kaygısı devletin ortadan kaldırılması olan Marx'a.

Yeniden konuma geliyorum: Kuram ve gerçek arasındaki bu mesafeyi dikkate almamak, kuram ile pratik arasındaki mesafeyi ne pahasına olursa olsun azaltmak istemek, Marksizme aklına eseni söyletmektir. Şu halde Marksizmden, bu kez "gerçek" Marksizmden, demokratik

[4] K. POPPER, The Open Society and its Ennemises, 1946.

sosyalizme doğru sahici bir geçişe sapmaların yanılmaz ve arıtılmış reçetesini talep etmek mümkün değildir, çünkü bu onun veremeyeceği bir cevaptır, tıpkı Doğu'da olup bitenlerin de yolunu çizemediği gibi.

Bu, belirleyici bir ölçüde Marksizmin ışığı altında (çünkü Marksizm her şeyi açıklayamaz, tek başına her şeyi açıklayamaz), "reel" sosyalizmin" ülkeleri denen yerlerde (SSCB, Doğu Avrupa, Çin), yani sosyalizme doğru belli bir geçişin denendiği ve bugün bildiğimiz konumlanışa ulaştığı ülkelerde, devletin çözümlenemeyeceği anlamına gelmez. Tarihsel çözümlemelerin ("o ülkelerin somut koşulları" türünden) ya da bu ülkelerde izlenmiş olan siyaset stratejisine ilişkin çözümlemelerin (bu metnin sonuç bölümünde bunlara atıfta bulunacağım), kesin bir zorunluluk taşımakla birlikte, bu çözümlemeyi yapmak için, yeterli olmadıkları besbellidir. Bu, devlet konusunda, söz konusu ülkelerdeki iktidarın totaliter görünümlerini anlamaya imkân veren ve beri yanda, bilinen terorist yaklaşımıyla, eski gulakların çeşitli uzmanları aracılığıyla bize sunulan bir sürü basitleştirici genellemelerin yaptıkları gibi, genel bir Marksist kuram inşa etmek gerektiğini mi söylemektir? Totalitarizm sorunu korkunç bir biçimde gerçek olduğu halde (dahası: olduğu için), bunu sanmıyorum. Bu sorun, bütün karmaşıklığı içinde, tümcüleştirici genellemelerle kavranamaz. Daha şimdiden kartlarımı açarak şunu söyleyeceğim: Hem modern totalitarizme, hem de Doğu ülkelerindeki görünümlerine ilişkin bir çözümlemenin belirteçlerini ortaya koyabilmek, ancak devlet üzerindeki genel kuramsal önermeleri, ama aynı zamanda da, özellikle üretim ilişkileriyle ve kapitalist düzendeki toplumsal işbölümüyle münasebetleri içinde kapitalist devlet kuramını derinleştirmek ve geliştirmek suretiyle mümkün olabilir. Bu ikisini, totalitarizmin köklerini göstererek yapmaya çalışacağım.

Elbette burada söz konusu olabilecek şey sadece belirteçlerin konumudur: Bugün Doğu ülkelerinde rastladığımız devlet, özgül ve karmaşık bir fenomendir ve bu metnin ana konusunu oluşturan şeye, bizim toplumlarımızda işbaşında olan devlete asla indirgenemez. Devlet, o ülkelerde, kapitalist devletin sıradan bir değişkesi olmaktan çok uzaktır. Ayrıca, Doğu ülkelerindeki devletin bazı totaliter yanlarının kökleri ve sırrının, bu arada (çünkü kapitalizm bütün kötülüklerin kaynağı değil-

dir[5]) ama hiç şüphesiz temelli bir biçimde bu devletin *kapitalist görünümleri* terimiyle ifade edeceğim şeyde, üretim ilişkilerinde ve onları taşıyan toplumsal işbölümünde yattıklarını düşünme eğilimindeyim. Bu kapitalist görünümler terimini bilerek ve yalnızca işaret edici kimliğiyle kullanıyorum, çünkü ister özel bir otoriter sosyalizm içinde varlıklarını sürdüren kapitalist özelliklerin, sosyalist ülkelerdeki kapitalist bir çevre-çerçevelenmenin etkileri, ister bu ülkelerin yeni biçim altında gerçek bir devlet kapitalizmine hem de ne ölçüde ulaşmaları söz konusu olsun, bu özel bir sorun oluşturmaktadır ve ona girmeyeceğim: Bu sorun kendine özgü alanda ele alınmayı hak edecek kadar önemlidir. Ama benim benimsediğim konumun daha geniş sonuçları var: Yalnızca genelde devlete değil, aynı zamanda üretim ilişkileriyle ve emeğin toplumsal bölünüşüyle olan münasebetleri içinde kapitalist devlete ilişkin çözümlemelerimin bazıları, bir yandan da ve özgüllüğünü hiçbir zaman göz ardı etmeksizin, Doğu ülkelerindeki devletle ilgilidir. Onu sürekli olarak göz önünde bulundurmak gerekir ve yeri geldikçe bunu hatırlatmaya çalışacağım.

Son olarak, kapitalist devlet kuramının, kendi nesnesinin yeniden-üretimini ve dönüşümlerini bu yeniden-üretim ve dönüşümlerin iş başında oldukları yerlerde, yani sınıf mücadelesinin mekânları olan çeşitli toplumsal oluşumlar içinde kavramayı başarırsa gerçek anlamda bilimsel statüye sahip olacağını eklemeliyim: Kapitalizmin aşama ve evrelerine göre devlet biçimlerinde (liberal devlet, müdahaleci devlet, vs.), bu biçimlerin ve istisnai devlet biçimlerinin (faşizm, askerî diktatörlükler, Bonapartizmler) ayrıştırılmasında, çeşitli somut ülkelerdeki rejim biçimlerinde. *Kapitalist devlet kuramı, bu devletin oluşumunun ve yeniden-üreyişinin tarihinden ayrılamaz.*

Bununla birlikte yeniden pozitivizmin ve ampirizmin içine düşmek ve kapitalist devletin kuramsal nesnesini ideal bir modele ya da bir tipe göre, yani çeşitli somut kapitalist devletlere özgü çizgilerin kıyaslamalı tümevarımı ve birbirine eklenmesiyle kurmak söz konusu değildir. Bu sadece şu anlama gelir: *Üretim tarzı* (ekonomik, ideolojik ve siya-

[5] Deyimi Jean Daniel'den ödünç alıyorum..

sî belirlenişler içindeki soyut-biçimsel nesne) ve somut *toplumsal oluşumlar* (birçok üretim tarzının belli bir tarihî ândaki eklemlenmeleri) arasındaki ayrışımı korurken, bu toplumsal oluşumları soyutun içinde yeniden üretilen üretim tarzlarının sıradan uzamsal istiflenişi-somutlaşması olarak, yani somut bir devleti kapitalist üretim tarzına özgü devletin sıradan bir gerçekleşmesi olarak düşünmemek gerekir. Toplumsal oluşumlar üretim tarzlarının, yani çeşitli biçimleri içinde devletin gerçek varoluş ve yeniden-üreme yerleridir, bu biçimleri soyut-biçimsel bir nesneyi gösteren kapitalist devlet tipinden basitçe çıkarsamak mümkün değildir. Kapitalist devleti en başta üretim ilişkileriyle olan münasebeti içinde konumlandırmak, buradan yola çıkarak bu devletin kuramsal nesnesini kurmak anlamına gelmez. O, daha sonra, şu ya da bu toplumsal oluşum içinde sınıf mücadelelerine göre şu ya da bu biçimde tekilleştirilecek ya da somutlaştırılacak tip nesnedir. Bir kapitalist devlet kuramı, ancak bu devlet kapitalist düzen içindeki siyasî mücadelelerle ilişkiye sokularak geliştirilebilir.

III

Özetliyorum: Devletin alanını belirleyen şey üretim ilişkileri (şu ya da bu türden ilişkiler) olsa da, devlet yine de bu ilişkilerin bizatihi oluşumu içinde kendine özgü bir role sahiptir. Devletin üretim ilişkileriyle olan münasebeti, toplumsal sınıflarla ve sınıf mücadeleleriyle arasındaki bir ilk münasebettir. Kapitalist devletin üretim ilişkilerinden ve bu ilişkilerin kurduğu ayrılığı, bu devletin örgütsel çatısının temelidir, kapitalist düzen içinde toplumsal sınıflarla ve sınıf mücadeleleriyle olan münasebetini de bu ayrılık biçimlendirir.

Nitekim üretim süreci de emek sürecinin ve üretim ilişkilerinin (bunlar da çifte bir ilişkiyle, ekonomik mülkiyet ve sahiplik ilişkisiyle ilgilidir) *birliği* içinde temellenir. Bu birlik, çoğu kez "üretici güçler" olarak gösterilen, teknolojiyi ve teknik süreci içeren emek süreci karşısında, üretim ilişkilerinin *önceliği* ile gerçekleştirilir. Doğrudan doğruya teknikçiliğe ulaşan ve sonuçta, üretim ilişkilerinde, mevcut halleriyle üretici güçlerin teknolojik bir sürecinin sıradan kristalleşmesi-kuşatılması-yansımasından başkaca bir şey görmeyen (böylece, üretim sürecinin içine bile, temel ile üstyapı-yansıma arasındaki ilişkiler konusun-

daki kavrayışını ithal eden) geleneksel ekonomizmin tersine, üretim ilişkileri ile üretici güçlerin eklemlenişine, bir üretim ve yeniden-üretim *süreci* biçimini kazandıran şey, üretim ilişkilerinin üretici güçler karşısındaki önceliğidir. Üretici güçler bilmezden gelemeyeceğimiz kendine özgü bir maddiliğe sahip olsalar da, yine de her zaman için verili üretim ilişkileri içinde örgütlenirler (bu da ne onların kendi aralarındaki çelişkileri, ne de o önceliğin sonucu olan bir süreç içindeki eşitsiz gelişimlerini dışlar). Feodalizmden kapitalizme geçişi açıklayan şey yel değirmeninden buharlı değirmene geçiş değildir: Marx'ın olgunluk çağı metinlerine kadar bütün yapıtı, Aydınlanma felsefesinin teknik gelişim ideolojisinin etkisinden kaynaklanan kesin ikircimlere rağmen bunu kanıtlar.

Üretim ilişkileri içindeki siyasî (ve ideolojik) münasebetlerin mevcudiyeti işte bu öncelikten doğmaktadır. Üretim ilişkileri ve onları bileştiren münasebetler (ekonomik mülkiyet/sahiplenme) sınıf *iktidarları* biçimi altında kendilerini gösterirler: Bu iktidarlar, onları kutsayan ve meşrulaştıran siyasî ve ideolojik münasebetlere örgensel olarak eklemlenmişlerdir. Bu münasebetler, esasen orada bulunan üretim ilişkilerine basitçe fazladan eklenmezler, ilkesel bir dışarılık münasebeti içinde, ya da *a posteriori* kronolojik bir tartım içinde, geriye dönen bir edim aracılığıyla onlar üzerinde basitçe etkimezler. Onlar, her üretim tarzının özgül biçimi altında, üretim ilişkilerinin oluşumu içinde mevcutturlar. Dolayısıyla siyasî (ve ideolojik) münasebetler, yeniden-üretim teriminin güncel ve geçerli bir kabulü uyarınca, üretim ilişkilerinin yeniden üretimine basitçe müdahalede bulunmazlar; bu ilişkilerdeki yeniden-üretim, bir yandan üretim ilişkilerinin kökensel özden-doğurma saflığını korurken, üretim zinciri aracılığıyla siyasî-ideolojik münasebetleri buyur etmek suretiyle üretim ilişkilerinin oluşumunu gizler. Siyasî-ideolojik münasebetler bundan böyle üretim ilişkilerinin oluşumu içinde var oldukları içindir ki bu ilişkilerin yeniden-üretiminde başat bir rol oynarlar ve üretim ve sömürü süreci, bir yandan da siyasî ve ideolojik hâkimiyet/tâbiyet münasebetlerinin yeniden-üretim sürecidir. Üretim ilişkileri ve onların yeniden-üretiminde, siyasî-ideolojik münasebetleri yoğunlaştıran, bir araya toplayan, maddileştiren ve kendinde cisimleştiren devletin her üretim tarzı için özgül olan mevcudiyeti bu temel veriden kaynaklanır.

Nihayet devletin toplumsal sınıfların oluşumu ve yeniden-üretilmesi içindeki, kısacası sınıf mücadeleleri içindeki ilk konumlanışı da bu veriden doğmaktadır. Üretim ilişkileri, siyasî ve ideolojik hâkimiyet/tâbiyet ilişkileriyle münasebetleri içinde, kendileri de *toplumsal işbölümünün bütünü içindeki ayrışımlardan başkaca bir şey olmayan* nesnel yerleri (toplumsal sınıflar) belirlerler (belirleyici role sahip olan üretim ilişkileri, siyasî ilişkiler, ideolojik ilişkiler). Dolayısıyla üretim ilişkilerinin üretici güçler karşısındaki önceliğinin sonucu olan bu olgunun, aynı zamanda toplumsal sınıfların üretim ilişkilerinin bizatihi bağrındaki yerleri konusunda da birtakım içerimleri vardır. Teknik işbölümü üzerindeki önceliği elinde tutan, üretim sürecinde siyasî ve ideolojik ilişkilerin mevcudiyetiyle dile geldiği şekliyle toplumsal işbölümüdür. Bu, teknik işbölümünün *toplumsal işbölümüne* indirgeneceği değil, yalnızca toplumsal işbölümü içine yerleştirilmiş olarak var olduğu ve kendini yeniden-ürettiği anlamına gelir.

Birtakım erklerle kendilerini gösteren bu sınıfsal yerler, böylece ve esasen üretim ilişkileri içinde, pratiklerden ve sınıf mücadelelerinden ibarettir. Bu ilişkiler ve toplumsal işbölümü, toplumsal sınıfların dışında (onlardan önce gelen) bir ekonomik yapı oluşturmadıkları gibi, *iktidarın ve mücadelelerin dışındaki bir alana da ait değillerdir.* Muhalefetlerinden, yani mücadelelerinden önce gelen toplumsal sınıflar yoktur. Toplumsal sınıflar, ancak sonradan ya da başka yerde mücadeleye girmek üzere üretim ilişkilerinin içine "kendinde" ("kendi için" sınıflar) yerleştirilmiş değildirler. Devleti üretim ilişkileriyle münasebeti içinde konumlandırmak, onun sınıf mücadelesi içindeki mevcudiyetinin ilk çerçevesini çizmektir.

2

İdeolojik aygıtlar: Devlet, baskı + ideoloji mi?

Devlet, üretim ilişkileri ve toplumsal sınıfların sınırlarının belirlenmesinde ve yeniden-üretilmelerinde kurucu bir role sahipse, bunun nedeni kendini örgütlenmiş fizik baskının uygulanışıyla sınırlamamasıdır. Devlet, ayrıca egemen ideolojinin örgütlenmesinde de kendine özgü, ideolojik bir rol oynar. Şimdilik bu olgu üzerinde duracağım: Devletin yüksek düzeyde olumlu rolü, aynı biçimde, baskı + ideoloji çiftiyle de sınırlı değildir.

İdeoloji yalnızca, ya da basitçe bir düşünceler ya da temsiliyetler sisteminden ibaret değildir: Yanı sıra, âdetlere, örflere, edimcilerin yaşam tarzına yayılan bir dizi maddî pratikleri de ilgilendirir ve böylece, siyasî ve ekonomik pratikler de dâhil olmak üzere, toplumsal pratiklerin bütünü içinde çimento işlevi görür. İdeolojik münasebetlerin kendileri de ekonomik mülkiyet ve sahiplenme ilişkilerinin oluşumunda, bizatihi üretim ilişkilerinin bağrında yer alan toplumsal işbölümü içinde başat önemdedirler. Devlet, siyasî hâkimiyeti, öncelikle yalnızca baskı, güç ya da "çıplak" şiddet aracılığıyla kutsayıp yeniden-üretemez; aynı zamanda şiddeti meşrulaştıran ve hâkimiyet altına alınmış bazı sınıf ve fraksiyonların siyasî iktidar karşısındaki *konsensüsünü* örgütlemeye katkıda bulunan ideolojiye de doğrudan çağrıda bulunur. İdeoloji, toplum içinde yansız bir şey değildir: İdeoloji ancak sınıfsal olur. Özellikle de egemen ideoloji, egemen sınıfın başat bir erkinden ibarettir.

Egemen ideoloji böylece devlet aygıtlarında cisimleşir, bu aygıtların rolü aynı zamanda da bu ideolojiyi geliştirmek, aşılamak ve yeniden-üretmektir; bu da toplumsal işbölümünün, toplumsal sınıfların ve sınıf egemenliğinin oluşumu ve yeniden-üretimi içinde önem taşıyan bir olgudur. Bu en başta devletin küresinde yer alan ve *devletin ideolo-*

jik araçları olarak gösterilen bazı aygıtların üstlendiği roldür; bunlar biçimsel olarak devlete ait olabildikleri gibi, "özel" bir hukukî karaktere de sahip olabilirler: Kilise (dinsel aygıt), okul aygıtı, resmî enformasyon aygıtı (radyo, televizyon), kültürel aygıt, vs. Egemen ideoloji, şüphe yok ki, meşru fizik şiddet uygulama işini öncelikle üstlenmiş olan aygıtların (ordu, polis, adalet-hapishane, idare) örgütlenmesinde de müdahalede bulunmaktadır.

Bununla birlikte, baskıcı aygıtlar ile ideolojik aygıtlar arasındaki ayrışımın son derece belirgin sınırları vardır: Bu konuya gelmezden önce, devletin baskıcı rolüne değineceğim; bu kimi zaman öylesine doğal görünen bir şeydir ki, neredeyse sözü bile edilmez. Devletin ideolojik münasebetler içindeki rolü üzerinde ısrar etmek, sıklıkla yapıldığı üzere,[6] onun baskıcı rolünü küçümsemeye yöneltmemelidir.

Baskı deyimiyle, en başta, örgütlenmiş fizik şiddeti, terimin en maddî anlamıyla *bedenler üzerindeki* şiddeti anlamak gerekir. İktidarın başlıca görünümlerinden biri, kuruluşunun ve ayakta tutulmasının koşulu, her zaman için bedenlerin zorlanması, ama aynı zamanda da bedenler üzerindeki tehdit, cezalandırma tehdididir. Elbette beden basit bir biyolojik-doğallık değil, ama siyasî bir kurumdur: Devlet-iktidarın bedenle olan ilişkisi baskının ilişkilerinden çok daha başka türlü karmaşık ve yaygındır. Bununla birlikte devletin kökleşmesi, bir yandan da, onun her zaman birtakım fiziksel yollar aracılığıyla bedenler üzerindeki zorlayıcı damgası, bedenleri kullanması ve tüketmesi olmaktadır. Bu esasen iki yönden gerçekleşir: Birincisi, bedensel zorlamayı ve sakatlamanın sürekli tehdidini güncelleştiren kurumlar aracılığıyla (hapishane, ordu, polis, vs.); ikincisi de, her devlet tarafından bedenleri şekillendirerek, onlara boyun eğdirerek, onları kalıplayarak ve onları kurumların ve aygıtların içine sıkıştırarak uygulanan, hem kurumsallaştırıcı hem de yönetici *bedensel bir düzenin* kuruluşu aracılığıyla. Devlet, maddiliği içinde, uyrukların bedenleri üzerinde uyguladığı yutmaya, yola getirmeye ve tüketmeye, kısacası devlet şiddetinin özne-nesnele-

[6] Perry ANDERSON'un haklı olarak işaret ettiği şey, "The Antinomies of Antonio Gramsci", *New Left Review*'de, Kasım 1976-Ocak 1977.

rinin bizatihi bedenselliği içindeki cisimleşmesine doğru yaygınlaşabilen bir kurumdur. Devletin yönünden, doğallıkla özgür olan ve sonradan siyaseten yön değiştiren (her ne kadar siyasî olmayan beden yoksa da) bir ilk beden imgesine gönderecek herhangi bir bedensel köreltmeden söz etmek mümkün değilse de, bu bedensel düzen içinde söz konusu olan şey, her zaman, uygun fiziksel düzenekler aracılığıyla iş gören ve bedenleri terbiye etmeye, onları askerî düzen içine almaya yönelik araçlardır. Kapitalist devletin bu noktada birtakım kesin özellikler sunduğunu, baskı sorununu daha derinlemesine bir şekilde ele alacağım yasanın rolü konusunu incelerken göreceğiz.

Ama baskıcı devlet aygıtları ile ideolojik devlet aygıtları arasındaki farklılığı destekleyen anlayış esaslı çekincelere çağrıda bulunmaktadır: Bu farklılık ancak tümüyle betimsel ve belirtici bir kimlikle göz önünde tutulabilir. Gramsci'nin çözümlemelerine dayanan bu anlayış, devletin uzamını ideolojik kurumlara doğru genişletmek ve üretim ilişkileri içindeki mevcudiyetini ideolojik münasebetler içindeki rolü aracılığıyla öne çıkarmak gibi bir yararı olsa da, yine de kısıtlayıcıdır. Louis Althusser'in[7] sistemleştirdiği haliyle bu anlayış (o zaman da işaret etmiştim) *ancak* baskı *ve* ideolojik koşullandırma aracılığıyla eyleyen ve işleyen bir devlet önvarsayımına dayanır. Bir bakıma devlet etkinliğinin, yasakladığı, dışladığı, engellediği, yapılmamasını dayattığı şeyde; ya da aldattığı, yalan söylediği, gizlediği, sakladığı ya da inandırmak istediği şeyde yattığını varsayar: Bu ideolojik işleyiş tarzının maddî pratiklerde yatması, bu anlayış uyarınca, devletin rolü konusundaki kısıtlayıcı çözümlemeyi değiştirmez. Ekonomik olan, devletin ekonomik "oyunun" *olumsuz kurallarını* getirmekten başkaca bir işe yaramadığı özde-yeniden-üretilebilen ve özde-düzenleyici merci olarak düşünülür. Siyasî erk, ekonominin içinde mevcut değildir, onu ancak çerçeveleyebilir; kendine özgü bir olumlulukla ekonomiye koşulanamaz, çünkü ancak düzen bozucu müdahaleleri engellemek (baskı ve ideoloji aracı-

---

[7] L. ALTHUSSER, "Idiéologie et appareils idéologiques d'Etat, *La Pensée*'de, Haziran 1970.

lığıyla) için vardır. Burada, devlete ilişkin eski bir hukukperest imge, burjuva devletin başlangıçlarına ait ve asla onun gerçekliğine tekabül etmemiş olan hukukî-siyasî bir felsefenin devlet imgesi söz konusudur.

Böylesi bir devlet anlayışıyla, devletin üretim ilişkilerinin oluşumu içindeki kendine özgü edimi konusunda herhangi bir şey anlamanın mümkün olmadığı besbellidir. Bu durum esasen feodalizmden kapitalizme geçişte ve kapitalizmin, liberal denen, rekâbetçi aşamasında görülmektedir. Ama bu, daha fazlasıyla ve tümüyle özel bir biçimde, sermayenin yeniden-üretiminin bizatihi bağrında koşulanan hâlihazırdaki devlet için geçerlidir. Sonuçta, devlet, aynı zamanda da olumlu tarzda eyler; *yaratır, dönüştürür, gereğini yapar*. Sözcüklerle oynamadıkça, devletin bugünkü ekonomik eylemlerini baskının ya da ideolojik şartlandırmanın eksiksiz kipliğinde kavramak, onun bu yönleri yine de günümüzdeki işlevlerinin maddeselliği içinde düpedüz var olmakla birlikte, hiçbir şıkta mümkün değildir.

Dahası da var: İktidarın hâkimiyet altında ve ezilen kitleler içinde sahiplenilişini baskı ve ideoloji çiftinin yardımıyla ihata etmek, iktidarın aynı zamanda hem zapturaptçı hem de idealist bir anlayışına ulaşmaksızın mümkün değildir. Bu durumda devlet, kitlelere kâh polisiye terör ya da içselleştirilmiş baskıyla – hangisi olursa olsun, burada önem taşımaz –, kâh sahtekârlık ve imgesellikle egemen olacaktır. Korur-yasaklar ve/ya da aldatır; çünkü ideoloji ile "sahte kanaati" özdeşleştirmemeye özen göstererek söylersek, ideoloji terimi ancak ideolojik yöntemlerin bir saklama-evirme yapısı taşıdıklarının kabul edilmesi koşuluyla anlam taşır. Devletin yalnızca bu biçimde eylediğini düşünmek, düpedüz yanlıştır: kitlelerin iktidar ve devletle olan ilişkisi, özellikle de *konsensüs* olarak ifade edilen şeyin içinde, *her zaman maddî bir dayanağa sahiptir*. Çünkü birçok nedenlerin yanı sıra, sınıf hegemonyası için çalışan devlet, egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasında istikrarsız bir dengesel uzlaşım alanında eyler. Devlet böylece halk kitleleri indinde bir dizi olumlu maddî önlemleri, bu önlemler ezilen sınıfların mücadelesiyle dayatılmış tavizlerden oluşsalar bile, durmadan yükümlenir. Bu başat bir olgudur ve eğer devlet ile halk kitleleri arasındaki ilişki baskı-ideoloji çiftine indirgenseydi bu ilişkiyi anlamak mümkün olmazdı. Yeri gelmişken işaret edelim: Bu aynı zamanda işin

rıza yönüne de vurgu yaparak iktidara ilişkin bütün bir dizi güncel anlayışın temelidir – en başta da, faşizm fenomeni çevresindeki tartışmada ifade edildikleri şekliyle.[8] Faşizmin kitlesel temelini baskı-ideoloji çifti uyarınca oluşmuş devlet-iktidar imgesiyle açıklamaya çalışıyorlar: Kitleler baskıyı "arzulamış" ya da faşist ideoloji aracılığıyla aldatılmış olacaklardır. Devleti saltlıkla baskı-yasak ve ideoloji-gizleme kategorileri içinde kavramak, ister istemez, rızanın nedenlerini *öznelleştirmeye* (yasağa neden evet deniyor) ve bu nedenleri de kâh ideolojinin (yalnızca aldatma bağlamında: faşizm kitleleri aldatmaktadır) kâh baskı arzusu ya da Efendi sevgisi içinde konumlandırmaya götürür. Oysa faşizm bile kitleler indinde bir dizi olumlu önlemlere girişmek zorunda bırakıldı (işsizliğin ortadan kaldırılması, bazı halk gruplarının gerçek satın alma güçlerinin korunması ve kimi zaman da iyileştirilmesi, toplumsal denilen yasalar); ama bu, tam tersine, kitlelerin giderek artan bir biçimde sömürülmesine son vermedi (göreli artı-değer aracılığıyla). Dolayısıyla, burada ideolojik ve aldatıcı görünümün her zaman mevcut olarak kalması, devletin bir yandan da kitlelerden iktidara yönelen konsensüsün maddî dayanağının üretilmesiyle eylediği olgusunu değiştirmemektedir. Bu dayanak, devletin söylemindeki ideolojik sunuluşunda farklılık gösterse de, basit propagandaya indirgenemez.

Elbette bunlar devletin olumlu etkinliğinin yegâne görünümleri değildir. Ama bu örnekler, şimdilik, devletin eyleminin baskı ve ideolojiyi alabildiğine aştığını göstermeye yetse gerektir.

Öte yandan, direşken bir yanlış anlama da baskı-ideoloji çiftine indirgenen devlet imgesine eklenir: Egemen ideolojinin yeniden-üretimi, devletin amaç ve hedeflerinin basit gizlenişi ya da gözden kaçırılmasıyla karıştırılmakta, devletin durmadan mistifiye eden birleştirici bir söylemden başka bir şey üretmeyeceği ve böylece ancak gizemlere bürünmüş ve her zaman maskeli olarak ilerleyeceği düşünülmektedir.

Bu düşünce pek çok yönden hatalıdır: Devletin, ideolojiye özgü evirme-gizleme düzeneğini aşan işlevlerinden bir tanesi, bu kez bizzat

[8] Bu yaklaşımları, M. A. MACCIOCCHI yönetiminde yayımlanan *Eléments pour une analyse du fascisme* başlıklı kolektif kitapta bulmak mümkündür, 1976.

egemen sınıflar karşısındaki kendine özgü *örgütleyici* rolüyle ilgilidir ve aynı zamanda da *onların iktidarının yeniden-üretimindeki teknikleri söylemekten, formülleştirmekten ve açıkça ilân etmekten* ibarettir. Devlet birleşik bir söylem üretmez: Sınıfsal adreslerine göre çeşitli aygıtları içinde farklı yönlerden cisimleştirilmiş, farklı sınıflara yöneltilmiş birçok söylem üretir. Ya da yine, iktidarın stratejisiyle kesişen çizgiler uyarınca parçalanmış ve kesilmiş bir söylem üretir. Egemen sınıfa ve fraksiyonlarına, kimi zaman da destek-sınıflara yönelik söylem ya da söylem parçaları, düpedüz ve açıkça ortaya konmuş örgütlenme söylemleridir. Devlet ve cisimleştirdiği taktikler, kendilerini asla tümüyle saklamazlar, devlete rağmen en sonunda öğrenilebilen birtakım koridor fısıldaşmaları söz konusu olduğu için değil, ama belli bir düzeyde, taktiği söylemek de egemen sınıfları örgütlemeyi amaçlayan devletin aldığı önlemlerin ayrılmaz parçası olduğu için: Bu, o sınıfların *temsiliyeti* rolü içinde, devletin sahnede işgâl ettiği uzamanın parçasıdır (bunun aşikâr örneği, general de Gaulle'ün 68 Mayıs'ındaki, ucuz "ideoloji" içermeyen ünlü söylevidir). Görünüşte paradoksal bir olgu: Burjuvaziyi ve onun iktidarını gerçek anlamda yapan her şey, ya da hemen her şey, her zaman (öncesinde ve sırasında) bir yerlerde, bir devlet söylemiyle söylenmiş, ilân edilmiş, kamusal yönden tasnif edilmiştir; bu söyleme daima kulak verilmiş olmasa bile... Hitler Yahudileri tenkil etme amacını asla gizlemedi. Devlet, belli bir düzeyde doğruyu söylemekle, iktidarının doğrusunu yüksek sesle duyurmakla kalmaz, ama aynı biçimde siyasî taktikler geliştirme ve formülleştirme imkânlarını da yükümlenir. Bilme ve bilme teknikleri üretir ve bunlar elbette ideoloji içinde binişmiş olarak, onun çok ötesine taşarlar. Örneğin, INSE'nin, devletin siyasî strateji amaçlı bilme öğeleri olan "burjuva" istatistikleri, sıradan mistifikasyonlar değildir.

Şüphe yok ki, devletin sözü herhangi bir kişinin sözü değildir ve herhangi bir yerden gelmemektedir; burada gerçekten de bir iktidar sırrı ve bir bürokratik sır vardır. Bununla birlikte bu sır, tek yönlü bir suskunluk rolünün eşdeğeri değildir, devletin içinde, onun kendine ait bazı yerlerden yola çıkarak sözcelendirmeye imkân verecek hatları kurma rolüne tekabül eder. Egemen sınıf yönünden, bürokratik sessizlik çoğu kez sözün örgütlenmesinden ibarettir. Devlet, egemen sınıfa yönelik

söylemi içinde stratejisini her zaman söylemese de, bunun nedeni, çoğu kez, amaçlarını ezilen sınıflara açıklamaktan korkması değildir. Çünkü devletin içinde, belirgin hale gelen şeyler taktiklerdir; strateji, bu çeşitli taktiklerin ve onları canlandıran hatların, kanalların ve aygıtların arasındaki çarpışmaların çelişik bir girişiminden ibarettir ve dolayısıyla çoğu kez devletin kendisi tarafından bile önceden bilinmiş, tanımlanmış değildir; dolayısıyla her zaman söylemsel olarak formülleştirilemez.

Demek ki, devletin söyleminin, ama aynı zamanda da maddî pratiklerinin ideolojileştirilme göstergesi, devletin seslendiği ve üzerlerinde etkidiği sınıflara ya da sınıfsal fraksiyonlara göre oynak, değişken ve çeşitlendirilmiştir. İktidarın doğru kabul ettiği şey, çoğu kez halk kitlelerinin gözünden kaçsa da, bu, devletin onu herkesten saklaması, özellikle gizlemesi yüzünden değil, sonsuzcasına daha karmaşık nedenlerle, halk kitlelerinin devletin egemen sınıflara yönelik söylemini kimi zaman duymamalarındandır.

Nihayet, devletin eylemi yalnızca ideoloji-baskı çifti boyunca kavrandığı zaman, bu, devlet aygıtlarıyla ilgili olarak şunlara götürür:

a / İktidarın kullanılmasını, baskıcı devlet aygıtları ve ideolojik devlet aygıtları olarak iki grup halinde bölmeye. Bunun başlıca sakıncası da *ekonomik devlet aygıtının* özgüllüğünün, baskıcı ve ideolojik çeşitli aygıtlar içinde eritilerek küçültülmesi, burjuvazinin hegemonyacı fraksiyonunun iktidarının başatlıkla yoğunlaştığı devlet kanalını belirlemenin imkânsızlaştırılması, nihayet sosyalizme geçiş durumunda, bu ekonomik aygıtın dönüştürülmesi için kazanılmış olan kipliklerin, baskıcı ve ideolojik aygıtların dönüştürülmesi için kazanılmış olanlara kıyasla gizlenmesi olmaktadır.

b / Bazı aygıtları, baskıcı (öncelikle baskı aracılığıyla eyleyenler) ve ideolojik (öncelikle ideoloji aracılığıyla eyleyenler) olarak, neredeyse nominalist ve özdenci bir tarzda ayrıştırmaya götürür, ki bu da tartışmalıdır. Devlet ve rejim biçimlerine göre ve kapitalizmin yeniden-üretim aşamaları uyarınca, bazı aygıtlar bir küreden ötekine kayabi-

lirler, birtakım işlevleri kendilerinde toplayabilir ya da bunları değiştirebilirler: Karakteristik bir örnek oluşturan ordu, bazı askerî diktatörlük biçimlerinde esas itibariyle burjuvazinin siyasî partisi gibi çalışan, doğrudan doğruya ideolojik-örgütleyici bir aygıt haline gelmektedir. Zaten bütün bir dizi baskıcı aygıtlarının (adliye, hapishane, polis) sürekli ideolojik rolüne işaret etmek gereksizdir, öyle ki, oldukça muğlâk olan "esas itibariyle" kıstasından (esas itibarıyla baskıcı, ya da esas itibariyle ideolojik) türeme bu taksinomik sınıflandırma ortadan kalkar gibi görünmektedir.

Kısacası, devletsel uzamın baskıcı aygıtlar ve ideolojik aygıtlar terimleri içinde formülleştirilmesi, ancak tümüyle betimsel yönden ve getirilen çekinceleri dikkate almak suretiyle kabul edilebilir. Onun olumlu yönü, devletsel küreyi çoğu kez "özel" bir dizi aygıtı, hegemonyayı dâhil ederek genişletmesi ve devletin ideolojik eylemi üzerinde diretmesidir; ama bununla birlikte, devlete ve eylemine ilişkin olarak hâlâ kısıtlayıcı olarak kalan bir anlayışı da içermektedir.

3

Devlet, erkler ve mücadeleler

Demek ki, devlet, üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi içinde, bundan böyle bunların oluşumunda ve böylece yeniden-üretilmesinde mevcut olarak, belirleyici bir rolü elinde tutmaktadır.

Ne var ki, Marksizmin kuramsal tarihinin özelliklerinden bir tanesi, özellikle de III. Enternasyonal içinde, devlete özgü siyasî uzamın özgüllüğünü ve başat rolünü dikkate almamış olmak olduğu halde (tabanın uzantısı olan basit üstyapı), bugün Marksizme yöneltilen eleştiriler onun sözümona "devletçiliği" ilgili ilgilidir. Marksizm devleti dikkate almadığı sürece, bu ekonomizm oluyordu; devletten söz ettiğinde ise, bu devletçilikten başkası olabilemezdi. Bu eleştiriler sadece Stalin'in siyasî pratiğine ve Doğu ülkelerindeki rejimlerin siyasî-toplumsal gerçekliğine değil, ama Marksist kuramın kendisine atıfta bulunuyorlar. Oysa devlet belirte geldiğim rolü oynasa bile, bugün hemen her yerde okuduğumuz şeyin tersine, iktidar, Marksizm açısından devletle özdeşleşmez ve devlete indirgenmez olarak kalmayı sürdürmektedir.

Üretim süreci içinde, üretim ilişkilerinin üretici güçler karşısındaki önceliğini dikkate alırsak, üretim ilişkilerinin ve onları bileştiren münasebetlerin (ekonomik mülkiyet/sahiplik) bu münasebetlerin belirledikleri yerlerden yayılan erklere dönüştüklerini düşünmek zorunda kalırız. O durumda bunlar, sömürünün temel münasebetine gönderen sınıfsal erklerdir: ekonomik mülkiyet en başta üretim araçlarını verili kullanımlara koşmanın ve böylece elde edilen ürünlerin sahibi olmanın yeğinliğini (erkini), sahiplenme de üretim araçlarını çalıştırmanın ve emek sürecine hâkim olmanın yeğinliğini (erkini) gösterir. Bu erklerin kendileri de sömürenler ve sömürülenler arasındaki bir ilişkiler şebekesi içinde, farklı sınıfsal pratikler arasındaki karşıtlıkların içinde, kısacası bir sınıf mücadelesi içinde konumlanırlar: Bu erkler sınıflar arası bir *ilişkiler*

sisteminde kayıtlıdır. Nitekim ekonomik süreci ve üretim ilişkilerini erkler şebekesi olarak düşünmek suretiyledir ki, bu üretim ilişkilerinin, erkler olarak onları kutsayan ve meşrulaştıran ve bu ekonomik ilişkiler içinde mevcut olan siyasî ve ideolojik münasebetlere kurucu bir biçimde bağlı olduklarını kavrayabiliriz.

Dolayısıyla şunları açıkça görmekteyiz:

1. Marksizm açısından iktidar münasebetleri, örneğin Foucault ya da Deleuze'ün savundukları üzere, "ekonomik süreçler... gibi, başka tipten münasebetler karşısında dışarılık konumunda"[9] değildirler. Ekonomik süreç sınıf mücadelesidir, dolayısıyla da aynı zamanda iktidar münasebetleridir (ve yalnızca ekonomik iktidar da değil): Bu erklerin sömürüye bağlı oluşlarıyla özgülleştikleri de bilinmektedir (bu da, yeri gelmişken söyleyelim, Foucault ya da Deleuze'de pek ender olarak ele alınır). Erk, sınıflar bağlamında, işbölümünde temellenen nesnel yerlere gönderdiğinden ve bu sınıflardan her birinin kendi özgül çıkarlarını gerçekleştirme yeğinliğini öteki sınıfların kendi çıkarlarını gerçekleştirme yeğinliğiyle karşıt ilişki içinde gösterdiğinden, ekonomik münasebetlerin dışında kalamaz. Artı-değerin üretimi ve siyasî-ideolojik erklerle ilişkileri içinde kökleşmiş bulunan bu erksel münasebetler, esasen özgül kurumlar-aygıtlar içinde maddileşmişlerdir: Üretim kuruluşları-fabrikaları-birimlerinde, artı-değerin sağıldığı ve bu erklerin kullanıldığı yerlerde.

2. Yine Foucault'nun ya da Deleuze'ün Marksizm konusunda ve Marksizme göre "erkin devlet erki olacağı, bu erkin kendisinin de bir devlet aygıtı içinde konumlanacağı..." ve "devletle özdeşleştirileceği"[10] yolunda söylediklerinin tersine, erk kesinlikle devlete indirgenmemiştir ya da devletle özdeşleştirilmez. Erk münasebetleri, toplumsal işbölümü ve sınıf mücadeleleri için de söz konusu olduğu üzere, *devletin çok dışına taşmaktadır*.

Foucault ve Deleuze'de şaşırtıcı bir biçimde varlığını sürdüren hukukî

[9] G. DELEUZE'ün FOUCAULT üzerine kaleme aldığı makalesinde: "Ecrivain non: un nouveau cartographe, *Critique*'de, Aralık 1975 ve şimdi de M. FOUCAULT'nun *La volonté de savoir*'ında.

[10] *A.g.e.*, 1977, s. 123.

ve dar bir devlet tanımı terk edilse bile, bu münasebetler devletin dışına taşar. Hegemonya aygıtlarının tamamı, hukukî yönden özel olsalar da, devletin parçasıdırlar (ideolojik, kültürel aygıtlar, kilise, vs.), oysa Foucault ve Deleuze'e göre devlet her zaman için yalnızca kendi kamusal çekirdeğiyle (ordu, polis, hapishane, mahkemeler, vs.) sınırlandırılmıştır. Bu da onlara, iktidarın, kendi anlayışları doğrultusunda, devletin dışında da var olduğunu söyleme imkânı vermektedir: Devletin dışında yer aldıkları, ama yine de erk odakları oldukları düşünülen bir dizi yer (sağlık-yardım aygıtı, hastaneler, sportif aygıt, vs.), devletin stratejik alanında içerildikleri ölçüde daha da fazlasıyla iktidar odaklarıdır.

Oldukları ölçüde (devlette içerilmiş) değil, *daha da fazlasıyla* diyorum: Devlet geniş bir kapsamda bile düşünülse, iktidar devletin çok dışına taşar ve bu birçok doğrultuda olur.

Her şeyden önce, toplumsal sınıflara ve sınıf mücadelesine atfedilmiş erkler devlete indirgenmiş değildir. En başta, siyasî iktidarla kesişmelerine rağmen ve devletle olan ilişkilerinin bir dışarılık ilişkisi olmamasından ötürü, üretim ilişkileri içindeki erklerin durumu budur. Ama dahası da var: Kapitalist devletin, özellikle de hâlihazırdaki biçimiyle ve ayrıca bu devletin her türlü şıkta geniş bir tarzda düşünülmek zorunda oluşu yüzünden, çeşitli erk biçimlerini giderek daha büyük ölçüde kendisinde yoğunlaştırdığı doğrudur. Toplumsal gerçekliğin bütün kürelerinde giderek daha fazla müdahil olarak, geleneksel yönden "özel" olan toplumsal dokuyu eriterek, en kılcal kanallara bile yayılmakta ve erk kesimlerini, her türlü sınıfsal erki belli bir eğilim doğrultusunda kuşatmaktadır (şimdilik önemli olan budur). Kafa emeği ile kol emeği arasındaki, devlet ve doğrudan doğruya devlet söylemi halinde yapılandırılmış, dolayısıyla siyasî teknik halinde oluşturulmuş bir bilme arasındaki ayrılmanın bugünkü biçiminden kaynaklanan dar münasebetten, üretimler içinde maddileşen (meskenler, kültürel mekânlar, vs.) ideolojik-simgesel erklerin devletsel münasebetleri doğrudan doğruya sürdürdükleri ortak tüketim denilen alanlardaki (taşımacılık, konut, sağlık, sosyal yardım, dinlence) devlet yatırımına varıncaya kadar, sınıfsal erkler ile devlet arasındaki ilişkiler giderek daha dar bir hale gelmektedir. Bunu böylece belirttikten sonra, sınıfsal ve yalnızca ekonomik olmayan

erklerin, her zaman için devletin ötesine geçtikleri de doğrudur. Devlet söylemi, devletin ideolojik aygıtlarına yayıldığında bile her türlü siyasî söylemi tüketen, üstelik bu söylem kendi yapısı içinde bir sınıfsal erk içerdiği halde tüketen bir söylem değildir. Bunun gibi, ideolojik erk de asla devlet ve onun ideolojik araçları tarafından tüketilmemiştir: Bu araçlar, egemen ideolojiyi yaratmadıkları gibi, ideolojik hâkimiyet/tâbiyet münasebetlerini yeniden-üretmenin birincil ya da eksiksiz etmenleri de değildirler. İdeolojik araçlar egemen ideolojiyi geliştirmek ve ona şartlandırmakla yetinirler: Esasen M. Weber'in de savunduğu gibi, dini yaratan ve sürdüren Kilise değildir, asıl, din Kilise'yi yaratır ve sürdürür. Kısacası, ideolojik münasebetler her zaman için araçlardan taşan ve esasen iktidar münasebetlerinden ibaret olan bir yerleşiklik gösterirler.

Bunlar fazladan bir önermeyi hatırlatmayı gerektiriyor: Eğer sınıfsal erkler devlete indirgenmiş değillerse ve durmadan onun aygıtlarının dışına taşıyorlarsa, bunun nedeni, toplumsal işbölümü ve sömürü içinde yerleşik olan bu erklerin, onları cisimleştiren aygıtlar ve en başta da devlet üzerindeki önceliği her zaman ellerinde tutmalarıdır. Bu da, sınıf mücadelesi ile aygıtlar arasındaki karmaşık münasebet içinde, *birinci ve temel rolü mücadelelerin elinde tuttuğunu* bildiren önermeyi farklı bir şekilde ifade etmektir ve bu mücadelelerin (ekonomik, siyasî, ideolojik) alanı, esasen sömürü ve üretim ilişkileri düzeyinde, erksel münasebetlerinin alanından başkası değildir.

Bununla birlikte bu, iktidarın maddî varlığı içinde devletin yalnızca ikincil ve ihmal edilebilir bir role sahip olduğunu mu söylemektir? Tümleştirici bir devlet hayalciliğinden çıkmak için, toplumsalın basit uzantısı olan bir devlet yanılsamasına mı düşmek gerekecektir? Hiç de değil. Devlet, sınıfsal erklerin varoluşu ve yeniden-üretiminde, hattâ daha genel olarak sınıf mücadeleleri içinde, oluşturucu bir role sahiptir, bu da onun üretim ilişkilerindeki mevcudiyetine gönderir. Devlet, oluşturucu bir role sahiptir ve bu güçlü önermenin vurgusu içinde anlaşılmak gerekir. Bu da, terimin en muğlâk anlamıyla "toplumsal"ın ön-

celiği (devleti "kuran" ilke olarak "toplum") üzerinde direterek, aslında toplumsalın uzantısı olarak devlet imgesine ulaşan bütün bir güncel akımdan da aynı biçimde uzaklaşmayı gerektirir. Halihazırdaki biçimiyle, Fransa'da, özellikle 50'li yılların dergisi *Socialisme et Barbarie*'nin yazarlarının (Lefort, Castoriadis, vs.) çözümlemeleri ve evrimleriyle bilinen bir akım. Bu yazarlar, Marksizme yönelttikleri devletçilik eleştirileri üzerinden, araçsalcı Marksizmle aynı hataları ortaya koymaktalar[11]: Mücadelelerin ve iktidarın basit uzantısı olarak devlet. Getirdiği çözümlemelerle olmaktan çok, bu çözümlemelerin Fransız işçi hareketinin salt erkinlikçi geleneğine, en başta da CFDT'nin bazı kesimleri içine ve Sosyalist Parti'nin "Sosyalizmin dayanakları" eğilimine sarılış biçimiyle önem kazanan akım.[12] Geniş ölçüde bir yanılmacanın sonucu olan özyönetimci akıma sarılış: Tabanda, doğrudan demokrasi biçimlerinin zorunluluğu üzerinde, devletin gerçek rolünü ihmal eden bir kuram üzerinde duruşuyla geniş ölçüde doğrulanan özyönetimsel bir siyasetin yaratılması söz konusudur. Burada, en iyi şıkta, kendi arzularını gerçek kabul etmek söz konusudur: Devletin kendine özgü rolü içinde tümüyle kaybolacağını varsayan bir görüden devletçilik-karşıtı bir siyaset türetmek. Oysa ki aslında sosyalizme doğru, geniş ölçüde doğrudan demokrasiye dayanan bir geçişi zorunlu kılan şey, devletin fevkalade gerçek rolüdür, ve bu da devletin ve halihazırdaki rolünün dosdoğru bir biçimde bilinmesini gerektirir. Sosyalizmin devletçi-jakoben belli bir geleneğinin de toplumsalın ve sınıfların basit uzantısı olan bir devlete ilişkin araçsal anlayıştan hareket ettiği bir o kadar doğrudur. İşçi sınıfının basit uzantısı olan bir işçi devleti söz konusu olduğu sürece, sınırsız bir biçimde güçlendirilmesinin zararlı sonuçlar veremeyeceği bir devlet.

Ama devletin üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesi içindeki, dolayısıyla iktidar ilişkileri içindeki oluşturucu rolünü tastamam çerçevele-

---

[11] Cl. LEFORT, *Libre* dergisinin ilk sayısındaki "Maintenant" isimli makalesinde, 1977; C. CASTORIADIS, *L'institution imaginaire de la société* (1075). G. Lapassade ve R. Loureau'nun mensup oldukları "karşı-kurumsal" adı verilen görüşe bağlanan akım.

[12] Özellikle *Faire* dergisine başvuruyorum.

mek için, bu sorunu kuramsal bağlamı içinde, kronolojik köken ve doğuş sorunundan (kim önce çıktı, tavuk mu yoksa yumurta mı, devlet mi yoksa sınıf mücadeleleri/üretim ilişkileri mi?) kesinlikle ayırmak gerekir: Marksizmin kendi içinde barındırdıkları da dahil olmak üzere pozitivist-ampirist akımla, hattâ tarihselci akımla ipleri radikal bir biçimde koparmak gerekir. Devletin, yani kökensel bir ilk dayanağın varlığından *önce* (kronolojik ve şeceresel bağlamda) emeğin sınıflar ve sınıfsal erkler halinde bölünüşünün toplumsal bir alanının bulunduğundan *kuramsal açıklama düzeni* içinde söz etmek ve bu alanın *daha sonra*, elbette müdahalede bulunacak, ama iş işten geçtikten sonra müdahalede bulunacak devleti doğurduğunu ileri sürmek hiçbir anlam taşımamaktadır. Sınıfsal bölünmelerin ve dolayısıyla da sınıf mücadelesinin ve sınıfsal erklerin olduğu yerde, devlet, yani kurumlaşmış siyasî İktidar da daha o ânda mevcuttur. Bu düzenin içinde, devletten önce ve devlet olmaksızın sınıfsal mücadele ve erk olmaz, Aydınlanma'nın siyaset felsefesinin (devleti önceleyen toplum sözleşmesi felsefesi) belirgin izlerini taşıyan bütün bir geleneğin arzuladığı gibi, devletten önce var olan ya da devleti önceleyen "doğal durum" ya da "toplumsal durum" yoktur. Devlet baştan itibaren, üretimin ilişkilerininki de dahil olmak üzere mücadelelerin alanını nirengiler, pazarı ve mülkiyet ilişkilerini düzenler, siyasî egemenliği kurumlaştırır ve siyaseten egemen olan sınıfı kurar, toplumsal işbölümünün bütün biçimlerini, toplumsal gerçeğin tamamını, sınıflar halinde bölünmüş bir toplumun atıfsal çerçevesi içinde işaretleyip, kodlandırır.

Devlet bu kesin bağlam içinde bir kez ortaya kondukta, devlete kıyasla bir ilk durumu gösteren herhangi bir toplumsal gerçeğin (bir bilme, bir iktidar, bir dil, bir yazı) düşünülmesi mümkün değildir; yalnızca, her zaman devletle ve sınıflar halinde bölünmeyle ilişki içindeki bir toplumsal gerçek düşünülebilir. Bu, toplumsal gerçeğin ve iktidarın, devlet olmaksızın, ya da, kronolojik olarak devletten önce; sınıflar halinde bölünmüş olmaksızın, ya da kronolojik olarak bu bölünmeden önce asla var olmadığı anlamına gelmez; ama sınıflar ve devlet halinde bölünmüş bir toplumun atıfsal çerçevesi içinde, devlet ayraç içine alındığı sürece, bu gerçeğin düşünülemez olduğu anlamını taşır. Devletten önceki bir toplumsal gerçeğin tarihî olgusu kabul edilse bile, devletin

yüze çıkışı bir kez ortaya kondukta, her toplumsal gerçek onunla kurucu münasebetler sürdüren şey olarak düşünülmek zorundadır.

Böylece, eğer (bir) tarih sınıf mücadelelerinin tarih(i) ise, devletsiz "ilkel" toplumlar da (bu) tarihi olmayan toplumlarsa, bunun nedeni aynı zamanda da bu tarihin devletsiz var olmamasıdır. Devletin, belli bir ânda, sonucu ya da ürünü olacağı bir mücadeleler tarihi yoktur: Bu tarih devletsiz düşünülemez. Devletin ortaya çıktığı ândan itibaren, İnsanlar oldukları sürece, bundan böyle devletin de olacağı onulmaz bir zaman (Tarih) içine girilmesi yüzünden değil; ama Marx'ın söylediği gibi, sınıflar halinde bölünmenin sonu devletin sonu anlamına, ve bizatihi bu yoldan da, zamanların sonu değil, ama Marx'ın insanlığın tarih öncesi olarak da gösterdiği belli bir tarihin sonu olan belli bir zamanın sonu anlamına geldiği için.

Şu halde sınıflar halinde bölünme ve sınıf mücadeleleri, devletin doğuşuna ilişkin bir ilke bağlamında, devletin *kökeni* olarak düşünülemezler. Buradan, devletin toplumsal mücadeleler içinde yaratılışına ilişkin temel önermenin, yani üretim ilişkilerinin belirleyici rolünün ve daha genel olarak da, iktidar mücadelelerinin ve ilişkilerinin devlete kıyasla önceliğinin sorgulanır kılındığı sonucunu mu çıkartmak gerekir? Kısacası, devlet sorununu bu şekilde ortaya koymak, devletçilik yapmak mıdır?

Ortak noktaları devletin ve iktidarın sınıf mücadeleleri içinde şekillenen bu temelini sorgulanır kılmak olsa da, başka konularda birbirinden ayrılan çeşitli güncel eğilimlerin karışık yumağını ayrıştırmak için soruyu belirgin bir dolambaçlılıkla ortaya koyuyorum. O nedenle, bu bağlamda, Foucault'nun, esas itibariyle devlet ve üretim ilişkileri, ekonomik erkler ve siyasî erkler arasındaki münasebeti üçüncü bir ilkeye, belli bir ânda çeşitli erklere ortak olan bir İktidar "diyagramı"na taşımaktan ibaret olan sorunsalının incelenmesini daha sonraya saklıyorum. Bu, en azından, zamanların başlangıcından itibaren genel bir iktidar kuramı peşinde koşmayan ve tüm toplumsal gerçeğin temelini devlette görmeyen bir anlayıştır.

Ama adına "yeni felsefe" denen bütün bir güncel akımın, İktidar ve devlete ilişkin hem iddiacı hem de kof bir metafizik içinde, Bernard

Henry Lévy'den André Glucksmann'a kadar eski bir kurumsalcı gelenekle buluşurken yaptığı budur: Her türlü toplumsal münasebetin kurucu ve kurumsallaştırıcı ilkesi olarak devlet, olabilecek her türlü toplumsal gerçeğin *a priori* formu, toplumsal mücadelelerin ancak aynası olacakları ve ancak onun aracılığıyla varlık kazanacakları kökensel *arke-devlet*. Her türlü erki devlete indirgeyen ve her erkte Devlet-İktidar denen o ilk gerçekliğin sonucunu gören, Marksizm değil, ama bu anlayıştır. Her şey her zaman Efendi'nin, Devlet'in ve Yasa'nın sözüdür (buna, psikanalitik kuramın Lacangil çevrimi zorluyor elbet) çünkü mücadelelerin yanı sıra, herhangi bir toplumsal gerçek, erk, dil, bilme, söylem, yazı ya da arzu yoktur ki *ondan* neşet etmesin. *Radikal* kötüdür o ve bu bağlamda, hangisi olursa olsun, hiçbir mücadeleyle engellenemez, çünkü her mücadele Hükümdarın yedeğinden ve imgesinden ibarettir, sürekliliği metafizik nitelikte bir evrensellikten ve zorunluluktan kaynaklanan ebedi bir İktidar-Devlet'in kökensel ağlarında oluşturulmuştur. Bu durumda o her şeyin temeli-kökeni olmaktadır; kökeni olduğu için temeli ve *vice versa* [tam tersi]. Devletsel totalitarizm hem kökensel hem de ebedidir, çünkü her türlü mümkün Tarih'in öznesi devlettir: Kant'ın yerine Hegel'i buluyoruz.

Şu halde devlet her şeydir: Buna, ters bir bakışımlılıkla, sözünü ettiğim ve dolayısıyla aynı sorunsala katılan öteki akım, aslında her şeyin toplumsal olduğu ve de devletin onun kurumsallaşmış uzantısını oluşturduğu cevabını vermektedir. Devlet ve toplum terimlerinin karşılıklı ağırlıkları değişmiştir, ama sorunsal aynı kalmaktadır: Basit ve tekçi bir ilkede temellenmiş ve bir kökenler metafiziği üzerine işlenmiş, mekanik ve düz çizgide ilerleyen bir nedensellik sorunsalı.

Şu halde aramızdan birçoklarının uzun zamandan beri yapmış oldukları bazı çözümlemeleri hatırlatmak gerekiyor: Üretim ilişkilerinin belirleyici rolünün, sınıf mücadelelerinin devlet ve aygıtları üzerindeki önceliğinin, mekanik bir nedenselliğe, üstüne üstlük, düz çizgide ilerleyen kronolojik nedenselliğe taşınmış bir nedenselliğe göre kavranmaları mümkün değildir; bu bizim *tarihselcilik* terimiyle göstermiş olduğumuz şeydir. O belirleniş ve o öncelik, buna karşılık ve ister istemez, devletten önceki bir tarihî varoluşu anlatmaz: Böyle bir şey olsa da ol-

masa da, demem yanlış kaçmazsa bu başka bir sorundur. Bu durum her şeyden önce devlet ile şu ya da bu üretim tarzının üretim ilişkileri arasındaki münasebetler ve bir üretim tarzından bir başkasına geçiş için geçerlidir. Marx, şu ya da bu üretim ilişkilerini şu ya da bu devletin "önvarsayılmışı" ya da *prius logique*'i olarak, birincilerin ikinciler üzerindeki tarihsel-kronolojik öncelliğinden ayırdığında, bunu kesinlikle ortaya koymuştu. Devletin üretim ilişkileri aracılığıyla belirlenmesi, mücadelelerin devlete önceliği, her biri için, eşitsiz gelişim gösteren özgün tarihselcilikler halinde, ayrımsal zamansallıklarda kayıtlıdır: tarihsel doğuşun düzeni içinde, belli bir devlet biçimi, tekabül ettiği üretim ilişkilerini önceleyebilir. Marx'ın yapıtında bunun örneklerine bolca rastlanır ve ben kendim de, belirleyici özelliği kapitalist olmakla birlikte üretim ilişkilerinin hâlâ belirgin bir feodal özellik gösterdiği, Avrupa'daki mutlakçı devlet için durumun bu olduğunu göstermiştim.

Bunlar şu ya da bu devlet biçiminin, şu ya da bu üretim ilişkileri ve sınıf mücadeleleriyle münasebetlerine ilişkin belirgin örneklerdir, ama daha genel bir erime sahiptirler, çünkü aynı zamanda da devletin kökenine göndermektedirler. Doğuşun tarih yazıcılığı içinde, devletin tarihî kökeni ve ardıllık düzeni sorununun, bir yandan devlet, öte yandan da üretim ilişkileri ve sınıf iktidarları arasında, devletin üretim ilişkileri, sınıf mücadeleleri ve iktidar ilişkileri içinde kuruluşu sorunuyla kuramsal yönden türdeş olmadığı görülüyor.

Bununla birlikte, burada bizzat Engels'ten kaynaklanan bir dizi yanlış anlama mevcuttur. Şematik bir biçimde, işbu bağlamda düz çizgide ilerleyen bir nedenselliğin tarihselci sorunsalına bağlı kalan Engels'in, sınıflar halinde bölünmenin ve bunların mücadelelerinin devlete önceliği sorununu tastamam devletin doğuşu sorununa bağlı olarak çözmek suretiyle temellendirmeye çalıştığını, böylelikle de kökenler mitosuna boyun eğdiğini söyleyeceğim. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nin hedeflerinden bir tanesi, ilkel denilen toplumlarda, üretim ilişkileri içindeki sınıfsal bölünmenin, daha sonra da devletin doğuşuna yol açacak olan bu bölünmenin, tarihsel yönden ilk önce ortaya çıktığını kanıtlamaktır. Bunun da, devletin üretim ilişkileri aracılığıyla belirlenişinin ve onların içinde temellenişinin bir "kanıtı"nı oluşturduğu düşünülmektedir. Engels'in tarihsel araştırmasının doğru olduğu varsayılsa bile, bu kanıtın, ortaya koymaya çalıştığı şey için bir kanıt

olmadığı besbellidir: ya da daha doğrusu, bu ancak Marksizm eksiksiz bir tarihselcilik olsaydı bir kanıt olurdu.

Ama kökenler dizisi içinde ters yönde bir tarihsel yüze çıkış düzeninin de aksi kanıt sağlayamayacağı bir o kadar besbellidir: Meğer ki kendisi de bu tarihselci sorunsalı paylaşmasın. Burada, çalışmalarına öncelikle atıfta bulunduğum Pierre Clastres, devletsiz toplumlardan devletli toplumlara geçişin ilk olarak siyasî iktidarın yüze çıkışıyla gerçekleşmiş olacağını, bu yüze çıkışın üretim ilişkileri içinde sınıfsal bölünüşü önceleyeceğini ileri sürerek, bunu, birçok başka kanıtların ardından, devletin sınıfsal bölünmeye kıyasla temelli ve belirleyici bir role sahip olmasının kanıtı olarak göstermektedir. Marksizme yönelik bir eleştirinin, ezici olduğu varsayılan kanıtı: "Demek ki gerçekten de belirleyici olan, ekonomik değişim değil siyasî kopuştur... Ve eğer Marksist altyapı ve üstyapı kavramları muhafaza edilmek isteniyorsa, o zaman belki de altyapının siyaset, üstyapının da ekonomi olduğunu kabullenmeye razı olmak gerekmektedir..." Ve yine: "İktidarın siyasî ilişkisi sömürünün ekonomik ilişkisini önceler ve onu kurar. Temlik, ekonomik olmaktan önce siyasîdir, iktidar emekten öncedir, ekonomik olan siyasî olanın bir türevidir, devletin yüze çıkışı sınıfların ortaya çıkışını belirler".[13] Eğer örnekse, düz çizgide ilerleyen tarihselci akıl yürütmenin parlak ve bu durumda, Engels'le tastamam aynı sorunsala katılan örneği. Clastres'ın çözümlemelerinin tarihsel yönden doğruluk taşıdığı bile varsayılsa ki ben bu konuda taraf olmaktan kaçınıyorum, bunlar Marksizmle çelişki halinde değildirler, çünkü devletin üretim-sınıfsal bölünme ilişkileri içindeki "kuruluşu"nun, devlete kıyasla bu ilişkilerden zorunlulukla ve daha önce gelen "kökeni" olduğu anlamına gelmez. Bu çözümlemeler üretim ilişkilerinin belirleyici rolünü ve mücadelelerin devlete önceliğini sorgulanır kılmazlar; bunlar, o doğrultu içinde, yalnızca pozitivist-ampirist, hattâ tarihselci bir sorunsal için, *köken* ile *kuruluşu* birbirine karıştıran bir kanıt oluştururlar. Köken olduğu için her şeyin temeli olan devletin ezeliliğine ilişkin savı desteklemek üzere Clastres'ın çözümlerini anımsattığında, B. H. Lévy'nin[14] durumu da daha başkaları gibi bu olmaktadır.

---

[13] P. CLASTRES, *La société contre l'Etat*, 1974, s. 169, 172, vs.

[14] *Anılan eser*, s. 74 ve devamı.

Sınıf mücadeleleri devlete göre öncelik taşımak ve devletin çok dışına taşmakla kalmamakta, ama iktidar münasebetleri de bir başka bağlamda onun ötesine geçmektedirler: *İktidar münasebetleri sınıfsal ilişkileri kuşatıcı bir tarzda örtmezler* ve bizatihi sınıfsal ilişkilerin dışına da çıkabilirler. Bu elbette, bu şıkta, onların sınıfsal sürekliliğe sahip olmadıkları, siyasî egemenliğin alanı üzerinde konumlanmadıkları, ya da bu egemenliğin hedefi olmadıkları anlamına değil, ama sınıflar halindeki toplumsal işbölümüyle aynı temelden kaynaklanmadıkları, dolayısıyla bunun basit sonucu olmadıkları ve bu işbölümüyle ne türdeş ne de eşyapılı oldukları anlamına gelir: Bu, özellikle de kadın-erkek ilişkilerinin durumudur. Şimdi artık biliyoruz: Sınıflı toplumlarda, her iktidar sınıfsal bir anlam kazansa bile, sınıflar halinde bölünme her türlü iktidarın oluşumundaki kuşatıcı alan değildir. Ve bilinen sonucu da şudur: Sosyalizme doğru bir geçiş içinde devlet aygıtlarını radikal bir biçimde dönüştürmek, iktidar münasebetlerinin bütününü lağvetmeye ya da dönüştürmeye yetemez.

Şimdi, bu iktidar münasebetleri sınıfsal ilişkilerin dışına taşsa da, kendilerini maddileştiren ve yeniden üreten özgül araç ve kurumlardan (kadın-erkek, aile) vazgeçmeleri mümkün olmadığı gibi, devlet aygıtları da onların dışında kalamazlar. Devlet, *bütün* iktidar münasebetleri içinde, onlara bir sınıfsal süreklilik atfetmek ve onları sınıfsal erklerin örgüsü içinde kuşatmak üzere, edimiyle ve bunun sonuçlarıyla müdahildir. Devlet böylece egemen sınıfın iktidarının (ekonomik, siyasî, ideolojik) değiştirme ve destek birlikleri haline gelen ayrışık erkleri yükümlenir. Erkek ve kadının cinsel ilişkileri içindeki erk de, sınıfsal ilişkilerden elbette ayrışık olarak, birçok başka kurumlar arasından devlet aracılığıyla (ama aynı zamanda da işletme-fabrika aracılığıyla) sınıfsal ilişki olarak kuşatılmakta, yapaylaştırılmakta ve yeniden-üretilmektedir: Sınıfsal erk onun içinden geçer, onu kullanır, onun devinimini düzenler, kısacası ona siyasî anlamını verir. Devlet, sınıfsal münasebetler içinde temellenen iktidarı yoğunlaştırdığı salt anlamda değil, ama yine de sürekli olarak kendi dışına taşan her türlü erk içinde, onun düzeneklerini sahiplenerek *amaçsal yönden* yayıldığı anlamda da bir sınıf devletidir.

Bu belirlemelerin ardından, Marksizmin burada bazı önermeler getirdiğine işaret etmek gerekiyor:

a / Sınıfsal erk, sınıflar halinde bölünmüş ve devindiricisi sınıf mücadelesi olan bir toplumsal oluşum içindeki iktidarın temel dayanağıdır;

b / Siyasî iktidar, ekonomik erk ve sömürü ilişkileri üzerinde kurulu olmakla birlikte önceliklidir, şu bağlamda ki, dönüştürülmesi iktidarın öteki alanlarındaki her türlü esaslı değişikliği koşullandırır, ancak bunun için yeterli olmadığı da bilinmelidir;

c / Kapitalist üretim tarzında, siyasî iktidar, erkin öteki alanlarına kıyasla özgül bir alan ve bir yer işgâl eder ve bu, kesişmelere rağmen olur;

d / Bu erk, başatlıkla siyasî iktidarın merkezî icra yeri olan devlette yoğunlaşmakta ve maddeselleşmektedir.

Özellikle de Foucault ve Deleuze tarafından, iktidarı sayısız mikro-konumlanışlar içinde eriten ve dağıtan, sınıfların ve sınıf mücadelesinin önemini büyük ölçüde hafifseyen ve devletin merkezî rolünü bilmeyen bir görü lehine reddedilen önermeler bütünü. Şimdilik daha ileriye gitmek niyetinde değilim: ama bu noktalarda, onlar Anglosakson sosyolojisi ve siyaset biliminin eski bir geleneğiyle, işlevselcilikten kurumsalcılığa, bütün o noktaları belirtik bir şekilde geliştiren Patsons'tan Merton'a, Dahl'a, Lasswell'e ve Etzioni'ye uzanarak bir devlet çözümlemesinin merkezine, "mikro-iktidarların çoğulculuğuna" doğru yer değiştirten gelenekle buluşmaktalar. Siyasî düşüncenin, buna karşılık, her zaman devlet (hukukî) üzerinde yoğunlaştığı Fransa'da, görece bilinmeyen gelenek. Yalnızca Fransız entelektüel evreninin iyi bilinen taşracılığına bağlı bu bilgisizlik, söz konusu çözümlemeleri yenilik gibi sunmaya imkân verir, oysa ki bu çözümlemeler olabilecek en geleneksel eskilikleri oluşturmaktadır. Foucault'nun yadsınmaz değeri başka yerde konumlanır. Bununla birlikte iktidarı moleküler mikro-şebekelerin kılcallığı içinde dağıtmak suretiyle görünmez kılmaya yönelik bu söylemin, devletin ağırlığının ve yaygınlaşmasının bugüne kadar eşi-

ne rastlanmadık bir ölçüye ulaştığı bir dönemde bilinen başarıyla buluşması da bir o kadar dikkat çekicidir.

Özetliyorum: Her iktidar (ve yalnızca bir sınıf iktidarı da değil) ancak birtakım aygıtların (ve yalnızca devlet aygıtları da değil) içinde maddeselleşmiş olarak mevcuttur. Bu aygıtlar iktidarın basit uzantıları değildir, orada oluşturucu bir rol oynarlar: Devletin kendisi de sınıfsal erklerin yaratılmasında örgensel bir biçimde mevcuttur. Ama iktidar/aygıtlar münasebeti, daha özel olarak da sınıf mücadelesi/aygıtlar münasebeti içinde, temel rolü elinde tutan mücadeledir (sınıflarınki), bu mücadelenin alanı, iktidar, ekonomik sömürü ve siyasî-ideolojik hâkimiyet/tâbiyet münasebetlerinin alanından başkası değildir. Mücadeleler her zaman için aygıtlar-kurumlar karşısında öncelik taşırlar ve sürekli bir şekilde onların dışına taşarlar.

Böylece, yanılsamalardan beslenen, görünürde salt erkinlikçi ya da daha başka her türlü anlayışa karşılık, devlet yalnızca üretim ilişkilerinde ve bunların gerçekleştirdikleri erklerde oluşturucu bir role sahip olmakla kalmaz, ama bütün düzeylerde, iktidar ilişkilerinin bütünü içinde de aynı rolü üstlenir. Buna karşılık, aygıtlar/kurumlar içinde esasen iktidar ilişkilerinin oluşumunun kökensel yerini ve birinci alanını gören Max Weber'den sıcak güncelliğe kadar, her türlü devletçi anlayışa karşılık, devlete kıyasla önceliği elinde tutanlar, her zaman için iktidar ilişkilerinin ilk alanı olan mücadelelerdir. Bu yalnızca ekonomik mücadelelerle değil, ama siyasî ve ideolojik mücadeleler de dahil olmak üzere, mücadelelerin tamamıyla ilgilidir. Elbette bu mücadeleler içinde belirleyici role sahip olanlar üretim ilişkileridir. Ama mücadelelerin devlete göre önceliği üretim ilişkilerinin dışına taşar, çünkü bu durumda, sırası geldikte mücadeleleri temellendirecek olan bir ekonomik yapı söz konusu değildir; üretim ilişkileri esasen mücadele ve erk ilişkileridir. Çünkü, esas itibariyle ve daha genel bir biçimde, *mücadeleler olmasını* ve de mücadelelerin tamamının devlete kıyasla önceliği elinde tutmasını sağlayan şey de bu belirleyici roldür. Mücadelelerin bu temelini dışlamak suretiyle, yalnızca ekonomik olanın belirleyici rolü değil, ama hangisi olursa olsun, mücadelelerin devlete göre bizatihi önceliği de dışlanmış olmaktadır. Ekonomik olanın zorbalığının dışlandığı düşünü-

lürken, ister istemez devlet-iktidarın mutlak gücünün yiyip bitiriciliği içine düşülmektedir.

Şu halde görüyoruz, Marx'ın düşüncesine karşı verilen kötü kavgalar arasında (iyi kavgalar da var), tümüyle meşru siyasî yönelimlerden (karşı-devletçi siyaset) yola çıksa da ve elbette devletin reel sosyalizmin ülkeleri denen ülkelerdeki totaliter görünümlerinde temellendirilmiş olsa da, devletçilik suçlamasından daha kör ve câhilce olanı hiç şüphesiz yoktur. Marx'a yönelik bu eleştiri hiçbir yerde, kendini, bizim "yeni filozoflarımızda", en başta da Glucksmann'da olduğu kadar kötü niyetle göstermemiştir. Bununla uğraşmayacağım: Bu konuda sözü, esasen Marx'ın düşüncesine hiç de yumuşak yaklaşmayan J. Rancière'e bırakıyorum: "Glucksmann, her türlü besbelliliğe karşın, Marx'ın, devleti özel toplumun karşıtı olarak değerlendirdiğini kanıtlaması gerektiğinde daha da radikaldir. Ona en üstün kanıtını sağlayan şey, bu konuda ufacık bir kanıt bile getirmenin imkânsızlığıdır: Glucksmann, 'Devlet bölümü', diye yazıyor, 'öngörülmüş olmakla birlikte, rastlantı bu ya, *Kapital*'de eksiktir'. İyi bilinen Stalinci mantık: İnsanların suçlu olduklarının en iyi kanıtı, kanıtların olmamasıdır. Çünkü eğer kanıtlar yoksa bu onları gizledikleri içindir; eğer onları gizledilerse, demek ki suçludurlar".[15]

[15] J. RANCIERE'in *Le Nouvel Observateur*'deki makalesi, 25-31 Temmuz 1977.

BİRİNCİ KISIM

Devletin kurumsal maddiliği

Şimdi başlangıçtaki sorunumuza dönebiliriz: Devletin "özel" aygıt olarak kurumsal maddiliği onun siyasî hâkimiyet içindeki rolüne indirgenemez. Bu maddilik, en başta, devletin üretim ilişkileriyle ve bunların içerdiği toplumsal işbölümüyle münasebeti içinde aranmak zorundadır. Ama bu münasebet, devletin toplumsal sınıflar ve sınıf mücadelesiyle münasebetinden farklı bir epistemolojik düzen türünden değildir. Devletin üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümüyle münasebete girişi, elbette farklı olmakla birlikte, bir ve aynı girişimin; devletin mücadelelerinin alanının tamamıyla münasebete sokulmasının, ilk uğrağından ibarettir. Burada, daha özel olarak kapitalist devletle ilgili ve daha önceki metinlerimde yaptığım çözümlemelere kuşatıcı bir tarzda dönmeksizin göstermeye çalışacağım şey budur. Şimdi yapabilecek durumda bulunduğumuz çözümlemeler ışığında, bazı noktaları derinleştirmek ve tamamlamakla, daha başkalarını da düzeltmekle yetineceğim.

Pouvoir politique et classes sociales'de cevaplamaya çalışmış olduğum soru şuydu: Burjuvazi, siyasî hâkimiyeti için neden kapitalist devlet olan bu tümüyle özgül devlet aygıtını, bu modern temsiliyetçi devleti, bu ulusal-halkçı sınıf devletini kullanmaktadır? Bu devletin ilk maddî çatısı nereden gelmektedir? Çözümlemelerim daha o zamandan şu doğrultuda konumlanıyorlardı: Bu maddilik, devlet ve üretim ilişkilerinin kapitalist düzendeki görece ayrılığına bağlıdır. Kapitalist devletin kendine özgü kurumlarının ve aygıtlarının (adalet, ordu, idare, polis, vs.), merkeziyetçiliğinin, bürokrasisinin, temsilî kurumlarının (genel oy, parlamento, vs.), adlî sisteminin örgütleyici ilkesi olan bu ayrılığın temeli de, kapitalist üretim ilişkilerinin özgüllüğünde ve bunların sonu-

cu olan toplumsal işbölümünde yatmaktadır: Doğrudan emekçinin, sahiplenme ilişkisi içinde, emeğin bizatihi süreci içinde emek nesnesinden ve emek araçlarından radikal bir biçimde ayrılması.

Bana o sırada belirgin görünen şey, Marksist devlet kuramının bugün hâlâ varlığını sürdüren ve esasen bu konuda Marx'ın kendi düşüncesindeki derinlikli ikircimlere bağlı olan, kalıcı bir çizgidir. Kapitalist devleti siyasî hâkimiyete (bir özne-burjuvazinin "diktatörlüğü"ne) indirgemeyen ve dolayısıyla, "Burjuvazinin siyasî hâkimiyetine neden bir başkası değil de bu belirgin devlet tekabül etmektedir?" sorusunu soran Marksist yazarların ezici çoğunluğu, bu devletin temelini *sermayenin ve "genelleştirilmiş" tecimsel mübadelelerin dolaşımının alanı içinde* bulmaya çalıştılar. Bu çözümlemelerin genel çizgisini yeterince biliyoruz: Malların "özel" malikleri arasındaki mübadeleler – bu özel mülkiyet yalnızca hukukî düzeyde kavranmaktadır –, emek-gücünün alınıp satılmasına ilişkin sözleşme, eşdeğer mübadele ve soyut mübadele değeri, vs. Bu olgu, mübadeleci toplumun, hukukî-siyasî "bireyler-kişiler" halinde kurumlaştırılan yalıtılmış parçacıklarının – cinsil birey – "biçimsel" ve "soyut" eşitlik ve özgürlüklerinin, tecimsel mübadelecilerin bağlantı sistemi olarak biçimsel ve soyut hukukî kuralın ve yasanın yüze çıktığı alan olacaktır. Devletin ve ekonominin görece ayrılığı, devlet ile ünlü "sivil toplum"un ayrılığı olarak kavranmaktadır. Yalıtılmış bireyler arasındaki gereksinimlerin ve mübadelelerin mekânı olan bu sivil toplumun kendisi de, bireyselleşmiş hukuk öznelerinin sözleşmesel bir toplaşması olarak gösterilecek, böylece sivil toplum ile devletin ayrılığı tecimsel münasebetlerin bağrına yerleştirilen ideolojik bir düzeneğe, o ünlü meta fetişizminden yola çıkarak devletin fetişleştirilmesine-şeyleştirilmesine indirgenmiş olacaktır. Bu anlayışın değişkeleri çok sayıdadır, ama örgü her zaman aynı kalmaktadır. Bu anlayış özellikle İtalyan Marksist okulu (Galvano della Volpe, U. Cerroni, vs.) tarafından temalaştırıldı. Her zaman olağanüstü bir biçimde canlı kalmıştır: Bize daha yakın olmak üzere, Henri Lefebvre'in devlet üzerindeki çok yeni çalışmalarına atıfta bulunmakla yetiniyorum.[1]

Ben bu anlayışın yetersiz ve kısmen yanlış olduğunu göstermeye

[1] E. PASHUKANIS, *La théorie générale du droit et le marxisme*, 1970 (Fr. baskı); G. DELLA VOLPE, *Rousseau et Marx*, 1964; U. CERRONI, *Marx e il diritto mo-*

çalışmıştım, çünkü devletin temelini, sermayenin genişleyen yeniden-üretim çevriminin bütünü içinde belirleyici bir yere sahip olan üretim ilişkilerinde değil, tecimsel mübadele ve dolaşım ilişkilerinde aramaktadır (bu da bir bakıma Marksizm-öncesi bir tavırdır). Bu anlayış, devlet konusundaki araştırmaları çok büyük ölçüde yoksullaştırmaktadır. Üstüne üstlük, bir yandan kapitalist devletin kurumsal özgüllüğü sorununu ortaya koyarken, devlet-sivil toplum ile devlet-sınıf mücadeleleri arasındaki eklemlenmeyi imkânsız kılmaktadır: Toplumsal sınıfların kendileri de temellerini üretim ilişkilerinde bulurlar. Bunun nedeni, söz konusu anlayışın devletin kimi önemli kurumsal düzeneklerini kavrayamaması değildir, çünkü sermayenin dolaşım uzamının da aynı biçimde devlet üzerinde kendine özgü etkileri vardır: Bu anlayış esas olan şeyi ıskalamaktadır. Böylece bu anlayışın fazladan bir sonucu olmaktadır: Doğu ülkelerindeki devletin, tecimsel münasebetler bu ülkelerde muazzam dönüşümlere maruz kaldıkları halde, kapitalist devletinkilerle akrabalık ilişkisi gösteren kimi özelliklerini anlamaya imkân vermemektedir. Oysa bu akrabalık, birçoklarının yanı sıra, bu ülkelerdeki devlete damgasını vuran "kapitalist yönlerin" sonucudur, çünkü bu yönler aynı biçimde onların üretim ilişkilerini ve toplumsal işbölümünü de damgalamaktadır. Emekçiler ne emek sürecinin denetim ve hâkimiyetine sahiptirler (sahiplik ilişkisi), ne de emek araçları üzerinde gerçek ekonomik erke (hukukî mülkiyet ilişkisinden ayrışık, ekonomik mülkiyet ilişkisi) sahip olabilirler: Üretimin gerçek bir sosyalizasyonu değil, devletleştirilmesi söz konusudur. Siyasî düzlemde, proletarya *üzerindeki* bir diktatörlük söz konusudur.

Her ne olursa olsun, Fransa'da ve dışarıda, devlet ve iktidar üzerindeki tartışma ve araştırma, o zamandan beri, çok büyük ölçüde ilerledi, öyle ki, ideolojik-kuramsal konjonktür kısmen değişmiş bulunuyor. Ama yakın tarihli bazı çözümlemeler, bana öyle geliyor ki, geçmişte eleştirdiğim sakıncaları ve yetersizlikleri yeniden üretmektedirler. Çö-

derno, 1963; H. LEFEBVRE, *De l'Etat*, 1976'dan itibaren yayımlanmaya başlanan birçok ciltlik eser. Elbette bu yoldan Lefebvre'in eserinin değerini küçümsemek istemiyorum: Özellikle de son kitabı son derece dikkat çekici çözümlemeler içermektedir. Nihayet, bu araştırma çizgisi aynı zamanda da J. BAUDRILLARD'ın çizgisidir.

zümlemelerimi sıklıkla *siyasetçilik* yaftasıyla damgalayarak eleştirdiler: Kapitalist devlet ve iktidara özgü siyasî uzamı, "yalnızca" üretim ilişkilerinden kalkarak kurmaya çalışırken, devletin ve ekonominin ilişkilerine yeterince dikkat yöneltmemiştim.

Şu halde sorun, devleti, bazılarının sermayenin mantığı olarak gösterdikleri şeyle, yani onun genişleyen teraküm ü ve yeniden-üretimiyle ilişkiye sokmak olacaktı. Bu, özellikle Federal Almanya'da *Ableitung*, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde *Derivation* adlandırması altında gelişmiş olan ve birtakım metinlerine hâlihazırda Fransa'da da ulaşılabilen sorunsaldır. Burada, kapitalist devlete özgü kurumları sermayenin terakümünün "ekonomik kategorilerinden" "türetmek", ya da çıkarsamak söz konusudur. Oysa bu sorunsal, içsel mantığı – ekonomik kategoriler – olan soyut kendilik olarak sermayenin oldukça geleneksel bir anlayışı içine düşmekte ve bu devletin maddî özgüllüğünü anlamakta birbirinden güçsüz iki araştırma çizgisine ulaşmaktadır. Ya, J. Hirsch'in gösterdiği gibi, aslında mübadelelerin ve sermayenin dolaşım uzamının (eşdeğer mübadele, soyut değer, para, vs.) içine düşer ve o özgüllüğü bu "kategorilerden" çıkarsar.[2] Ya da bu kez o özgüllüğü ve bu devletin tarihsel dönüşümlerini, *devletin sermayenin genişleyen terakümünün lehinde işleyen kendi ekonomik işlevlerinden* çıkarsamaya çalışır. Aynı biçimde Fransa'da da karşılaştığımız ve özellikle de hâlihazırdaki devlet konusunda, onun kurumsal dönüşümlerinin bütününü sermayenin aşırı terakümü-değer yitirmesi içindeki yeni rolünden çıkarsamak şeklinde beliren yönelim.

Burada da yine, bu araştırma çizgisi esas olanı ıskalamaktadır: Elbette, o dönemde, kendimi esas itibariyle ekonomizme karşı yöneltir-

---

[2] J. HIRSCH, *Staatsapparat und reproduktion des Kapitals*, 1974 ve benim yönetimim altında yayımlanan *La crise de l'Etat* isimli kolektif kitaptaki katkısı, 1976. Federal Almanya'daki *Ableitung* sorunsalı oldukça eskidir, bazı temsilcilerine J. M. VINCENT yönetiminde yayımlanan *L'Etat contemporain et le merxisme* isimli kolektif eserde rastlamak mümkündür. Bu sorunsal İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde daha yenidir; *Kapitalistate*, *Insurgent Sociologist* (ABD), *Capital and Class* (İngiltere) isimli dergilerdeki katkılara, aynı zamanda da HOLLOWAY, PICCIOTO, HINDESS, HIRST'in, vs. yakın tarihli çalışmalarına bakılabilir. Nihayet, Fransa'da benim kitaplarıma yönelik "politisizm" eleştirilerinin özellikle *Economie politique* dergisi çevresinde toplanan yazarlardan geldiğine işaret edeyim

ken, sopayı öteki yöne doğru eğmiştim. Sermayenin terakümü lehindeki ekonomik işlevlerin (aslında bu terimin kesin anlamı üzerinde hesaplaşmak gerekir), ilkel terakümden rekâbetçi kapitalizme ve bugünkü tekelci kapitalizme kadar, devletin yapılandırılması üzerinde önemli etkileri vardır. Bu metnin üçüncü kısmında bu konu üzerinde geniş bir biçimde duracak, devletin hâlihazırdaki veçhesini, yetkeci devletçiliği açıklamak için bu işlevlerin başat olduklarını göstereceğim. Ama şimdilik sadece bu işlevlerin birinci sırada olmadıklarını ve siyasî kurumları kuşatıcı bir tarzda açıklamaya imkân vermediklerini söylüyorum. Temel soruya cevap vermemektedirler: Bu işlevler, aslında, neden başka bir devlet tarafından değil de, temsiliyetçi, ulusal-halkçı modern devlet olan tümüyle özel bu devlet tarafından yerine getiriliyorlar? Görünüşte paradoksal bir soru sormak gerekirse: Bu devlet, neden kendini mutlakıyetçi monarşi biçimi altında yeniden-üretmedi?

Bu soruya yalnızca siyasî hâkimiyete (burjuvazinin doğasına ya da yalnızca burjuvazi ile işçi sınıfının siyasî mücadelesine) atıfta bulunarak cevap vermek mümkün olmadığı gibi, devletin ekonomik işlevlerine atıfla ya da her ikisinin bir bağlaşımına atıfla (ekonomik işlevler + siyasî mücadele) cevap vermek de mümkün değildir. Daha kesin söylersem, bu ekonomik işlevler üretim ilişkileri ve onların kapitalist özgüllüğü içinde eklemlenmiş ve temellendirilmiştir. Bunlar devletin kurumsal maddîliğinin ve ekonomiden görece ayrılığının, devletin çatısını aygıt olarak damgalayan birinci dayanağını oluşturmaktadırlar: Devletin sınıflarla ve sınıf mücadeleleriyle ilişkilerinin çözümlenmesinde mümkün olan yegâne *hareket noktası* olmaktadırlar. Devletin geçirdiği dönüşümlerin kendileri de, en başta, kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşümlere ve bunların yol açtığı devlet-ekonomi ayrışmasındaki dönüşümlere, buradan da, sınıf mücadelelerine göndermektedir. Devletin rolünde ve ekonomik faaliyetlerindeki değişimler burada yer almaktadır ve bunların elbette devlet üzerinde kendilerine özgü etkileri vardır.

Pouvoir politiques et classes sociales'de izlemiş olduğum araştırma çizgisi buydu, ama ben yine de sınırlarına işaret edeceğim: 1968 Mayıs'ından önce yazılan (Mayıs 68'de çıkan) bu metin, aslında hareket noktası olarak üretim ilişkilerini aldığı ölçüde bir yandan – kapitalist – toplumsal işbölümünün rolü üzerinde dururken, henüz bu işbölü-

münün muazzam erimini kavramıyordu. Bütün bir dizi engellemeleri berhava eden şey 1968 Mayıs'ı ve işçi hareketinin bunu izleyen özellikleridir. Sınıfsal oluşumun içinde toplumsal işbölümünün önemi konusundaki gereken dersleri, kendi hesabıma, *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*[3] [Bugünkü Kapitalizmde Toplumsal Sınıflar] isimli kitabımda devşirdim. Burada da, *örnek* olarak bazı tipik durumları ele alarak aynı şeyi devlet konusunda yapmaya çalışacağım. Bunu yaparken, temelli kuramsal sorunlara değinmek zorunda kalacağım: Araştırmanın perspektifini ve eksenini o bölünüşe doğru yöneltmek yeni sorunları gündeme getirmektedir, çünkü devletin bu bölünüşle ilişkiye sokulması, şimdiye kadar sıklıkla sanıldığı gibi, basit bir iş değildir.

[3] Le Seuil, 1974.

I

Fikir işçiliği ve beden işçiliği: bilme ve iktidar

Burjuva devletin, aygıt olarak maddiliği içindeki yaratılışı ve işleyişinden başlayalım. Faaliyet ve uzmanlık alanlarını paylaştıran bir yasa-kurallar belitselliğine ve adına halk-ulus denen bedende temellendirilen bir meşruiyete dayandırılan düzenlenişiyle, anonim, kişiselleşmemiş ve ekonomik erkten biçimsel olarak ayrışık bir işlevler derlemesinden ibaret, uzmanlaştırılmış, merkezileştirilmiş, tastamam siyasî yapıdaki aygıt. Hepsi de, modern devletin aygıtlarının örgütlenmesinin içine dahil edilmiş olan öğeler. Bunlar, kişisel bağlar üzerine, her türlü erkin ekonomik erke kopyalanışı üzerine (toprak sahibi olarak yargıç, idareci, ordu komutanı rolünü bizzat üstlenen senyör), geçirimsiz erklerden bileşmiş bir aşamalı-düzen üzerine (senyörlüğün idari piramidi) kurulu ve meşruiyeti toplumsal bedende şekillendirilmiş olan şefin (kral-senyör) bedeninin egemenliğinden kaynaklanan feodal devlet aygıtlarından ayrışırlar. Şu halde, modern devletin siyasî olanın ekonomik olandan o görece ayrılığına ve doğrudan üreticinin kapitalist üretim ilişkileri içinde sahiplikten tümüyle yoksun kılınmasıyla içerilmiş olarak bunların karşılıklı uzam ve alanlarının baştan sona yeniden örgütlenmesine gönderen özgüllüktür bu.

Bu ilişkiler *toplumsal işbölümünün inanılmaz bir biçimde yeniden örgütlenişinin* alanıdır ve göreceli artı değeri, sermayenin "makineleşmecilik" ve "büyük sanayi" evresinde genişleyen yeniden-üretimini haber veren bu yeniden örgütlenmeyle aynı tözdendir. Tastamam kapitalist türdeki bu bölünme, bütün biçimleri altında, modern devletin olabilirlik koşulunu temsil eder. Böylece olanca tarihsel özgünlüğü içinde beliren bu devlet, kapitalizm-öncesi devlet tiplerine (Asya devletleri, köleci, feodal devletler) kıyasla gerçek bir kopuş oluşturur, bu da dev-

leti tecimsel münasebetler (ki, bunlar, her zaman var oldular) üzerinde temellendiren anlayışların dosdoğru bir biçimde kavramayı başaramadıkları şeydir.

Burada bu bölünmenin tek bir şıkkını, beden işçiliği ile fikir işçiliği arasında bölünmeyi ele alıyorum. Bu bölünmenin asla ampirik-natüralist kipte, elleriyle çalışanlar ile kafalarıyla çalışanlar arasındaki bir ayrılma gibi düşünülmesi mümkün değildir: Doğrudan doğruya belirlenmiş üretim ilişkileri içinde mevcut oldukları haliyle siyasî-ideolojik münasebetlere göndermektedir. Şimdi, Marx'ın iyi bir biçimde göstermiş olduğu gibi, bu bölünmenin, kapitalizm içinde, doğrudan emekçinin çalışma araçlarından tümüyle yoksun bırakılmışlığına bağlı bir özgüllüğü vardır. Bunun da şu sonuçları olmaktadır[4]: *a)* entelektüel öğelerin doğrudan emekçi tarafından yerine getirilen işten karakteristik kopuşu; fikir işçiliğiyle (bilme) bu ayrışım sonunda, doğrudan emekçinin emeği beden işçiliğinin kapitalist biçimine bürünmektedir; *b)* bilimin, "sermayenin hizmetinde", doğrudan üretici güç haline gelmeye yönelirken, beden işçiliğinden ayrılması; *c)* bilim-bilme ile ideolojik münasebetler, hattâ egemen ideoloji arasındaki özel ilişkiler; bu ilişkiler, eskiye kıyasla daha "ideolojikleştirilmiş" bir bilme anlamında, ya da sadece bilmenin iktidar tarafından siyasî-ideolojik kullanımı (bu durum har zaman için geçerli oldu) anlamında değil, ama bilimsel tekniğin kipliği içinde kurumlaşan iktidarın ideolojik bir meşruiyetle donatılması, yani bir iktidarın, akılcı bir bilimsel pratikten kaynaklanırcasına meşrulaştırılması anlamındadır; *d)* beden işçiliğinden böylece kopartılan fikir işçiliği ile siyasî hâkimiyet münasebetleri arasında, kısaca kapitalist *bilme* ile kapitalist *iktidar* arasında, bundan böyle kurulan organik ilişkiler. Bu, Marx'ın, kapitalist üretim süreci içinde, bilme ve iktidar arasında, fikir işçiliği (ideolojik yatırım olarak bilme-bilgi) ile artı-değerin çıkartılma süreci içinde esasen var oldukları ve yeniden-üredikleri haliyle siyasî hâkimiyet ilişkileri arasında, bundan böyle örgensel hale gelen ilişkileri çözümleyerek fabrikadaki dediğimdedikçilik [despotizm] ve bilimin rolü konusunda kanıtlamış olduğu şeydir.

---

[4] Uyarı'da söylediğimi yineliyorum: belirtik bir biçimde anmadıkça, Marksizmin klasiklerine belirgin başvurularda bulunmayacağım. Bu noktayla ilgili olarak, bunlar *Les classes sociales...* başlıklı kitabında mevcutturlar.

Beden işçiliği ile fikir işçiliği arasındaki bütünüyle karakteristik olan bu kapitalist ayrışım, daha genel bir toplumsal işbölümünün yalnızca bir görünümü olsa da, devlet olayında belirleyicidir. Marksizmin klasiklerinin temel sezgilerinden bir tanesi, devletin "özel" aygıt olarak su yüzüne çıkması bağlamında toplumsal işbölümündeki hiç şüphesiz en önemli yönün fikir işçiliği ile beden işçiliği arasındaki bölünmede de ortaya çıkması konusundadır. *Devlet kendi aygıtlarının bütünü içinde*, yani yalnızca ideolojik aygıtlarının değil, ama yanı sıra baskıcı ya da ekonomik aygıtlarının içinde de, *fikir işçiliğini beden işçiliğinden ayrılmış olarak cisimleştirir*: bu da, beden işçiliği/fikir işçiliği konusundaki natüralist-pozitivist ayrışımın terk edilmesi koşuluyla belirgin hale gelir. Ve fikir işçiliği ile siyasî hâkimiyet arasındaki, bilme ve iktidar arasındaki örgensel münasebet, en eksiksiz bir biçimde kapitalist devlette gerçekleşir. Bu devlet, üretim ilişkilerinden ayrılmış bir halde, kesinlikle fikir işçiliğinin yanında, beden işçiliğinden kopartılmış olan fikir işçiliğinin yanında konumlanmaktadır: Bir yandan kendi oluşumu ve yeniden-üretimi içinde özgün bir rolü elinde tutarken, bu bölünmenin de doğal sonucu ve ürünüdür.

Bu durum devletin bizatihi maddiliği içinde kendini gösterir. Her şeyden önce, devlet aygıtlarının üretim sürecine kıyasla uzmanlaşması-ayrılmasında: Bu aygıtlar, en başta, fikir işçiliğindeki bir kristalleşmeyle o süreçten ayrılırlar. Kapitalist biçimleri altında bu aygıtlar, yani, ideolojik araçların hiç sözünü etmeksizin ordu, adalet, idare, polis, vs. aslında halk kitlelerinin dışlanmış oldukları bir bilmenin ve bir söylemin (doğrudan doğruya egemen ideolojide içerilmiş ya da egemen ideolojik oluşumlardan kalkılarak oluşturulmuş) devreye sokulmasını ve hâkimiyetini içermektedirler. Bunlar, kendi çatıları altında, devlet aracılığıyla bağımlı kılındıkları beden işçiliğinin yanında konumlanmış olan halk kitlelerinin özgül ve durmaksızın dışlanması üzerinde temellendirilmişlerdir. Aynı biçimde, devletin örgütleme ve yönetme işlevlerini belirleyen şey de bilmenin, devlet-bilme-okur üçlüsü tarafından, onun aygıtları ve edimcileri tarafından hiç durmadan tekelleştirilmesidir ve devletin bu işlevleri kitlelerden özgül ayrışımı içinde merkezileşmiştir: Örgütleyici işlevlerden ayrılmış ve dışlanmış halk kitlelerinde bilerek kutuplaştırılmış beden işçiliği karşısında, devlet aygıtlarında maddesel-

leşen fikir işçisi (bilme-iktidar) figürü. Temsili demokrasinin, dolaylı denen bir dizi kurumunun (siyasî partiler, parlamento, vs.), kısaca devlet-kitleler münasebetinin de aynı düzenekten güç aldıkları da keza besbellidir. Kapitalist devletin genel örgütleme rolünde, beden işçiliğinden karakteristik bir tarzda ayrılmış bir fikir işçiliğinin gerçekleştirilmesini gören Gramsci'nin hissetmiş olduğu şey budur. Gramsci böylece devlet aygıtlarında görevli edimcileri, baskıcı aygıtlarınkiler de (polisler, jandarmalar, askerler) dahil olmak üzere, *geniş anlamıyla entelektüeller* (örgensel ve geleneksel) arasına yerleştiriyordu.[5]

Bu bilme-iktidar ilişkisi yalnızca ideolojiyle ilgili değildir ve özellikle de resmî siyasî düşüncenin alanında devletin meşruiyetini sağlamakla birlikte, sıradan bir meşrulaştırma işlevi taşımaz. Feodalizmden kapitalizme, sonra da rekâbetçi kapitalizm aşamasına geçiş sürecinde bile ki bunların ikisi de burjuva devletin oluşumu ve burjuva ideolojisi içinde hukukî-siyasî bölgenin egemenliğiyle belirginleşmiştir, siyaset ve hukuk, Makyavel'den Thomas Morus'a kadar, daha sonraki tüm kavramsallaştırılmalarında kendini belirtik bir biçimde bilimsel tekniğin kipinde ve ütopya olarak nitelediği şeyin karşısına çıkardığı bir bilmenin mülkiyetini elinde tutan zorunlu *epistemelerin* modeline göre meşrulaştırmıştır. Bu esasen yalnızca resmî söylemle sınırlı kalmamakta ve devletin ifraz ettiği, aygıta içkin münasebetlerin (içsel özde-meşrulaştırmayı) ve uygulamaların dışarıya doğru meşrulaştırılmasının güvencesi olan o *ilk ideoloji biçimlerine* yayılmaktadır: Devletin ve edimcilerinin uygulamalarının özel bir bilmenin, özde mevcut bir akılcılığın taşıyıcıları olarak meşrulaştırılması. Bütün bunlar, hâlihazırda, hukukî-siyasî ideolojinin teknokratik ideolojiye dönüşümünün gerektirdiği ideoloji-bilme-bilim münasebetinin özel biçimleri altında güçlenmekten başka bir şey yapmamaktadır.

Ama bu bilme-iktidar münasebetinin yalnızca ideolojik meşrulaştırmanın düzeni içinde yer almadığının altını çiziyorum: Fikir işçiliği ile beden işçiliğinin kapitalist ayrımı bilimin kendisini de ilgilendirmekte ve onu kuşatmaktadır. Bilimin sermaye tarafından sahiplenilmesi elbette fabrikada gerçekleşir, ama aynı zamanda da devlet aracılığıyla olur.

[5] Özellikle Gli Intellektuali e l'organizzazione della Cultura'da, Einaudi, 1966.

Bu devletin şöyle bir özelliği vardır ki, söylemini örgütlerken bilimin kendisini de buna katmaya yönelir, bu da bugün açıkça ortadadır. Bilimin basitçe araçsallaştırılması ve de sermayenin hizmetinde kullanılması değildir söz konusu olan. Kapitalist devlet bilimin üretilmesini sıkı düzen altına alırken, bilim de, özünde mevcut dokusuyla, iktidarın düzeneklerine biniştirilmiş bir *devlet bilimi* haline gelmektedir; bu durum da, bilindiği üzere, yalnızca "insan bilimleri" denilenler için geçerli değildir. Daha genel olarak, bu devletin bir dizi bağlantılar ve kanallar aracılığıyla çerçevelediği fikir işçiliği, bu bağlantı ve kanallar sayesinde Kilise'ye ikâme olmuştur, *bilginler-entelektüeller sınıfına* boyun eğmekte ve ona katılmaktadır, oysa ki bu sınıf, Ortaçağ'da sadece her şekle girebiliyordu. Uzmanlaşmış ve profesyonelleşmiş sınıf olarak entelektüeller, modern devlet tarafından işlevselleştirilmeleri ve ücretli asker haline getirilmeleri doğrultusunda oluştular. Bilmenin ve bilimin taşıyıcıları olan bu entelektüelleri (üniversiteler, enstitüler, akademiler, çeşitli bilim kurumları) devlet memurları haline getiren aynı mekanizma bu devletin memurlarını da entelektüel kılmaktadır.

Bilme-iktidar münasebeti yalnızca meşrulaştırma türünden değilse, bunun nedeni, bir kez daha hatırlatıyorum, aynı zamanda da devletin söyleminin bu münasebeti bizzat kristalleştirmesidir; bu söylem, burada tümüyle özgüldür. Kapitalizm-öncesi devletler için olduğu gibi, Hükümdarın sözü (gerçek ya da varsayılmış) üzerinde temellendirilen ve egemen bedenin toplumsal bedende kayıtlı olduğunu yineleyen bir açımlama söylemi söz konusu değildir. Egemen iktidarın başlangıçları ile dünyanın başlangıcı arasındaki mesafeyi durmadan anlatıyla kapatmaya yönelen, gerçek anlamda mitosgil söylem. Kapitalist devlet meşruiyetini kökeninde temellendirmez: Ulus-halkın, düzenli olarak yenilenen egemenliği içinde bir dizi ardışık kuruluşlar içerir. Bu devlet böylece egemen sınıflar indinde özel bir örgütleyici rolü ve toplumsal oluşumun bütünü indinde de bir düzenleyici rolü olumlar: Onun söylemi, eylemin söylemidir. Elbette egemen ideolojiye biniştirilmiş, ama aynı zamanda da devlet tarafından gasp edilmiş bir bilim-bilmeyle (ekonomik, siyasî, tarihi bilgiler) beslenen, bir strateji ve taktik söylemidir.

Bu söylem, başatlıkla bilme-iktidar bağlaşımını gerçekleştirse de, özgün ve özünde mevcut birliğe sahip değildir. Söz konusu olan, ikti-

darın stratejik amaçlarına ve yöneldiği çeşitli sınıflara göre kesikli ve bölük pörçük bir söylemdir. Başatlıkla o "totaliter dil" olan faşist söylemin bile, hedeflerin ya da hedef alınan sınıfların çeşitliliği uyarınca bir dizi yer değiştirmeler, benzer formüllerdeki anlam bükülmeleri (örneğin loncacılık teriminde) gösterdiğine bir vesileyle işaret etmiştim. Bu söylem, herkes tarafından ve tek yönlü olarak anlaşılmak ve bellenmek zorunda olmasa bile, her zaman için *anlaşılmış* ve *bellenmiş* olmak zorundadır: Büyüleyici bir tarzda telaffuz edilmiş olması yeterli değildir. Bu da, çeşitli söylemsel kodlamalar boyunca, söylemsel parçaların ve onları elinde tutan aygıtların atıfsal türdeşleştirilme çerçevesi, ayrımsal işleyişlerinin alanı olarak, devletin bir *üst-kodlama* çabasını varsayar. Bu üst-kodlama, hesaplanmış damıtmalarla, bedenlerin tümüne aşılanır. Kapitalist devleti kuran şey, *ulusal dili* üretmek ve öteki dilleri ezmek suretiyle dilin birleştirilmesidir. Elbette ulusal bir ekonominin ve bir pazarın yaratılması için zorunlu olan, ama çok daha fazlasıyla, devletin siyasî rolü için gereken ulusal dil. Şu halde ulus-halkın maddiliğini biçimlendiren söylemsel süreçleri örgütlemek ve dili yaratmak *ulusal devletin* misyonudur, bu yaratım hiç şüphesiz ideolojik oluşumlar içinde konumlanır, ama hiçbir biçimde ideolojik bir operasyona indirgenemez.

Devletin beden işçiliğinden ayırmak suretiyle kristalleştirdiği fikir işçiliği üzerinde temellenen bu bilme-iktidar münasebeti, devletin *örgütsel yapısı* içinde yerleşiktir. Devlet toplumsal işbölümünü kendi bedeninde şekillendirir ve yeniden-üretir: O, böylece, iktidar ve bilme arasındaki münasebetlerin, bizatihi fikir işçiliğinin içinde yeniden-üretildikleri biçimiyle bir kopyasıdır. Aşama-düzenli, merkezileştirilmiş ve disiplinci münasebetlerden kararlaştırma/uygulama nokta ve odaklarının münasebetlerine, yetkenin devredildiği basamaklardan kademeler uyarınca bilmenin paylaştırılma-gizlenme biçimlerine (bürokratik sır) ve devlet görevlilerinin nitelendirilip devşirilme usullerine (eğitimsel nitelendirme ve sınavla devşirme) kadar, kapitalist devletin çatısı, en küçük ayrıntılarında bile ve bizatihi fikir işçiliğinin içinde, beden işçiliği ile fikir işçiliği arasındaki kapitalist bölünmenin buyur ettiği ve içselleştirdiği yeniden üretimi cisimleştirir. En küçük ayrıntılarında bile:

Bu, örneğin, devletin bütün maddî törenselliği içinde ürer ve bir ayrıntı olduğu kadarıyla *yazı* için de söz konusudur.

Her devlet fikir işçiliği ile beden işçiliği arasında belli bir bölünme biçimi gösterdiğinden, devlet ve yazı arasında her zaman sıkı bir münasebetin var olmuş olduğunda hiç şüphe yoktur. Ama kapitalist devlette yazının rolü tümüyle özeldir; burada yazı, söylem-sözden de fazla olarak, devletin içindeki bilme-iktidar eklemlenmesini ve dağılımını temsil eder. Yazılı işaretten, notadan, raporlardan arşivlere kadar, bu devlet için, bazı yönlerden yazılı olmayan hiçbir şey mevcut değildir ve orada yapılan her şey bir yerlerde her zaman yazılı bir iz bırakır. Şimdi, yazı burada kapitalizm-öncesi devletlerde olduğundan bambaşkadır: Bu artık egemenin söyleminin (gerçek ya da varsayılmış) düpedüz kopyası olan bir yeniden kayda geçirme yazısı, açımlama ve belleğe alma yazısı, anıtsal yazı değildir. Bir söylemi yinelemek yerine bir güzergâhın izi haline gelen, bürokratik yerleri ve düzenekleri çizen, bu devletin merkezileşmiş-aşama-düzenli uzamını belirleyip gösteren, anonim bir yazı söz konusudur. Bürokratikleşmenin o ardışık ve kesikli zinciri içinde dümdüz ve tersine çevrilebilir aralıkları hem yaratan hem de uzamsal kılan yazı. Modern devlet örgütlenmesinin sıradan bir pitoresk ayrıntısı değil ama varoluşunun ve işleyişinin başat bir maddî çizgisi olan, bu devlet ile fikir işçiliğinin münasebetini cisimleştiren evrak yığını. Bu devlet, kapitalizm-öncesi devletlerde ya da Kilise'de görüldüğü gibi yazıyı kendisi için saklayıp tekeline almaz: Onu, emek gücünün oluşumundaki son derece somut zorunluluklar adına yayar (okullar). Ama bunu yaparken, onu *ikiye böler*, çünkü devletin asıl söylemi-sözü anlaşılmak ve bellenmek zorundadır. Her şey, sanki açık sözlü ve birleşik ulusal dilli bu devlette, kitleler indindeki sır ve bilme-iktidar kristalleşmesi başatlıkla devlet yazısına geçirilmişçesine cereyan etmektedir ve bu yazının, ondan dışlanmış olan halk kitlelerine sıkı sıkıya kapalılığı iyi bilinmektedir. Grameri ve imlayı iktidar kanalları halinde yükselterek, keşfetmiş olmasa bile sistemleştiren işte bu devlettir.

Nihayet, bu iktidar-bilme münasebeti, halk kitlelerini karar merkezlerinden durmaksızın uzak tutmayı amaçlayan özel iktidar teknikleriyle, devletin dokusunda kayıtlı belirgin düzeneklerle otaya çıkmaktadır: Bir dizi törenlerle, söylem biçimleriyle, sorunların, halk kitlelerinin (bu

bağlamda beden işçiliği) kendiliğinden dışarıda kalmış olacakları tarzda (bilmenin tekelleştirilmesi) ve devlet aygıtları tarafından uygulanan, yapısal temalaştırılma, formülleştirilme ve ele alınma kipleriyle.

Elbette devlet ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkinin fikir işçiliği/beden işçiliği ayrılığına indirgenmesi söz konusu değildir. Ben sadece, bizi kapitalist devletin temeli olarak tecimsel münasebetlerin küresini terk etmeye yönelten araştırma yönünü göstermeyi hedefledim (bu durumda, sivil toplumun rekâbetçi anarşisi karşısında zorunlu merkezileşmiş merci olarak bürokrasi tarafından). Aynı biçimde, bu durumda da, devletin üretim ilişkileri içinde temellenmiş fikir ve beden işçiliği ayrımının basit sonucu olmadığını ekleyeyim. Devlet etkin bir biçimde bu ayrımın bizatihi üretim sürecinde ve bunun da ötesinde toplumun tamamı içinde, bir yandan emek gücünün nitelendirilmesi-oluşturulmasında devreye giren özel aygıtlar aracılığıyla (okul, aile, çeşitli profesyonel eğitim kanalları), bir yandan da kendi aygıtlar bütünüyle (burjuva ve küçük burjuva siyasî partileri, parlamenter sistem, kültürel aygıtlar, basın, medya) yeniden-üretilmesine etkin bir biçimde çalışır. Bundan böyle bu ayrımın üretim ilişkileri içindeki oluşumunda mevcuttur: Fabrikadaki dediğimdedikçilikte cisimleşen beden işçiliği/fikir işçiliği ayrımı, sömürü ilişkileri içinde var oldukları şekliyle siyasî hâkimiyet/tâbiyet münasebetlerine ve bu yoldan da devletin bu münasebetler içindeki mevcudiyetine göndermektedir.

Şimdi görüyoruz ki, bu bilme-iktidar münasebeti, bazı yönleriyle, gerçek sosyalizm ülkesi denilen ülkelerdeki devleti de, tecimsel ilişkilerin buralarda geçirdiği dönüşümlere rağmen aynı biçimde ilgilendirmektedir. Fikir işçiliği ile beden işçiliğinin, ekonominin geçirdiği bir devletleştirmenin (gerçek bir sosyalizasyondan ayrıştırılmalıdır) de ötesindeki üretim ilişkilerinin "kapitalist yönleri" üzerinde kurulu ayrımı, bu ülkelerde yeni bir biçim altında yeniden ortaya çıkmaktadır. Ama buna yalnızca işaret etmekle yetiniyorum, çünkü bütün bunlar, o ülkelerde, bizim toplumlarımızda görülenden alabildiğine farklı ve özel biçimlere bürünmektedir ve bunun, toplumsal sınıfların özellikleri ve o ülkelere damgasını vuran sınıf mücadelesi de dahil olmak üzere birçok nedeni vardır.

Dolayısıyla, devletin fikir işçiliği/beden işçiliği ayrımıyla, kapitalist üretim ilişkilerinde içerilmiş olduğu haliyle böylece münasebet içine konması, devletin kapitalist düzende sınıflarla ve sınıf mücadelesiyle münasebet içine konmasında yalnızca bir ilk adımdır. Burjuvazinin iktidarını temsil eden bu devlet, işbu sınıfın egemen sınıf halinde oluşumunun özelliklerine gönderir. Fikir işçiliğinin ve işlevlerinin tipik uzmanlaşmasını gerektiren bir alanda temellenen burjuvazi, tarihte, kendini egemen sınıf halinde yükseltmek için bir *organik/örgensel entelektüeller* takımına ihtiyaç duyan ilk sınıftır. Burjuvaziden biçimsel olarak ayrışık ama devlet tarafından devşirilmiş bu entelektüeller, yalnızca araçsal değil (feodalitede rahipler için olduğu gibi) ama burjuvazinin hegemonyasında örgütleyici bir role sahiptirler. Burjuva devriminin özgün biçiminin, en başta, ideolojik bir devrim olarak şekillenmesi bir rastlantı değildir: Burjuvazinin örgütlenmesinde Aydınlanmacı filozofların ve yayıncılık ile basının ideolojik-kültürel rolünü anımsayalım.

Dahası da var: Her kapitalist devlet aynı maddî yapıyı sunsa da, bu yapı sınıf mücadelelerinin, burjuvazinin ve entelektüeller takımının örgütlenişinin her kapitalist devlet ve ülke somutunda gösterdikleri özellikler uyarınca tekilleşir. Hiçbir şey, bunu Fransa'nın durumundan daha belirgin bir şekilde gösteremez: Fransız burjuvazisi, mutlakıyetçi devletin yörüngesi içinde ve 1789 Devrimi'nin aldığı biçimler boyunca, hegemonyacı örgütlenmesinde ve kendi koruyucu kalkanı altında, tanınmış entelektüeller takımıyla sıkı bağlar kurarak ulusal birliğin yaratılmasında özellikle başarılı olmuştur. Bu entelektüelleri Jakoben devletin kurumsal tuzakları içinde sıkıca bütünleştirerek ve bin bir türlü yoldan hizmetlerinin bedelini ödemesini bilerek, onların sürekli hizmetlerini güvenceye almıştır. Bu yalnızca devletin kültürel kurumlarına ve ideolojik aygıtlarına değil, ama aynı biçimde Fransız entelijansiyasının dikkate değer özelliklerine de damgasını vurmuştur. Bu entelijansiya, burjuvazi tarafından emanet edilmiş iktidarının kanalları olan cumhuriyetçi devletin kurumlarına bağlılığı içinde, hem faşist devlet biçimlerine ve ideolojisine karşı çıkan, hem de halkçı mücadeleler kendi iktidarını sorgulanır kılma tehlikesi içeren radikal biçimler kazandıklarında, kitlesel bir biçimde bu mücadelelerden kopuk bir entelijensiya oldu ve olmaya devam ediyor. Sürekli olarak radikal-cumhuriyetçi fa-

şizm karşıtlığı ile Versailles sendromu arasında çekiştirilmektedir. Entelijansiyanın fantasmalarının devlet aygıtları içinde bu ölçüde cisimleşmesine başkaca hiçbir yerde rastlanmaz: Kimi zaman hükümdarların danışmanıdır, kimi zaman, ya da aynı anda, kitleleri yukarıdan doğru, onların kendi örgütlerinin üstünden ve devlet aygıtları aracılığıyla (basın, kültürel kurumlar, medya organları), yani sonuçta seçkinci popülizmin iğvasıyla etkilemektedir. Fransız devleti içinde entelijansiyaya biçilmiş olan yerle canlı tutulan bu entelektüel erk açlığına, – insanın haklı olarak diyesi geliyor – Fransız işçi hareketinin ve örgütlerinin çok iyi bilinen entelektüellik-karşıtlığı cevap vermekte ve bu da, aynı biçimde, devlete ve halk kitlelerinin ideolojik aygıtlar karşısındaki tipik hoşnutsuzluğuna damgasını basmaktadır.

2

Bireyselleşme

I. – Devletin çatısı ve iktidar teknikleri

Kapitalist devletin uzmanlaşması ve merkezileşmesi, aşama-düzenli-bürokratik işleyişi ve seçimli kurumları, hukukî-siyasî kişilerin ve özgürlüklere sahip öznelerin "bireyler" olarak gösterilmesi bağlamında, siyasî bedenin bölünmesini ve parsellenmesini gerektirmektedir. Bu devlet, iktidarın icrasının yöneldiği siyasî uzamın özel bir biçimde örgütlenmesini varsayar. Devlet (merkezileşmiş, bürokratikleşmiş, vs.) bu bölünmeyi *kurar* ve biçimsel yönden eşdeğer monatlar (ulusal egemenlik, halk istenci) halinde parçalanmış bu bedenin birliğini (halk-ulus) *temsil eder* (temsiliyetçi devlet). Dahası, devletin ve aygıtlarının maddiliği, bazı görünümleri altında, burada, parçalanmış, bölünüşü içinde türdeş, öğelerinin yalıtılmışlığı içinde tekdüze, bölünmüşlüğü içinde de sürekli bir toplumsal bedene uyarlanmak, onun üzerinde icra edilmek ve ona hâkim olmak zorundaymışçasına oluşturulmuştur: Modern ordudan idareye, adalete, hapishaneye, okula, medya organlarına, vs. liste alabildiğine uzundur.

Burada da yine, bu parçalanmışlıklar, sözleşmeye dayalı ilişkilerin birey-özneleri olacak o ilk figürlerde karşılaşılan sivil toplum içinde, öncelikle malların sahipleri arasındaki münasebetlerden peydahlanmazlar. Bu bireyselleşme mekanizması tecimsel mübadeleler içinde düpedüz mevcut olsa da, temeli daha başka yerdedir. Çünkü karşıt sonuçlara ulaşmakla birlikte birincisiyle aynı önvarsayılmışlara katılan ve aynı ölçüde hatalı bir başka anlayıştan sakınmak gerekmektedir. Bu anlayış da, söz konusu süreci üretim ilişkileri-sınıf ilişkileri içinde değil, yalnızca tecimsel münasebetler içinde sınırlandırmakta, ama devleti birinciler üzerinde temellendirmekle övünerek, kapitalist devletin örgütlenişi içinde bireyselleşmenin her türlü belirginliğini, meta fetişizmine

bağlı mistifiye edici basit görüntü gibi kabul ederek yadsımaya varmaktadır. Oysa bireyselleşme feci biçimde gerçektir: ama hem toplumsal monatların tecimsel dolaşımın küresi içinde özne-bireyler halindeki bu kurumsallaşmasının temeli, hem de devletin bu bölünmelerle olan birincil ilişkisi, bütün bunların yerleştirdikleri üretim ilişkilerinde ve toplumsal işbölümünde yatmaktadır. Doğrudan üreticinin çalışma araçlarından tümüyle yoksunlaştırılması, "özgür" ve "çıplak" emekçinin, onu Ortaçağ toplumunda oluşturan bağlar şebekesinden (kişisel, statüye bağlı, ya da toprağa bağlı) kopmuş olarak yüze çıkmasına neden olmaktadır. *Bu yoksunlaştırma böylece emek sürecine belirli bir yapı kazandırmaktadır*: "... Yararlı nesneler ancak birbirinden bağımsız bir biçimde gerçekleştirilen özel çalışmaların ürünleri oldukları için mal haline gelmektedirler".[6] Doğrusunu söylemek gerekirse, üreticilerin, emeğin toplumsallaşmasıyla buyur edilmiş bağımlılığına yapısal sınırlar getiren emek süreçlerine özgü bir eklemlenme kipi söz konusudur. Çalışmalar, üretim ilişkileri aracılığıyla dayatılan bir çerçevede, birbirlerinden bağımsız olarak – özel çalışmalar –, yani üreticiler önceden işbirliklerini örgütlemek gereği duymaksızın icra edilmektedir: Değerin yasası işte o zaman egemen olmaktadır.

Üretim ilişkilerinin ve emek sürecinin bu yapısı, bu bölünmelerin kazandırdıkları belirgin biçimleri – bireyselleşme – elbette doğrudan doğruya yaratmamaktadır. Kapitalist düzendeki toplumsal işbölümünün, en başta da, Marx'ın makineleşmenin ve büyük sanayininki olarak gösterdiği aşamasında, üretim süreci içindeki *önvarsayılmışlar* olan atıfsal bir çerçeveyi, *uzamsal ve zamansal matrisleri* harekete geçirmektedir. Bu ilk maddî çerçeve, toplumsal bölünmenin ve parçalanmanın kalıbıdır ve bizatihi emek sürecinin pratikleri içinde cisimleşir. Hem üretim ilişkilerinin önvarsayılmışı hem de işbölümünün cisimleşmesi olan bu çerçeve, Taylorizmin temelini oluşturan hem sürekli, hem türdeş ve parsellenmiş, hem de parçalanmış bir uzam-zamanın örgütlenmesinden ibarettir. Her parselin (bireyin) kendine ait bir yeri olduğu, her yerleştirmenin bir parsele (bireye) tekabül ettiği, çerçevelenmiş, parçalanmış ve hücresel, ama aynı zamanda da türdeşliği ve tekdüzeliği temsil etmek zorunda olan bir uzam. Çeşitli uğrakların birbir-

[6] K. MARX, *La Capital,* Ed. Sociales, C. I, s. 85.

leriyle bütünleştirildiği, düz çizgide ilerleyen, dizesel, yineleyici ve biriktirici, kendini bir nihai ürüne doğru yönlendiren bir zaman: Başatlıkla üretim zincirinde maddeselleşen uzam-zaman. Kısacası, birey, tecimsel münasebetlerin doğurduğu hukukî-siyasî ideolojinin bir yaratısı olmaktan da daha çok, burada, emeğin toplumsal bölünüşü içindeki bir dizi pratiğin maddî kristalleşme noktası, bizatihi insan bedeni üzerinde odaklaştırılan nokta olarak görünmektedir. Ortaçağ'da ve kapitalist düzende (bireyselleşme) tümüyle farklı olan toplumsal örgütlenme ayrımsal bedenselliklere tekabül etmektedir. Kapitalist düzende emekçinin üretim araçlarından yoksunlaştırılarak emek gücünü artı-değerin temeli olarak yaratması, Marx'ın esasen gösterdiği gibi, "insan bedeninin, kullanılan araçların çeşitliliğine rağmen, içlerinde her türlü üretken devinimini yerine getirmek zorunda olduğu az sayıdaki temel biçimler"[7] halinde ayrışmış olarak, bedenin sıradan bir "makine uzantısı" haline geldiği bütün bir süreci başlatmaktadır.

Kapitalist devletin kurumsal maddiliği işte bu bireyselleşmede kökleşir. Birliğin temsiliyeti (ulusal temsili devlet) ve *ulus-halk* olan o gerçekliğin kurucu parçalanmışlıklarının örgütlenip-düzenlenmesi (aşama-düzenli ve bürokratik merkeziyetçilik) bu devletin çatısında kayıtlıdır. Aynı zamanda, bu devletin aygıtları da böylece oluşturulan bütün üzerinde iktidarı icra edecek tarzda biçimlendirilmişlerdir: Aynı atıfsal maddî çerçeveyi, üretim ilişkilerinin gerektirdiği aynı uzam/zaman matrisini gerçekleştirirler. Kanalların ve bürokratik düzeneklerin içsel örgütlenmesi kendi öğelerinin birbirine zincirlenmesini mümkün kılan bu çerçeveyi varsayar ve bu söz konusu çerçeve bürokratik idarede ve fabrika dediğimdedikçiliğinde, Taylorizm ve üretim zinciri içinde farklı biçimlerde somutlaşsa bile böyledir: Siyasî uzamın yeniden yapılandırılması ve statülerin, ayrıcalıkların ve daha başka kişisel bağların aynı zamanda hem sürekli, türdeş, düz çizgide ilerleyen, hem eşit uzaklıkta ve kırıklı, parçalanmış ve çevrelenmiş bağları olan bir örgütlenmenin anonimliğiyle belirlenmesi.

Şimdi, devlet bu ekonomik-toplumsal gerçekliğin sıradan kayıtçısı

---

[7] *A.g.e.*, I. Kitap, s. 990. Bu arada J. M. BROHM'un dikkate değer yapıtlarına da işaret edeyim: *Corps et politique*, 1975 ve *Sociologie politique du sport*, 1976.

değildir: Toplumsal parçalanmayı-bireyselleşmeyi sürekli olarak üretmek suretiyle, toplumsal işbölümünün örgütlenmesinde kurucu bir etmendir. Bu aynı zamanda ideolojik yöntemlerle gerçekleşir: Devlet, ekonomik-toplumsal monatların hukukî ve siyasî bireyler-kişiler-özneler halinde oluşturulmasıyla bu bireyselleşmeyi kutsar ve kurumsallaştırır. Ve burada siyasî felsefenin resmî söyleminden, hattâ basit hukukî sistemden de değil, ama devletin maddî ideolojik pratiklerinin (ideoloji yalnızca fikirlerde yer almaz) bütününden ve bunların ekonomik-toplumsal küredeki etkilerinden söz ettiğimi belirtmeliyim. Yalnızca sınıfsal ilişkileri gizlemek ve maskelemek gibi bir rol taşımayan (kapitalist devlet kendini hiçbir zaman bir sınıf devleti olarak göstermez), ama aynı zamanda da halk kitlelerinin bölünmelerine ve yalıtılmalarına (bireyselleşme) etkin bir biçimde katkıda bulunan bireyselleşme ideolojisi. Dolayısıyla burjuvazinin örgensel entelektüelleri tarafından oluşturulan, sistemleştirilen ve formülleştirilen ideoloji söz konusu değildir pek, çünkü bu her zaman için ikinci dereceden bir ideolojidir; burada söz konusu olan, daha çok, toplumsal işbölümüyle ifraz edilen, devlet aygıtları ve iktidarın pratikleri içinde doğrudan cisimleşen birincil ve "kendiliğinden" ideoloji biçimleridir.

Ama devletin bu rolü, pratikler halinde maddîleşmiş olsa bile, yalnızca egemen ideolojiyi aşılamak değildir: Basitçe gündelik hayatın içinde hakların ve mecburiyetlerin somutlaştırılması, özel ve kamusal ayrımı, vs. söz konusu değildir. Devlet, Foucault'nun *disiplinler* ("bunları bireysel farklılığın doğru olduğunu düşünen iktidarın bir kipliği olduklarını söyleyerek tek sözcükle nitelemek mümkündür") diye adlandırdığı bir *bilme teknikleri (bilim)* ve *iktidar pratikleri* bütünü aracılığıyla o bireyselleşmenin üretimine katkıda bulunur; bu, normalleştirme terimiyle gösterilen girişimdir: "Tıpkı gözaltında tutma gibi ve onunla birlikte, normalleştirme de klasik çağın sonunda iktidarın büyük araçlarından biri haline gelir. Statüleri, ayrıcalıkları, aidiyetleri gösteren işaretlere, türdeş bir toplumsal bedene aidiyetin göstergeleri olan, ama kendi kendilerinde bir sınıflandırma, aşamalandırma ve orunları dağıtma rolü oynayan bütün bir normallik dereceleri düzeninin ikâme edilmesine ya da en azından eklenmesine yönelinir. Normalleştirme erki,

bir bakıma, türdeşliğe zorlamaktadır, ama ayrılıkları ölçmeye, düzeyleri belirlemeye, özgüllükleri saptamaya ve farklılıkları birbirlerine uygun hale getirmek suretiyle yararlı kılmaya imkân vererek bireyselleştirmektedir." "Yeni bir iktidar teknolojisinin ve bedene ilişkin bir başka siyasî anatominin devreye sokuldukları" ve modern iktidarın, Foucault'nun *panoptizm*[8] terimiyle gösterdiği bu biçimi altında kristalleşen normalleştirme uğrağı. Egemen ideolojinin, devletsel pratikler halinde esasen maddileşmiş olan ilk biçimlerini devreye sokan süreç: ve bu süreç, ideolojik aşılama ile normalleştirmeyi radikal bir biçimde ayrıştıran, bir bakıma ideolojinin yalnızca fikirlerde yattığını ve de pratiklerden ya da tekniklerden her söz edildiğinde ideolojiden söz edilemeyeceğini düşünen Foucault'nun görüşünün karşısında yer almaktadır.

Bununla birlikte ideolojik aşılamanın ve aynı zamanda da, esasen, sıradan fizik baskının çok ötesine geçen bir mekanizmadır bu. Devlet-iktidar ile bedenin böylece ilişkiye sokulması toplumsal bedenin bireyselleşmesine tanıklık eder. Şüphe yok ki, devlet-iktidar ile beden, iktidar tarafından görevlendirilmiş siyasî kurum arasındaki ilişkiler çok daha yaygın bir alanı kaplar. Ama devlet ile kapitalist bedenselliğin belirli biçimleri arasındaki oluşum ilişkileri, az ya da çok incelikli bir tarzda bin kez yinelenmiş çözümlemelerde ileri sürüldüğü gibi, önce tecimsel münasebetler üzerinde, tüketim toplumunun meta-bedeni üzerinde, mübadelenin imleriyle donatılmış seyir-beden üzerinde, kısacası, bedenin tecimsel fetişizmi üzerinde kurulmuş değildirler. Bedenin siyasî teknolojisinin ilk dayanağı, üretim ilişkilerinin ve toplumsal işbölümünün atıfsal çerçevesi içinde yer alır. Bu yolladır ki devlet kuramı için toplumsal bedenin, kapitalist özgüllükleri içindeki sınıfların kökensel mekânın bireyselleştirilmesi olan bu temel sorunu büyük bir kesinlikle çözmek mümkündür. Bu bireyselleştirme, genelleştirilmiş emtianın sivil toplumu içinde yüze çıkan bir "somut bireyin" gerçekliği; o bireyler temelinde bir devletin, daha sonra sınıf devleti haline gelecek olan halkçı ulusal devletin oluşumuna imkân veren gerçeklik değildir; gereksinmelerin doğal mekânı ve devletin içinde temlik edilmiş-şeyleştirilmiş biyolojik bir bireyin cinsil gerçekliği de değildir. Bu bireyselleştirme, kapitalist bedenler içinde toplumsal işbölümünün ve üre-

[8] M. FOUCAULT, Surveiller et punir, 1975, s. 194, 195.

tim ilişkilerinin maddî görünüşünü ve keza bu (siyasî) bedeni üreten ve kullaştıran devletin pratik ve tekniklerinin maddî sonucunu oluşturmaktadır. Şu halde Foucault'nun, bu belirgin noktadaki çözümlerinin önemli bir değeri vardır, çünkü bunlar iktidarın bazı kurumlarının maddeci bir çözümlemesi olmaktadırlar. Kimi zaman Marksist çözümlemelerle kesişmeleri bir yana, ki Foucault bunu görmekten, ya da söylemekten özenle kaçınmaktadır, bunlar pek çok noktada o çözümlemeleri zenginleştirebilirler.

Elbette, Foucault'nun özellikle iktidarın ve giderek devletin üretim ilişkilerinde ve toplumsal işbölümündeki bu maddîliğini temellendirmeye çalışacak bir yorumlamayı reddettiği bilinmektedir. Foucault'nun düşüncesi ile Marksizm arasındaki farklılığı açıklama görevini üstlenen asıl Deleuze'dür.[9] İktidarın atıfsal çerçevesi, onu somutlaştıran her özel alandan önce gelecektir, bir diyagram (bu bağlamda *panoptizm*), her özel alana içkin bir "soyut makine" oluşturacaktır. Bu çerçeve "ekonomik olanın" içinde temellendirilmeyecektir, çünkü "iktidarın bu mekanizmalarını varsayan bütünüyle ekonomidir, örneğin atölye ya da fabrikadır..." Foucault'nun kendisinin de şimdi *La volonté de savoir*'da kendi payına benimsediği açıklamalar.

Şüphe yok ki, Foucault'nun düşüncesinin bu yönüne büyük bir önem atfetmemek gerekir. Bu açıklamalar onun düşüncesini idealizme doğru yaklaştırmaktadır. Bu diyagramların ya da makinelerin (nereden ve nasıl gelmektedirler?) tuhaf bir biçimde çeşitli zihinsel yapılara ve aynı türden başka kategorilere benzediklerini göstermek kolay olurdu, o "içkin ortak neden" haline getirilen diyagram, altüst edici olduğu varsayılan bu buluş, kim ne derse desin ve de alanların benzeşmezliği üzerinde diretilmesine rağmen, yapısalcılığın eski yapısal türdeşliğinden başkaca bir şey değildir: Derrida esasen buna çok uzun zaman önce işaret etmişti.[10] Aynı biçimde ve daha da haklı olarak, Foucault'ya, benimsediği konumla çoğu kez tümüyle betimsel çözümlemelere ve daha da sıklıkla en geleneksel işlevselciliğin epistemolojik önvarsayılmışlarını yineleyen bir yeni-işlevselciliğe ulaştığı eleştirisi de getirilebilirdi: "Panoptik düzenek sadece bir birleşme noktası, bir iktidar mekaniz-

[9] *Critique*'te çıkan anılan makale, s. 1210.

[10] Deliliğin Tarihi'ne ilişkin eleştirisinde, *L'écriture et la différence*'da..

ması ile bir işlev arasındaki bir mübadeleci değildir; iktidar ilişkilerini bir işlevin içinde ve bir işlevi de bu iktidar ilişkileriyle çalıştırmanın bir tarzıdır".[11] Daha önce işaret etmiştim, Malinovski ve Parsons da esasen bundan başka bir şey söylemiyorlardı.

Ama benim görüşümce, Foucault'nun ikinci derecedeki epistemolojik söylemine fazla önem atfetmemek gerektiğini yineliyorum. Çözümlerinin pek çoğu Marksizmle bağdaştırılabilir olmakla kalmamakta, ama bundan da fazlası, ancak Marksizmden yola çıkılarak anlaşılabilmektedir. *Ama bu iki koşula bağlıdır*:

Birinci koşul: modern iktidarın kurumsal özgüllüğünü kuran "ekonomik olan" hakkında doğru bir anlayışa sahip olmak. Bu da, bizzat Foucault'nun anlayışını yadsımak demektir, çünkü onun "ekonomik olan"la ilgili anlayışı o özgüllüğü kimi zaman ekonomiyle ilişkiye sokmasına (bunu zaman zamsan yapmaktadır), ya da, çoğu kez, Marksizmi ve kurumların ekonomi içindeki maddî temellerini dışlamasına yol açmaktadır. Her iki şıkta da, söz konusu kurumların gerektirdikleri üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü asla söz konusu değildir. Birinci şıkta (kurumları kurmak üzere ekonomiye atıf), Foucault, esas itibariyle XVIII. yüzyıldaki demografik ivme, ya da "verimi azamileştirmek" için "modern üretimin" yararcı zorunlulukları gibi verilere göndermektedir. İkinci şıkta (Marksizmi çürütmek üzere ekonomiye atıf), Foucault kesin bir biçimde – ve bu ilginçtir – mübadele ve dolaşım ilişkilerinin tecimsel toplumuna göndermektedir: "Kurucu öğelerini bireylerin oluşturacağı bir toplum modelinin sözleşmenin ve mübadelenin soyut hukukî formlarından ödünç alındığı sıkça söylenmektedir. Bu durumda, tecimsel toplum da kendini yalıtılmış hukuk öznelerinin sözleşmeye dayalı bir toplaşması olarak göstermiş olacaktır. Belki de... Ama aynı dönemde bireyleri bir iktidarın ve bir bilmenin bağlılaşık öğeleri olarak gerçekten oluşturmak üzere bir tekniğin var olduğunu unutmamak gerekir".[12] Şimdi, devlet aygıtlarının maddiliğini "ekonomik olan"la münasebete sokmanın kesinlikle mümkün olmadığı besbellidir ve Foucault bunu, eğer bundan demografi ya da basit sanayi devrimi, yani üretken *teknik* anlaşılıyorsa, bu biçimde yapmaya çalıştığında hatalıdır. Eğer

[11] Surveiller et punir, s. 208.
[12] *A.g.e.*, s. 195.

bundan yalnızca ve en başta tecimsel dolaşım ve mübadelelerin küresini anlıyorsa, belli bir Marksizmin gerçekten de uzun bir zaman boyunca yapmaya çalışmış olduğu bu şey yine yapılamaz ve burada Foucault tümüyle haklıdır.

İkinci koşul: devletin üretim ilişkileri ve emeğin toplumsal bölünüşüyle münasebetini olanca karmaşıklığı içinde, yani, ulusu ele alacağım zaman çözümlemesini geliştireceğim uzamsal ve zamansal matrisler olan o temel bağlantı aracılığıyla kavramak. İktidarın maddî örgütlenişi ve icraat teknikleri içinde mevcut olan bu ilk matrisler, böylece Foucault'nun, özellikle de Deleuze-Guattari'nin getirdikleri açıklamayla, en salt spiritüalist gelenek içinde, kökensel bir makine, *Urstaat*, Dediğimdedikçi devlet, kusursuz cisimleşmesinin arayışı boyunca çeşitli devletlerin ve iktidarların tarihini rahatsız eden soyut-ideal olan gizemli ve hemen hemen mistik diyagramınınkinden çok farklı bir açıklamaya kavuşacaklardır.

II. Totalitarizmin kökleri

Her ne olursa olsun, modern devletin üzerinde iktidarını icra ettiği bedenin bireyselleşmesi üretim ilişkilerine ve kapitalist düzendeki toplumsal işbölümüne göndermektedir. Devlet burada belirleyici bir rol oynar, bunu, *Pouvoirs politiques et classes sociales*'de "yalıtılmışlık etkisi" olarak göstermiştim. Ama bir yandan bu etkinin "korkunç bir biçimde gerçek" olduğuna işaret ederken, onu, esas itibariyle hukukî-siyasî ideolojinin düzenekleri ve devletin ideolojik rolüyle sınırlama eğilimindeydim. Oysa ki, şimdi (ve kanımca, Foucault'nun özgün katkısı buradadır) devletin bu rolünün, kendine özgü yapısıyla tözdeş iktidarın icrasına ilişkin kendi tekniklerinin, bu iktidarın bizatihi bedenselliklerine varıncaya kadar üzerlerinde uygulandığı özneleri biçimlendiren tekniklerin maddiliği içinde somutlaştığını görebiliyoruz.

Bu fırsattan yararlanarak, tastamam ilk kez karşılaşılan bir fenomenden, faşizmin, ifade biçimlerinden yalnızca bir tanesini oluşturduğu *modern totalitarizm* sorunu için şimdiden bir ilk konumlandırma girişiminde bulunacağım. Ancak bir dizi ardışık yaklaşımlarla aydınlatılabilecek olan bu sorunu, kısıtlayıcı olmakla birlikte bana halen geçerli görünen terimlerle, *Pouvoirs politiques*'de esasen ortaya atmıştım.

Açık seçik fark ettiğim şey şuydu: Modern devletin bireyselleşmeleri ve özelleştirmeleri yaratarak kendini bunların birliği ve türdeşleştirilmesi olarak oluşturduğu o ikili devinim içinde, kısacası yalıtılmışlıkların yaratılmasının (ulus-devlet bunlardan bileşmiştir) ve bunların birliğinin temsiliyetinin (modern halkçı ulusal devlet) o ikili devinimi içinde, *tarihte ilk kez olmak üzere, devletin özel-bireysel olanın küresindeki faaliyetinde ve gasplarında hukukî ve ilkesel herhangi bir sınırın var olması mümkün değildir*. Özel-bireysel olan, devletin, kamusal uzam olarak toplumdan görece ayrılığıyla aynı zamanda yarattığı bir şeydir, bu durum, söz konusu ayrılığın yalnızca devletin ekonomik-toplumsal münasebetler içindeki mevcudiyetinin özgül bir biçiminden ibaret olduğuna işaret etmekle kalmaz, ama aynı zamanda da devletin o münasebetler içinde bugüne kadar asla erişilmemiş ölçüde hazır ve nazır olduğunu gösterir. Ama ben her zaman bu olguda, yalnızca ideolojik mekanizmaların, elbette müthiş bir biçimde maddî sonucunu görüyordum. Örnek olarak, kitabımın iki pasajını alıntılayacağım, çünkü bunlar sorunu belirgin bir tarzda sınırlayarak ortaya koymaları ölçüsünde anlamlıdırlar.

Birincisi özellikle bu totaliter fenomenin modern devletin meşruiyet ilkesiyle ilişkisini ilgilendirmektedir:

"Daha özelde, kapitalist devlet gerçekten de meşruiyet ilkesini, özdeş, türdeş ve dağınık kendilikler bütünü gibi kavranan ve devlet tarafından siyasî bireyler-yurttaşlar halinde belirlenen ulus-halkın birliği olarak ortaya çıkmasından devşirir. İşte bu olguyla... daha başka dediğimdedikçilik türlerinden, örneğin, biçimsel yönden kutsal-ilahi meşruiyet üzerinde temellenen benzer zorbalık türleri tarafından icra edilen "mutlak" siyasî iktidardan radikal bir biçimde farklılık gösterir. Bu biçimler, örneğin köleci ya da feodal devlette ortaya çıktıkları halleriyle, yine de iktidarı kesinlikle kurallara bağlanmış sınırlar içine almaktan geri durmuyorlardı. Başka türlü dendikte, devletin totalitarizm terimi içinde kavranan özgül işleyişine imkân veren şey, kesinkes, ulus-halkın birliğini temsil eden kapitalist devlete özgü meşruiyet olmaktadır."[13]

---

[13] *Pouvoir politique*, birinci baskı, s. 317.

İkinci alıntı da totaliter fenomenin tastamam burjuva siyasî ideolojiyle münasebete sokulmasına ilişkindir:

"Burjuva siyasî ideolojisinin yalıtma ve uyumlaştırma konusundaki özel işlevi, tümüyle dikkate değer ve kimi zaman toplum sözleşmesi kuramlarında, sivil toplaşma antlaşması ile siyasî hâkimiyet antlaşması arasındaki ayrışım ve münasebet aracılığıyla tematikleştirilen iç çelişkiye götürmektedir. Bu ideoloji, bir bakıma toplumsal-öncesi durumda tasavvur ettiği edimcileri, özgür ve eşit özne-bireyler halinde kurumlaştırır, böylece o özgül yalıtılmışlığı toplumsal münasebetler üzerinden belirler. "Burjuva bireyciliği" olarak gösterilmiş olan bu yön yeterince bilinmektedir. Asıl önemlisi, madalyonun tersi, belki de düpedüz yüzü olmaktadır. Böylece bireyselleştirilen bu birey-kişiler, aynı bir kuramsal devinim içinde, ancak devlet içindeki siyasî varoluşları aracılığıyla toplumsal varoluşlarına erişebilir ve onun içinde birleşebilir gibi görünmektedirler. Sonuç: Özel bireyin bu özgürlüğü aynı anda genel istenci cisimleştiren devletin yetkesi karşısında ortadan kalkmış olmaktadır. Burjuva siyasî ideolojisi için, devletin, özel-bireysel küre diye adlandırılan şeyin içindeki faaliyetinin ve gasplarının hiçbir hukukî ve ilkesel sınırı olamayacağını söylemek gerçekten de mümkündür. Bu küre sonuçta bir atıf noktası, aynı zamanda da siyasî merciin her yerdeki mevcudiyeti ve her şeyi bilişi için bir kaçış noktası oluşturmaktan başkaca bir işlev kazanamazmış gibi görünmektedir. Bu durum, Hobbes'un, toplum sözleşmesi kuramlarını önceleyen gerçek ve sonuç olarak Hegel'in de bunların varış noktası olarak belirmeleri ölçüsünde doğrudur – olay, burada hiç şüphesiz karmaşıktır, ama bütün kuramsal olaylar karmaşıktır. Rousseau'nun tipik durumunu hatırlayalım, ona göre "insan olabildiği ölçüde öteki insanlardan bağımsız ve olabildiği ölçüde devlete bağımlı olmak zorundadır". Olay, fizyokratların klasik örneğinde daha da belirgindir; ekonomide bırakınız yapsınlar'ın katı yandaşı olan fizyokratlar siyasî yetkecilik yandaşlığında da aynı ölçüde katıdırlar ve düpedüz çıkarı ve genel istenci cisimleştirecek olan mutlak monarka çağrıda bulunurlar. Bütün bunlar esasen liberal siyasî ideoloji için de aynı şekilde tipiktir: Bu bağlamda, Hobbes'un Locke'un üzerindeki, "yararcılık"tan [*ütilitarizm*] başka bir şey olmayan İngiliz siyasî liberalizmi üzerindeki, J. Bentham, J. Mills ve özellikle de J. St. Mill

üzerindeki son derece açık ve pek az bilinen etkisinden daha açık bir örnek olamaz".[14]

Problemin terimleri, kanımca, her zaman geçerliliğini korusa da, çözümünün kökleri esas itibariyle başka yerdedir. Toplumsal bedenin bireyselleştirilmesi ve özelleştirilmesi bir devletin iktidar uygulamasındaki pratik ve tekniklerinde yatar ve bu devlet, aynı devinim içinde, o ayrılmış monatları tümleştirir ve kendi kurumsal çatısının içinde birliğe katılır. Özel, kamusalın cevabından başka bir şey değildir, çünkü aslında ikiye bölünme olsa da, özel olan, devletin içinde kayıtlıdır ve esasen üretim ilişkilerinde ve toplumsal işbölümünde mevcuttur, devlet bunların kenar çizgilerini belirler. Özel-bireysel, devletin eyleminde özden bir engel değil, modern devletin bir yandan da kat ederek inşa ettiği bir uzamdır: Devletin girişimi boyunca ve bu girişim yol aldıkça sonsuzcasına geri dönülebilir ufuk haline gelen şey budur. Özel-bireysel modern devletin stratejik alanının ayrılmaz parçasını oluşturur, devlet iktidarının etki noktası olarak belirlediği hedeftir, kısacası ancak bu devlet aracılığıyla var olur. Bu da, kendiliği içinde gerçekten de ele gelmez hedef noktası olan özel birey, devredilmez özgürlüklerin ve insan haklarının varsayılmış öznesi için, bedeni gerçekten de tümüyle devlet tarafından, ama aynı zamanda da özelleştirme odaklarının bütünü tarafından biçimlendirilen bir *habeas-corpus* için belirgin olan şeydir. Yalnızca modern *aile* olan o başatlıkla özel ortamı ele alacak olursak, aile ancak modern devlet dediğimiz kamusalın yüze çıkışıyla mutlak bir eşanlılık içinde kurumsallaşmaktadır: Katı sınırları olan bir kamusal uzamın özden dışarılığı olarak değil, ama devletin, aile babasını (emekçi, eğitici, asker ya da memur), modern anlamıyla okullu-çocuğu ve elbette hattâ özellikle anneyi biçimlendiren maddî pratikler bütünü olarak. Açıkça söylemek gerekirse, modern aile ve devlet, birbirlerinden eşit uzaklıkta ve ayrışık, karşılıklı olarak kendilerini sınırlayan ve birinin, Frankfurt Okulu'nun (Adorno, Marcuse, vs.) bundan böyle klasikleşmiş çözümlemeleri uyarınca ötekinin dayanağı (aile, devletin) olacağı iki uzam (özel ve kamusal) değildirler. Bu iki kurum eş yapıda olmasalar ve de sıradan türdeşlik münasebetleri sürdürmeseler bile, yine de

[14] *A.g.e.*, s. 237.

aynı bir biçimlendirmenin parçasıdırlar, şu bağlamda ki, devlete karşı kendini kapatan modern ailenin "dış" uzamı değil, ama kamusal halinde yükselişiyle aynı ânda, aileye biçtiği yeri yerinden oynattığı devingen duvarlarla çizen devlettir.

Şu halde modern devlet özelin içindeki gasplarında hiçbir hukukî ve ilkesel sınır taşımamaktadır: her ne kadar paradoksal görünse de, devlete sınırsız iktidar perspektifleri açan şey, bizatihi kendisi tarafından kurulan kamusal-özel ayrımıdır. Modern anlamıyla totaliter fenomeninin öncülleri buradadır ve yalnızca Batılı toplumları değil, ama aynı biçimde Doğu ülkelerini de ilgilendirmektedir. Eğer devlet, bu ülkelerde, bilinen biçimlere bürünüyorsa, bu, iktidar karşısındaki nihai engel olarak bireyi ilga etmiş olmasından değildir. Üretim ilişkilerinin ve toplumsal işbölümünün "kapitalist yönleri" üzerinde temellendirilmiş olarak, bireyselleştirme-yalıtma süreci, aynı biçimleri (özellikle de hukukî-siyasî) kazanmış olmaktan çok uzak olsa bile ve Batılı toplumlarda gördüğümüz süreçlere göre gerçekleşmese de, Doğu ülkelerinde de düpedüz iş başındadır. Devletin kamusal ile özel arasında kurumsallaştırdığı ayrışım (kamusal küreden ve siyasî iktidardan ayrılmış oldukları için özel emekçiler), bu alanda da yine, o ülkelerde düpedüz ve devletçiliğin çok muazzam oranlara ulaşmasına rağmen iş başındadır. Şimdi, bu durumda da yine, devletin, özden sınırları, devlet tarafından aşılacak sınırları olan özel bir küreyi istila etmesi söz konusu değildir, bu süreç modern devletin ve onun kendine özgü maddiliğinin perspektifi içinde devletin kat ettiği daha uzun bir güzergâhı örter.

Bu açıklamalar elbette yalnızca birtakım ön açıklamalardır. Çünkü özel-bireysel, bir sınır değil ama modern devletin bizatihi iktidar kanalı olsa da, bu o iktidarın gerçek sınırları bulunmadığı anlamına gelmez; yalnızca bu sınırların özel-bireysele özgü bir doğallığa bağlı olmadıklarını gösterir: bu sınırlar halkçı mücadelelerden ve sınıflar arasındaki güç dengelerinden kaynaklanır, çünkü devlet aynı zamanda da, bir sınıf ilişkisi olan bir güç dengesinin maddî ve özgül yoğunlaşmasıdır. Özel-bireysel, bir yandan da o güç dengesinin ve devlet içindeki yoğunlaşmasının *bileşkesi* olarak belirir. Özel-bireysel, devletin iktidarına mutlak dış engeller koyan kendine özgü özel sahip olmasa da, modern toplumlarda, bu iktidarı devlet *içindeki* sınıfsal ilişkinin ayrıcalıklı figürlerin-

den biri olarak sınırlar. Bu sınırı biliyoruz: Onun adı temsili demokrasidir ve egemen sınıflar tarafından, devletin maddiliği tarafından ne kadar budanmış olursa olsun, aynı zamanda yine de bu maddiliğin bağrında halkçı mücadele ve direnişlerin bir kaydıdır. Devletin iktidarına getirilen yegâne sınır olmasa da belirleyicidir. Kapitalist alan üzerinde doğması bağlamında, muhtemelen mutlak bir anlamlılık taşımamaktadır, ama yine de iktidara karşı bir baraj olarak kalmakta ve hiç şüphesiz, devlet ve sınıflar var oldukça hesaba katılmaktadır. Bireyin devlete karşı bir fethi değil, ama ezilen sınıfların bir fethi olan insan ve yurttaş hakları için de aynı şey geçerlidir. Özel-bireysel, yayılması ve daralması içinde, tastamam bu siyasî biçimi aldıkları zaman o sınıfların ortaya koydukları mücadeleler ve direnişlerindeki ilerlemeleri ve gerilemeleri ifade eder. Ezilen sınıflar, bu mücadeleyi yaparken, kendilerine devlet dışı bir alan (özel-bireysel) yarattıkları için değil, ama modern biçimi altında, kamusal-özel uzam olarak var olan devletin kendisinin stratejik alanı üzerinde konumlandıkları için. Bu haklar, böylece, Doğu'da olduğu gibi burada da, totaliter kökleri yine de bireyselleşmenin bizatihi süreci içinde ve modern devlet tarafından kurumsallaştırılan kamusal-özel ayrılığında var olan bir iktidar karşısındaki barajlar olabilmektedirler.

Buradan daha başka sonuçlar çıkmaktadır:

a) Modern totalitarizm, faşist ya da daha başka biçimleri altında, yalnızca sınıf mücadelelerinin konjonktürüne (şu ya da bu konjonktür) bağlı basit bir "fenomen" değildir. Eğer böylesi konjonktürler modern totalitarizmler olan o devlet biçimlerini doğurabiliyorlarsa, bunun nedeni kötülüğün köklerinin daha derinlerde olması, üretim ilişkilerinin, toplumsal işbölümünün, devletin maddî çatısının bizatihi bağrında yerleşmiş bulunmasıdır.

b) Buna karşılık, totalitarizmin bütün eski ve yeni ideolojilerine karşı, devletin totaliter biçimlerinin gerçekten su yüzüne çıkışı o tohumların basitçe filizlenmesi değildir ve de kesinlikle bu biçimde açıklanamaz: bu yüze çıkış olanca karmaşıklığı içinde sınıf mücadelelerine bağlıdır. İster faşizm, ister askerî diktatörlükler ya da Bonapartizm söz ko-

nusu olsun, bu totaliter biçimlerin, Batılı toplumlarda, istisnaî devlet biçimleri terimiyle gösterdiğim demokratik-parlamenter devlet biçimlerinden alabildiğine ayrışık özgül biçimleri hangi bağlamda oluşturduklarını göstererek, *Fascisme et dictature*[15] [Faşizm ve Diktetörlük] ve *La crise des dictatures*[16] [Diktatörlüklerin Krizi] isimli kitaplarımda, kendi payıma irdelemeye çalıştığım şey budur.

Bu açıklamalar, *üç aşağı beş yukarı* Doğu ülkelerindeki iktidarın totaliter yönleri için de geçerlidir: onlar da yine, içlerinde düpedüz var olan totalitarizmin yalnızca köklerine ve devletlerinin kapitalist yönlerine yapılacak atıflarla açıklanamazlar. Ancak kesin bir tarihsel çözümleme bu açıklamayı getirebilir: Bu devlet şekli çok büyük özellikler gösterir; esasen, söz konusu ülkelerde, bir istisna değil, ama bir kural oluşturur. Bu tarihsel çözümlemenin Fransa'da bile gün ışığına çıkmaya başladığı bilinmektedir; benim gözümde tatminkâr olmamakla birlikte, bize pek çok şey öğretmiş olan Troçkist akımın geleneksel çözümlemelerinden söz etmeksizin, hiç şüphesiz farklı perspektiflerde konumlanmakla birlikte Jean Ellenstein'ın ve Charles Bettelheim'ın çalışmalarına işaret etmekle yetineceğim. Bunları burada beraberce anıyorsam, bunun nedeni, gerçekten de Marksist yönteme atıfta bulunan çözümlerin söz konusu oluşudur. Elbette, Marksizm, tek başına, her şeyi açıklayabileceği için değil; ama sonuçta, hâlihazırda Marksizmin Doğu ülkelerinde cereyan eden şeyi açıklayamayacağını az çok savunan ilkel "Marksizm-karşıtları" arasından bu kaçınılmaz tarihsel çözümlemeyi yapmış ya da buna kalkışmış olan *tek bir kişiyi* bize göstermelerini gerçekten de isterdim.

Devletin maddîliğini üretim ilişkilerinde ve toplumsal işbölümünde temellendiren bu çözümleme de, şu halde, burada da aynı biçimde bu maddiliğin sınıf ve sınıf mücadelesi terimleriyle yapılmış bir çözümlemesine türdeş ve onun tamamlayıcısı değildir. İktidarın icra edildiği toplumsal bedenin bireyselleştirilmesiyle ilgili olarak, devletin örgütleyici karkasını bu bireyselleştirme sürecinden "türetmek" ve sonra da onu sınıf mücadeleleri ve siyasî hâkimiyetle münasebete sokmak söz konusu değildir. Bu süreç, özellikle kapitalist işbölümüne ve kapitalist

[16] Maspero, 1975.

emek sürecine taşınmış olarak, kapitalist özgüllükleri içinde, toplumsal sınıfların ve sınıf mücadelelerinin üzerinde oluştukları alanın şekillendirilmesinden ibarettir. Edimcilerin doğaları gereği her zaman için aidiyet halinde kaldıkları kapalı sınıflar olan kast-sınıfların ya da köleci ve feodal devletlerin tersine, kapitalist düzende sınıflar, ister burjuvazi, işçi sınıfı, küçük burjuvazi, ister kırsal kesimdeki sınıflar söz konusu olsun, kendi içlerindeki edimcilerin bölüşümü ve dolaşımı üzerine kurulu "açık sınıflar"dır. Bu açık sınıflar devletin şimdiye kadar gerçekten de rastlanmamış bir rolüne yol açarlar; sınıflar üzerinden bireyselleş(tiril)miş edimcileri *havalandırıp-dağıtma* rolüne, eğitme ve terbiye etme rolüne, edimcileri doğallıklarıyla ya da dünyaya gelişleriyle bağlı olmadıkları sınıfta şu ya da bu yeri işgal edebilecekleri şekilde nitelendirme ve kullaştırma rolüne: okulun, ama aynı zamanda da ordunun, hapishanenin ya da idarenin kendine özgü rolü. Bireyselleştirme düzeneği, devletin maddiliği içinde, kapitalist düzendeki sınıfların özgüllüğünün esasen bir kaydı olmaktadır: okulda ya da orduda iktidarın icraat teknikleri (normalleştirme-bireyselleştirme disiplinleri) onların sınıflar arasındaki edimcileri-bireyleri terbiye etme-havalandırma-dağıtma rolleriyle ortak özdendir. Nihayet, kapitalist bedenselliğin içine çizilmiş bu bireyselleştirme, çeşitli toplumsal sınıflara göre bir anlam ve farklı kiplikler kazanır. Kapitalist bireyselleşme ve bedenleşmenin kiplikleri olarak bir burjuva bireyselliği ve bir işçi bireyselliği, bir burjuva bedenselliği ve bir işçi bedenselliği vardır, tıpkı bireyselleştirme sürecinde temellenen kapitalist ailenin kiplikleri olarak bir burjuva ailesi ve bir işçi ailesi olduğu gibi.

3

Yasa

I.– Yasa ve terör

Üzerinde duracağım üçüncü örnek yasanın rolüyle ilgilidir. Bu bizi birçok yönden ilgilendiren bir örnek: en başta da iktidarın icrasında baskı sorununu kesin bir biçimde sormaya imkân veriyor. Şimdi, bu bakış açısından da kapitalist devlet kapitalizm-öncesi devletlere kıyasla gerçek bir kopuşu temsil etmektedir.

Çünkü her şeyden önce yasa, devlet keyfiliğinin sınırlandırılması, hattâ şiddetin belli bir uygulanma biçimine getirilen engel olarak, kapitalist devletle ve onun tarihsel oluşumuyla birlikte, kendini çok geç ortaya koymuştur. Yasa/Terör ikiliği gibi bir yanılsama yaratılarak, sınırsız iktidarın karşıtı olarak tasarlanmış olan, işte bu "hukuk devleti"dir. Çünkü yasa ve kural, iktidarın oluşumu içinde her zaman mevcut oldular; Babil ya da Asur hukukundan Yunan ve Roma hukukuna ve Ortaçağın hukukî biçimlerine kadar, Asya tipi ya da dediğimdedikçi devlet, köleci devlet (Roma, Atina), feodal devlet, her zaman için hukuk ve yasa üzerinde temellendirildiler. Her devlet biçimi, en zalimi bile, kendini her zaman hukukî örgütlenme olarak kurdu, hukukun içinde gösterdi ve hukukî biçim altında işledi: bu, fazlasıyla iyi bilindiği üzere, Stalin ve onun "dünyanın en demokratiği" olarak ünlenen 1937 Anayasası için de geçerlidir. Şu halde keyfilik, aşırılıklar, hükümdarın arzusu ile yasanın hükümranlığı arasındaki sözde bir karşıtlıktan daha yanlış bir şey yoktur. Devletin hukukî-yasacı kavranışına tekabül eden görüdür bu, kurulan burjuva devletin siyaset felsefesinin görüsüdür ve hem Marx hem de Max Weber buna karşı çıktıkları gibi, bu devletin kanlı gebeliğinin kuramcıları olan Makyavel ve Hobbes da neyin ne olduğunun farkındaydılar. Yasa ile şiddet arasında kestirimlenen bu ayrılık her türlü şıkta yanlıştır, hattâ ya da en başta, modern devlet için yan-

lıştır. Kapitalizm-öncesi devletlerin tersine, şiddetin ve en aşırı terörün tekelini, *savaşın tekelini* elinde tutan bu hukuk devletidir, başatlıkla yasanın devleti olan bu devlettir.

Şu halde yasa, her devlet tarafından icra edilen şiddetin örgütlenmesinin ve baskıcı düzenin ayrılmaz parçasıdır. Devlet kural koyar, yasayı söyler ve bu yoldan buyruklar, yasaklar ve denetim için bir ilk alan kurarken, böylece şiddetin uygulanma alanını ve nesnesini de yerleştirir. Dahası, yasa, fizik baskının işleyişinin koşullarını düzenler, onun kipliklerini gösterip işaret eder, baskıyı uygulayan düzenekleri çerçeveler. Yasa, bu bağlamda, *örgütlenmiş siyasî şiddetin kodu*dur. İktidarın örgütlenişi içinde yasanın rolünün ihmal edilmesi, her zaman, devletin işleyişinde fizik baskının rolünü ihmal edenlerin işidir, özellikle de, *Surveiller et Punir*'deki gezinmelerinin mantıkî devamı olan *Volonté de savoir* isimli son metninde görüldüğü gibi, Foucault'nun.

Şemalaştırdığımızda Foucault'nun akıl yürütme zincirini şu şekilde kurmak mümkündür: *a*) yasallık-terör çiftterimliliği yanlıştır, çünkü yasa her zaman şiddetin icrasına ve fizik baskıya eşlik etmiştir; *b*) modern toplumlarda iktidarın icrası, açık şiddet-baskı üzerinde kurulu olmaktan çok, daha incelikli ve şiddetten ayrışık olduğu kabul edilen mekanizmalarda, disiplinlerde temellendirilmiştir: "Ve eğer hukukî olanın, esas itibariyle yoksunlaştırma ve ölüm üzerinde kurulu bir iktidarı hiç şüphesiz eksiksiz bir biçimde temsil etmeye yarayabileceği doğru olsa bile, bu hukukilik hukuka değil ama tekniğe yönelik, yasaya değil, ama normalleştirmeye yönelik, cezalandırmaya değil ama denetime yönelik işleyen ve kendilerini devletin de aygıtlarının da dışına taşan düzey ve biçimlerde icra eden yeni iktidar yöntemlerinden kesinlikle ayrışıktır".[17] Bu, Foucault'nun ardından, R. Castel'in söylediği gibi, yetke-zorlama'dan manipülasyon-ikna etme'ye[18] geçişi gerektirecek iktidar icrasıdır, kısacası egemenlik altına alınmış kitleler üzerindeki baskının ünlü "içselleştirilmesi"dir. Foucault'da, bunun arkasından, kaçınılmaz bir biçimde ve en azından iktidarın modern toplumlar içindeki icrasında, yasanın rolüne ilişkin bir önemsememeye, ama aynı zamanda da

[17] La volonté de savoir, s. 117-118.
[18] R. CASTEL, *Le psychanalysme*, 1976, s. 288 ve devamı.

devletin rolünü önemsememe gelmekte, buna, modern devletin içinde fizik şiddetin icra düzenekleri olarak baskıcı aygıtların (ordu, polis, adalet, vs.) yerinin bilinmezden gelinmesi eşlik etmektedir. Bunlar, yalnızca, normalleştirme aracılığıyla baskının içselleştirilmesini biçimlendiren disiplinci düzeneğin parçaları olarak düşünülmektedirler.

Yasa ile şiddetin uygulanması arasındaki kurucu münasebeti ilgilendiren birinci akıl yürütme doğru olsa da, ikincisi büyük ölçüde yanlıştır. Bu zaten Foucault'ya özgü değildir, yanı sıra, daha geniş ve esasen Foucault'dan epey ayrışık olan bir düşünce akımının da özelliğidir. Bu akıl yürütme, uzun bir süre iktidara ilişkin çözümlemelere damgasını vuran, şiddet-katlanma, baskı-ideoloji çiftinde kök salmıştır. Ana bezek basittir: Modern iktidar örgütlü fizik şiddet üzerinde değil, ama ideolojik-simgesel manipülasyon üzerinde, baskıya katlanmanın örgütlenmesi üzerinde, baskının içselleştirilmesi üzerinde ("kafanın içinde duran aynasız") temellendirilmiş olacaktır. Bu anlayışın kökenlerini burjuva siyaset-hukuk felsefesinin, hukuk devletinde ve yasanın hükümranlığında şiddetin özden sınırlandırılmasını görerek aslında yasa ile şiddeti birbirinin karşısına koyan felsefenin ilk çözümlemelerinde buluruz. Bu anlayışın, çeşitli biçimler altında, güncel uzantıları olmuştur: Frankfurt okulunun – yetke mercii olarak ailenin polise ikâme edilmesine ilişkin ünlü çözümlemeleri – ve Marcuse'ün çözümlemelerinden, işbu simgesel şiddet konusunda P. Bourdieu'nün getirdiklerine kadar, baskının içselleştirilmesi izleği, daha genel olarak da, iktidarın icrası içinde fizik şiddetin, diyelim ki, "hafifletilmesi" izleği, ortak mekân haline gelmiştir. Dolayısıyla burada başat görünen şey, hem baskının rolünün, beden üzerindeki öldürücü ve silâhlı zorlamanın rolünün en güçlü anlamıyla önemsenmemesi, hem de baskı-ideoloji çiftterimliliği olarak iktidar anlayışıdır; bu iki terim iktidarın, toplamı hiç olan bileştiricilerini-niceliklerini oluşturmaktadır. Fizik şiddetin hafifletilmesi ya da geri çekilmesi, iktidarın işleyişi ve elde tutulması içinde yalnızca ideolojik şartlandırmanın hızlandırılmasına ya da artırılmasına tekabül edebilirdi (simgesel şiddet-baskının içselleştirilmesi).

Bu, esas itibariyle, hâlihazırda fazlasıyla moda olan ve baskıya katlanmayı kitlelerin arzusunda (kitleler faşizmi arzu etmiş olacaklardır) ya da Efendi sevgisinde temellendiren çok sayıdaki çözümlemede bas-

kın çıkan anlayıştan pek az farklı bir iktidar anlayışıdır.[19] Bunların daha önceki akımla ortak olan yönü, iktidarı bir yandan baskı-yasak ikilisine indirgerken, örgütlü fizik şiddetin rolünü ihmal etmeleridir. Bunu, İktidar arzusu ya da sevgisi içinde "itaat etme nedenlerini" arayış biçimi altında, iktidarın icrasının bir tür öznelleştirilmesi izlemekte ve o nedenler de, burada, ideolojinin, daha önceki akımlarda, baskının içselleştirme etmeni olarak hesaplanan rolünü üstlenmektedirler. Yasa burada devreye girse de, bu hiçbir zaman fizik şiddetin kodlanması biçiminde değil, ama yalnızca mevcudiyetiyle, sözcelendirmeyle ya da söylemiyle tebaayı arzu ve sevgiye yönelten Efendi figürü olarak gerçekleşmektedir. Baskı-ideoloji çiftine yasa-sevgi, yasak-arzu çifti ikâme olmakta, ama şiddetin iktidarın temelindeki rolü hiçbir zaman önemsenmemektedir: *baskıya katlanma nedenlerinden başka bir şey asla söz konusu değildir.*

Dolayısıyla bu çözümlemelerde kaygı verici olan, baskıya katlanma sorusunu iktidara yöneltmeleri değildir, tam tersine: Asıl kaygı verici olan, hem baskının içindeki örgütlü fizik şiddetin rolünü ihmal etmeleri, hem de iktidarı simgesel ya da içselleştirilmiş baskıya ve yasağa indirgemeleridir. Böylece baskıya katlanmanın olumlu *maddî nedenlerini* (bu arada, iktidarın kitlelere verdiği tavizleri) kavrayamamakta ve onu, baskı arzu-sevgisi içinde temellendirmektedirler; oysa ki bu nedenler, her zaman için egemen ideolojiden ayrı olarak, belirleyici bir rol oynarlar. Ama öte yandan, iktidarın olumluluğu üzerinde diretmek, baskıya katlanmada devreye giren baskı sorununu *da*, ideolojinin rolünü *de* gizlemek anlamına gelemez. Bununla birlikte Foucault'da görülen budur: Egemenlik altında tutulanların tâbiyetini maddî yönden örgütleyen iktidar tekniklerinin görünümlerinden birini (normalleştirici disiplinler) kanıtladığı ölçüde – ki, bu onun olumlu katkısıdır– daha önceki akımlardan ayrışıyorsa da, onun çözümlemelerini belirleyen şey de açık fizik şiddetin üstlendiği rolün önemsenmemesi olmaktadır ve burada, yasanın rolünün (sevgi-arzu'ya yol açan etmen olarak değil ama aslında o şiddetin kodlanması olarak) önemsenmemesi, bunun yalnızca bir ilineğidir.

---

[19] Fr. LYOTARD'dan kalkıp (*L'économie libidinale*, 1974), R. SCHERER'den geçerek, P. LEGENDRE'e kadar (*L'amour du censeur*, 1974) liste epey uzundur.

İktidar tekniklerinin her yeri kaplayan işlevselliği, Foucault'da, böylece yalnız fizik şiddet sorununu değil, ama aynı zamanda bir değilsorun, yani kuramsal olarak ele alınmayan, ya da "baskının içselleştirilmesi" türünden çözümlemelerin alanına giren bir sorun haline gelen baskıya katlanma sorununu da kendi içinde eritmektedir. Normalleştirme disiplinleri dışında, mücadelelerin her zaman için var olmasını yine de engellemeyen katlanma "nedenleri" nelerdir? Eğer bu disiplinler tabiiyeti açıklamaya yetiyorlarsa, *mücadelelerin varlığına neden izin vermektedirler*? Burada, Foucault'nun çözümlerinin, ileride yine değinme fırsatını bulacağım o düğümsel çıkışsızlığına ulaşıyoruz: bir yandan da, onca düşkün olduğu o ünlü iktidara "direnişlerin", ondaki temelsizliğine... Aslında, eğer örgütlü fizik şiddet var olmak zorundaysa, bunun nedeni bu şiddete katlanmanın da zorunluluk taşımasındandır: önce ve her zaman, evvel emirde sömürü üzerinde temellenen mücadeleler var olduğu için. Eğer, *mücadelelerin her zaman için iktidarın temeli olmasına ilişkin* bu ilk ve kaçınılmaz gerçek, iktidarı (Yasa, Efendi) mücadelelerin temeli yapan bir görü, ya da düpedüz eşdeğer olan "iktidar-direnişler" terimleri arasındaki bir ilişki hesabına unutulursa, ya baskıya katlanmayı iktidar sevgisi ya da arzusundan türetmek, ya da bir sorun olarak bu katlanma gizlenmek zorunda kalınır. Her iki durumda da, şiddetin rolü masanın altına saklanmaktadır.

Gerçekte olan nedir? Kapitalist devlet, kapitalizm-öncesi devletlerin tersine, *meşru fizik şiddetin tekelini* elinde tutmaktadır. Örgütlenmiş gücün yoğunlaştığı bu devletin meşruiyetinin yasada temellenen "akılcı-yasal" meşruiyet olduğunu göstererek bu noktayı ortaya koymuş olmanın başarısı esasen Max Weber'e aittir: Kapitalist devlet tarafından bedensel baskı araçlarının muazzam bir biçimde terakümü, onun hukuk devleti olma vasfıyla at başı gider. Bu belirgin konumlanış son derece dikkate değer sonuçlar yaratmaktadır. Fabrikadan, erkin o ünlü mikrokonumlanışlarına kadar, devletin dışında kalan "özel" iktidarın çeşitli konumlanışları içinde icra edilen açık fizik şiddetin derecesi, devletin meşru fizik şiddetin tekelini kendine saklamasının tastamam ölçüsünde gerileme halindedir. Avrupa'nın kapitalist devletleri, feodal savaşlar tarafından parçalanmış toprakların barış sürecine sokulması içinde

oluştular. Daha sonra, siyasî iktidar kurumlaştığında, o şiddetin tekelini elinde tutmakla birlikte, egemenliğin bilinen koşullarında bu şiddete kapitalizm-öncesi devletlerde olduğundan daha az başvurdu. Eğer şunları: *a/* kuramcılarımız güdük bellekleri ve Avrupa-merkezci hafifliklerivle unutsalar da (şiddeti yalnızca Doğu rejimleri için hatırlamaya amade olarak), bugün dünyamızı kokuşturan ve her şeye rağmen unutulmaması gereken olağanüstü kapitalist devlet biçimlerini (faşizmler, askerî diktatörlükler, vs.); *b/ savaşın* yol açtığı en üst dereceden terör olaylarını (I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, ötekiler... ve şimdi de nükleer savaş tehlikesi: kim daha hâlâ modern iktidarın artık "ölüme ayarlı" işlemediğini söylemeyi düşünüyordu?); *c/* sınıf mücadelelerinin kızışma koşullarını bir tarafa koyacak olursak, açık şiddetin gerçek kullanımı görece geçmişle sınırlı kalmaktadır. Her şey, sanki bu devlet, gücün meşru tekelini elinde tuttuğu *ölçüde* onu daha da az kullanmak zorundaymışçasına cereyan etmektedir.

Bundan, modern iktidarın ve hâkimiyetin artık fizik şiddet üzerinde temellenmedikleri sonucunu çıkarmak her zamanki yanılsamadır. Bu şiddet, geçmişte olduğu gibi, iktidarın gündelik icrası içinde güncelleşmese de, her zaman ve hattâ hiç olmadığı ölçüde *belirleyicidir*. Katlanmanın yaratılmasına ilişkin bir sürü yöntemin başlıca rolü üstlendikleri bir hâkimiyetin biçimlerine götüren şey, şiddetin devlet tarafından tekelleştirilmesidir. Bunu kavramak için, şiddet ile baskıya katlanma arasındaki sıradan bir tamamlayıcılığa ilişkin, Makyavel'in Santor imgesine kazınmış andırışımcı eğretilemeyi aşmak gerekir. Fizik şiddet, baskıya katlanma ile tersine çevrilmiş, yani daha fazla katlanmanın daha az şiddete tekabül edeceği münasebetler sürdüren, ölçülebilir ve türdeş iki büyüklük olarak yalnızca yan yana var olmaz. Şiddet-terör her zaman için belirleyici bir yer işgâl ediyorsa, bunun nedeni, onun sadece sürekli olarak yedekte durması ve ancak kritik durumlarda kendini açık bir biçimde göstermesi değildir. *Devlet tarafından tekelleştirilmiş fizik şiddet, doğrudan icra edilmediğinde bile, iktidar tekniklerini ve baskıya katlanma mekanizmalarını sürekli olarak destekler, disiplinci ve ideolojik düzeneklerin örgüsünde kayıtlıdır ve hâkimiyetin onun üzerinde etkidiği toplumsal bedenin maddîliğini biçimlendirir.*

Şu halde, işleyiş biçimi değişmemiş olan bir ilişki içinde üçüncü bir terime yer açarak, yasa-terör, baskı-ideoloji şeklindeki çiftli terimin,

baskı-disiplinci normalleştirme-ideoloji üçlü terimiyle değiştirilmesi de söz konusu değildir: Bunlar nicelenebilir bir iktidarın benzeşmez ve ayrışık büyüklükleri ya da bir özde-iktidar icraatının kiplikleridir. Aslında söz konusu olan şey, iktidarın maddî örgütlenişinin, varoluş koşulunu ve yeniden-üretim güvencesini örgütlü fizik şiddetin oluşturduğu sınıf ilişkisi gibi kavranmasıdır. Kapitalist iktidar tekniklerinin yerleştirilmesi, disiplinci düzeneklerin oluşturulması (büyük "kapatılma"), ideolojik-kültürel kurumların (parlamentodan genel oy ve okula kadar) yüze çıkması şiddetin devlet tarafından tekelleştirilmesini önvarsayar ve bu şiddet de aslında meşruiyetin yasallığa doğru kaymasıyla ve yasanın hükümranlığıyla örtülmüştür. Kapitalist iktidar teknikleri, disiplinci düzenekleri ve ideolojik-kültürel kurumları yalnızca kendi tarihsel soy kütükleri içinde değil, ama aynı zamanda varoluşları ve yeniden-üretilişleri içinde de önvarsayarlar. Tek bir örnek vermek gerekirse, ulusal ordu parlamento ve kapitalist okulla tözdeştir. Bu tözdeşlik yalnızca bu aygıtlarda cisimleşen toplumsal işbölümünden kaynaklanan ortak bir kurumsal maddîliğe dayanmaz. Aynı zamanda da ulusal ordunun, meşru fizik şiddet üzerindeki devlet tekelinin parçası olarak, şiddetin şiddet halinde güncelleşmek zorunda kalmadığı kurumların – parlamento, okul – varoluş ve işleyiş biçimlerine götürmesine dayanır. Yasa koyucu olarak parlamentonun düzenli varoluşu, hattâ oluşumu bile, modern ulusal ordunun kurumlaşması olmaksızın düşünülemez.

Nihayet, dilerseniz, şu *ölümden* yeniden söz edelim. İnsanın ölme biçimindeki, daha doğrudan söylersek, yatağında ölmesindeki, modern toplumlarda ölüme getirilen gerçek yasaktaki dönüşümleri ve "özel"* yurttaşların kendi ölümlerinden yoksun bırakılmalarını,[20] devletin tekelinde tuttuğu meşru kamusal terörle yöneşme içine sokmamak mümkün müdür? Devlet ölüme ayarlı çalışmıyor mu? İnfaz etmediğinde (ölüm cezası), öldürmediği ya da öldürmekle tehdit etmediğinde bile, hattâ özellikle ölmeyi engellediğinde bile, modern devlet ölümü yönetmektedir ve tıbbî erk de modern yasanın içinde kayıtlıdır.

---

* aynı zamanda da "yoksun bırakılmış" anlamına gelen "privé" sıfatıyla, kelime oyunu yapılıyor. – *ç.n.*

20 Ph. ARIES, *Histoire de la mort en Occident*, 1975 ve L. V. THOMAS'nın çalışmaları.

Şu halde meşru şiddetin devlet tarafından tekelleştirilmesi, bu şiddet doğrudan ve açık bir biçimde icra edilmediğinde bile iktidarın belirleyici öğesi olarak kalır. Bu tekelleştirme, kapitalist düzende, yeni mücadele biçimlerinin temelidir ve katlanmanın örgütlenme düzenekleri olma rolü de bunlara tekabül etmektedir; öyle ki, iktidar ve mücadeleler karşılıklı olarak birbirlerine çağrıda bulunur, birbirlerini koşullandırırlar. Kapitalist sömürünün kurumlaşma koşulu olarak silâhlı gücün devlette yoğunlaşması, özel kesimlerin silâhsızlandırılması ve askerden arındırılması, sınıf mücadelesini de, dönemsel ve düzenli silâhlı çatışmalar halinde sürekli bir içsavaş olmaktan çıkarıp halk kitlelerinin siyasî ve sendikal örgütlenişi olan yeni biçimlere doğru değiştirtiyor ve bu yeni biçimler karşısında, açık fizik şiddetin bütünüyle görece bir etkisi olduğu biliniyor. "Kamusal" güçten "yoksun" [aynı kelime oyunu, *–ç.n.*] bir halk, esasen siyasî hâkimiyeti artık doğal ve kutsal bir kader biçimi altında yaşamayan bir halktır, bu halk için şiddetin devlet tekeli altına alınması, ancak, hukukî düzenleme ve yasallık aracılığıyla iktidara gelmeyi umut edebilmesi ve hattâ biçimsel yönden ve ilkede buna imkân bulabilmesi ölçüsünde meşruiyet taşır. Kısacası, devlet, uzmanlaşmış kurumları içinde şiddeti yoğunlaştırırken, beri yanda şiddet, hâkimiyetin yeniden-üretilmesinde her zamankinden daha az yeterli olmaktadır. İktidarın yazgısallığının *katharsis*'i [arınma/arındırma, *–ç.n*] olarak, hiç durmadan gündeme gelen yineleyici teodiseler [ilmi ilâhî/Tanrı savunusu] biçimine bürünmüş özel savaşların ve silâhlı çatışmaların, silâhlı gücün devletin içinde yoğunlaştırılmasıyla yatıştırılmış savaşların yerini, iktidarın sürekli olarak siyaseten yadsınması almıştır ve bu da yine fizik gücün devlet tarafından tekelleştirilmesinin sonucudur. Baskıya katlanmanın örgütlenme düzenekleri iktidarın ileri karakollarında yerleşmektedirler: Fizik gücün devlet tarafından tekelleştirilmesini kapsamasının tastamam ölçüsü içinde, ideolojik şartlandırma biçimi de dahil olmak üzere, baskıya katlanma düzeneklerine bu yeri biçen şey, aslında kapitalist yasanın hükümranlığıdır.

Yasanın rolü (burada, kendimi konumlandırdığım genel düzlemde yasa ve hak ayrışımına girmiyorum) baskının, örgütlü fizik şiddetin örgütleyicisi olarak iktidarın icrasında böylece temellilik gösterse bile, bu

yine de, o eylem içinde yasanın mantığının, dışlamanın, engellemenin ya da gösteri yapmamaya ve sessizliğe zorlamanın tümüyle olumsuz mantığı olması demek değildir. İktidarın asla salt olumsuz olmayışının tek nedeni, onun aynı zamanda da yasadan daha başka bir şey olması değildir. Yasa, baskıcı rolü içinde bile, yüksek bir olumluluk içerir, *çünkü baskı hiçbir zaman salt bir olumsuzlukla özdeşleşmez.* Yasa, yalnızca bir yasaklar ve denetim yığışımı değildir. Esasen Greko-Romen hukuktan beri, yasanın yasaklamadığı şeye izin vardır özdeyişi uyarınca, yalnızca yasaklamak ya da izin vermekle kalmayan, ama iktidar karşısında olumlu edimlere zorlayan, aynı zamanda iktidara yönelik söylemlere mecbur eden olumlu buyrukları yayan da yasadır. Yasa yalnızca sessizliği dayatmaz ya da konuşmaya izin vermez, çoğu kez söylemeye zorlayan da kendisidir (yemin etmek, ihbar etmek, vs.). Daha genel olarak, kurumlaşmış yasa, hiçbir zaman salt yansızlık ya da salt denetim buyruğu olmamıştır; öyle ki, devletin örgütlenişinde, bir yanda olumsuzluk-denetim-yasasını, öte yanda da "başka şeyi" – eylemi – olumluluğu buluruz. Bu karşıtlık, yasanın, baskıcı alanı yalnızca yasaklamış olduğu halde yapılan şeye yönelik baskı şeklinde değil, ama aynı zamanda da yasanın yapılmasına mecbur ettiği halde yapılmayan şeye yönelik baskı olarak örgütlemesi ölçüsünde kısmen yanlıştır. Eğer yasa, toplumsal düzen içinde, bundan böyle ve önceden var olan bir doğal durumu düzene koymak üzere ancak sonradan devreye girmemesi anlamında her zaman mevcutsa, bunun nedeni hem yasakların hem de olumlu buyrukların kodlanışı olarak siyasî-toplumsal alanın kurucusu olmasıdır.

Şu halde baskı asla salt olumsuzluk değildir: Ne fizik şiddetin gerçek icrası içinde, ne de onun içselleştirilmesinde tükenir. Baskıda pek ender olarak sözü edilen başka bir şey daha vardır: *korkunun düzenekleri.* Bunlar maddî ve asla basitçe öznelleştirilmemiş düzeneklerdir: Ben bunu modern devletin *sahneselliği* diye adlandırmıştım, gerçek bir Kafka *Şato*'sudur. Modern yasanın içinde, bu yasanın maddileştiği koridor ve labirentlerin içinde kayıtlı sahnesellik: Meşru şiddetin tekeli içinde temellenmiş olsa da, bu olguyu anlamak için, yine Kafka'yı anmak üzere, onu Ceza Sömürgesi yönünde aramak gerekir.

Nihayet yasa, baskının örgütlenişi içinde önemli bir role (olumlu ya

da olumsuz) sahip olsa da, kendini bununla sınırlamaz: Yasa, aynı zamanda baskıya katlanmanın yaratılma düzenekleri içinde de etkilidir. Bu katlanmanın nedenlerini tümüyle kullanmasa da, burada devreye giren egemen ideolojiyi maddileştirir. Kural-yasa, gidimliliği ve dokusuyla, siyasî-ekonomik gerçeklikleri gizler, yapısal boşluklar ve beyaz alanlar içerir, bu gerçeklikleri gizlemeye-tersine çevirmeye yarayan bir düzenek aracılığıyla siyasî sahneye taşır. İktidarın ve toplumun egemen sınıfa özgü imgesel temsiliyetine de tercüman olur. Yasa, bu görünümü altında ve baskıcı düzenek içindeki yerine koşut olarak, ezilen sınıflardaki baskıya katlanmanın, *meşruiyet* (katlanma) *yasallıkla* özdeş ve sınırlı olmasa da, örgütlenmesindeki önemli etmenlerden biridir. Ezilen sınıflar, yasayla, yalnızca dışlama engeli olarak değil, ama yanı sıra, işgâl etmek zorunda oldukları bir yerin onun tarafından kendilerine verilmesi olarak da karşılaşırlar. Bu aynı zamanda da siyasî-toplumsal şebeke içine sokuldukları yerdir, ödevlerin-mecburiyetlerin, ama bir yandan da hakların yaratıcısıdır, imgesel tahkiminin edimciler üzerinde gerçek etkilerde bulunduğu yerdir.

Dahası da var: Devletin baskıcı ve ideolojik sıradan rolünü aşan eylemlerinden birçoğu, ekonomik müdahaleleri, ama özellikle ezilen sınıflar tarafından egemen sınıflara dayatılan ve baskıya katlanmanın belirleyici nedenlerinden biri olan maddî uzlaşmalar da yasanın metni içinde kayıtlıdırlar, hattâ onun içsel yapısının parçasıdırlar. Yasanın görevi yalnızca aldatmak ve maskelemek olmadığı gibi, yapmaya zorlayarak ya da yasaklayarak bastırmak da değildir. Ezilen sınıfların *gerçek haklarını* da örgütler ve yaptırımlandırır (bunlar elbette egemen ideolojinin içinde tahkim edilmişlerdir ve uygulamada, hukuksal biçimlerine tekabül etmekten uzaktırlar) ve bunlarda kayıtlı olarak halkçı mücadeleler aracılığıyla egemen sınıflara dayatılan maddî uzlaşmaları içerir.

Hukukî-yasacı, ama aynı zamanda da, hâlihazırda P. Legendre'ınkiler gibi[21] ilginç kitaplarda dile gelen her türlü psikanalitik anlayışın karşısında, *devletin eyleminin, rolünün, yerinin yasayı ya da hukukî düzenlemeyi çok fazlasıyla aştıkları da* bir o kadar açıktır.

---

[21] *Jouir du pouvoir*, 1976.

a/ Devletin eylemi, somut işleyişi, her zaman için kural-yasa biçimini almaktan çok uzaktır: sistemleştirmeden ve hukukî düzenlemeden kurtulan bir devlet pratikleri ve teknikleri bütünü her zaman mevcuttur. Bu, onların "yasal dayanaktan yoksun", vurucu bağlamıyla keyfi oldukları anlamına gelmez, ama hukukî düzeninkinden görece farklı bir mantığa, mücadele halindeki sınıflar arasında var olan güçler dengesinin – ki, yasa, bunların uzaktan ve özgül kayıt üzerinde tahkiminden başka bir şey değildir – mantığına tâbi olduklarını gösterir.

b/ Devlet sıklıkla ilân ettiği kendi kural-yasasını ihlâl ederek eyler ve bunu yalnızca bu yasanın yanında eyleyerek değil, ama kendi yasasına karşı eyleyerek yapar. Her hukukî sistem, örgütlediği oyun kuralının değişkeni olarak, bizatihi kendi gidimliliği içinde, devlet-iktidarın kendi yasasına saygı göstermemesine izin verir. Buna *hikmet-i hükümet* denir ve terim gerçek anlamıyla yasallığın her zaman için yasa dışılık "sapmalarıyla" telâfi edildiğini değil, ama devletin yasa dışılığının her zaman için kurumlaştırdığı yasallık içinde kayıtlı olduğunu gösterir: Stalincilik ve Doğu ülkelerindeki iktidarın totaliter görünümleri esas itibariyle "sosyalist yasallığın çiğnenmesinden" kaynaklanmamıştır. Her hukukî sistem, aynı zamanda da, söyleminin bütünleyici parçası olarak boşlukları ve beyazlıkları, "yasanın boşluklarını" içermesi bağlamında yasa dışılığı kapsar: Burada söz konusu olan, hukuku taşıyan ideolojik gizleme operasyonlarının sonucu, sıradan yanılgılar ve düşüncesizlikler değil, ama özellikle öngörülmüş düzenekler, yasanın ötesine geçmeye imkân veren gediklerdir. Nihayet devletin kendi koyduğu yasaya yönelik açık ihlâllerinden, esasen yasa tarafından öngörülmüş olmadıklarından vahşi hiçe saymalar olarak görünseler de devletin bizatihi işleyişinin birer parçası olan ihlâllerinden hiç söz etmeksizin, her devletin, kurumsal çatısı içinde, bir yandan kendi yasası uyarınca bir yandan da kendi yasasına karşı işleyecek bir biçimde (ve de egemen sınıfların işleyebilecekleri biçimde) örgütlendiğini söyleyebiliriz. Eğer egemen sınıflar yönünden ve devlet düzenekleri bütününün desteğiyle, bir ihlâl oranı iskonto edilmiş olmasaydı, yani devletin düzenekleri içine kayıtlı olmasaydı, pek çok

yasa kesin biçimleri altında asla var olamazdı. Şu halde yasadışılık çoğu kez yasanın parçası olmakla kalmaz, yasa dışılık ve yasallık ayrışık olduklarında bile, bunlar birbirinden ayrı iki örgütlenmeyi, bir bakıma koşut bir devlet (yasa dışılık) ile bir hukuk devletini (yasallık) içerirler, dolayısıyla kaotik bir devlet, bir değil-devlet (yasa dışılık) ile bir devlet (yasallık) arasındaki bir ayrışımı haydi, haydi içermezler.

Sonuçta, Marx'ın her devletin bir sınıf "diktatörlüğü" olduğunu bildiren sözünü bu biçimde anlamak gerekir. Genelde anlaşıldığı bağlamda, yani yasa terimi şiddet ve güç kullanmanın karşıtı olarak, bilinen anlamı içinde düşünüldükte; yoksa her türlü yasanın üzerinde yer alacağı bağlamda değil: Ne kadar diktacı olursa olsun, yasasız devlet yoktur ve bir yasanın, bir yasallığın mevcudiyeti, hangi türden olursa olsun bir barbarlığı ya da dediğimdedikçiliği hiçbir zaman engellememiştir. Marx'ın bu sözünü, kesin anlamı içinde, "diktatörlük"ün, yasallığın ve yasa dışılığın, yasa dışılıkla delinmiş bir yasallığın yegâne işlevsel düzeni olarak her devletin [doğal] örgütlenişini göstermesi bağlamında anlamak gerekir.

c/ Nihayet devletin eylemi her zaman yasanın dışına taşar, çünkü devlet, bazı sınırlar içinde, kendi yasasında değişiklik yapabilir. Devlet, ister herhangi bir evrensel yasak, ister bir doğal yasa türünden olsun, birtakım ezeli yasaların sıradan figürü değildir. Bu, yeri gelmişken söyleyelim, yasanın devlet karşısındaki varsayımsal hukukî üstünlüğüdür ve aslında devletin hukukî kavranışının temeli olmakta, güncel suç ortaklığı da kurumlarına ilişkin çözümsel (psikanalitik) anlayışla açıklanmaktadır. Şimdi, her devlet bir yasayla tözdeş olsa da, dolayısıyla yasa, adlı adınca söylersek, ilk başta yer alan salt güç olan bir devletin yararcı bir yaratısı olmasa da, sınıflar halinde bölünmüş bir toplumda, yasaya üstün gelen, özellikle de meşru şiddet görünümü altında, yani gücü ve fizik baskıyı elinde tutan olarak her zaman için devlettir. Çünkü bu şiddeti yasanın örgütlediği doğru olsa bile, bu toplumun içinde yasanın uygulanmasına zorlayacak ve onun etkililiğini, kısacası toplumsal varoluşunu sağlayacak bir aygıtlar bütünü olmaksızın yasa ya da hukuk olmaz: *Yasanın etkililiği hiçbir zaman salt*

söylemin, sözün ve ortaya konun kuralın etikliliği değildir. Yasasız şiddet olmasa da, yasa her zaman yasa koyucunun hizmetindeki örgütlü gücü önvarsayar (laik tüze). Daha basitçe söylersek: Güç, yasa olarak kalır.

II. – Modern yasa

Her yasa ya da her hukuk bazı ortak özellikler göstermekle birlikte, kapitalist hukuk, *soyut, genel, biçimsel ve kesinlikle kurallaştırılmış normlar* bütününden kurulu bir *aksiyomatikleştirilmiş sistem* oluşturmasıyla özgülleşir.

Kapitalist hukuk siteminin bu özgüllüğünü, belli bir Marksizm de, aynı biçimde, sermayenin ve tecimsel mübadelelerin dolaşım küresi içinde kurdu: Metaların özgür-mübadelecileri olarak "soyut" hukukî özneler, "biçimsel yönden" özgür ve eşit bireyler, eşdeğer mübadele ve "soyut" mübadele değeri, vs.[22] Oysa kapitalist yasanın ve hukukun özgüllüğü asla bu kürenin içinde kavranamaz. Esasen meşru şiddetin devlet tarafından tekelleştirilmesini içeren ve bu şiddetin birçok taşıyıcılar arasında yayılmasını kapsayan hukukî tikelciliğin karşısında yer alan bu özgüllük (soyutlama, evrensellik, biçimsellik), toplumsal işbölümünde ve üretim ilişkilerinde aranmak zorundadır. Bu şiddete kapitalist düzen içindeki yerini ve rolünü onlar kazandırır ve kapitalist düzende, doğrudan emekçilerin çalışma araçlarından yoksun kılınmaları nedeniyle, şiddet de o haliyle ("ekonomi-ötesi neden" olarak) üretim süreci içinde doğrudan doğruya mevcut değildir. Aksiyomatikleştirilmiş bu hukukî sistem, üretim araçlarından tümüyle yoksun kılınmış edimcilerin *biçimsel bağlantı çerçevesini* oluşturur ve böylece üretim ilişkilerinden görece ayrılmış bir devlet uzamının kenar çizgilerini belirler. Yasanın biçimselliği ve soyutluğu, kapitalist emek sürecinde iş başında olan, toplumsal bedenin toplumsal işbölümü içinde maruz kaldığı gerçek parçalanmalarla, edimcilerin bireyselleştirilmesiyle birincil ilişki halindedir.

Modern yasa böylece uzam-zamanı, emek sürecinin maddî atıfsal

---

[22] Bu ilk kitabımda benim için de söz konusuydu: *Nature des choses et droit*, LGDJ, 1966. Kitap çoktan tükendi. Merak edilmesin, yeniden yayımlamak gibi bir niyetim yok.

çerçevesini cisimleştirir: Dizesel, eklemlenmiş, sürekli ve türdeş uzam/zaman. Bu yasa, bireylerin ulus-halk olarak birliğini temsil etmek suretiyle, onları hukukî-siyasî özneler-kişiler halinde kurumlaştırır. Aynı zamanda onların yapılandırılmasına, edimcilerin faklılaştırılmış parçalanışına (bireyselleşme) katılır ve bunu kutsar, bu farklılaşmaların içine kayıtlı oldukları ve toplumsal oluşumun siyasî birliğine halel getirmeksizin var olacakları kodlamayı belirler. Bütün özneler yasa karşısında eşit ve özgürdürler: Bu da esasen yasanın söylemi içinde (ve sadece yasa tarafından saklanmış olmaksızın), onların gerçek anlamda farklı oldukları (birey-özneler alarak), ama bu farklılığın bir türdeşlik çerçevesi içine girebildiği ölçüde farklı oldukları anlamına gelir. Kapitalist yasa, sıkça söylendiği gibi, evrensel bir biçimselcilik altında gerçek farklılıkları gizlemekle kalmaz: kendini, eklemleyici sistem ve o farklılıkların *birliğinin-türdeşleşmesinin* örgütleyicisi halinde yükselterek, bizatihi yapısı içinde *farklılığın* (bireysel ve sınıfsal) kurulmasına ve kutsanmasına da katkıda bulunur. Hukukî aksiyomatiğin evrensellik, biçimsellik ve soyutlama özelliklerinin kaynağı buradadır. Bunlar, siyaset ve ekonominin sıkı sıkıya binişmiş olduğu ve devlet-kastlar tarafından esas itibariyle statüler, ayrıcalıklar ve âdetler için getirilmiş bir hukuk temeline sahip kapitalizm-öncesi, hattâ köleci toplumların toprak-sal-kişisel "bağlarından" "kurtulmuş" edimcileri varsayarlar. Bu edimcileri *özgür kılan* şey *yasa* değildir: Yasa, edimcilerin imgeler, simgeler ve imlemler kaynağı olarak kökenleriyle içlerine yerleştirilmiş bulundukları kapalı sınıflar olan devlet-kastlar aracılığıyla kendilerini farklılaştıran bağlardan ayrılma ve bağlantıyı koparma sürecinde devreye girer. Yeni ve büyük Farklılığı, *bireyselleşmeyi* kutsayarak ve onun yapılandırılmasına katkıda bulunarak bu sürece katılır. Modern hukuk, kâh devletin daha başka teknik ve pratiklerine (normalleştirici disiplinler) koşut olarak (ve onlarla görece çelişki halinde), kâh onları kapsayarak ve onlarda kalıplanarak, esasen bu bireyselleşmeye çalışmaktadır.

Ama kapitalist yasa ve hukuk sistemi, aynı zamanda, egemen ideolojinin maddileşmesi biçimindeki görünümleri altında da birtakım özellikler gösterirler. Meşruiyet yasallığa doğru yer değiştirir, bu da bu meşruiyeti kutsalın kipinde örgütlenmiş olandan ayırır. Bundan böyle

ulus-halkın cisimleşmesi olan yasa, devletin egemenliğinin temel kategorisi haline gelir: Hukukî-siyasî ideoloji, ideolojinin başat bölgesi halinde yapılanır ve dinî ideolojinin yerini alır. Bu düzenlemeler meşru gücün devlet tarafından tekelleştirilmesini kapsasalar da, kökleri çok daha derinlerdedir. Meşruiyet işlevi, kişiselleşmemiş ve soyut merci olan yasaya doğru yer değiştirirken, aynı anda da, üretim ilişkilerinin bağrında, edimciler topraksal-kişisel bağlarından "çözülürler" ve "kurtulurlar". Her şey, sanki bu yasa soyutluğu, biçimselliği ve genelliği sayesinde, burada, her türlü egemen ideolojinin başlıca işlevini; bir toplumsal oluşumun birliği için çimento olma işlevini (egemen sınıfın koruyuculuğu altında) yerine getirmeye en uygun düzenek haline gelmişçesine cereyan eder.

Edimcilere dayattığı biçimsel eklemlenme çerçevesi dışında, onların birliğini toplumsal imgesel içinde tahkim ederek *temsil edebilen* ve bireyselleşme yöntemlerini bir arada tutabilen, kapitalist özellikleri içinde evveliyetle yasadır. Her şey, sanki kendini *salt imin* kipliğinde (soyutlama, evrensellik, biçimsellik) düzenleyen bu yasa, edimciler atomlaştırıldıkları ve doğal iş araçlarından kopartıldıkları andan itibaren ideolojik imgesel temsiliyet düzeneği içinde ayrıcalıklı bir yer alıyormuşçasına cereyan eder. Oysaki kapitalizm-öncesi oluşumlarda, bundan böyle toprağa, aileye, kastlara ve sınıflara yerleştirilmiş olan edimciler arasındaki bağları kutsamaya imkân veren şey dine özgü simgeselleştirme (din birbirine bağlar) kipiydi. Bu bağlar, kutsalın kipinde, üst üste sıralanmış bir dizi birincil simgeleştirmeler yaratıyor ve devlet, imleyici piramidin tepesinde, egemenin sözünün ve bedeninin cisimleşmesi olarak bunları kaydederken meşruiyetini de bunlardan alıyordu. Marx'ın söylediği gibi, ideolojinin başat rolü bu üretim tarzlarına tekabül ediyordu, oysaki kapitalist üretim tarzında, ekonomik olan, özgül üretim ilişkileri nedeniyle aynı zamanda hem belirleyici role, hem de başat role sahiptir. Yasanın içinde çizili hukukî ideoloji, ideolojinin artık başat role sahip olmadığı bir üretim tarzı içinde ideolojinin başat bölgesi haline gelmektedir. Bunu şu bağlamda anlamak gerekir: Kapitalist biçimi altında yasa, emek-fazlasının (artı-değer) sömürülmesini harekete geçiren şeyin sermayenin yeniden-üretiminin bizatihi çevrimi olduğu ("ekonomi-dışı nedenlerin" değil) andan itibaren, edimcilerin

topraksal-kişisel bağlarını bir arada tutan alt-simgeselleştirmelerin ezildikleri andan itibaren, temel ideolojik düzeneğinin cisimleşmesi haline gelir. Kapitalist yasanın hükümranlığı, çevresindeki imleyici boşlukta temellenmiştir.

Yasanın ve hukukî sistemin bu özgüllüğü kapitalist devlete özgü kurumsal çatıda kayıtlıdır. Bu devletin merkeziyetçi-bürokratik-aşama düzenli yapısı da ancak genel, soyut, biçimsel ve aksiyomatikleştirilmiş bir normlar sistemi içinde kalıplanmasıyla mümkün olmakta ve bu sistem iktidarın icrasındaki kişiselleşmemiş basamak ve aygıtlar arasındaki ilişkileri örgütleyip düzenlemektedir. "İdarî hukuk" terimiyle gösterilen şey, devleti yapısallaştırmaya yönelik sonuçları içinde kesinlikle bu yasaya tekabül eder. Yasa ve kural, devletin edimcilerinin devşirilmesinin (kişiselleştirilmemiş yarışma ve sınavlar), Devlet *içi* söylemin dogmatiği ve yazılı metninin işleyişinin temelinde yer alırlar. Bu, az çok doğrudan ve kişisel, mistik bir ilişkiyle her hizmetkârdan Tanrı'ya (Krala, Senyöre) yönelen ve ilâhî Sözü (kralın, senyörün sözü) cisimleştiren, açımlayan ya da yorumlayan bir söylem değildir: Bir hâkimiyet-tâbiyet düzeninin, soyut ve biçimsel yasayı, devlet içindeki bir karar-infaz sürecinin güzergâhından başkaca bir şey olmayan mantıkî-çıkarsamalı ("hukuk mantığı") bir zincirlenişle somut uygulanmasına doğru kesiklikler ve evreler yardımıyla somutlaştırdığı varsayılır.

Şimdi devletin bu çatısının, fikir işçiliği ile beden işçiliği arasındaki kapitalist bölüşümle münasebet halinde olduğunu ve fikir işçiliğinin yeniden-üretimine katkıda bulunduğunu hatırlayacak olursak, bu bölüşüm ile kapitalist yasa arasındaki ilişkiyi kavrarız. Kutsalın meşruiyeti içinde, iktidarın her bir öznesinin dünyevî iktidara içsel bir sınır (ruh) olarak kendi içinde *doğrunun* (ilâhî doğru) bir parçasını elinde tuttuğu varsayılır: Her özne, üzerinde kazınmış olarak, Kralın gücünün (ilahi) izini taşır ve bu hiçbir zaman bütünüyle silinmez. Statüler ve ayrıcalıklar doğal yasadan kaynaklanmaktadır. Buna karşılık modern yasa, kapitalist fikir işçiliği içinde yoğunlaşmış olan, iktidar ve bilme arasındaki kapitalist münasebeti gerçekleştirir: Yasanın dışında özne-bireylerde herhangi bir bilme ya da doğru yoktur. Yasa, Aklın cisimleşmesi haline gelir: Dine karşı mücadele, hukukun ve hukukî ideolojinin biçimleri al-

tında sürdürülür ve Aydınlanma çağının fizik bilimleri de hukukî kategoriler içinde düşünülür. Soyut, biçimsel, evrensel yasa, öznelerin doğrusudur, hukukî-siyasî özneleri oluşturan ve özel ile kamusal arasındaki farkı kuran *bilgi*dir (sermayenin emrindeki bilgi). Kapitalist yasa böylece egemen sınıflar ve onların devleti yararına üretimin edimcilerinin "entelektüel güçlerinden" tümüyle yoksun kılınmalarını ifade eder.

Bunun esasen böyle olduğu, yasa ve hukukî sistemleşme ile devlet aygıtlarının uzmanlaşması arasındaki münasebette, *uzmanlaşmış hukukçular cemaatinin* yüze çıkmasında da görülmektedir. Bu cemaati geniş bağlamda kavramak koşuluyla, toplumdan "ayrılmış" şebeke olarak, devletin içinde toplaşmış fikir işçiliğini en iyi temsil edenin de muhtemelen o olduğu görülür. Geniş anlamıyla her devlet edimcisi, parlamenter, siyasetçi, polis, subay, yargıç, avukat, noter, memur, sosyal sigorta görevlisi, vs. yasayı yapan, yasayı ve kuralları bilen, onları somutlaştıran, onları uygulayan bir *yasa adamı* olması ölçüsünde bir fikir işçisidir. *Yasayı bilmemek özür değildir* kuralı, devletin temsilcileri dışında, hiç kimsenin yasayı bilemeyeceği modern bir hukuk sisteminin temel özdeyişidir. Her yurttaşın edinmiş olduğu varsayılan bu bilgi, okullarda özel bir dersin konusunu bile oluşturmaz; bir yandan yurttaşın yasayı bilmesi gerektiği iddia edilirken, sanki her şey bilmemesi için düzenlenmiştir. Bu özdeyiş, böylece, yasayı bilmeyişi (sır) bizatihi bu yasanın ve hukuk dilinin belirleyici çizgisi olan halk kitlelerinin, devletin memurları, yani yasanın yapıcıları, muhafızları ve uygulayıcıları karşısındaki bağımlılığını-tâbiyetini dile getirmektedir. Modern yasa bir *devlet sırrıdır*, hikmet-i hükümet tarafından el konmuş bir bilmenin kurucusudur.

Kapitalist yasanın ve hukuk sisteminin bu özgüllüğünün temelleri, şu halde, kapitalist düzendeki toplumsal işbölümünde ve üretim ilişkilerinde yatmaktadır: bu özgüllük böylece, kapitalist düzen içinde var oldukları şekliyle toplumsal sınıflara ve sınıf mücadelesine bağlıdır.[23] Bunlar kapalı değil, açık sınıflardır ve bu da yeniden-üretilmeleri bağla-

[23] Yine bkz. Fransa'da M. CHEMILLIER-GENDRAU, E. PISSIER-KOUSCHNER, M. MIAILLE, Fr. DEMICHEL, J.-P. COLIN, G. LARCIA'nın, vs. çalışmaları.

mında çok büyük bir önem taşır: Hem yerlerinin (genişletilmesi, azaltılması, ortadan kaldırılması) hem de edimcilerinin yeniden üretilmesi (edimcilerin şu ya da bu sınıfsal yeri işgâl edebilmeleri için özel olarak nitelenip kullaştırılmaları). Kapitalist hukuk sisteminin (soyut, genel, biçimsel) toplumsal sınıfların yerleri (sermaye, ücretli emek) ile bunlara biçimsel yönden "bağlı" olmayan edimciler arasındaki ilişkiyi kurallaştırabilecek sistem olduğu besbellidir. Ezilen sınıfların edimcilerinin bu sınıflardaki (köylülük, işçi sınıfı, küçük burjuvazi) yerler arasında hem sürekli bir biçimde dağıtılmalarını – ki, bu da, Emeğin Sermaye karşısındaki genişletilmiş *gerçek tabiiyeti* içinde, yasanın üstlendiği rolden başka bir şey değildir –, hem de bu yerlerin ve edimcilerinin egemen sınıflar/ezilen sınıflar münasebeti içinde görece bölünmelerini düzenleyebilen sistem budur. Sonuçta, gerçek ulusal-halkçı sınıf hukuku olan bu burjuva hukuk aksiyomatiği açısından, yasa karşısında herkes özgür ve eşittir, şu koşulla ki, herkes burjuva olsun ve burjuvalaşsın; bu da yasanın hem izin verdiği hem de yasakladığı şeydir.

Ama bu hukukî sistem, aynı zamanda, kapitalist düzendeki *siyasî mücadelelere* özgü koordinatlara da tekabül etmektedir.

a/ Hukukun biçimsel eklemlenme çerçevesi olarak aksiyomatik sistemleştirilmesi stratejik bir işlev kazanır: kapitalizm genişletilmiş bir yeniden-üretim sunar. Kapitalizm-öncesi toplumlar basit, yineleyici ve bir bakıma kör bir yeniden-üretim sergilerlerken, bu genişletilmiş yeniden-üretim, burada ve esasen üretim süreci düzeyinde, sermayenin ve sermaye sahiplerinin çeşitli kesimleri yönünden stratejik bir hesabı öngörmektedir. Bu hesap da, oyunun kurallarındaki asgari bir istikrar üzerinde kurulu belli bir *tahminin* olabilirliğini gerektirir. Hukukun aksiyomatikleştirilmesinin imkân sağladığı şey budur: Soyut, genel, biçimsel ve kesinlikle kurallaştırılmış normlarda temellenen sistemli yapısı, ayrıca kendi dönüşüm kurallarını da içermekte, gösterdiği değişimler böylece kendi sistemi içinde düzenlenmiş dönüşümler haline gelmektedir (özellikle de Anayasanın üstlendiği rol).

b/ Yasa devlet aygıtları aracılığıyla siyasî iktidarın icrasını ve bu aygıtlara da esasen o genel, soyut, biçimsel normlar sisteminin yardımıyla erişilmesini *düzenler*. Özgül bir hâkimiyete, hattâ birçok sınıflardan

ve özellikle de burjuvazinin birçok kesimlerinden kurulu iktidar bloğuna kıyasla, bu hukuk, iktidarın bunlar arasındaki belli bir dağılımını denetlemekte ve devletin içindeki ilişkilerini kurallaştırmaktadır. Böylece, iktidardaki ittifakın içindeki güç dengelerindeki değişimin sarsıntılara yol açmaksızın devlete yansımasına imkân verir. Kapitalist yasa, bir bakıma, siyasî bunalımların *amortisörü* ve *yönlendiricisi* olmakta, bunların gerçek devlet bunalımlarına dönüşmesini engellemektedir. Daha genel olarak, kapitalist yasa, bir sınıf ya da kesimin hegemonyası altında devletin birliğini düzenlemek üzere, iktidardaki falan ya da filan kesimler bloğuna karşı görece bir özerkliği elinde tutmak zorunda olan bir devlet için gereken biçim olarak görünmektedir. Bu, devletin ve üretim ilişkilerinin görece ayrılığına, yani ekonomik yönden egemen sınıfın (burjuvazi) edimcilerinin doğrudan doğruya devletin görevlileri ve edimcileriyle karışmamalarına bağlıdır.

Modern yasa, esasen tarihsel yönden kendini böyle oluşturmuştur: Kaynakları mutlakıyetçi devlete, hattâ XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan Avrupa monarşilerine kadar çıkar ve bu mutlakıyetçi devlet düpedüz kapitalist özelliklere sahip bir devlet, gerçek bir kapitalizme geçiş devleti oluşturur. Esasen bu mutlakıyetçi devlet, toprağa bağlı soyluluk ile burjuvazi arasındaki ilişkilerden kaynaklanan özgül örgütlenme sorunlarına karşı koymak zorundaydı. Savaşın devlet tekeline alınması, burada, XVI. yüzyıldan itibaren karşı karşıya gelen ("özel savaşlar") toplumsal güçler arasında sağladığı ve onu vaftiz kurnasına taşımış olan o birinci büyük savaşı iyi bir biçimde sonuçlandırmaya hazırlayan barışa tekabül eder: Sermayenin burjuvazi yararına ilkel terakümünün kanlı sürecidir bu.

Ama kapitalist hukuk aynı zamanda iktidarın ezilen sınıflara karşı icrasını da düzenler. İşçi sınıfının siyasî düzlemde verdiği mücadele karşısında, bu hukuk, ezilen sınıflar tarafından egemen sınıflara dayatılan sürekli bir uzlaşı dengesinin çerçevesini örgütler. Bu hukuk fizik baskının icra biçimlerini de ayarlamaktadır: bu hukukî sistem, bu "biçimsel" ve "soyut" özgürlükler, belirtmek gerekir mi, aynı zamanda da halk kitlelerince gerçekleştirilen fetihlerdir. Modern yasa işte bu doğrultuda ve yalnızca bu doğrultuda, iktidarın icrasına ve

devlet aygıtlarının müdahalelerine *sınırlar koyar*. Yasanın bu rolü, sınıflar arası güç dengesine bağlıdır ve egemen sınıfların iktidarına karşı ezilen sınıflar tarafından dayatılan bir engeli de taslaklaştırır ve hukukun bu rolünün olağanüstü kapitalist devlet biçimlerinde (faşizm, askerî diktatörlükler) ortadan kaldırılmasının açıkça gösterdiği bir şeydir. Modern anlamıyla yasa, işte böylece, devlet şiddetine karşı değil (karşı terör yasası), ama halk kitlelerinin direnişi karşısında, bizatihi lafzında bile şiddetin icrasında üstlendiği düzenleyici rolle devreye girmiştir. Hukukî aksiyomatik egemen sınıfların siyasî tahminde bulunmasına imkân verir demiştim: Bu aksiyomatik, sınıflar arası bir güç dengesini dile getirirken, bir yandan da stratejik bir hesabın dayanağını oluşturur, çünkü getirdiği sistemin değişkenleri içine ezilen sınıfların direniş ve mücadele etmenini de dahil eder.

Nihayet egemen sınıf ve kesimler yönünden, sınırların konumu olarak hukuk, iktidardaki bloğun kendi içindeki güç dengelerini ifade eder. En başta da, bu bloğun farklı sınıf ve kesimlerinin egemen oldukları çeşitli aygıtların uzmanlık ve müdahale alanlarını sınırlamak suretiyle somutlaştırır.

4

Ulus

Atıfta bulunacağım sonuncu olgu, ulus olgusudur. Alabildiğine karmaşık, bir bakıma, belli bir geleneksel Marksizmin açmazlarının tamamını yoğunlaştıran bir olgu. Şu besbelliliği kabul etmek gerekiyor: Ulusa ilişkin Marksist kuram yoktur. İşçi hareketi içinde, bu konuda sürdürülen tutkulu tartışmalara rağmen, Marksizmin ulusal gerçekliği önemsemediğini söylemek de hâlâ çok hafif kalmaktadır.

1. Bir ilk gösterge, ulus çevresinde işçi hareketinin içindeki tartışmadan ve Marksist düşünümden yayılır gibi görünüyor[24]: Ulus, modern ulusla ve Batı'da, kapitalizmin yükselişi içinde gördüğümüz biçimiyle ulus devletle özdeşleşmiyor. Ulus terimi altında gösterilen "bir şeyler", yani, kapitalizmin çok öncesinde, toplumsal ilişkiler bütününün yeniden üretimindeki özel bir birim var. Bunun oluşumu, yeni sınırlar yeni toplumsal yeniden-üretim yerlerini ve zamansallıklarını çizdiği ölçüde, sınıfsız (soydan gelmeci) toplumlardan sınıflı toplumlara tekabül ediyor.

   Ama bu kökenler sorunu, bu olguda da yine en az ilginç olanıdır. Daha anlamlı olan şey, Marksizmin klasiklerinin, bir yandan durmadan ulus ve toplumsal sınıflar arasındaki münasebetler üzerinde diretirken, sınıfsız "komünist" toplum içinde devletin ortadan kalkmasından sonra bile ulusun sürekliliğini açıkça ve belirtik bir biçimde kabul etmeleridir. Bu büyük boyutlu bir sorundur: Bir yanda, ekonomik-siyasî ve kültürel nesne olarak toplumsal sınıflarla temel ilişkisi içinde incelenen, durmadan proleter enternasyonalizmin özsel siyasî-stratejik sorununa gönderen bir gerçeklik, ulus; öte yanda, devle-

---

[24] Bu arada Fransa'da G. HAUPT, M. LOWY, M. REBERIOUX, M. RODINSON, P. VILAR'ın çalışmaları.

tin ortadan kalkışından ve sınıflar halinde bölünüşün sona ermesinden sonra bile onun sürekliliğinin kabulü. Onun hakkında, devletle ilgili olarak yapıldığı gibi, aynı tarihî dönüşlülük argümanını kullanmak mümkün olabildiği ölçüde – ama buna atıfta bulunmaktan özenle kaçınılır – daha da dikenli bir sorundur bu. Ulus, tıpkı devlet gibi, sınıfsız toplumlarda var olmamıştı, ama devlet konusunda, sınıflar halinde bölünüşün sona ermesinden sonra artık var olamayacağını iddia etmek üzere yapılanın tersine, bu gerçeği göstermekten özenle kaçınılmaktadır. Şüphesiz, o zaman artık aynı ulusun söz konusu olmayacağı olgusu üzerinde diretilir: ama burada devletin ortadan kalkmasıyla ilgili çözümlemelerle kıyaslanabilecek hiçbir şey yoktur, çünkü proleter enternasyonalizm, sınıflar halinde bölünmenin sona ermesinden sonra "insanların yönetiminin yerini şeylerin idaresinin almasının" devletin ortadan kalkmasına yardımcı olmasındaki gibi, ulusun ortadan kalkmasına yardımcı olamaz. Bu durumda adına ulus denen ve tarih aşırı indirgenemezliği kabul edilen bu kuramsal ve gerçek nesne nasıl kavranacaktır? Bu, incelenmesi her türlü şıkta modern ulusun çözümlenmesinden geçen sorundur.

2. Birincisiyle bağlantılı ikinci gösterge, bizatihi kapitalizmin çerçevesi içinde, *devlet* ve *ulus* arasındaki ayrışımla ilgilidir. Özellikle güney-Marksizminin çözümlemeleri (O. Bauer, K. Renner, vb.) çevresindeki tartışmalarla birlikte giderek gün ışığına çıkan düşünce, ulus devletin çerçevesi içinde bile, devletin kuşatıcı bir tarzda ulusu kaplayamayacağıdır: Bir ve aynı kapitalist devlet, kendi içinde birçok ulusu içerebilir (çokuluslu Avusturya-Macaristan devletinin durumu buydu). Bunun tersine, henüz (kapitalist düzen içinde) kendi devletini kurmayı başaramamış olan bir ulus, bu yüzden daha az ulus olmadığı gibi, kendisiyle ilgili kararlar alma hakkına da en az bir başka ulus kadar sahiptir. Bu, halkların ve ulusların kendi kaderleriyle ilgili kararları kendilerinin alacaklarını bildiren Leningil ilkenin özgünlüğünü ve radikalliğini yaratan şeydir. Öz-belirleyiciliğe ilişkin bu hak, Lenin'de, güney-Marksistlerinde olduğu gibi basit bir "kültürel özerklik" hakkına indirgenmez, bu ulusların kendi devletlerini kurma hakkına uzanır. Ayrışık ve kendine has devlet bir ulusun var olması ve

ulus olarak tanınması için zorunlu değildir, ama bizatihi varoluşu gereği, bu ulus, kendine özgü bir devlete sahip olma hakkına sahiptir (öz-belirleme). Elbette, sorunlar bu ilkenin uygulanmasının, bizzat Lenin'de, ama özellikle de daha sonra, kesin bir biçimde "dünya ihtilâlinin çıkarlarına" bağlandığı ândan itibaren başlamaktadır; kısaca, bir ulusun kendisini kuşatan devletten "boşanma hakkının", "boşanma mecburiyeti" anlamına gelmediği ve bu hakkın ilkede kabul edilmekle birlikte, onun uğrunda ancak işçi sınıfının ve "uluslararası proletaryanın" çıkarlarına uygun olacağı zaman kavga edilebileceği öngörüldüğü ândan itibaren... Ölümünden hemen önce (1923) Lenin ile Stalin arasındaki dramatik kopuşa da vesile olan Stalingil politikanın bu bağlamda ne olduğu bilinmektedir. Ama bizim için burada önemli olan husus, kabul edilen ilke ve ulus ile devlet arasında kurduğu görece ayrışımdır.

3. Bunu böylece belirttikten sonra, üçüncü gösterge, modern ulusun çözümlenmesine ilişkindir. Kabul gören şey, hem kapitalist toplumsal oluşumlar içinde ulusun özgüllüğüdür, hem de bu ulus ile devlet arasından var olan sıkı münasebettir. Ulus tastamam devleti tanımlamasa da, kapitalist devlet bir ulus devlet olma özelliğini sunar: Ulusal kiplik devletin maddiliği bağlamında ilk kez belirgin hale gelmektedir. Bu devlet, terimin modern anlamıyla, bir ve aynı ulusu kapsamanın *tarihi yönelimselliğini* göstermekte, etkin bir biçimde ulusal birliğin kurulmasına çalışmaktadır: Modern ulusların kendileri de kendi devletlerini oluşturmanın tarihi yönelimselliğini gösterirler. Toplumsal ilişkilerin yerleri ve genişletilmiş yeniden-üretim noktaları, toplumsal oluşumlar, ulusal toplumsal oluşumlar haline gelerek ulus-devletin sınırlarıyla kesişmeye yönelirler. Başlangıçlarından itibaren kapitalizmin özelliği olan eşitsiz gelişme, ulus-devletleri demirleme noktaları halinde sahiplenmeye yönelirken, esas itibariyle bunlar arasındaki münasebeti de kurar.

Ben, öncelikle ve esasen bilindiği üzere ekonomik, siyasî ve gündemdeki güncel araştırmaların bütünüyle doğrulanmış olan bu son göstergeler dizisi üzerinde duracağım. Bu yönelimselliğin (devletin ve ulusun örtülmesi) açıklaması modern anlamıyla ulusun özgüllüğü sorunu-

na gönderir. Marksist araştırmanın yetersizlikleri de aslında burada belirgin hale gelmektedir.

Ve her şeyden önce bu tarihî gerçekliklerin ekonomik temelleri denilen şeylerle ilgili yetersizlikleri... İleri sürülmüş ve hâlâ ileri sürülmekte olan başlıca açıklama, her zaman, sermayenin o ünlü dolaşım küresine ve tecimsel mübadelelere göndermektedir. Modern ulusun başat öğesi olan ekonomik birlik, esas itibariyle iç pazar denen şeyin birleştirilmesine yönelecektir. Tecimsel mübadelelerinin genelleşmesi, paranın dolaşımı içinde gerçekleştiği biçimiyle mübadele değeri, malların ve para biriminin dolaşımındaki gümrük türünden ya da daha başka iç engellerin kaldırılmasını zorunlu kılar. Devlet, ekonomik boyutu içinde modern ulusun yaratılması için, tecimsel sermayenin kalkanı altında, malların ve sermayenin dolaşım uzamını bağdaşıklaştırmak suretiyle bizzat iş başındadır; bu da, ulusal birliğin kurulmasındaki ediminin esasını oluşturur. Modern ulus ile devlet arasındaki münasebetler, yanı sıra da ulusal devletin özellikleri, esasen bu aynı doğrultuda ve daha incelikli bir biçimde araştırılır. Devletin kendine özgü maddîliğinin, onun, mal mübadelecileri ve sermaye sahiplerini biçimsel yönden özgür ve eşit siyasî bireyler-özneler halinde kurumsallaştırmasında yattığı ve devletin bu bireylerin birliğini temsil ettiği, kristalleştirdiği düşünülür. Modern ulusun esas itibariyle ve en azından ekonomik boyutu içinde, mal rekâbetçileri ve mübadelecileri olan bu bireylerin, "ulus-halkın" içinde devindikleri uzamın bağdaşıklaştırılmasından kaynaklandığı kabul edilir. Bu konuda sınıf terimleriyle getirilen çözümleme bu açıklamaya göre şekillendirilmiştir: Ulus, tıpkı modern devlet gibi, tecimsel sermayenin kapitalizmin başlangıçlarındaki tecimsel burjuvaziye kadar giden oluşumunun yaratısıdır.

Pek az şematikleştiriyorum: Burada, Marksizmin içindeki başat, son derece direşken bir gelenek söz konusudur. Oysa bu açıklama, son derece kısmî olması bir yana, modern ulusa ilişkin gerçek bir çözümleme için engel olarak da işlemekte ve bir dizi ciddî sonuçlar yaratmaktadır:

a/ Tecimsel mübadelelerin genelleşmesi modern ulusun yaratılmasını açıklayamaz: "iç"pazar denen şeyi birleştirme, malların ve sermaye-

nin dolaşımındaki engelleri kaldırma zorunluluğunun besbelliliğini ortaya koysa bile *bu birleştirmenin neden esas itibariyle ulus düzeyinde konumlandığını hiçbir şekilde açıklamamaktadır*. Elbette iç pazarın birleştirilmesi söz konusudur, ama bu "iç" nosyonunu tanımlayan şey nedir, kenarları bir içeri ile bir dışarıyı gösteren kendine özgü bir uzamın yüze çıkışını mümkün kılan şey nedir? Bu kenarlar-sınırlar neden bir başkasını değil de işbu kesimi (ulus) izlemektedir; dahası, sınırların bu belirlenişi, birleşme sorununun bundan böyle onun içinde gündeme geleceği bir alana ilişkin bu çizim, neden ve nasıl olmaktadır? İç pazarın bağdaşıklaştırılmasının, esas itibariyle birleştirilmesinin söz konusu olduğu bir uzamın kapatılmasını varsaydığı son derece doğrudur.

b/ Tecimsel mübadelelerinin koordinatlarına doğru bu atıf-kaçış, daha genel bir tarzda, ulusu oluşturduğu kabul edilen öğeler bütünüyle ilgili derinlemesine bir biçimde ampirik ve pozitivist bir anlayışı dile getirir: ortak toprak, ortak dil, tarihî ve kültürel ortak gelenek. Ulusun tastamam kurucuları olarak kabul edilmek gereken öğelerin hangileri olduğuyla ilgili kavgaya, işçi hareketini de sarsmış olan kavgaya girmeyeceğim: Burada asıl önemli olan şey, genellikle ileriye sürülen öğeler bütününü taşıyan anlayışın iyice açığa çıkartılmasıdır. Bu öğeler bir bakıma değişmez yapıdaki tarih aşırı özler gibi düşünülmektedir: Toprak, dil, gelenek. Böylece, modern ulusun yüze çıkışı, devletle olan özgül münasebeti, kendine has bir öze (toprak, dil, gelenek) sahip bu çeşitli öğelerin toplanması-terakümü sonucunu doğuracak bir ilkenin (tecimsel mübadelelerinin genelleştirilmesi) sonucu olarak kavranmaktadır: Ulus devlet tarafından sınırlandırılmış ve ulus devletin onun sonucu olduğu teraküm. Hiç şüphe yok ki, içpazar konusunda daha önce gündeme gelen başat soruyu ıskalayan bir açıklamadır bu. Toprak, tarihî gelenek, dil, modern ulus olan bu yeni şekillenmeyi devlet üzerinden nasıl ve neden çizmektedir? Görünüşte tarih aşırı bu öğelerin, modern ulus olan bu odaksal noktada eklemlenmesini mümkün kılan şey nedir? Bu öğeler, modern ulus olan bu kapalı alanın nirengileri haline gelerek neden farklı şekilde işlemektedirler?

Bu soruları sormamak, ister istemez, ulusun hâlihazırdaki ağırlığını önemsememeye götürür. Eğer toprak, dil, gelenek, ulusun rolünün daha az önem taşıdığı geçmişte olduğu gibi her zaman aynı bir özü gösterseydiler, kapitalizmin eğilimi gerçekten de pazarın ve sermayenin uluslararası kılınması olsa da, kapitalizmin bugünkü evresinde ulusun rolünün gerilediği sonucuna kolayca varılabilir (birçok çağdaş yazarın yaklaşımı budur), yanı sıra da sosyalizme geçişteki kendine özgü ağırlığı önemsenmeyebilir (Marksizmin içindeki başat akımının yaklaşımı bu oldu).

Pazarın ve sermayenin günümüzde uluslararası hale getirilmesi, bir başka yerde gösterdiğim gibi, ulusun her zaman kendine ait olan özgün ağırlığını hiçbir şekilde ortadan kaldırmaz. Çünkü modern ulusun oluşumu içinde devreye giren öğeler, geçmişte olduğundan bambaşka bir anlam taşımaktadırlar. Yalnızca toprağı ve tarihî-kültürel geleneği, görünüşte son derece "doğal" iki öğeyi dikkate alırsak, bunlar, kapitalist düzende, geçmiştekinden tümüyle farklı bir anlam kazanmaktadırlar. Bu, esas itibariyle pazar sorununu "iç" pazarın birliği sorunu olarak konumlandıran ve esasen kapitalizmin eşitsiz gelişmesini, tarihî zamanlar ile farklılaştırılmış, paylaştırılmış ve ayrışık uzamlar – uluslar, ulusal toplumsal oluşumlar – arasındaki eşitsizlik olarak üreten farklılıktır. Dolayısıyla kapitalist gelişmenin bir önvarsayılmışı olarak ortaya çıkan farklılıktır.

Geliştirmeye çalışacağım sav şudur: Eğer bu öğeler – toprak, gelenek – burada geçmiştekine kıyasla tümüyle farklı bir anlam taşıyorsa, bunun nedeni onların çok daha temel değişimlerin, onları taşıyan uzam ve zaman matrislerindeki değişimlerin içinde kayıtlı olmalarıdır. Kapitalist uzam ve zaman hiçbir şıkta geçmiştekiyle aynı değildir. Bu durum, modern ulusun oluşumuna hem imkân veren, hem de bu oluşumu gerektiren toprağın ve tarihselliğin anlamı ve gerçekliği içinde muazzam değişimleri içerir. Bu değişimler de dilde yeni bir düzenlemeyi, devletin toprak ve tarihsellikle yeni bir münasebetini gösterirken, böylece modern ulusu ve ulusal devleti buyur ederler.

Bu araştırmada, *Annales Okulu*'nun Fransız tarihçilerinde, Fèbvre,

Vidal-Naquet, Vernant, Lévêque, Braudel, Mandrou ve Le Goff'ta bulabileceğimiz bazı göstergelere atıfta bulunacağım.[25] Ama bu göstergeler esas itibariyle Antikçağdaki ve Ortaçağ feodalitesindeki uzamla ve özellikle de zamanla ilgilidir: Kapitalizme uzanmadıkları gibi ulusun oluşumuyla bağlantı içine de konmamışlardır. Beri yandan, daha genel yapıda kurumsal sorunları gündeme getirmektedirler.

Her şeyden önce, adı geçen tarihçilerin çoğunluğu, çoğu kez uzam-zamanın üretimini, kâh tecimsel mübadelelerinin durumunda (Ortaçağın kendine yeterli ve "kapalı" toplumları), kâh teknolojik (tekniklerin, buluşların, araçsal avadanlıkların durumu) ya da demografik koordinatlarda aramaktadırlar. Üretim ilişkilerine ve toplumsal işbölümüne atıflar (en basit biçimi, kent ve kırsal kesim arasındaki biçimi dışında) çoğu kez marjinal bir rol oynamaktadır.

Sonra ve bu daha da önemlidir; çözümlemeleri, sıklıkla *anlayış biçimlerinin tarihi* olarak gösterilen şeyin çizgisinde konumlanmaktadır. Uzam ve zamanın toplumsal yönden üretimi "zihinsel çerçevelerin", "dünya görüsünün", "zihinsel yapıların" basit dönüşümü olarak ihata edilmekte, kültürel koordinatlarla, örneğin dinle aynı düzleme yerleştirilmektedir. Bu çözümlemelerden bazıları, böylece, kültürcü akımların çözümlemeleriyle ve M. Weber'in kapitalizm ve Protestan etik konusundaki ünlü çözümlemeleriyle akrabalık ilişkisi içindedir. Kaldı ki, Marksist araştırmanın kendisi de şimdiye kadar uzam ve zamandaki dönüşümlerin esas itibariyle anlayış biçimleriyle ilgili olduklarını düşünmüş ve ancak ideolojik-kültürel alana, yani toplumların ya da sınıfların uzam ve zamanı *algılayış* biçimlerine ait olacakları gerekçesiyle bunlara marjinal bir rol biçmiştir. Oysaki uzamsal-zamansal matrislerdeki dönüşümler toplumsal işbölümünü, devletin çatısını, ekonomik, siyasî ve ideolojik iktidarın kapitalist uygulama ve tekniklerini ilgilendirirler ve temsiliyetlerin, mitosgil düzenin, dinin, felsefenin ya da "ya-

---

[25] L. FEBRE, *La terre et l'évolution humaine*, 1922; P. LEVEQUE ve P. VIDAL-NAQUET, *Clisthène l'Athénien*, 1964; P. LEVEQUE, *L'aventure grecque*, 1964; J.-P. VERNANT, *Mythe et pensée chez les Grecs*, 1974; J. LE GOFF, *La civilisation de l'Occcident médiéval*, 1972; R. MADROU, *Introduction à la France moderne*, 1961; F. BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitalisme*, 1967; ve son olarak *Hérodote* dergisi ekibinin çalışmalarına ve Fr. CHATELET'nin kitabı *La naissance de l'histoire*'a, 1073, "10/18", işaret etmeliyim.

şanmışın", uzam-zamanın *gerçek substratum*'larıdır. Yol açtıkları temsiliyetlere indirgenemeyecekleri gibi, onları kavramaya imkân veren, uzam ve zamana ilişkin bilimsel kavramlarla da özdeşleşmeyen dönüşümlerdir.

Öte yandan, iktidarın kurumlarının ve uygulamalarının ilk maddî çerçevesi olan bu uzamsal ve zamansal matrisler, Foucault'nun, epistemolojik işlevi içinde yapısalcılık tarafından kullanılan yapı kavramıyla yakınlaşan "diyagram"ından da (iktidarın her konumlanışına içkin diyagram) ayrışır. Temelleri, göstermiş olduğum gibi, üretim ilişkilerinde ve toplumsal işbölümünde yattığı ölçüde ondan ayrışırlar. Bu temel, esasen orada bulunan ve daha sonra bu uzamsal ve zamansal matrislere yer veren üretim ilişkilerini gösteren mekanik bir nedenselliğe göre kavranmamak gerekir. Üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümünün devreye soktuğu bu matrisler, aynı zamanda da Marx'ın prius logique (voraussetzung) terimine, "tarihsel koşullar" teriminden ayrıştırarak verdiği anlamla, üretim ilişkilerinin ve toplumsal işbölümünün önvarsayılmışları olarak ortaya çıkarlar. Bu matrislerdeki dönüşümle, böylece, çeşitli üretim tarzlarının dönüşümlerini belirginleştirirler. Bizatihi bu yoldan devletin (şu ya da bu devletin) maddî çatısında mevcutturlar ve iktidarın icra kipliklerini biçimlendirirler. Dolayısıyla, uzamsal-zamansal matrislerin devlet içindeki bu mevcudiyetlerinde, devlet ile üretim ilişkileri arasındaki basit yapısal uygunluk münasebeti söz konusu değildir. Hatta kapitalist devletin zamanı ve uzamı kapmak gibi bir özgüllüğü de vardır, kendisi tarafından egemenlik ve iktidar şebekeleri halinde biçimlendirilen uzamı ve zamanı örgütleme yöntemlerini tekelleştirmeğe yönelerek bu matrislerin yerlerine konmasında müdahil olur. Modern ulus aynı zamanda da devletin bir ürünü olarak belirir: Ulusun kurucu öğeleri (ekonomik birlik, toprak, gelenek), devletin uzam ve zamanın örgütlenmesindeki doğrudan edimiyle değişime uğrarlar. Modern ulus, devletin ulusla kaynaşması ve ulusun devlet aygıtlarında cisimleşmesi doğrultusunda, devletle örtüşme eğilimindedir: Devlet iktidarının toplum içinde sabitlendiği çapa haline gelir, bu iktidarın kenar çizgilerini belirler. Kapitalist devlet ulusla işler.

I – Uzamsal matris: Toprak

Uzamdan başlarken, soruna hangi yönünden yaklaşırsak yaklaşalım, farklı üretim tarzlarına göre uzamın da ayrımsal matrisleri olduğunu görürüz, bunlar esas itibariyle uzamı tarihsel-toplumsal yönden sahiplenme ve tüketim biçimleriyle önvarsayılmışlardır. Matrisleri ortaya çıkarmak, toplumsal uzamın tarihsel sahiplenilme biçimlerinin zincirlenişini göstermeye indirgenemez. Oysa ne zaman bu düzeneklerin ve uğradıkları dönüşümlerin tarihi çıkartılmaya çalışılsa, hep aynı soruna toslanmaktadır: Düzeneklerin özsel bir yapıları yoktur, tarihsel dönüşümleri bu yapının basit değişimleri değildir. Kopukluklar belirleyicidir: Kentler, sınırlar, topraklar, kapitalizm-öncesi üretim tarzlarında ve kapitalist düzende, aynı gerçekliği ve aynı anlamı taşımamaktadırlar. Düzeneklerin gelişimini kendilerine has düzeylerde göstermekten ibaret (kentlerin, sınırların, toprağın evrimi), düz çizgide ilerleyen ve ampirik bir tarih yazıcılığının sakıncalarından kurtulduğumuzu bile varsaysak, sorun orta yerde durmaktadır: Kopuklukları nasıl anlamak gerekir?

Bu alanda en ileriye gitmiş araştırmanın mevcut yönelimini biliyoruz: Toplumsal uzamı sahiplenme ve kullanmanın bu düzeneklerini farklı üretim tarzlarının özellikleriyle doğrudan münasebet içine sokmak; oysaki gerçek sorun başka yerdedir; düzeneklerin bu dönüşümü daha derinlerdeki bir dokuda kayıtlıdır. Basitçe, özsel yapıya sahip bir şeyi, "uzamı" örgütlemenin, sahiplenmenin ve kullanmanın ayrımsal tarzları, ya da aynı bir uzamın farklı güzergâh ve çerçevelenmeleri söz konusu değildir. Kentler ve kırsal alanlar arasında, burada belirleyici olan ayrışım farklı üretim tarzlarına göre tümüyle başkadır ve yalnız tarihi koordinatlar münasebetin her iki terimini de değişime uğrattıkları için değil (kentlerin – antik kent, Ortaçağ kenti, modern kent – ve kırsal alanların – antik, feodal, bucaksal, modern – uğradığı değişim), ama daha derinlemesine, bizatihi münasebetleri bu farklı üretim tarzları uyarınca farklı bir yerde kayıtlı olduğu için. Bu düzenekler uzamı üretebiliyorlarsa, nedeni toplumsal yönden kullandıkları aynı bir uzamı farklı biçimlerde çerçevelemeleri ya da bölgelendirmeleri değil, ama esasen kendi yapılarında mevcut o ilk ve ayrımsal matrisleri maddileştirmeleridir. Uzamın üretilmesinin soy bilimi, onun sahiplenilmesinin tarihine kıyasla önceliklidir.

Antik toplumlar ile feodal toplumların uzamsal matrisleri arasında önemli farklılıklar var olsa da, bunlar, burada konumlandığım çok genel düzeyden bakıldıkta, kapitalizmin uzamsal matrisiyle olan münasebetleri içinde ortak noktalar gösterirler. Doğrudan emekçinin, sahiplenme ilişkileri içinde, henüz üretim araçlarından ayrılmamış olduğu ve işbölümünün kapitalist işbölümüne özgü ayrıştırmalara yol açmadığı kapitalizm-öncesi üretim ilişkilerine ve toplumsal işbölümüne, ya da kapitalizm-öncesi devletlerin ve siyasî iktidarın özelliklerine geri dönmeyeceğim. Ancak bunlar özgül bir uzamı gerektirirler: *kesiksiz, türdeş, bakışımlı, tersine çevrilebilir ve açık bir uzam.* Batı'da, antik uzam bir *merkezi*, *polis*'i (onun da kendi merkezi, *agora*'sı) olan, ama terimin modern anlamıyla sınırları bulunmayan bir uzamdır. Bu eşmerkezli ama açık bir uzamdır, şu bağlamda ki, adlı adınca söylersek dışarısı yoktur. Bu merkez (polis ve onun kendi odağı), başlıca özellikleri farklılaşma ve aşamalı-düzen değil de türdeşlik ve bakışımlılık olan bir uzamda yer alır. Esasen sitenin siyasî örgütlenmesinde ve yurttaşlar arasındaki "*isonomia*'cı" [yasa önünde eşitlik] yapıda yeniden-üreyen geometrik yönelimdir bu.

Uzam içinde dağılmış bu noktalar (siteler) dışarıya kapalı oldukları için değil, ama kendi merkezlerine dönük oldukları için; bir dizinin halkaları oldukları için değil, ama tek bir yerin içindeki dağılmalar oldukları için birbirlerinden o kadar da ayrılmış değildirler.[26] Bu merkez, odak konusunda, yine L. Gernet şunları yazmaktadır: "İnsanlar onu, herhangi bir uzam olabilen bir toprağın matematik düzenlemesi olarak, diledikleri biçimde düzene sokarlar: merkez, keyfi, en azından kuramsaldır". İşbu uzamda (Euclides ve Pythagorsçılar tarafından betimlenen) yer değiştirilmez, yürünür. Her zaman aynı yere gidilir, uzamın her noktası bir öncekinin tastamam yinelenmesidir: koloniler yalnızca Atina ve Roma'nın kopyalarını kurmak için oluşturulur, her yörünge, kökensel merkeze dönüşten başka bir şey değildir ve bir güzergâhın olması mümkün değildir. Kentler kırsal alanlara "açıktır", sınırları daha başka doğru parçalarına kıyasla genişleyebilecek ya da daralabilecek

[26] M. SERRES, "Discours et parcours", *Critique*'de, Nisan 1975.

toprak yoktur. Yunanlar ve Romalılar hudutlarını genişletirken ve buna uzam parçaları ya da dilimleri eklerken yayılmazlar, çünkü ayrışık kesimlerin özümsenmesi söz konusu değildir: Türdeş bir alanda yayılırlar, çünkü sınırlamalar vardır, modern anlamıyla çevreleyip kapatmalar yoktur. Bu topografik düzenleme, üretim yerleri ve siyasî komuta biçimleriyle, en küçük zikzaklarına varıncaya kadar kesişir: Türdeş ve farksızlaştırılmış bir uzam, çünkü kölenin uzamı da aynı zamanda efendininkinindir; iktidarın icra noktaları egemenin bedeninin kopyalarıdır. Uzamı birleştiren ve kamusal kişiyi özel kişinin içine şerleştiren bu bedendir: Bu bedenin kendisinin de ne yeri ne de sınırları vardır. Bütün yollar Roma'ya çıkar; şu anlamda ki, Roma egemenin dolaştığı her yerdedir: Kentlerde, kırsal kesimlerde, donanmalarda, ordularda. Elbette bu yer türdeş olsa da birtakım uçları bulunmaktadır ve bunlar onun mutlak arka yüzünden başka bir şey değildirler: Barbarlar. Ama aslında bu barbarlar, bir *yer-olmayan*'dır: Ayrışık olmakla birlikte aynı uzamın bir parçası olmadıkları gibi, her türlü mümkün uzamın da radikal sonudurlar; uzamdaki bir bölünme değil, bir uzam-dışılık, bir *no-man's land* değil, bir *no-land*'dırlar.

Ortaçağ feodalitesine gelelim: Antikçağ ile feodalitenin uzamsal matrisleri arasındaki kayda değer farklılıklara rağmen, bu matrisler ortak noktalar gösterirler. Bunu saptamak mümkündür, ama hâlihazırda Deleuze-Guattari okulunda[27] fazlasıyla moda olan yurtlanma-yurtsuzlaşma çiftterimliliğinin basitçi yaklaşımından sakınmak koşuluyla: onlara göre, feodal kişisel bağlar, köylülerin "toprak"la "ilişkisi", uzamın ve toplumsal münasebetlerin yurtlan(dırıl)masına ve doğrudan emekçinin bu ağlardan "kurtuluşu" da kapitalist düzen altında uzamın yurtsuzlaş(tırıl)masına yol açacaktır. Aslında, bu terimler dönüşümlerin değişmez atıfları olamazlar, çünkü uzamsal matrislere göre anlam değiştirmektedirler: Tıpkı öteki üretim araç ve nesneleri gibi, özsel bir yapıya sahip olmayan toprak için de durum budur. Elbette, kırsal kesimlerdeki feodal ekonomik-siyasî bağların kişiselliği, kentlere özgü serbestiler ve özgürlükler bu yerlere kendi içlerine kapatmaktadır. Ortaçağ kentle-

[27] *L'anti-Œdipe*, *a.g.e.*, s. 239 ve devamı.

rini çevreleyen duvarlar (Braudel'e göre kapalı kentler) özgürlükleri sınırlamaktadır, kırsal kesimlerdeki feodal bağlar toprağa sabitlemektedir, ama burada, feodaliteye özgü, basit üretim ilişkilerine ve işbölümüne götürüldükte görece az bir değişime uğrayan bir uzamsal matris üzerinde çizilmiş kenar çizgileri söz konusudur.

Burada da yine türdeş, kesiksiz, tersine çevrilebilir ve açık bir uzam söz konusudur. Gerçekte, hiçbir zaman Ortaçağ'daki kadar çok yer değiştirilmedi: Bireysel ya da kolektif köylü göçleri, Ortaçağ toplumunun demografisindeki büyük fenomenlerden biridir. Şövalyeler, tarımda ve tarlalardaki mesailerinden artan zamanda köylüler, tacirler, düzenli olarak gezen ya da manastırdan kopmuş din adamları, öğrenciler, her türden hacılar, haçlılar yollara dökülmüşlerdir: Büyük bir aylaklıktır bu. Kentler, feodal topraklar ve *fief*'ler açıktır ve yüzlerini, bir dizi deprem merkezi aracılığıyla, göbek bağıyla bağlı oldukları merkeze, Kudüs'e çevirmişlerdir. Marx, feodal üretim ilişkilerinin, feodal toplumsal oluşumlar içinde, dinin başat rolü elinde tutmasına imkân verdiğini söylüyordu: İktidarın uygulanma biçimlerinde doğrudan doğruya mevcut ve müdahil olarak, din, bu iktidar aracılığıyla uzamı Hıristiyanlığın mührüyle damgalayarak biçimlendirmektedir. Ama bundan böyle de kesiksiz ve türdeş bir uzamın matrisi söz konusudur. Burada da yine yer değiştirilmez: *fief*, kasaba, kentler ve Kudüs ile çeşitli dünyevî cisimleşmeleri arasında, Düşüş ve Selâmet arasında, ne kırılma, ne çatlak, ne de güzergâhlar vardır. Hudutlar ve onları ayıran ara-yerler, duvarlar, ormanlar, çöller bir parçadan ötekine (bir kentten ötekine) geçmek için aşılan boşluklar değil, ama bir ve aynı yolun kavşaklarıdır. Hacı ya da haçlı ve bütün gezginler, her biri kendi tarzında böyledir, kutsal yerlere ya da Kudüs'e gitmemektedirler çünkü bu yerler esasen onların bedenlerinde resmedilmiştir (ve bu, İslâm için de aynı biçimde geçerlidir). Her hükümdarın siyasî bedeni, tıpkı Kral-İsa'nın bedeni gibi, bu uzamın birliğini cisimleştirir ve uzam da Tanrı'ya giden yollarla işaretlenmiştir. Sınırlamalar durmadan kesişirler, binişirler, bükülürler ve kımıldanırlar: Kullar, bir yandan bulundukları yerde kalırken, kişisel olarak bağlanmış oldukları senyörlerin ve egemenlerin yaptığı değişikliklere göre yerlerinden olurlar. Ortaçağda siyasî iktidar piramidinin, tıpkı kendisi de devingen olan bir farın ışık huzmesi gibi devingen bir tabanı var-

dır ve bütün bu devinimler tersine çevrilebilir yönleri olan bir yüzey üzerinde cereyan eder: Antikçağın ve Ortaçağın haritaları esasen temelli bir biçimde farklılık göstermezler. Burada da yine, yurt/toprak yerini tutan şey, Antikçağdaki yer-olmayanın aynı olmamakla birlikte bir yer-olmayana kıyasla tanımlanmaktadır: İnançsızlar, Kâfirler.

Kapitalizmle karşılaştırıldıkta farklılıklar açıktır. Ama burada kapitalist toplumsal uzamın tarihî oluşumunun yeniden çizilmesi söz konusu değildir. Sorun her zaman için adlı adınca kapitalist uzamsal matris ile "adlı adınca kapitalist" üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü arasındaki münasebetler sorunudur: Şimdi, modern ulusun oluşumu içinde *toprağın/yurdun* rolüyle ilgilidir.

Doğrudan emekçi, işçi, burada çalışma araçlarından tümüyle ayrılmış durumdadır ve bu da makineleşme ve büyük sanayi içinde toplumsal işbölümünün temelidir. Büyük sanayi, böylece onun önvarsayılmışı olarak ortaya çıkan tümüyle farklı bir uzamsal matris gerektirir: fabrikanın üretim zincirinde, Taylorgil işbölümüne özgü *dizisel, parçalanmış, kesikli, bölümleyici, hücreleyici ve tersine çevrilmez* bir uzam. Bu uzamın kendisi de sonuçta türdeş hale gelmiş olsa bile, ancak ikinci derecede bu hale gelir; şu bağlamda ki, onun türdeşleş(tiril)mesi sorun yaratmakta ve içerdiği bölümlemelerden ve mesafelerden itibaren gündeme gelmektedir. Esasen bu düzeyde, bu matrissel uzam çifte bir boyun taşır: Mesafelerden, boşluklardan, dizi halindeki kırılmalardan, bölmelerden ve sınırlardan oluşturulmuştur, ama sonu yoktur; kapitalist emek süreci yönelimsel olarak dünyasallaştırılabilir/küreselleştirilebilirdir (genişletilmiş işbirliği). Bunun, doğruda emekçinin çalışma araçlarından ayrılmasının ve onu toprağa sabitleyen kişisel bağlardan kurtuluşunun yarattığı yurtsuzlaşmadan kaynaklandığı ileri sürülecektir, ama burada da yine, bu terimin [yurtsuzlaştırma] işportaya düşürdüğü natüralist imge doğru değildir. Bu süreç, kesinlikle dizisel parçalanmaları ve bölmeleri gerektiren yeni bir uzamda kayıtlıdır. Modern uzam doğmuştur: Ayırımları aşarak sonsuzcasına yer değiştirilen, her yerin öteki yerden uzaklığına göre tanımlandığı bir uzam, hudutlarına yer değiştirtmek suretiyle özdeşleştirilmesi söz konusu olan yeni parçalarla özdeşleşilerek üzerinde yayılınan uzam.

Şimdi, önemli olan şey, hudutlardaki bu yer değişikliği değil, ama

modern anlamıyla hudutların, yani her yerde *içerileri* ve *dışarıları* tespit eden dizisel ve kesikli bir kuruluş üzerinde yerinden oynatılabilir sınırların ortaya çıkmasıdır. Bu, sermayenin devinimlerinin ve genişletilmiş yeniden-üretiminin, mübadelelerin genelleşmesinin ve parasal akışların içinde yer aldıkları uzamdır. Bunlar baştan itibaren dışarıya doğru yayılsalar da, emek süreçlerinin toplumsal bölünüşünde demirlemiş dizisel ve kesikli bir uzamın hudutlarını aşmak zorundadırlar. Kapitalist üretim ilişkilerinde, ekonomik mülkiyette ve üretim araçlarının sermaye tarafından kapitalist üretim ve yeniden-üretim birimleri halinde sahiplenilmesinde içerilmiş olan uzam. Kapitalizmin eşitsiz gelişiminin kendisi de, uzamsallaştırılmış boyutu içinde, bu kesikli morfolojiyle tözdeştir, sermayenin yayılımı tersine çevrilmez yönelimdeki bu topolojiyle tözdeştir, modern anlamıyla emperyalizm o hudutlarla tözdeştir. *Modern ulusun kurucu öğesi olarak toprağın başlangıçları bu kapitalist uzamsal matrisin içinde kayıtlıdır.*

Ancak, bu ulusal toprağın böylece yerin doğallığıyla hiçbir ilgisi bulunmadığını, esas itibariyle ve devletin uzamı örgütleme yöntemlerini tekeline almaya yönelmesi bağlamında siyasî toprak olduğunu belirtmek koşuluyla. Modern devlet, bu uzamsal matrisi kendi aygıtları içinde (ordu, okul, merkezileşmiş bürokrasi, hapishaneler) maddileştirir. Daha sonra da üzerlerinde iktidarını icra ettiği tebaayı şekillendirir: siyasî bedenin birbirinin aynı, ama devlet karşısında birbirinden ayrılmış monatlar halinde bireyselleştirilmesi, devletin, emek süreci aracılığıyla içerilmiş uzamsal matriste kayıtlı çatısından kaynaklanmaktadır. Modern bireyler, modern ulus-devletin bileştiricileridir: Kapitalist devletin ulus-halkı, hudutları, iktidarın ele geçirmelerinin ve maddî yerleşmelerinin belirgin kenar çizgileri olan bir uzamın hedefidir. Bu bireyselleştirilmiş yerlerin parçalanmış zinciri, iktidarın icrasının devlete ait alanın kesimi olarak ulusal toprağın içerisini gösterir. Ulusal toprak, bütüncül devlet düzeyindeki bölmenin siyasî figüründen ibarettir ve kentler de, Braudel'in sözünü ettiği, o devlet tarafından "tutulmuş" ve "disipline sokulmuş" kentler haline gelirler. Doğrudan üreticiler, elbette fabrikaların içinde, ama aynı zamanda da modern ailelerin, okulların, orduların, hapishanelerin, kentlerin ulusların topraklarının içinde çerçevelenmek üzere topraktan azat edilmişlerdir.

Bu da, olağanüstü kapitalist devlet iktidarının icra kipliklerine varıncaya kadar doğrulanan şeydir: *toplama kampları* modern bir icattır, aynı zamanda şu bağlamda ki, bunlar da ulusal toprakla aynı uzamsal iktidar matrisini maddeselleştirirler. Bu kamplar ulus-dışıları, *daha doğrusu "ulus karşıtlarını"*, bizatihi ulusal toprağın içinde kapatmanın bir yoludur, ulusal uzamın içinde hudutların içerileştirilmesidir: *"iç" düşman* biçimindeki modern nosyona yol veren de budur. Bu toprağın şu ya da bu kesin biçimlendirilmeyi ve topografyayı izlemesi bütün bir dizi tarihî (ekonomik, siyasî, dilsel, vs.) etmene bağlıdır: Ama burada önemli olan, bu toprağın ve bu hudutların modern anlamıyla ortaya çıkmasıdır. Bu toprak ulusal hale gelir ve o zaman devlet aracılığıyla modern ulusun bir öğesini oluşturur.

Bu ikinci önermeyi anlamak için, bu toprağın modern ulusun ve kapitalist devletin tarihî gelenek ve dille olan münasebetinin öğelerinden yalnızca bir tanesi olduğunu dikkate almak gerekir. Şimdilik, bu dizisel, kesikli ve parçalanmış toprak-uzamın, hudutlar içerse bile, bir yandan da *türdeşleştirilmesinin* ve *birleştirilmesinin* yeni sorununu gündeme getirdiğine işaret edelim: *Devletin ulusal birlik içindeki rolü de burada yer alacaktır*. Hudutlar ve ulusal toprak, çerçevelemekte oldukları şeyin birleştirilmesinden önce gelmezler: önce içeride olan ve sonra birleştirilmek gereken bir şey yoktur başlangıçta. Kapitalist devlet, kendini ulusal birliği tamamlamakla sınırlamaz, bu birliği, yani modern anlamıyla ulusu inşa ederek kendini oluşturur. Devlet, hudutların etrafını kapattığı şeyi birleştirdiği ve türdeşleştirdiği girişimin bizatihiliği içinde, bu dizisel uzamın hudutlarını koyar. Bu toprak böylece ulusal hale gelir, ulus-devletle aynılaşmaya yönelirken modern ulus da devleti kaplamaya yönelir, hem de iki doğrultuda: var olan devleti kaplamak *ya da* özerk devlet olarak yükselmek ve kendi devletini yaratarak kendini modern ulus halinde oluşturmak (*Jakobenlik* ve *ayrılıkçılık*, aynı fenomenin, modern ulus ve devlet arasındaki özel münasebetin iki görünümü). Ulusal devlet ulus-halkın bireylerinin birliğini onları bireyselleşmeye yönelttiği aynı devinim içinde gerçekleştirir. "Özel" ayrışmaların siyasî-kamusal türdeşliğini (ulus-devlet), onların kurumsallaşmasına katkıda bulunduğu aynı devinim içinde kurumsallaştırır ve yasa

ulusal istencin ve egemenliğin ifadesi haline gelir. Bu devlet önceden hazır bir "iç" pazarı birleştirmek zorunda değildir, ama bir dışarıya kıyasla bir içeri haline gelen şeyin hudutlarını koymak suretiyle böylece birleşmiş bir ulusal pazarı kurumlaştırır. Bu, devlet aygıtlarının (ekonomik, askerî, eğitsel, vs.) bütünü içinde izlenebilen süreçtir ve onsuz çerçevelenemeyecek olan bir soruna, elbette kısmi bir ilk cevabı esasen vermektedir. Bu sorunu Pierre Vilar herkesten iyi formülleştirmişti: Kapitalizmin eşitsiz gelişiminin demirleme noktaları ve başlıca odakları neden aslında ulusal toplumsal oluşumlardır?[28]

Devlet aynı devinimle ulusal hudutları koyar ve içeriyi birleştirirken, yine bu devinim aracılığıyla o hudutların dışarısına, tersine çevrilmez, sınırlandırılmış ama sonsuz, nihai ufku olmayan o uzama döner: Pazarların, sermayenin, toprakların yaygınlaşması. Hudutlar koymak bunların yerini değiştirebilmekle aynı şey olmaktadır: Bu uzamsal matris üzerinde yalnızca türdeşleştirme, özümseme ve birleştirme aracılığıyla, yalnızca yine de yönelimsel olarak sonsuza kadar yaygınlaşabilir kalan bir içerinin sınırlandırılmasıyla ilerlemek mümkündür. Dolayısıyla bu hudutlar, aslında ancak onların aşılması (sermaye için, mallar için) söz konusu olduğu andan itibaren bir ulusal toprağın hudutları olarak konmuşlardır. Bu uzam içinde hudutları aşmaksızın yer değiştirmek mümkün değildir: emperyalizm, emek süreçlerinin ve sermayenin yalnızca uluslar *arası* ya da daha doğrusu uluslar *aşırı* olabileceği bağlamında modern ulusla tözdeştir. Bu uzamsal matris emek süreci ve toplumsal işbölümünde kök salmıştır: Marx, sermaye bir münasebettir (sermaye-emek münasebeti) diyordu ve bu sermaye, çeşitli biçimleri altında ne kadar yurtsuzlaştırılmış ve ulus-suz görünebilse de, eğer kendini ancak ulus-*aşırılaştırmak* suretiyle yeniden üretebiliyorsa, bunun nedeni emek süreçlerinin ve bizatihi uluslar*arası* olan sömürünün uzamsal matrisinde devinmekte oluşudur.

Böylece modern devletin ulusal hudutların konumuyla bir ve yönelimsel olarak sonsuz yaygınlığı, özümseme ve türdeşleştirmeyi gösteren bir hudut değişikliğiyle örtülebilir. Modern fetihler geçmişte olduğundan bambaşka bir anlam kazandılar: Bunlar, kesiksiz ve türdeş bir

[28] J. LE GOFF ve P. NORA yönetimindeki kolektif eser, *Faire l'Histoire*'daki katkısında, 1974.

uzamda kendine eklenen yayılmacılıklar değil, ama doldurulan boşluklar üzerinden genişlemelerdir. Bu doldurma işleminin ne olduğunu biliyoruz: Ulusal devlet tarafından, farklılıkların türdeşleştirilmesi, ulus-devletin hudutlarının "içindeki" ulusallıkların ezilmesi ulusal toprağın içinde yer alan alanın maddî pürüzlerinin silinmesi. *Soykırımlar* da, aynı biçimde, ulus-devletlere özgü uzamsallaştırmaya bağlı modern bir icattır: etrafını çevreleyerek türdeşleştirilen ulusal toprağın oluşturulmasına-temizlenmesine özgü itlaf şekli. Kapitalizm-öncesi dönemin fetihleri ne özümserler ne de hazmederler: Yunanlar, Romalılar, İslâm ve Haçlı Seferleri, Attila ve Timurlenk, açık, kesikli ve esasen türdeş bir uzam içinde kendilerine bir yol açmak için öldürürler ve bunlar gezgin büyük imparatorluklardaki iktidarın icrasına özgü değişiklik göstermeyen katliamlardır. Soykırım ancak ulusal uzamların içinde, hudutların böylece *yabancı* bedenler haline gelenlere karşı kapatılmasıyla mümkündür. Simge mi? Modern tarihin ilk soykırımı, Ermeni soykırımı, Kemal Atatürk tarafından genç Türk ulus-devletinin kuruluşuna, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerinde bir ulusal toprağın oluşturulmasına, aslında Babıâli'nin etrafının kapatılmasına eşlik eder. Soykırımlar ve kamplar aynı toplamacı uzamın içinde yer alırlar.

Burada da yine, *totalitarizm* denen o tastamam modern fenomenin köklerinin biçimlendiği görülmektedir. Birleştirmek için bölmek ve ayırmak, etrafını çevirmek için dilimlemek, kuşatmak için hücreleştirmek, tümcülleştirmek için parçalamak, türdeşleştirmek için bölmeler koymak, ötekilikleri ve farklılıkları ezmek için bireyselleştirmek; totalitarizmin kökleri modern ulus-devlet tarafından maddileştirilen uzamsal matrisin içinde kayıtlıdır, onun üretim ilişkilerinde ve kapitalist düzendeki toplumsal işbölümü içinde esasen mevcuttur.

II. – Zamansal matris ve tarihsellik: Gelenek

Modern ulusun oluşumu içinde dikkate alınması gereken ikinci öğe genellikle "ortak tarihi gelenek" terimiyle gösterilen şeyle ilgilidir. Konuyu daha kısa tutacağım. Zamansal matrisin ve tarihsellik nosyonunun dönüşümleri konusunda tarihçilerin çok daha kapsamlı çözümlemelerine sahibiz. Burada da yine, sorun bu dönüşümlerle üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü arasındaki ilişki sorunu olmaktadır. Gelenek hiçbir

zaman aynı gelenek olmadığı gibi, kapitalizm-öncesi toplumlarda ve kapitalist toplumlarda ne aynı anlama gelir, ne de aynı işlevi taşır.

Antikçağın zamansal matrisi Ortaçağ feodalitesininkinden elbette farklıdır, ama bunlar birtakım ortak temel noktalar gösterirler. Üretim araçlarının sahipliğinin her zaman doğrudan üreticiye ait olduğu ve tastamam kapitalist işbölümünün görülmediği bu toplumlar, kapitalist üretim tarzına özgü *bir genişletilmiş yeniden-üretim değil de basit bir yeniden-üretim sunan* üretim ilişkilerini (köleci, *serfçi*) kristalleştirirler. Onların zamansal matrisleri elbette *çoğul ve tekil zaman* matrisleridir: ama bu zamanların her biri *kesiksiz, türdeş, tersine çevrilebilir* ve *yineleyicidir*. Tarımsal zaman olsun, kentsel ve siyasî, askerî, senyörlüğe ya da kiliseye ait zaman olsun, bütün bu çeşitli zamanlar aynı matrissel özellikleri gösterirler: Akışkan ve akan süreçler olarak, ölçümleri evrenselleştirilebilir türden değildir, çünkü kesin bir biçimde söylersek, ölçü yalnızca parçalar arasındaki uzaklığın kodlanması olabildiğinden, bunlar *ölçülebilir* değildirler. Bu türdeş zamansal *continuum* [süreklilik] içinde, birtakım bölümler kesişiyor ve ayrıcalıklı anlar ortaya çıkıyorsa (soy zincirine bağlı ilkel toplumlarda değiliz), bu esas itibariyle "rastlantıların" keyfine (antik toplumlar) ya da ebediliğin mevcudiyetlerine (Ortaçağ Hıristiyanlığı) bağlıdır. Ardışıklık da, zincirlenme de, olaylar da yoktur. Bunlar *önceye* ve *sonraya* anlamlarını bizzat veren *şimdinin* zamanlarıdır. Antikçağın toplumlarında *aynı*'nın ezeli ve ebedi geri dönüşünün geniş ölçüde çevrimsel zamanı: geçmiş, hep onun bir yansımasından ibaret olan şimdinin içinde yeniden-üremekteyken zaman boyunca ilerleme de şimdiden uzaklaştıran bir güzergâh değildir, çünkü geçmiş Kozmos'un ayrılmaz parçasıdır. *Anamnesis* aracılığıyla belleğe almak, varlığın, güncelde tezahür eden özün daha başka bölgelerini bulmaktır. Bu türdeş, tersine çevrilebilir ve kesiksiz zaman içinde, şimdi, kökenlerde içeriliyken, kronoloji de yine, soy zincirsel bir geri kalış değilse de tekvinin bir yinelenmesi olarak durmaktadır. Kökenleri yeniden bulmak, şimdiye götüren bir terakümün (deneylerin, bilmelerin, gelişmelerin) ya da bir gelişimin tarihini çizmek değil, ama ilk tüm biliciliğe erişmektir. Bu, bir gelecek boyutunun mevcut olmayışından değildir, ama Pythagorasçıların bu *telos*'u, dur-

madan yeniden başlayan dönüşümler sarmalına son veriyorsa, nedeni çevrimi kapatması ve başlangıçlarla buluşmasıdır.

Ortaçağ feodalitesinde de işler temelli bir farklılık göstermez: Esas itibariyle tarımla uğraşan toplumlara özgü "doğal zamanın" zamansallıklarına (mevsimler, tarlalardaki çalışmalar, vs.) bağımlılıktan çok, önemli olan, her biri tekil zamanlar olarak ortaya çıkan tarımsal, zanaatsal, askerî, dinî, çeşitli zamanları taşıyan uzamsal matristir. Bu zamanların her biri birtakım tarihlendirmeler içerse de, bu kronolojiler eşit parçalar halinde bölünebilen zaman boyunca düzenlenmiş değillerdir ve çeşitli anların atıfsal çerçevesi, rakamın atıfsal çerçevesi değildir. Dinin koruyuculuğu altında, kutsal imlemlere, sofuluk edimleriyle ve âyinlerin düzenini haber veren çan sesleriyle kesilen bir sonsuzluk zamanı olan sürekli bir zamanın imleyici kronolojileri söz konusudur. Şüphesiz, bu zamansal matrisin içinde kökleşmiş olarak zamanın düz çizgide ilerleyen ve Antikçağın çevrimsel zamanınkinden farklı olan maddîliği de kendini gösterir gibidir: Tarihin, Yaradılış ile Son Yargılama arasında yer alan bir başlangıcı ve bir de sonu vardır. Ama söz konusu olan hep şimdinin zamanıdır: Başlangıç ve son, *önce* ve *sonra*, Tanrı'nın her zaman güncel olan özünün içinde bütünüyle *birlikte mevcutturlar*. Değiştirilmez hakikat ya da aşamalı olarak açımlanan hakikat, önceden belirlenmişlik ya da bireysel selâmetin bulunmayışı, hangi yönden bakılırsa bakılsın, söz konusu olan bir yinelenmeden ya da kökenlerin güncelleştirilmesinden başka bir şey değildir. Sona ulaşmak her zaman başlangıçla buluşmaktır ve zamanın tersine çevrilemezliği burada aldatıcı bir perspektiften ibarettir.

Kapitalizm öncesi iktidarın icraat biçim ve tekniklerinde mevcut ve egemenin bedenine kopyalanmış zamansal matrisler. Bu siyasî beden tarih yapmaz, iktidarın kullarının onu kopya ederek ortak duygu ve düşünceleri paylaştıkları kesiksiz ve türdeş bir tarihselciliğin içinde yıkanmaktadır. Bu egemenler arasında, birbirine zincirlenmiş olaylar halinde, gerçek anlamıyla ardıllığın aktarımı değil, ama geçmişin değişmezcesine ve yeniden güncelleştirilmesiyle, kesintisiz bir gücün aktarımıyla gerçekleşen bir akış vardır: Bu, *translatio imperii* denen şeydir. Bu tarih-bellekte tutma süreci soy zincirlerinin, tanrısallıkların, kahramanların, hanedanların serimlenişinden başka bir şey değildir ve ta-

rihin tasviri, bu kez kronik kipinde yapılır. Geçmiş ile şimdi arasında güzergâhlar değil, yankı yoluyla çoğalma vardır, şimdiki zaman başlangıçlarla buluşacak bir geleceğin sürekli duyurusundan ibarettir. Bu tarih kendini yapmaz, sadece yâd eder. Siyasî tarihsellik, bir toprakla modern anlamıyla kurucu münasebetler içine giremez, çünkü o toprak ve hudutlar henüz var olmamışlardır ve kapitalizm öncesinin uzamsal matrisleri, kapitalizm öncesinin zamansal matrisleriyle aynı temele sahiptirler: Bu siyasî tarihsellik, kendisi de aslında bir toprak-hudutlar uzamına egemen olmayan bir egemenin bedenine kopyalanmıştır. Modern anlamıyla tarihsellik de, toprak da yoktur: Kapitalizm öncesinin toprakları kendilerine özgü tarihselciliğe sahip değildirler; çünkü siyasî zaman, kendisi de kesiksiz ve türdeş bir uzamın içinde yayılabilir, daralabilir ve devingen olan hükümranlık bedeninin siyasî zamanıdır. Başka türlü dendikte, bir üretim tarzının uzamsal matrisine ve zamansal matrisine özgü özellikleri, onun kendi üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü içinde içerilmiş olarak bu matrislerin kendi aralarında sürdürdükleri ilişkileri belirlemektedirler, bu da bağlaşması bir çözüm değil ama bir problem oluşturan "uzam-zaman" terimiyle gösterilen şeydir.

Kapitalist zamansal matris, yeni üretim ilişkilerinin önvarsayılmışı ve kapitalist düzendeki toplumsal işbölümünün tözdeşi olarak tümüyle farklıdır. Makineleşme ve büyük sanayi, üretim zinciri üzerinde çalışma, *parçalanmış, dizisel, eşit zamanlara ayrılmış, üretime yönelik olduğu için kümülatif ve tersine çevrilmez*, üretim üzerinden de sermayenin genişletilmiş yeniden-üretimine ve terakümüne doğru ilerleyen bir zamanı gerektirir: kısacası, bir yönü ve hedefi olan, ama sonu bulunmayan bir üretim ve yeniden-üretim süreci. Ustabaşçıların saatleriyle, kronometreleriyle, belli işaretlemeler ve takvimlerle ölçülebilen ve kesin bir biçimde denetlenebilen bir zaman. Burada da yine parçalara ayrılmış ve diziselleştirilmiş oluşuyla yeni bir sorunu, birleştirilip evrenselleştirilmesi sorununu gündeme getiren zamandır: Bir sürü zamansallıkları, tekil zamansallıkları (emekçinin zamanı, burjuvanın zamanı, ekonomik, toplumsal ve siyasî şeylerin zamanı) aralarındaki açıkları kodlamak suretiyle yoğunlaştıran türdeş ve tek bir

ölçüye taşıyarak zamana hâkim olmak. Ne var ki, her zamansallık aynı bir matrisin özelliklerini dile getirmektedir: Hatta dahası (ve bu da kapitalist zamanın "evrenselleşmesi" üzerinde direten birçok yazarın gözünden kaçan şeydir), *tekil zamansallıkları ayrımsal zamansallıklar olarak*, yani dizisel, parçalara ayrılmış, tersine çevrilmez ve kümülatif bir zamanın tartım ve kesilme değişimleri olarak gündeme getiren de bu zamansal matristir. Uğrakları zincirlenen ve birbirini izleyen, bir sonucun içinde tümcüleşen ve şimdinin, önceden sonraya doğru bir geçiş olduğu zaman. Modern tarihsellik böylece evrimsel ve gelişimsel türdendir, kendini kat ettiği ölçüde kendini yapan bir zamanın tarihselliğidir ve burada her uğrak, tersine çevrilmez bir yönde, durmadan yenilenen bir geleceğe yönelik bir olaylar zinciri içinde bir başkasını üretir.

Bu doğrultuda, ulus-devlete gelmezden önce bir ayraç açacağım. Burada söz konusu olan şey kapitalist zamanın görüntüsü değil, maddî matrisidir. Bu matris, zamanın ve tarihin kuramsal-ideolojik tasvirlerine, daha da özel bir biçimde zamanın tarih felsefesi (gerçek anlamıyla burjuva toplumda ortaya çıkan) ve insan bilimleri denen şeyler içinde kuramsallaştırılmasına yol açtı. Bu da iki sorunu birden gündeme getirmektedir.

1. Bu kapitalist zamansal matris Tarih'in çeşitli tasvirlerini, burjuva Tarih felsefesinin düz çizgide giden, evrimci, gelişmeci ve erek-bilimsel tarihselliğini doğursa bile, ilk kez, *tarihin bilimsel bir kavramının inşasına* da imkân vermektedir ve bu da Marx'ın ve esasen çok sayıdaki modern tarihçinin düşüncesine özgü olan şeydir. Burada ortaya çıkan ve iyi bilinen sorunu şimdiden fark ediyoruz: belirli bir tarihsel-toplumsal maddilik içinde temellendirilen bir epistemolojik alan, buradaki anlamıyla kapitalist üretim ilişkileri içinde içerilen zamansal matris bilimsel bilgi öğelerinin yüze çıkmasına imkân verirken, bu öğeler de o alana aşkınlaşmaktadır. Kapitalizm, kendini yalnızca kapitalizmin bilinmesiyle sınırlamayan bir tarih biliminin oluşumuna imkân vermiştir. Psikanaliz, kapitalist toplum içinde bilinçaltına ilişkin tek kuram olmadığı gibi, Marksizm de kapitaliz-

min tek kuramı değildir, çünkü bilimsel öğeler ve bilim nesnesi, olabilirlik ve oluşum koşullarına, bunlar hangileri olursa olsunlar, indirgenemezler. Tarihin bilimsel kavramının inşasına imkân veren şey, neden aslında artı-değerin sağılması üzerinde temellenen kapitalizm olmuştur sorusu pek çok kez irdelenmiş ve benim değinmeyeceğim bir sorudur; ancak bana öyle geliyor ki, burada tarih biliminin olabilirlik koşulu olarak anladığım kapitalizmin zamansal matrisinin rolü konusunda daha fazla dikkat gerekmektedir. Şimdi, ben burada Tarih'in kuramsal-ideolojik tasvirlerini ele almadığım gibi, tarihin bilimsel kavramını da ele almıyor, ama bu zamansal matrisin maddiliğinden söz ediyorum.

2. Bilim olarak tarihin, dolayısıyla da Marksizmin kavram ve nesnesi, herhangi bir başka bilimde de olduğu üzere, tarihsel yüze çıkışlarını gerektiren koşullarla kesin bir biçimde çerçevelenmiş bir geçerlilik alanına sahip değilse, bunun nedeni mevcut ideolojik tasvirlere – Aydınlanma'dan Hegel'e, Tarih felsefesine – indirgenebilir olmayışlarıdır, oysaki bu tasvirlerin kendileri de aynı koşullara sahiptirler ve dolayısıyla aynı epistemolojik biçimlendirmenin parçasıdırlar. Ama şunu da şimdi biliyoruz: *Bilim-ideoloji kırılması bundan birkaç yıl öncesinde ona atfetmiş olduğumuz radikal yapıyı taşımanın çok uzağındadır*. Marx'ın "olgunluk" dönemindeki tarih kuramı bile kendi dönemindeki ideolojik-felsefî Tarih tasviriyle ortak bazı öğeler gösterir. Kapitalist zamansal matrisin eskatolojik evrimcilik, akılcılaştırıcı gelişmecilik, tek yönlü çizgisellik, insancıl tarihselcilik halinde kuşatılması ve saymadığı bir sürü benzerleri, yalnızca Marx'ın tarih kuramının "çekirdeği"nin etrafında mevcut olmadıkları gibi, esasen bu kuramın artçılar (II. ve III. Enternasyonaller) tarafından sıradan saptırılmaları ve yozlaştırılmaları da değildir: Bunlar Marx'ın kuramında mevcutturlar.

Sorun daha ötededir: Sorun yalnızca Marx'ın kendi döneminin epistemolojik alanından kalkarak kendi tarih kuramını inşa etmeyi nasıl başardığı değil, ama bizatihi onun kuramının bağrında, tarih bilimi ile ideolojik tasvirlerin eklemlenişinin ve işleyişinin nasıl ortaya konacağıdır.

Çünkü bir sorun, üstelik de boyutlu bir sorun vardır: Kâh, Marx'ta, Aydınlanma akılcılığının ve pozitivizminin bir karşılığından başka bir şey görmeyen ("yeni filozoflar"); kâh, bu kez Foucault ile birlikte her bilimin geçerliğini, nesnesini ve alanını, hangileri olursa olsun yüze çıkma koşullarına ve Marksizm bağlamında da iktidarın icrasındaki belirli kipliklere, ya da Foucault'da "koşulların" yerini tutan disiplinlere indirgeyen güncel yönelime rağmen. Sonra da, Marksist dogmanın, sorunu Marx'ın bizatihi kuramı içinde görmeyi reddeden aşikâr muhafızlarına rağmen.

Sorunumuza geri dönelim: Kapitalist zamansal matris; parçalara ayrılmış, dizisel ve bölünmüş bu zaman, devletin ve çeşitli aygıtlarının (ordu, okul, bürokrasi, hapishaneler) kendine özgü çatısının içinde esasen içerilmiştir. Modern devlet, üzerlerinde iktidarını icra ettiği öznelerin biçimlendirilmesi ve iktidarın icra teknikleri içinde, özellikle de ulus-halkı bireyselleştirme yöntemleri içinde bu matrisi de aynı biçimde maddîleştirir. Oysa bu parçalara ayrılmış, dizisel ve bölünmüş zaman, *birleştirilmesinin* yeni sorununu gündeme getirmektedir: Burada da yine, görev devlete düşecektir. Modern devlet, norm ve ölçü dayatarak, yani tekil zamansallıkların gösterecekleri değişimlerin atıfsal çerçevesini getirerek, zamanı gemlemek ve denetlemek zorundadır: Çeşitli hamle ve gecikmeleri düzenler ve aradaki farkları güvene alır. Kapitalizmin eşitsiz gelişimi, çeşitli devlet kurumlarının oluşturdukları o birikmelere çengellenir, her oluşuma (ekonomide, siyasette, ideolojide ve bunlar arasında) özgü eşitsiz gelişimin tartımları devletin uğraklarında çengellenirler. Devlet, kapitalist oluşumun sektörlerini birleştirir, bu aynı zamanda da şu doğrultuda olur: Devlet bu sektörlerin ileriye ya da geriye gidişlerinin de kodlamasıdır. Kapitalist toplumsal oluşum, ulus-devlet, aynı zamanda da devlet tarafından türdeşleştirilmiş bir süreçtir.

Böylece modern ulusun oluşumu içinde tarihi geleneğin yeni anlamını, bu geleneğin devletle olan ilişkisini ve bu ulusun modern devletle her zaman iki doğrultuda rastlaşmakta oluşunu kavramak mümkün olmaktadır: bu iki doğrultu, var olan devletle rastlaşmak *ya da* özerk devlet halinde yükselmek ve kendi devletini yaratarak modern

ulus halinde oluşmaktır; Jakobenlik ve ayrılıkçılık, burada da yine aynı bir gerçekliğin, modern ulusun devletle olan özel ilişkisinin iki görünümüdür. "Gelenek" kapitalizm-öncesi dönemdekiyle aynı anlamı taşımaz, çünkü *önce* ve *sonra* tümüyle farklı matrisler içinde konumlanmaktadırlar. Burada tarihsel şimdi, önce ile sonra arasındaki geçişten başka bir şey değildir, geçmiş, güncelin içindeki ortak mevcudiyet değil, ama geleceğin yeni bir imlemi haline gelen şeye doğru biriken dilimlerdir. Gelenek, sonrayı içeren bir geçmişin yâd edilmesi, büyük başlangıca doğru yöneltilmiş ve tersine çevrilebilir bir tarihselliğin barındırdığı hakikat, kökenlerin yinelenmesi ve yeniden başlaması değildir. Gelenek kâh hızlandıran, kâh frenleyen şey haline gelir: Devlet tarafından kesilenmiş tersine çevrilmez bir tarihi üreten anların ardışıklığını örtmektedir. Bu tarihsel anların birliği, ardışıklıkların yönlendirilmesi modern devletin elindedir ve bu devlet de kökensel meşruiyetini egemen bedende değil, ama yazgısını temsil ettiği ulus-halkın içindeki bir dizi ardışık temellerde bulmaktadır. Bu devlet, ulus-halkın tarihî yönelimini temsil etmesi, ona hedef göstermesi ve bir yol haline gelen şeyi çizmesi bağlamında da bir bireyselleştirme ve birleştirme girişimini gerçekleştirmekte, ulus-halkı oluşturmaktadır. Yönlendirilmiş ama sonu olmayan bu tarihsellik içinde, devlet, özde-yaratma aracılığıyla ürettiği bir sonsuzluğu temsil eder. Bu devlet, ulusu yürüyüş halinde örgütler ve böylece ulusal geleneği, bizzat gösterdiği bir haline-geliş sürecinin uğrağı yaparak ve ulus-halkın belleğini biriktirerek tekelleştirmeye yönelir. Kapitalist çağda kendi devleti olmayan bir ulus, geleneğini ve tarihini kaybetmekte olan bir ulustur, çünkü modern ulus-devlet aynı zamanda da kendi süreci içinde içerilmiş bulunan bağımlı halkların geleneklerinin, tarihlerinin ve belleklerinin silinmesi demektir. Engels'in, kendi devleti olmayan ulusların, kapitalist çağda, "tarihsiz uluslar"[29] haline geldiklerini bildiren (elbette ikircimli) açıklamalarını böyle anlamak gerekir. Bu devlet, öteki ulusal geçmişleri bertaraf ederek ve onları kendi tarihinin değişkeleri haline getirerek modern ulusu kurmaktadır: Modern emperyalizm, aynı

[29] Die Polendebatte in Frankfurt, in Neue Reinische Zeitung, sept. 3, 1848. Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, Fr Engels und F. Lassale, yayımlayan: Fr. MEHRING (1902), III, 238

zamanda da zamansal parçaların türdeşleştirilmesi, tarihlerin ulus-devlet tarafından özümsenmesidir. Modern çağın ulusal özerklik ve kendi devletini kurma yönündeki hak talepleri, kapitalist zamansallık içinde, kendine özgü bir tarihin hak talepleri anlamını taşımaktadır.

Elbette, *gerçek tarihin öznesi olan devlet değildir*: Tarih öznesiz bir süreçtir, sınıf mücadelelerinin sürecidir. Ama bu yoldan anlayabileceğimiz şey, o gerçek, bununla birlikte kapitalist düzende evrenselleş(tir)ebilir ve küreselleş(tir)ebilir tarihin, aslında neden modern ulus-devletleri odaklar ve belirleyici uğraklar olarak aldığı, uluslararası proletaryanın tarihinin neden ulusal işçi sınıflarının tarihleriyle kesilenmiş ve parçalara ayrılmış olduğudur. Bu da ideolojik mekanizmalardan değil, ama bu ulus-devletlerin kapitalist tarihselliğin maddî örgütlenişi içindeki rolünden kaynaklanmaktadır. Totalitarizm dediğimiz o tastamam modern fenomenin köklerini böylece yeniden çizmek mümkündür. Zamanı iktidar aracı halinde kurmak suretiyle gemlemek ve birleştirmek, tarihsellikleri farklılıkları ezmek suretiyle tümcüleştirmek, yönlendirmek ve biriktirmek üzere zamanları diziselleştirmek ve parçalara ayırmak, tarihi kapmak için kutsallıktan arındırmak, kendi geçmişlerini kurmak ve silmek suretiyle ulus-halkı türdeşleştirmek: Modern totalitarizmin öncülleri, modern devletin içinde kayıtlı zamansal matriste mevcuttur ve bu matris de esasen kapitalist üretim ilişkilerinde ve kapitalist düzendeki toplumsal işbölümünde içerilmiştir.

Bu gerçek, eğer *tarih* ile *toprak* arasındaki özel münasebeti kuranın, modern ulusun kesişmesine imkân verdiği ve aynı zamanda da kesişme noktasını oluşturduğu uzamsal ve zamansal matrisler arasında özel bir münasebet gerçekleştirenin bu devlet olduğu saptanırsa, daha da belirgin hale gelir. Kapitalist devlet, içeride bulunanı, ulus-halkı oluşturarak ve bu bölümlemenin içeriğinin öncesini ve sonrasını türdeşleştirdiği ölçüde hudutlar koyar. Ulusal birlik, modern ulus, böylece *bir toprağın tarihselleşmesi ve tarihin topraklaşması/yurtlaşması,* kısaca, ulus-devlette maddileşen bir toprağın ulusal geleneği haline gelir: Toprağın nirengileri tarihin, devletin içinde çizilmiş belirteçleri haline gelirler. Modern ulus-halkın oluşumunda içerilmiş olan bölmelendirmeler, aynı zamanda da devlet tarafından tümcüleştirilmiş ve biriktiril-

miş bir tarihin parçaları oldukları için böylesine korkunçturlar. Soykırımlar, toprağın ve ulusal tarihin içinde "yabancı bedenler" haline gelen şeyin bertaraf edilmesi, uzamın ve zamanın dışına sürülmelerdir. Büyük kapatma, aynı zamanda da kesip çıkardığı, dizisel ve parçalara ayrılmış bir zamanın birleştirilmesi olduğu için baş gösterir: Toplama kampları, hudut kapısının, *zamanın içinde askıdakiler*, ulusal tarihselliğin içinde askıdakiler olan "karşı-ulusallar" üzerine kapanması bağlamda da modern bir icattır. Modern çağda, kendine özgü bir devlete yönelik ulusal hak talepleri, kendine özgü bir toprağın hak talepleridir ve böylece kendine özgü bir tarihin hak talebi anlamına gelirler. Modern totalitarizmin öncülleri, yalnızca, modern devlette ortaya çıkmış olan uzamsal ve zamansal matrislerin içinde değil, ama aynı zamanda, ya da asıl, bunların devlet tarafından yoğunlaştırılan münasebetlerinde mevcuttur.

Nihayet modern ulusun oluşumu, modern devlet ile *dil* arasındaki ilişkide yatmaktadır. Sadece şuna işaret etmek yeterli olacaktır ki, modern devlet tarafından bir ulusal dilin inşa edilmesi, ne bu dilin toplumsal ve siyasî kullanımı sorununa, ne onun devlet tarafından kurallaştırılma ve düzenlenme sorununa, ne de ulus-devlet içinde bastırılmış olan dillerin tahrip edilmesi sorununa indirgenebilir. Ulusal dil, derinlemesine bir biçimde devlet tarafından ve bizatihi yapısı içinde yeniden düzenlenmiş bir dildir. Uzamsal ve zamansal kapitalist matrislere göre yeniden eklemlendirilmiş, beden işçiliğiyle arasındaki kapitalist ayrım içinde fikir işçiliğini kristalleştiren kurumsal devlet kalıbına dökülmüş olan dildir. Kısacası, modern ulusun kurucu öğesi olarak ortak dil, devlet tarafından sıradan bir biçimde yükümlenilen ve bu olgudan ötürü sıradan araçsal çarpıtmalara maruz kalan bir şey değildir; dil, devletin *yeniden yarattığı* bir şeydir. Modern bir ulusun resmileştirilmiş diline özgü dilsel emperyalizm, yalnızca kullanılış biçimlerine bağlı kalmaz, onun yapılandırılmasında esasen mevcuttur.

III. – Ulus ve sınıflar

Şimdi söz konusu olan şey, daha önce de yaptığımız gibi, bu çözümlemelerin sınıf mücadelesi terimleriyle yapılacak bir çözümlemeyle eklemlenmesidir.

Ama bu durumda da yine, gerçekten de ayrışık nesneleri ele aldıkları için birbirinden farklı iki yaklaşım söz konusu değildir. Uzamsal ve zamansal matrisler üretim ilişkilerinin önvarsayılmışlarından ibarettirler ve bunun nedeni de o ilişkilerin içinde sınıf mücadeleleri olarak maddileşmeleridir: Tarihsel yönden, bu mücadelenin ürünü olarak ortaya çıkarlar. Ama bu görünüm altında, tarihsel bir sınıf-öznesinin ürünü de değil, bir sürecin sonucudurlar: tarih, bu sınıf mücadelesinin sürecidir. Şu halde modern ulus burjuvazinin yaratısı değil, "modern" toplumsal sınıflar arasındaki bir güç *dengesinin* sonucudur ve bu güç dengesi içinde aynı zamanda da farklı sınıfların *hedefinin* mekânıdır.

Buna bir ikinci sorun eklenir: Şu ya da bu modern ulus ya da devletin, somut olarak tarihî yönden şekillenmesi, aralarındaki münasebetin aldığı biçimler, şu ya da bu sınıf mücadelesi ve güçler dengesi sürecinin tarihî özelliklerine bağlıdır. Bu özellikler, modern devlet ve ulusun, dolayısıyla da onların uzamsal ve zamansal matrislerinin gösterdiği değişkeler olarak ortaya çıkarlar; bununla birlikte, bütün bu şıklarda, gerçekten de önceden var olan ve sadece tekil tezahürleri içinde çeşitlenmiş bir özün, farklı şekilde somutlaşmış bir ideal tipin söz konusu olmadığını belirtmek koşuluyla. Bu matrisler, tıpkı modern devlet ve ulus gibi, ancak somut toplumsal oluşumlar içinde maddilik kazanmış olarak mevcutturlar. Ama eğer bu oluşumlar ve sınıf mücadelesi süreçleri ortak bir şey (aynı uzam-zamansal matris) gösteriyorlarsa, bunun nedeni, kırılma noktasına kadar aynı bir üretim tarzının alanı üzerinde konumlanmalarıdır ve bu alandaki değişmeler de onun genişletilmiş yeniden-üretiminin uğraklarıdır.

Nitekim bu uzamsal ve zamansal matrisler, modern ulus açısından da söz konusu olduğu üzere, mücadele halindeki farklı sınıflara göre bir *imlem* kazanmakla kalmazlar, ama bu sınıfların ayrımsal pratikleri içinde bunlara tekabül eden değişkeler olarak da var olurlar. Bir burjuva uzamsallığı ve zamansallığı olduğu gibi, bir işçi uzamsallığı ve zamansallığı da vardır. Bununla birlikte bunlar aynı bir matrisin değişkeleridir;

ama bu kez şu doğrultuda ki, bu matris sınıf mücadelesi ve güçler dengesi sürecinin tarihî sonucu olarak belirmekte ve de bu süreç (var olduğu sürece) kapitalist bir toplum içindeki mücadele süreci olmaktadır. Elbette ve yeterince bildiğimiz üzere, üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü, işçi sınıfını, tarihsel geleceğin olumluluk "taşıyan" sınıfı olarak gösterilen şey haline getirmektedir. Onun kendi pratikleri, henüz kapitalist düzen içindeyken bile, daha başka toplumsal ilişkilerin, daha başka uzamsal ve zamansal matrislerin, bir başka ulusun "tohumları" gibi görünen şeyi taşımaktadır ve tarih her zaman işçi sınıfı yönünde ilerlemektedir. Ama burada dikkate alınması gereken şey, farklı bir sorundur: İşçi sınıfının mücadelesi kapalı ortamdaki bir özde-yayılım değildir ve ancak bir münasebetin terimi olarak, burjuvaziyle münasebetinin terimi olarak vardır. İşçi sınıfının tarihi, burjuvaziye karşı verdiği mücadelenin tarihidir: İşçi sınıfının bakış açısında konumlanmak, onun burjuvaziye karşı mücadelesinin bakış açısında konumlanmaktır.

Bütün bunlar, öncelikle, her burjuvazinin ulusla olan kurucu münasebetini, hem sermayenin terakümünün ve yaygınlaştırılmış yeniden-üretiminin evrelerini, hem de burjuvazinin siyasetindeki değişikliklerin ana çizgilerini izleyen münasebeti açıklamaya imkân vermektedir. Modern ulus, burjuvazinin gelişiminin ve fraksiyonları arasındaki ilişkilerin damgasını ve izini taşır. Bu, hem sermayenin ilkel terakümü içinde kapitalizme geçişi, hem de tecimsel burjuvazinin ulusun oluşumu içindeki rolünü, hem rekâbetçi kapitalizm aşamasını, hem de sermayenin uluslararası kılınmasının belirlediği hâlihazırdaki evresini içermek üzere emperyalizm aşamasını ilgilendirir. Kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşümler, ulusun dönüşümlerini ve aynı zamanda da burjuva milliyetçiliğinin dönüşümlerini işaretlerler. Şimdi, sermayenin uluslararası kılınmasıyla farklılaşan hâlihazırdaki evresi içinde bile, modern ulus, elbette dönüşmüş olmakla birlikte burjuvazi açısından kesin bir biçimde sermayenin uluslararası ya da uluslar aşırı kılınması şeklini alan yeniden-üretiminin odağı olarak kalmaktadır. Modern ulusun bu katı çekirdeği, kesinlikle kapitalist ilişkiler olarak üretim ilişkilerinin değişmez çekirdeği içinde yatar.

Burjuvazinin ulusla ilişkisi, içindeki çeşitli fraksiyonlara göre (ulusal burjuvazi, uluslararası hale gelmiş burjuvazi ve iç burjuvazi)

farklılık gösterir ve devlet aracılığıyla kurulur. *Bu devlet herhangi bir devlet değildir*: sınıfsal yapısı olan bir devlet, burjuvaziyi egemen sınıf olarak oluşturan burjuva devletidir. Ama bu durumda da yine iki devlet yoktur; bir yanda, sınıfsal yapısını henüz kazanmadan bir modern ulusu, bu ulusun burjuvaziyle münasebetinden önce örgütleyen bir ilk devlet ve öte yanda, onun üzerine aşılanacak bir sınıf devleti, bu kavramı burjuvazi lehine kapan burjuva devleti yoktur. Bu devletin ve modern ulusun temellerini üretim ilişkilerinde ve toplumsal iş-bölümünde konumlandırmak, bu devletin kendine özgü bir maddîliğe sahip olduğunu ve sınıfsal yapısını bu yoldan kazandığını göstermektir. Bir burjuva devleti olan devlet, kesinlikle bir ulusal devlettir; sadece ve basitçe, burjuvazi ulusu kendi çıkarına araçsallaştırmak amacıyla bu devleti kullandığı için değil, ama modern ulus, ulusal devlet ve burjuvazi, kendi aralarındaki münasebeti belirleyen aynı oluşum alanına sahip oldukları için. Ulus karşısında izlediği siyasetin, burjuvazinin kesin çıkarları arasından şunların ya da bunların gel-gitlerine tâbi olduğuna hiç şüphe yoktur: Burjuvazinin tarihi, ulusla özdeşleşme ile ulusa ihanet arasında sürekli olarak gidip gelir, çünkü burjuvazi açısından bu ulusun anlamı, işçi sınıfı ve halk kitleleri indindeki anlam değildir. Ama modern ulus, burjuvazinin keyfince geri alabileceği ya da "kendi" devleti tarafından terk edilmeye bırakabileceği bir şey değildir. Bu ulus bu devletin içinde kayıtlıdır ve burjuvaziyi egemen sınıf halinde örgütleyen de bu ulusal devlettir.

Ama şüphe yok ki, gerçek sorun, işçi sınıfının modern ulusla münasebeti sorunudur: Derin ve Marksizmin geniş ölçüde önemsenmediği münasebet. Marksizm bu münasebeti sürekli bir biçimde ya burjuvazinin sıradan ideolojik hâkimiyeti açısından (özellikle III. Enternasyonalin tavrı bu oldu), ya da her işçi sınıfının ulusal kültüre katılımı açısından (güney-Marksizmi) inceleme eğiliminde oldu. Şimdi, söz konusu olan burjuva milliyetçiliğinin işçi sınıfı üzerindeki ideolojik etkilerinden şüphe etmek değil, bu etkilerin sorunun görünümlerinden yalnızca birini ve son derece kısmî kalan birini oluşturduklarını görmektir. İşçi sınıfının varoluşu ve yaşam pratikleri esasen kendi içlerinde modern anlamıyla ulusun tarihsel aşılışını taşısalar da, kapitalist

düzende ancak bu ulusun işçi değişkesi olarak maddîlik kazanabilirler. Her işçi sınıfının uzamsallığı ve tarihselliği kendi ulusunun bir değişkesini oluşturur, hem uzamsal ve zamansal matrisler içine alınmış oldukları için, hem de işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki güç dengesinin sonucu olarak o ulusun ayrılmaz parçası oldukları için. İşçi sınıfının uluslararası kimliğinden ve işçi enternasyonalizminden, ulusal işçi sınıfları bulunduğu ölçüde söz edilebilir: Bunu öğrenmeye başlıyoruz, bu önerme radikal anlamı içinde anlaşılmak gerekir. Sonradan ulusal biçimler kazanan bir ilk işçi enternasyonalizmi uluslararası olduğu, ulusal bir çerçeve içinde tezahür eden ya da sadece ulusal tekillikler içinde somutlaşan ulus-aşırı ya da ulus-dışı bir öz bulunduğu için değil. Genişletilmiş işbirliğini (işçi sınıfının uluslararası hale gelmesi) gerektiren kapitalist emek süreci, ulusal maddeselliği önvarsayar ve böylece bu işbirliğinin nesnel temellerini işçi *enter*nasyonalizmi olarak ortaya koyar. Toplumsal işbölümünün ve bunun süreçlerinin küreselleşmeye yönelik güncel eğilimi, onunla eklemlenen sermaye için de söz konusu olduğu gibi, hiçbir zaman yalnızca uluslar-arasılaşma ya da uluslar-aşırılaşma eğilimi değildir. *Sosyalizme doğru ancak ulusal geçiş* olabilir ve bu sadece ulusal tekilliklere uyarlanmış evrensel bir model bağlamında değil, ama sosyalizme giden özgün yolların çoğulluğu bağlamında anlaşılmalıdır, bu yolların dünya işçi hareketinin kuram ve deneyiminden devşirilmiş genel ilkeleri ancak birtakım işaret levhaları olabilir.

Burada, esasa tekabül eden ve dolayısıyla da korkutucu siyasî sorunlara geliyoruz. Bunlar, işçi sınıfının uzun bir süre benimsemiş olduğu örgütlenme biçimleriyle, ulusal gerçekliğin muazzam bir biçimde göz ardı edilmesi üzerine kurulu işçi enternasyonalleriyle ilgilidirler ve hepsi de aslında bizatihi işçi hareketinin bağrında ulusal baskı ve hâkimiyetlerin yeniden-üretilmesine yol açmışlardır. Ama aynı zamanda da III. Enternasyonalin siyasî tavrıyla ve dolayısıyla da "ortodoks Marksizmin" ulus sorunu karşısındaki tavrıyla ilgilidirler: En iyi şıkta (Lenin), ulusal özde-belirleme hakkı her zaman tanınmak zorundadır, ama eğer "uluslararası proletaryanın" çıkarlarına uygunsa desteklenmesi gerekir. Bu, ulusun derinlemesine bir biçimde araçsal anlayışıdır, ulusal maddiliği göz ardı ederek bildiğimiz tüm aşırılıklara katkıda

bulunmuştur: Tözselleştirilmiş bir uluslararası proletaryanın başta gelen varoluşunu varsayar ve böylece onun çıkarlarını *kimin* tanımladığı, onun özünü en iyi *kimin* ortaya koyduğu ve *kimin* onun adına konuşabileceği (bu özü, Devrimi gerçekleştirmiş olan avangard ülkesi) sorusunu gündeme getirir. Böyle bir soru ancak birtakım istismarlara götürebilir, çünkü en başta sorunun şekillendirildiği terimler yanlıştır.

Ama dahası da var: Modern ulusun örgütlenmesinde belirleyici bir rol oynayan devlet de aynı biçimde bir öz değildir; ne tarihin öznesidir, ne egemen sınıfın sıradan nesnesi-aracıdır, ama sınıfsal yapısının bakış açısından bir sınıf münasebeti olan bir güç dengesinin yoğunlaşmasıdır. Devletin kristalleştirdiği o toprak ve o tarih, uzamsal-tarihsel matrisin burjuva değişkesinin, onun emekçi değişkesi üzerindeki hâkimiyetini, burjuva tarihselliğin emekçi tarihsellik üzerinde hâkimiyetini onaylamaktadır. Ne var ki, işçi sınıfının tarihi, içinde emilmediği halde, devletin tastamam ulusal görünümüne kendi damgasını basar. Bu devlet aynı zamanda da, kurumsal çatısı altında, sınıf mücadelelerinin, yani burjuvazinin işçi sınıfına karşı ama işçi sınıfının da burjuvaziye karşı mücadelesinin ulusal sürecinin sonucudur. Tıpkı ulusal kültür, dil ya da tarih gibi, devlet de, emekçi ve halkçı mücadeleler ve direnişlerle boydan boya sürülmüş stratejik bir tarladır, bu direniş ve mücadeleler, bozulmuş bir biçimde da olsa orada kayıtlıdır ve devletin işçi sınıfının belleği üzerine kapattığı sessizlik kapağının altında kazmaya devam ederler. İşçi mücadelelerinin hedefi ve amacı olarak ulusal devlet, aynı zamanda da işçi sınıfı tarafından kendi öz tarihinin yeniden sahiplenilmesidir. Bu da, elbette, devlet dönüştürülmeksizin yapılamayacak olan şeydir, ama bu devletin ulusal görünümü altında sosyalizme geçiş sürecindeki belli bir sürekliliği sorununu da gündeme getiren şeydir: Yalnızca can sıkıcı bir hayatta kalmışlık bağlamında değil, ama sosyalizme geçiş için olumlu bir zorunluluk bağlamında da anlaşılmak gereken süreklilik.

Bu açıklamalar sorunları tüketebilmekten hayli uzaktır ve geride birçok sorun kalmaktadır. En başta: *a*) kapitalist bir oluşumun öteki toplumsal sınıflarının (eski ve yeni küçük burjuvazi, köylü sınıflar) ve devlet bürokrasisi türünden kategorilerin ulusla olan çok özel münase-

beti; *b*) kapitalizmin aşamalarına ve evrelerine göre, aynı zamanda da çeşitli konjonktürlere göre, işçi sınıfı ve mücadelesi açısından ulusun kazandığı somut siyasî anlam, özellikle de emperyalizmin hâlihazırdaki evresi içinde, hâkim ülkelerdeki ulusal bağımsızlık mücadelesi, hâkimiyet altındaki ülkelerde de ulusal kurtuluş mücadelesinin kazandığı belirleyici rol; *c*) hem enternasyonalizmin doğru ifadesi olarak, hem de burjuva milliyetçiliğinin işçi sınıfı üzerindeki etkisi olarak ulusal işçi ideolojisi: Bu burjuva milliyetçiliği, eğer işçi sınıfının oluşumunun ve mücadelesinin maddiliğine dayanmasaydı, eğer ulusal ideolojinin gerçekten de emekçi görünümüyle eklemlenmeseydi, işçi sınıfı üzerinde, onu milliyetçi-emperyalist savaşların katliamlarına sürükleyerek sağlamış olduğu kitlesel ve korkunç sonuçları elde edememiş olacaktı.

Bu sorunların irdelenmesine girmeyeceğim: Yukarıdaki açıklamalar bunların çözümü için izlenmesi gereken yolu göstermektedir. Bunlar, modern ulusun siyasî uzamı örgütlemenin çeşitli sistemlerinde gözlenen bütün değişimler boyunca sergilediği olağanüstü sürekliliği ve direnişi açıklamaya imkân vermekteler. Modern ulus, maddî matrisler içindeki kökleşmesi dikkate alındıkta, ancak bu matrisleri indükleyen üretim ilişkilerinin ve toplumsal işbölümünün radikal bir biçimde yıkılmasıyla aşılabilir. Bu da, ulus sorunun Doğu ülkelerinde kazandığı biçimleri açıklamaya yardım eden şeydir: sosyalist düzende ulusun lağvedilebilir olduğu ya da lağvedilmek gerektiği için değil, ama bu ülkeler arasındaki (SSCB ve öteki halkçı demokrasiler) münasebetlere olduğu kadar ülkelerden her birine de damgasını vuran olağanüstü *ulusal baskı* biçimleri (kendi ulusal azınlıklarının maruz kaldıkları baskı) bir bakıma ama hiç şüphesiz temelli olarak onların üretim ilişkilerindeki, toplumsal işbölümlerindeki, onların devletlerindeki "kapitalist görünümlerden" başka bir şeye gönderemeyeceği için.

İKİNCİ KISIM

Siyasî mücadeleler: Bir güçler dengesinin yoğunlaşması olarak devlet

Buraya kadar, devletin kurumsal karkasını kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümüyle ilişkilendirmenin zorunluluğunu gördük. Bu ilişkilendirme, esasen, devletin toplumsal sınıflar ve sınıf mücadeleleriyle bir ilk ilişkisi oluyordu.

Şimdi, devleti *siyasî hâkimiyet* ve *siyasî mücadele* terimleriyle çözümleyerek bu son noktayı geliştireceğim. Bir kapitalist devlet kuramı, nesnesi yalnızca üretim ilişkilerine atıfta bulunarak inşa edilemez ve toplumsal oluşumlar içindeki sınıf mücadelelerini de, şu ya da bu somut devletin ideal tipi olarak, bu devletin sıradan değişim ya da somutlaşma etmenlerinden başka bir şey olmaksızın devreye girdikleri bir olgu sayamaz. Bu kuram, kapitalist devletin soy ağacının basitçe gözden geçirilmesi olamayacağı gibi, yanı sıra ancak bu devletin tarihsel yeniden-üreyişinin kavranmasıyla mümkündür: Kapitalizmin şu ya da bu aşama ya da evresindeki devlet (liberal devlet, müdahaleci devlet, günümüzün yetkeci devletçiliği), olağanüstü devlet biçimleri (faşizm, askerî diktatörlükler, Bonapartizm), bu devletin rejim biçimleri. Bir kapitalist devlet kuramı, nesnesinin başkalaşımlarını kavramak zorundadır.

Bu da her şeyden önce üretim ilişkilerindeki dönüşümlere çağrıda bulunur. Devleti bu ilişkilerle münasebete sokmak esasen şu anlama gelir: Temel tarihî dönemselliği içinde devletin gösterdiği dönüşümler (kapitalizmin aşama ve evreleri: Rekâbetçi ve emperyalist aşamalar – tekelci kapitalizm ve bunun evreleri), kapitalist üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümündeki esaslı değişimlere gönderirler. Katı çekirdekleri devam etse ve devleti kapitalist kılan şey bu olsa bile, yine de kapita-

lizmin yeniden-üreyiş süreci boyunca önemli dönüşümlere maruz kalırlar.

Ama bu dönüşümler esasen toplumsal sınıfların oluşum ve yeniden-üreyişlerinde, mücadelelerinde ve siyasî hâkimiyetin şekillenmesinde birtakım değişimlere çağrıda bulunmaktadırlar. Bu, esasen kapitalizmin aşama ve evreleri uyarınca devletin temel dönemselliği için de geçerlidir: Bu dönüşümler, siyasî hâkimiyetin alanında önemli değişimleri gerektirirler. Ve bu, aynı biçimde, çeşitli toplumsal oluşumlara göre, kapitalizmin aynı bir aşaması ya da aynı bir evresi içinde bile, devletin aldığı biçimler ve benimsediği siyasî rejimler bağlamında da geçerlidir: Parlamentarizmin, başkanlık sisteminin, faşizmin ya da askerî diktatörlüğün şu ya da bu biçimi. Şu halde sınıfsal münasebetler, hem kapitalizmin aşama ve evreleri uyarınca devletin geçirdiği dönüşümlerde, hattâ bunların gerektirdiği üretim ilişkileri/emeğin toplumsal bölünüşü içindeki dönüşümlerde, hem de aynı üretim ilişkilerinin damgasını taşıyan bir aşama ya da evrede devletin aldığı ayrımsal biçimlerde mevcutturlar.

Dolayısıyla sorun şudur: Üretim ilişkilerinden yola çıkarak, *nesnesinin bizatihi yapısıyla*, sınıf mücadeleleri işlevinde onun ayrımsal yeniden-üreyişini kavrayacak bir kapitalist devlet kuramı inşa etmek. Bu noktaların üzerinde ısrarla durmam nedensiz değil: Çünkü devlet kuramında, şekilci kuramsalcılık birçok biçim alabiliyor. Buraya kadar, bunlardan bir tanesini bertaraf ettik: Bir kapitalist devlet kuramının nesnesini, bir ekonomik yapı bağlamında yalnızca üretim ilişkileriyle münasebete sokarak kurmaya çalışan, sınıf mücadelelerini ve siyasî hâkimiyeti, iş olup bittikten sonra, bu devletin tarihî gerçekliği içindeki ikincil somutlaşmalarını-özelliklerini açıklamak üzere devreye sokan yaklaşımı. Bu anlayış, o devletin özgül biçimlerini göz ardı etmeye götürmektedir.

Ama şekilci kuramsalcılık, aynı sonuca götüren farklı bir biçim de alabilmektedir. Bu biçim burada bizi özellikle ilgilendiriyor, çünkü bu kez devletin siyasî hâkimiyetle ilişkiye sokulmasını ilgilendirmektedir. Marksizmin devlet konusundaki klasiklerinin önermelerini bir "Genel kuram" ("Marksist-Leninist" Kuram) olarak ele almakta ve kapitalist devleti "genel olarak devletin" sıradan bir somutlaşmasına indirgemek-

tedir. Siyasî hâkimiyetle ilgili olarak, bu yaklaşım aşağı yukarı şu türden dogmatik sıradanlıklara yol açmaktadır: Her devlet bir sınıf devletidir; her siyasî hâkimiyet bir sınıf diktatörlüğüdür; kapitalist devlet burjuvazinin devletidir; genel olarak kapitalist devlet ve özelde her kapitalist devlet, burjuvazinin diktatörlüğüdür. Bunu, son olarak, Fransız Komünist Partisi içinde proletarya diktatörlüğü konusunda sürdürülen tartışmalarda ve bu nosyonun "korunmasından" yana olan bazı kişilerin ileri sürdükleri argümanlarda, en başta da E. Balibar'ın yakınlarda çıkan kitabı *Sur la dictature du prolétariat*'da [Proletarya Diktatörlüğü Üzerine] gördük.

Böylesi bir çözümlemenin araştırmayı bir parmak bile ileri götüremeyeceği besbellidir. Somut konumlanışların çözümlenmesinde tümüyle âtıldır, çünkü kapitalist devletin tarihsel dönüşümlerini ve ayrımsal biçimlerini, totolojik kipe mahkûm olmaksızın kavrayacak bir kapitalist devlet kuramı geliştirmekte yetersizdir.

Bu çözümlemenin yetersizliklerinin hesaplanabilmez siyasî sonuçları vardır: Devlet sorunu konusundaki Stalingil basitleştirme-dogmatikleştirmenin sonuç ve etkisini beraberce içeren bu çözümleme, özellikle de iki büyük savaş arası dönemde, faşizmin yükselişi karşısında izlenen strateji doğrultusunda siyasî felâketlere yol açtı. Demokratik-parlamenter devlet biçimi ile faşist devlet olan o özgül devlet biçimi arasında ayrışım yapmakta yetersiz kalan aynı devlet anlayışı üzerinde tastamam temellenmiş olarak, Komintern'in "sosyal-faşizm" diye adlandırılan stratejisinde ortaya kondu. Bu, bir başka yerde inceleme fırsatı bulduğum bir sorundur, bu yüzden yeniden üzerinde durmayacağım; yalnızca bu Stalingil devlet anlayışını, yine son zamanlarda, A. Glucksmann'ın, 1972'nin Fransız devletini yeni tip bir faşizmle özdeşleştirdiği *Le fascisme qui vient d'en haut*[1] [Tepeden Gelen Faşizm] başlıklı metninde bulduğumuza işaret edeceğim; Glucksmann, bilindiği üzere, o günden bu yana ve muhtemelen metnini yazdığı dönemdeki gezinmelerinin "Marx'ın suçu" olduğunu düşünerek, yeni-Stalincilikten en cılkı çıkmış Marksizm-karşıtlığına geçti. Yine de, ayrımsal biçimleri kavramayı başaracak bir kapitalist devlet kuramı zorunluluğunun

[1] Nouveau fascisme, nouvelle démocratie. Temps Modernes dergisinin özel sayısı, Şubat 1972.

yalnızca demokratik-parlamenter devlet ile olağanüstü devletin oluşturdukları büyük farklılıklar için geçerli olmadığını, ama bunun daha da ilerisine gittiğini belirtmeliyim. Olağanüstü kapitalist devletin içindeki farklılıkların bile kavranması gerekmektedir: *La crise des dictatures*'de [Diktatörlüklerin Bunalımı], faşizm ile askerî diktatörlük arasındaki farkların, izlenecek siyasî strateji doğrultusunda belirleyici olduklarını göstermeye çalıştım. İspanya, Portekiz ve Yunanistan için başat önem taşımış olan bu sorun, Güney Amerika solundaki tartışmanın da tanıklık ettiği üzere, Latin Amerika'nın hâlihazırdaki bazı rejimleri için de bir o kadar önem taşımaktadır. Ama bu, kapitalist devletin demokratik-parlamenter biçimleri arasındaki farklılıkları kurabilmek için de zorunludur: Fransa'da de Gaullecü devletin özgüllüğünü kavrama imkânsızlığının belli bir süre boyunca yol açtığı siyasî yenilgileri hatırlamayan var mı?

Dolayısıyla kuramsal ivedilik şudur: *Sınıf mücadelelerinin, daha özelde de siyasî mücadele ve hâkimiyetin izini devletin kurumsal çatısı içinde kavramak* (bu durumda da burjuvazinin hâkimiyetini kapitalist devletin maddî karkası içinde), *öyle ki bu iz işbu devletin tarihsel dönüşümlerini ve ayrımsal biçimlerini anlamayı başarabilsin.* Burada da yine, devlet, siyasî mücadele ve hâkimiyet içinde örgensel bir role sahiptir: Kapitalist devlet, burjuvaziyi siyaseten hâkim sınıf halinde oluşturur. Şüphe yok, sınıf mücadeleleri, aygıtlar karşısında ve bu arada da devlet aygıtı karşısında önceliği elinde tutmaktadır: Ama kendine uyacak şekilde yaratacağı, ve yalnızca hâkimiyetinin sıradan uzantısı olarak işleyecek bir devletin dışında ya da öncesinde, siyaseten hâkim sınıf halinde esasen kurumsallaşmış bir burjuvazi söz konusu değildir. Devletin bu rolü de, aynı biçimde, kurumsal maddiliğinde kayıtlıdır: Söz konusu olan devletin sınıfsal yapısıdır. Bunu ciddiyetle incelemek için, devletin hem egemen sınıflar, hem de ezilen sınıflar karşısındaki rolünü aydınlatmak gerekir.

Her zaman oldukça genel bir düzlemde kalarak yapmaya çalışacağım şey budur: İlerideki açıklamalar, devletin hâlihazırdaki biçiminin, yetkeci devletçiliğin çözümlenmesi sırasında, kendi yerinde ve tümüyle aydınlanmış olacaklardır.

1

Devlet ve egemen sınıflar

Devlet önce egemen sınıflar, özellikle de burjuvazi karşısında, başta gelen bir *örgütleme* rolüne sahiptir. Egemen sınıfı ya da sınıfları temsil eder ve örgütler, yani, burjuva sınıfının birçok fraksiyonlarından (çünkü burjuvazi sınıfsal fraksiyonlar halinde bölünmüştür) bileşen *iktidardaki blokun* uzun vadeli çıkarını temsil eder ve örgütler; bu bloğa kimi zaman, kapitalist toplumsal oluşum içinde mevcut, daha başka üretim tarzlarından gelen hâkim sınıflar da katılırlar: Bugün bile, hâkimiyet altında ve bağımlı ülkelerdeki klasik durumda, büyük toprak sahipleri. İktidardaki ittifakın çatışmalı birliğinin ve bu iktidarın bileştiricileri arasındaki uzlaşmaların istikrarsız dengesinin devlet aracılığıyla örgütlenmesi, o blokun kendi içinde yer alan sınıflarından ya da fraksiyonlarından birinin hegemonyası ve yönetimi altında gerçekleşir; bu, hegemonyacı sınıf ya da fraksiyondur.

Demek oluyor ki, devlet, egemen sınıfların siyasî birliğini oluşturmaktadır: Bu sınıfları egemen sınıflar halinde düzenlemektedir. Bu örgütleyici temel rol, esasen devletin tek bir aygıtını ya da kolunu (siyasî partiler) değil, ama çeşitli derece ve sıfatlarla olaya müdahil olan aygıtlar bütününü ilgilendirir ve buna, başatlıkla baskıcı aygıtlar da (ordu, polis, vs.) dahildir, onlar da bu role katılırlar. Devlet burjuvazinin ve iktidardaki blokun örgütlenme ve birleştirilmesindeki bu rolünü, söz konusu blokun şu ya da bu bileştiricisi ve fraksiyonu karşısında, şu ya da bu tikel çıkar karşısında *görece bir özerkliği* elinde tutuğu ölçüde oynayabilir. Bu, kapitalist devletin kurucu özerkliğidir: Üretim ilişkilerinden görece ayrılmışlığı içinde bu devletin maddiliğine, bu ayrılmışlığın içerdiği sınıfsal özgüllüklere ve kapitalist düzendeki sınıf mücadelelerine gönderir.

Bir başka yerde yapmış olduğum ve yeniden üzerinde durmayaca-

ğım çözümleme. Sadece, bu çözümlemelerin, kimi zaman sanıldığı gibi, yalnızca kapitalist devletin belli bir biçimine, özellikle de rekâbetçi kapitalizmin "liberal devletine" uygulanmadığını hatırlatacağım. Bunlar, bu devletin yapısal çekirdeği, dolayısıyla aynı zamanda da tekelci kapitalizmin hâlihazırdaki evresi içinde aldığı şekil hakkındadır. Bu devlet, *geçmişte olduğu gibi bugün de* fraksiyonlarından bir tanesinin ve hâlihazırda tekelci sermayenin hegemonyası altında, burjuvazinin tamamının (düşüncede kolektif kapitalist) uzun vadeli siyasî çıkarını temsil etmek zorundadır.

a/ Burjuvazi, kuruluşu yönünden, her zaman sınıf fraksiyonları halinde bölünmüş olarak kendini gösterir: Tekelci sermaye ve tekelci olmayan sermaye (çünkü tekelci sermaye bütünleşmiş bir kendilik değildir, sermayenin çeşitli fraksiyonları arasındaki çelişkili ve eşitsiz bir "kaynaşma" sürecini gösterir), sermayenin hâlihazırdaki uluslararası kılınma koordinatları dikkate alındıkta ikilenmiş fraksiyonlaşmalar;

b/ Bu burjuva fraksiyonları, giderek daha eşitsiz derecelerde olmakla birlikte, bütünlükleri içinde siyasî hâkimiyetin alanı üzerinde konumlanırlar, dolayısıyla da, her zaman için, iktidardaki blokun parçasıdırlar. Fransız Komünist Partisi'nin Tekelci Devlet Kapitalizmi konusundaki bazı çözümlemelerine karşın, siyasî hâkimiyetin alanını işgâl eden yalnızca tekelci sermaye değildir;

c/ Devlet, fraksiyonlarından birinin hegemonyası altında burjuvazinin genel çıkarının örgütlenmesini sağlamak üzere, iktidardaki blokun şu ya da bu fraksiyonu karşısında (tekelci sermayenin kendisinin şu ya da bu fraksiyonu karşısında da) belli bir özerkliği her zaman elinde tutar. Yine Tekelci Devlet Kapitalizmi anlayışının kimi çözümlemelerine karşın, söz konusu olan ne devlet ile tekeller arasında bir "kaynaşma"dır (FKP'nin artık terk ettiği çözümleme), ne de ve kesin anlamıyla, bunların "yegâne mekanizma" halinde "yeniden birleşmeleri"dir (çelişkili bile olsa);

d/ Tekelci sermayenin burjuvazinin tamamı üzerindeki özel hegemonyası ve tekelleşme sürecinin hâlihazırdaki biçimleri, tekelci sermayeye ve onun burjuvazinin öteki fraksiyonlarıyla uzlaşma alanlarına kı-

yasla devletin özerkliğine ister istemez bir kısıtlama dayatsa bile, yukarıda söylenenlerin doğruluğu değişmez.

İktidardaki burjuva bloğu lehindeki bu devlet politikası, somutta nasıl kurulmaktadır?

Daha eski bazı önermelerimi belirtikleştirmek suretiyle, kapitalist devletin özünlü bir kendindelik olarak değil, ama esasen "sermaye" için de söz konusu olduğu üzere, *bir münasebet olarak, daha doğru bir deyişle, devletin içinde ve her zaman özgül bir biçimde dile geldiği haliyle, sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güç dengesinin maddî yoğunlaşması olarak* düşünülmesi gerektiğini söyleyeceğim.[2]

Bir önceki önermede geçen bütün terimlerin kendilerine özgü bir önemi vardır, bu yüzden üzerlerinde durmak gerekmektedir. Öncelikle de devletin bir *münasebet* yoğunluğu halindeki görünümü üzerinde: Devleti bu biçimde kavramak, devlet üzerindeki tartışmanın sözde-ikileminin, Araç-nesne olarak kavranan devlet ile Özne olarak kavranan devlet arasındaki ikilemin açmazlarından kurtulmaktır. *Nesne* olarak devlet: Devletin eski, araçsal anlayışı, edilgin, en azından nötr, tümüyle tek bir sınıf ya da fraksiyon tarafından manipüle edilen ve hiçbir özerkliğin tanınmadığı devlet. *Özne* olarak devlet: devletin, burada mutlak olarak kabul edilen özerkliği, sivil toplumun ussallaştırıcı mercii olarak onun kendi istencine taşınmıştır. Bu, Hegel'e kadar çıkan, Max Weber ve siyaset sosyolojisinin egemen akımı ("kurumsalcı-işlevselci" akım) tarafından yeniden ele alınan anlayıştır. Bu özerkliği, devletin elinde tuttuğu varsayılan iktidarın kendisine ve bu iktidar ile devletin ussallığını taşıyanlara, özellikle de bürokrasiye ve siyasî seçkinlere atfeder.

Ama devlet düpedüz ve sadece bir münasebet, ya da bir münasebet yoğunluğu değildir; sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasındaki bir güçler dengesinin *maddî* ve *özgül* yoğunlaşmasıdır.

Sorun cesametlidir ve üzerinde durulmayı hak etmektedir, çünkü

---

[2] Bu kitabın *Uyarı* bölümünde yalnızca kendi adıma konuştuğumu esasen belirttim. Ama aynı doğrultuyu taşıyan birçok çalışma bulunmaktadır ve Fransa bağlamında yalnızca Chr. BUCI-GLUCKSMANN ve M. CASTELLS'inkilere işaret edeceğim.

Fransız Komünist Partisi'nin yakın tarihli kuramsal-siyasî evrimlerini ilgilendirmektedir. Ben, devletin bir sınıfsal münasebetin maddî yoğunlaşması olarak bu çözümlemesini, Tekelci Devlet Sermayesi savlamaları dönemindeki komünist çözümlemelerde yer alan devlet anlayışının karşısına çıkartıyordum. Benim bu anlayışta esas itibariyle eleştirdiğim husus, tekelci sermayeyle "kaynaşmış" bir devlet görüsüne, kendine özgü hiçbir özerkliğe sahip olmayan ve yalnızca tekellerin hizmetinde kalan bir görüye ulaştırması, kısaca, araçsalcı devlet anlayışına katılmasıydı. Ama yanı sıra bir başka eleştiri daha getiriyordum: en uç noktada, tekellerin istemine göre manipüle edilebilir bir devlet görüsünün, devletin kendine özgü maddiliğini önemsemeyen bir görüyle mükemmel bir biçimde eklemlenebileceğini göstermeye çalışıyordum. Araç ya da âlet olarak ihata edilen bir devletin maddiliğinin kendine özgü bir siyasî tutarlılığı yoktur: Bu maddilik, devlet erkine, yani bu aracı manipüle eden sınıfın erkine indirgenmektedir. Bu da, en uç noktada, bu aynı âletin (çeşitli, ama ikincil değişimlere maruz kalarak), devlet iktidarının değişmesiyle başka türlü de kullanılabileceğini, işçi sınıfı tarafından sosyalizme geçiş için de kullanılabileceğini içerir.

Birinci noktada, FKP'nin çözümlemeleri gelişim gösterdi. Bu ilerlemeyi, J. Fabre, Fr. Hincker ve L. Sève'in kolektif eseri *Les communistes et l'Etat*'da [Komünistler ve Devlet], keza Fr. Hincker'in *La Nouvelle Critique*'te çıkan bir dizi makalesinde saptamak mümkündür.

Bu yeni konumlar muazzam bir evrimi göstermektedir, çünkü uzunca bir zamandır başlamış olan bir ilerlemeden sonra, Stalingil dogmatizmin mirası olan araçsalcı devlet anlayışından kopmaktadırlar. Devlet bir münasebetin yoğunlaşması olarak kavranmaktadır: "Şu halde, devlet, izlediği politika, aldığı biçimler, yapıları, egemen sınıfın çıkarlarını mekanik bir tarzda değil, ama bir güçler dengesi içinde ortaya koymakta ve bu denge, devleti gelişim halindeki sınıf mücadelelerinin yoğunlaşmış bir ifadesi haline getirmektedir".[3] Bu evrimin taşıdığı önemin altını çizerken, yine de, FKP'nin ikinci nokta üzerindeki çözümlemelerinin, devletin kesinlikle "özel" aygıt olarak kendine özgü maddiliğini önemsememekte hâlâ direttiklerine işaret etmek gerekir.

---

[3] Les communistes et l'Etat, 1977, s. 13.

Bu durum, Fr. Hincker'in[4] en derinlikli kuramsal açıklamaları içeren makaleler dizisinde de görülmektedir: bu makalelere örnek sıfatıyla atıfta bulunuyorum, çünkü Avrupa komünizminin içindeki (İtalya'da olduğu kadar İspanya ve İngiltere'de de) tartışmanın merkezinde yer alan sorunları ele almaktalar. Hincker, iki devlet anlayışına atıfta bulunmaktadır ve bunlar, ona göre, Marksist hareketin bütün tarihi boyunca kesişmişlerdir. Devletin kendi özü içinde bir aygıt olduğunu düşünen "dar" bir anlayış ile devleti sadece bir sınıf münasebetinin dile gelişi olarak düşünen ve Hincker tarafından da doğru kabul edilen, "geniş" bir anlayış. Oysa bu iki anlayış arasındaki karşıtlık doğru bir biçimde ortaya konmuş değildir. Devleti bir aygıt olarak ihata eden bir anlayışla onu sıradan bir sınıf ilişkisi gibi kavrayan anlayışın değil, ama bir araçsalcı Nesne-Devlet anlayışıyla, devleti sınıflar arası bir güçler dengesinin maddî yoğunlaşması olarak düşünen anlayışın karşı karşıya getirilmesi söz konusudur. Fr. Hincker'in çözümlemelerinin içerir göründüğünün tersine, devletin aygıt olarak maddî görünümü, sınıflar arası bir münasebetin yoğunlaşması olarak devlet anlayışı içinde hiçbir şıkta ortadan kalkmaz. Devlet kurumlarının maddî çatısını oluşturan şey, devletin üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümüyle olan ve devlet ile bu ilişkilerin kapitalist ayrışımı içinde yoğunlaşan münasebettir: Bunu, bu kitabın birinci kısmında göstermeye çalıştım. Devlet, güçler dengesine indirgenemez, kendine özgü bir matlık ve bir direniş gösterir. Sınıflar arası güç dengesindeki bir değişiklik, devletin içinde elbette her zaman birtakım sonuçlar doğurur, ama doğrudan ve dolayımsız bir biçimde ifadesini bulmaz: Onun çeşitli aygıtlarının maddiliğiyle birleşir ve devletin içinde, ancak onun aygıtları uyarınca yansımış ve ayrımsal biçim altında kristalleşir. Devlet iktidarındaki bir değişiklik, devlet aygıtının maddiliğini dönüştürmekte hiçbir zaman yeterli değildir: Bu dönüşüm, bilindiği üzere, özgül bir işlemden ve edimden kaynaklanır.

---

[4] Kuramın eleştirilen özümlenmesi için, *La Nouvelle Critique*, no. 93 ve yine *Franca Nouvelle*'deki makaleler. Bu konularla ilgili olarak, *La crise de l'Etat* isimli kolektif kitap (1976) vesilesiyle, Hincker ve Boccara ile 1 Kasım 1976 tarihli *France nouvelle* ve şubat 1977 tarihli *Nouvelle Critique* dergilerinde tartıştık. Nihayet, bkz. *Repères* dergisindeki tartışma, Ocak 1977.

Devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiye geri dönelim. Hem Nesne olarak devlet anlayışında, hem de Özne olarak devlet anlayışında, yani dolayısıyla özünlü kendilik olarak devlet anlayışında, devlet ile toplumsal sınıflar ve özellikle de devlet ile egemen sınıf ve fraksiyonlar münasebeti, *dışarılık münasebeti* olarak kavranmaktadır. Ya egemen sınıflar, "etkiler" ve baskı grupları marifetiyle devlete (Nesne) boyun eğerler, ya da devlet (Özne) egemen sınıflara boyun eğer. Bu dışarılık münasebeti içinde, devlet ve egemen sınıflar her zaman birbiriyle "çatışan", biri ötekinin "karşısında" olan özünlü kendilikler olarak düşünülür ve bunların her biri, bir toplumda verili *nicelik* olarak geleneksel bir iktidar anlayışı, *toplamı hiç olan iktidar* anlayışı uyarınca, iktidara, ötekinin sahip olmadığı oranda sahip olacaktır. Ya egemen sınıf, devleti kendine özgü erkinden boşaltarak emer (Nesne-devlet), ya da devlet, egemen sınıfa direnir ve iktidarı kendi hesabına ondan geri alır (Özne-devlet ve toplumsal sınıflar arasında hakem, sosyal demokrasinin pek sevdiği anlayış).

Dahası da var: Birinci sava, Nesne-devlet savına göre, burjuvazi lehindeki devlet politikası, burjuvazinin tek bir fraksiyonunun, hâlihazırda tekelci sermayenin araç-devlete basitçe elkoymasıyla kurulmakta ve bu fraksiyonun kendisinin de bir bakıma devletin ediminden de önce gelen siyasî bir birlik içerdiği varsayılmaktadır. Devlet, iktidardaki burjuva blokun örgütlenmesinde özel bir rol oynamamakta ve egemen ya da hegemonyacı sınıf ya da fraksiyona kıyasla *hiçbir özerkliğe* sahip bulunmamaktadır. Buna karşılık, Özne-devlet savında, "kendi" politikasını, bürokrasinin ya da siyasî seçkinlerin politikasını sivil toplumun birbirinden ayrılan ve rekâbetçi çıkarlarına dayatacak merci, ussalcı bir istençle, özel erkle ve her zaman için kendisi dışında olan toplumsal sınıflar karşısında *yönelimsel olarak mutlak bir özerklikle* donanmış devlet olacaktır.

Bu iki sav, böylece egemen sınıflar lehindeki devlet politikasının oluşumunu açıklayamadıkları gibi, aynı biçimde belirleyici bir sorunu, *devletin iç çelişkileri sorununu* kavramayı da başaramamaktadır. Devlet ile toplumsal sınıflar arasındaki dışarılık münasebetine ilişkin ortak bakış açıları doğrultusunda, devlet ister istemez çatlaksız bir monolitik blok halinde belirmektedir. Devletin özünlü bir araçsal birimle donan-

mış göründüğü Nesne-devlet şıkkında, onun kendi içindeki çelişkiler ancak araç ya da makine-devletin parça ve çarklarının dışarıdan, her bir egemen fraksiyon ya da özel çıkar grubunun çekiştirmeleriyle müdahaleye uğraması (etkiler, baskılar) sonucu var olmaktadır. Dolayısıyla bunlar sonuçta ikincil çelişkiler, devletin neredeyse metafizik birliğinin basit arızaları olmakta, politikasının çatılmasında etki yapmamaktadırlar. Hattâ bunların, geçici olmakla birlikte, devletin, bir sınıf ya da fraksiyon tarafından el konulmuşluğunun sonucu olan araçsal merkeziyetçiliği her zaman ve mekanik bir biçimde yeniden kurulurken, bu politikayı bozdukları bile varsayılır. Özne-devlet şıkkında, devletin birliği onun ussallaştıran istencinin zorunlu ifadesi, sivil toplumun fraksiyonları karşısında özünün bir parçası olmaktadır. Devletin içsel çelişkileri, esas itibariyle, birleştirici istencini cisimleştiren çeşitli siyasî seçkinler ya da bürokratik gruplar arasındaki sürtüşme ya da hasımlıklarından kaynaklanan ikincil, arızi ve dönemsel tezahürler olarak kalmaktadırlar. Birinci şıkta, sınıf çelişkileri devletin dışındadır; ikinci şıkta, devletin çelişkileri toplumsal sınıfların dışındadır.

Oysa devlet politikasının iktidardaki blok lehine kurulması, devletin görece özerkliğinin ve örgütleyici rolünün somut işleyişi, örgensel bir biçimde bu çatlaklara, bölünmelere ve devletin içsel çelişkilerine bağlıdır ve bunlar işlev bozukluğundan kaynaklanan sıradan arızaları gösteremezler. *Devletin politikasının oluşturulması bizatihi devletin yapısı içinde kayıtlı sınıfsal çelişkilerin sonucu olarak düşünülmek zorundadır* (münasebet-devleti). Devleti, sınıflar ve sınıfsal fraksiyonlar arasındaki güçler dengesinin, *devletin içinde* ve her zaman özgül bir biçimde ortaya çıkan bir güçler dengesinin yoğunlaşması olarak kavramak, devletin bir uçtan bir uca sınıf çelişkileriyle oluşmuş-bölünmüş olduğu anlamına gelir. Sınıfsal bölünmeleri yeniden-üretmeye koşulu bir kurum olarak devletin, politikası bir bakıma kendi çelişkilerine rağmen düzenlenen Nesne ya da Özne-devlet anlayışlarındaki gibi çatlaksız bir monolitik blok olmadığı, asla olamayacağı ve kendi içinde bölünmüş bulunduğu anlamına gelir. Sanki esasen oluşmuş bir tözü delmek ya da esasen ortada duran bir alanı bölmek söz konusuymuşçasına, çelişkilerin ve mücadelelerin devleti kat ettiklerini söyleyip geçmek de yeterli değildir. Sınıfsal çelişkiler devleti oluştururlar, onun maddî çatısında

mevcutturlar ve böylece onun örgütlenişini biçimlendirirler: Devlet politikası, bunların devletin içindeki işleyişlerinin sonucudur.

Sınıf çelişkileri, şimdilik yalnızca iktidardaki blokun fraksiyonları arasında var olanlara değinmek üzere, devletin içinde, çeşitli devlet kesimleri ve aygıtları arasında ve de bunların her birinin içinde hem yatay hem de dikey yönlerde gelişen içsel çelişkiler biçimini kazanırlar. Bunun böyle olmasının nedeni, iktidardaki blokun çeşitli sınıf ve fraksiyonlarının siyasî hâkimiyete ancak devletin *içinde* mevcut oldukları ölçüde katılmakta olmalarıdır. Her devlet kesimi ya da aygıtı, bunların her birinin yukarıdan aşağıya doğru her parçası (çünkü bunlar çoğu kez, merkezileşmiş birlikleri altında, ikiye bölünmüş ve birbirinden dışlanmışlardır), her birinin her basamağı, çoğu kez bir iktidar mekânını oluşturmakta, iktidardaki blokun şu ya da bu fraksiyonun, ya da bu fraksiyonlardan bazılarının ötekiler karşısındaki çekişmeli bir ittifakının ayrıcalıklı temsilcisi, kısacası, şu ya da bu tikel çıkar ya da ittifakın özgül yoğunlaşması-kristalleşmesi olmaktadır. Yürütme ve parlamento, ordu, yargı, çeşitli bakanlıklar, yerel beldesel aygıtlar ve merkezî devlet aygıtı, ideolojik aygıtlar da, ayrışık devreler, şebekeler ve mazgallar halinde bölünmüş olarak, çoğu kez, çeşitli toplumsal oluşumlara göre iktidardaki blokun bileştiricilerinden her birinin ya da bazılarının; büyük toprak sahiplerinin (hâkimiyet altında ve bağımlı çok sayıdaki toplumsal oluşumun durumu), tekelci olmayan sermayenin (ve onun şu ya da bu fraksiyonu: Tecimsel, sınai, finanssal), tekelci sermayenin (ve onun şu ya da bu fraksiyonu: Banka ya da sanayi ağırlıklı tekelci sermeye) ıraksak çıkarlarının öncelikli temsilcileridir.

Egemen sınıf ve fraksiyonların içindeki çelişkiler, iktidardaki blokun içinde ve aslında devlet aracılığıyla bu blokun birliğinin örgütlenmesine çağrıda bulunan güç dengeleri, şu halde *devletin bağrında düğümlenmiş çelişkili münasebetler* olarak mevcutturlar. Çelişkili bir münasebetin maddî yoğunlaşması olan devlet, iktidardaki blokun siyasî birliğini, sınıfsal çelişkileri sadece varoluşu aracılığıyla ve uzaktan çözmek suretiyle dışarıdan örgütlemez. Tam tersine, devletin örgütleyici rolünü mümkün kılan şey, ne kadar paradoksal görünürse görünsün, bu çelişkilerin devletin maddiliği içindeki işleyişidir.

Böylece, iktidar merkezlerinin, piramidin tepesinden aşağıya doğru, kademe, kademe türdeş bir aşama-düzeni içinde paylaştırılması üzerinde temellenen, yukarıdan aşağıya birleştirici bir düzenek olarak devlet görüsünü nihai olarak terk etmek gerekir. Buna göre, iktidarın icrasındaki türdeşlik ve tekdüzelik, devletin iç hukuki düzenlemesiyle, çeşitli aygıtların uzmanlık ve eylem alanlarını sınırlayacak anayasa ve idarî yasalarla sağlanmış olacaktır. Tümüyle yanlış bir imge: Bu elbette bugünkü devletin aşama-düzenli ve bürokratik bir dokuya sahip olmadığı, o merkeziyetçilik özelliğini göstermediği anlamına da gelmez, bunların hiçbir biçimde kendileriyle ilgili hukukî imgeye benzemediklerini söylemektir (mutlakıyetçi monarşinin geleneği içindeki merkezileştirici Jakobenliğin ülkesi Fransa'da olmadığı gibi, başka yerlerde de).

İktidardaki blokun genel ve uzun vadeli siyasî çıkarının (uzlaşmaların istikrarsız dengesi içindeki örgütleyici rolünün) bugünkü devlet tarafından tekelci sermayenin şu ya da bu fraksiyonunun hegemonyası altında kuruluşunun, görece özerkliğinin somut işleyişinin ve aynı zamanda da bu özerkliğin tekelci sermaye karşısındaki sınırlarının, kısacası devletin hâlihazırdaki politikasının neden devletin çeşitli kesim ve aygıtları arasındaki ve her birinin içindeki o devlet içi çelişkilerin bileşkesi olduğunu böylece anlıyoruz. Burada söz konusu olan şey, düpedüz şudur:

1) Belli bir enformasyon aygıtı tarafından getirilen yapısal bir seçilebilirlik düzeneği ve ötekiler tarafından alınan önlemler. Her aygıtın (ordu, okul, yargı, vs.) maddiliği ve kendine özgü tarihiyle ve kendi içinde şu ya da bu tikel çıkarın özgül temsiliyetiyle, kısacası, onun güçler dengesinin şekillenişi içindeki yeriyle içerilmiş seçilebilirlik;

2) Devlet kesim ve aygıtları yönünden çelişkili bir karar alma, ama aynı zamanda da "karar vermeme" yaklaşımı. Bu verilmeyen kararlar, yani konjonktürel bir veri olmayan ama devletin çelişkili yapısı içinde kayıtlı bulunan ve bu çelişkilerin sonuçlarından birini oluşturan belli derecedeki sistemli devlet eylemsizliği, iktidardaki blokun birliği ve örgütlenmesi için girişiği olumlu önlemler kadar zorunludur;

3) Kendilerine özgü maddiliklerine göre şu ya da bu devlet aygıt ya da

kesiminin örgütsel çatısında ve temsil ettikleri şu ya da bu çıkarlarda mevcut bulunan öncelikler, ama aynı zamanda da karşı-öncelikler kararlılığı. Her aygıt ve kesim için farklı düzen, güçler dengesinin şekillenişi içindeki yerlerine uygun şebeke ve basamak: kendi aralarında çelişkili bir öncelikler ve karşı-öncelikler dizisi;

4) Karar alma süreci içinde, başkaları ya da çeşitli kiplikleri içindeki gerçek yürütme tarafından önerilen önlemlerin, başkaları tarafından alınan önlemlerin, her kesim ve aygıt tarafından kademelendirilmiş denetimi;

5) Yaşanan ânın sorunları karşısında dakik, çatışmacı ve telâfi edici bir önlemler bütünü.

Devletin politikası böylece gerçek bir devlet-içi çelişkiler süreci aracılığıyla kurulur ve kesinlikle bu yüzdendir ki bir ilk düzeyde ve kısa vadede, kısacası mikro politik fizyolojinin bakış açısından, inanılmayacak kadar tutarsız ve kaotik görünür. Sürecin sonunda belli bir tutarlılık kurulsa da, devletin payına düşen örgütleme rolü, yapısal sınırlarla enikonu işaretlenmiştir. Bu sınırlar esas itibariyle "örgütlenmiş", yani devlet aracılığıyla kendi çelişkilerini aşmayı başarmış bir güncel kapitalizme ilişkin anlayışların yanıltıcı niteliğini göstermektedirler: Kapitalist bir planlamanın gerçek olabilirlikleriyle ilgili olanlarla kesişen yanılgılar. Devletin örgütleyici rolünün bu sınırları *ona yalnızca dışarıdan dayatılmış değildir*. Bunlar yalnızca sermayenin yeniden-üretimi ve terakümü sürecine bağlı çelişkilerle değil, ama yanı sıra devletin maddî yapısı ve çatısıyla da ilgilidirler ve aynı zamanda da, devleti iktidardaki blokun örgütlenme yeri haline getirirken bu blokun şu ya da bu fraksiyonu karşısında ona görece bir özerklik imkânı verirler.

Nitekim bu özerklik, iktidardaki blokun fraksiyonları *karşısında* devletin özerkliği değildir, devletin onların dışında kalma yeğinliğinin işlevi de değildir, devletin *içinde* cereyan eden şeyin sonucudur. Bu özerklik, somut bir biçimde, o sınıf ve fraksiyonlardan her birinin, devletin içindeki özgül mevcudiyetleri aracılığıyla ve bunun sonucu olan çelişkiler marifetiyle, devlet politikası içine aldırmayı başardıkları çeşitli çelişik önlemlerde kendini gösterir; bunlar *olumsuz önlemler* biçiminde olsalar bile: Yani, iktidardaki blokun öteki fraksiyonları lehinde

alınacak önlemlere ya da bunların bilfiil icrasına yönelik muhalefet ve direnişler aracılığıyla (hâlihazırda, tekelci olmayan sermayenin tekelci sermaye karşısındaki direnişlerinin durumu özellikle budur). Şu halde devletin iktidardaki blokun şu ya da bu fraksiyonu karşısında özerkliği, somut olarak, devletin şu ya da bu kesim, aygıt ya da şebekesinin ötekiler karşısında görece özerkliği olarak mevcuttur.

Bu elbette egemen sınıfların temsilcileri ve siyasî personeli tarafından getirilen tutarlı siyasî projelerin bulunmadığı, ya da devlet bürokrasisinin devletin politikasının yönlendirilmesi içinde kendine özgü bir rol oynamadığı anlamına gelmez. Ama iktidar blokunun içindeki çelişkiler, karmaşık ayrılma çizgilerine göre ve çeşitli devlet kesim ve aygıtlarına göre (ordu, idare, yargı, siyasî partiler, kilise, vs.) devlet bürokrasisini ve personelini boydan boya kat ederler. Devlet memur ve personelinin oluşturduğu birlikçi ve tek yönlü bir siyasî istenç çevresinde birleşmiş bir bedenden daha çok, *fief*'lerle, klanlarla, farklı odaklarla, kısacası çeşitlenmiş bir mikro politika(cı)lar çokluğuyla karşılaşılmaktadır. Bunlar, her biri tek başına ele alındıkta ne kadar tutarlı görünürse görünsünler, yine de kendi aralarında çelişiktirler, çünkü devletin politikasını, esas itibariyle devletin tepelerinde alınmış topyekûn bir amacın – az çok başarılı bir biçimde – uygulanması değil, onların birbirleriyle çatışmasının bileşkesi oluşturur. Hızlanma ve yavaşlamalardan, geriye dönüşlerden, kararsızlıklardan, sürekli yön değiştirmelerden oluşan hükümet politikasının kendi ekseninde dönüp durmasının sergilediği çarpıcı ve değişmez fenomen, burjuva temsilcilerinin ve yüksek orunlu personelin bir bakıma yapısal yetersizliklerinin sonucu değil, ama devletin yapısının zorunlu dışlaşmasıdır.

Kısacası, devleti bir güçler dengesinin maddî yoğunlaşması olarak kavramak, onu aynı zamanda da hem eklemlenen hem de birbirlerine kıyasla çelişkiler ve farklılıklar gösteren iktidar düğüm ve şebekelerinin kesiştikleri *stratejik bir alan ve bir süreç* olarak kavramaktır. Genel hedefi ya da kurumsal kristalleşmesi devlet aygıtları içinde cisimleşen devingen ve çelişkili taktikler buradan kaynaklanırlar. Bu stratejik alan, devlet içinde kayıtlı oldukları sınırlı düzeyde çoğu kez oldukça belirtik taktiklerle; kesişen, birbirleriyle savaşan, bazı aygıtlarda buluşma nok-

taları bulan, bazı aygıtlar tarafından devre dışı bırakılan ve sonuçta devletin "politikası" denen şeyi, devletin içindeki çatışmalar boyunca ilerleyen güç çizgisini şekillendiren taktiklerle kat edilmiştir. Bu düzeyde, bu politika elbette stratejik hesap olarak çözülebilir kalmaktadır, ama topyekûn ve tutarlı bir projenin akılcı formülleştirilmesi olmaktan çok, mikro politikalar ile belirtik ve ıraksak taktiklerin çatışmalı bir eşgüdümünün bileşkesi olarak.

Ancak devlet bu yüzden ayrılabilen parçaların sıradan bir biçimde bir araya getirilmesi değildir: Bir *aygıt birliği* gösterir, bu da genellikle merkezilik ya da *merkeziyetçilik* terimiyle ifade edilen şeydir ve bu kez, çatlaklar üzerinde, *devlet erkinin birliğine* atıfta bulunur. Bu erk, hegemonyacı sınıf ya da fraksiyon, bugün de tekelci sermaye lehindeki topyekûn ve kitlesel politikasıyla dile gelmektedir. Ama devlet erkinin bu birliği, tekelci sermayenin sahiplerinin devlete fizik yönden el koymaları ve onların uyumlu istençleriyle kurulmaz. Bu birlik-merkezilik, kapitalist devletin aşama-düzenli ve bürokratikleştirilmiş çatısı içinde kayıtlıdır, toplumsal işbölümünün (beden işçiliği-fikir işçiliği formu altındaki bölünme de dahil olmak üzere) ve devletin üretim ilişkilerinden özgül bir biçimde ayrılışının devlet içinde yeniden-üreyişinin sonucudur. Aynı zamanda da bir güçler dengesinin yoğunlaşması olan yapısından, dolayısıyla da iktidardaki blokun öteki sınıf ve fraksiyonları karşısında hegemonyacı konumdaki sınıf ve fraksiyonun devlet içindeki üstün yerinden kaynaklanır. Güçler dengesindeki bu hegemonya devletin içinde var olmakla kalmaz, ama iktidardaki blokun uzun vadede kendisini sınıf düşmanları karşısında bir arada tutan bileştiricilerinden birinin hegemonya ve yönetimi olmaksızın işleyemeyişinde olduğu gibi, devlet tarafından yansıtılır. Stratejik örgütlenişi, onu kendi içindeki bir sınıf ya da fraksiyonun hegemonyası altında çalışmaya koşmaktadır. Bu sınıf ya da fraksiyonun devletin içindeki ayrıcalıklı yeri, aynı zamanda da, onun güçler dengesi topluluğu içindeki hegemonyasının kurucu bir öğesidir.

Şu halde devletin hâlihazırda tekelci sermaye lehindeki birliği-merkeziliği, karmaşık bir süreç aracılığıyla kurulmaktadır: Bazı karar merkezlerinin, *egemen* düzenek ve düğüm noktalarının, kendilerini devlet politikasının işaretlendiği merkezler ve "başka yerlerde" (ama devletin

içinde) sermayenin öteki fraksiyonları lehinde alınan önlemlerin darboğazları halinde düzenlemek suretiyle, yalnızca tekelci çıkarlara geçirimli olabilecekleri türden birtakım kurumsal dönüşümlerle. Nedensellik münasebeti burada esasen iki yönlüdür: Hegemonyacı sınıf ya da fraksiyon, kendi çıkarlarını esasen en başta kristalleştiren aygıtı hâkim aygıt halinde düzenlemekle kalmaz, ama aynı zamanda da devletin her hâkim aygıtı (bu hâkimiyetin birçok nedeni olabilir, özellikle de daha önceki hegemonya münasebetlerine ve söz konusu olan somut devletin tarihine tekabül edebilir) uzun vadede hegemonyacı fraksiyonun çıkarlarının ayrıcalıklı mekânı olmaya ve hegemonyanın değişimlerinde cisimleşmeye yönelir. Bu birlik, bazı aygıtların başka aygıtlara tâbi oldukları bir zincir aracılığıyla ve bir devlet aygıtı ya da kesiminin (ordu, bir siyasî parti, bir bakanlık, vs.), hegemonyacı fraksiyonun çıkarlarını en başta kristalleştiren aygıt ya da kesimin iktidardaki blokun öteki fraksiyonlarının direniş merkezleri olan başka kesim ve aygıtlar üzerindeki hâkimiyetiyle kurulur. Bu süreç böylece, bazı aygıtların daha başka aygıtlara müdahalesiyle bir dizi alt-belirlemeler ve yerini almalarla şekillenir; işlevler ve uzmanlık kürelerinin aygıtlar arasında yer değiştirmesiyle *gerçek iktidar* ile *biçimsel iktidar* arasındaki değişmez farklılık olarak; devletin çeşitli aygıt ve kesimlerine bütün düzeylerde hâkim olabilen ve onları devre dışı bırakabilen gerçek bir devlet-aşırı şebeke (bugün, Fransa'da DATAR'ın durumu budur), esas itibariyle ve bizatihi yapısı gereği tekelci çıkarları kristalleştiren şebeke olarak; nihayet devlet idaresindeki geleneksel aşama-düzenli örgütlenmenin alt üst olmasıyla birlikte yüksek orunlu devlet memurlarından oluşan özel geçici-işlevlerin oluşum ve işleyiş devreleri olarak. Bu işlevler yalnız devletin içinde değil, ama aynı zamanda devlet ile tekelci konularda da büyük bir devingenlikle donatılmış bir biçimde ve her zaman önemli kurumsal dönüşümler aracılığıyla (bakanlık kalemlerinin, planlama komiserliğinin, vs. günümüzdeki çok iyi bilinen rolleri), politikayı tekelci sermaye lehinde uygulamakla görevlidirler.

Bu açıklamalar, daha şimdiden, sosyalizme geçiş perspektifi içinde halk kitlelerinin ve onların siyasî örgütlerinin iktidara gelişiyle ilgili önemli bir sorunu ortaya koymaya imkân veriyorlar. Elbette bu sosya-

lizme geçiş süreci, devlet iktidarının ele alınmasıyla tamamlanmış olamaz, devlet aygıtlarının dönüştürülmesine de yayılmak zorundadır: ama bu, her zaman için devlet erkinin ele geçirilmesini varsayar.

a/ Devletin çeşitli aygıtlarının ve bunlara bağlı kesimlerin eklemlenmesindeki karmaşıklıktan ötürü, ki bu da çoğu zaman gerçek iktidar ile biçimsel iktidar (siyaset sahnesinde görünün iktidar) arasındaki bir ayrışımda ortaya çıkmaktadır, solun hükümeti işgâl etmesi, zorunlulukla ve otomatik bir biçimde devlet aygıtlarını, ya da hattâ bazılarını gerçekten de solun denetlediği anlamına gelmez. Kaldı ki, devletin bu kurumsal örgütlenişi, halkçı kitlelerin iktidara gelmesi halinde burjuvaziye gerçek iktidar ile biçimsel iktidar odakları arasında yer değişikliği yapma imkânı da verir.

b/ İktidardaki sol, hükümeti elinde tutmasının ötesinde, devlet aygıt ve kesimlerini gerçekten denetlese bile, bu durum onlar arasından devletin işleyişi içinde başat rol oynayan aygıt ya da aygıtları, dolayısıyla gerçek iktidarın asıl eksenini oluşturanları da zorunlulukla denetleyebildiğini göstermez. Devletin merkezileşmiş birliği, tümünün denetimi için tepesinin işgâl edilmesinin yeterli olduğu bir piramitten oluşmaz. Dahası: Devletin kurumsal örgütlenişi, hükümete gelmiş olan solun o zamana kadar başat rol oynayan aygıtı denetlemeyi başarması durumunda, burjuvazinin de bu aygıtın başat rolünü bir başkasına aktarmasını mümkün kılmaktadır. Başka türlü dendikte, burjuva devletin örgütleniş biçimi, onun, burjuvazinin iktidarının bir aygıttan ötekine çekilmesine imkân veren ardışık boşaltmalar ve yer değiştirmelerle işlemesini sağlamaktadır: Devlet monolitik bir blok değil, ama stratejik bir alandır. Aygıtlar arasındaki başat rolün aktarılabilmesi, devlet aygıtlarının burjuvazi tarafından basitçe manipüle edilebilmeye direnen katılığı yüzünden elbette bugünden yarına gerçekleşmez ve az, çok uzun bir süreci izler: Bu katılık ve eğilip bükülmezlik, burjuvazi aleyhine de işleyebilir ve iktidardaki sola soluk alma fırsatı verebilir. Ama o yer değişikliği yine de devletin merkezileşmiş birliğini yeni bir başat aygıtın çevresinde yeniden örgütlemekten geri durmaz; bu aygıt, devletin içindeki burjuva iktidarının başlıca odağı-sığınağı, solun iktidarda olduğu bütün bir konumlanış boyunca sü-

rekli olarak işleyen düzenektir. Bazıları açıkça paradoksal olan birçok biçimler alabilen karmaşık bir düzenek: En başta, o güne kadar tümüyle ikincil ya da sadece dekoratif bir rol oynamış olan aygıtlar-kurumlar birdenbire belirleyici bir rol kazanırlar; nitekim İngiltere'de Lortlar Kamarası, yakın bir tarihte işçi hükümetinden gelen kamulaştırma projelerini engellemeyi başarmıştır, yargıçlar-mahkemeler birdenbire kendilerinde "yasallığın" bastırılabilmez yeteneğini keşfedebilirler (Allende), çeşitli anayasal konseyler, vs. devreye girebilirler.

c/ Hepsi bu da değil: Gerçek iktidar ile biçimsel iktidar arasındaki iç çelişkiler ve yerinden oynamalar yalnızca devletin çeşitli aygıt ve kesimleri arasında değil, ama aynı zamanda bunların her birinin kendi içlerinde de konumlanır; şu bağlamda ki, çevresinde her bir aygıtın örgütlendiği gerçek iktidar merkezi de kamusal işlevin sahnesinde görüldüğü haliyle kendi aşamalı-düzeninin tepesinde konumlanmamaktadır: Bu, aynı biçimde idare, polis ya da ordu için de geçerlidir. Dikeylemesine merkezileşmiş aygıtlar açısından olduğu kadar, ya da bundan da fazlası, burada çeşitli devlet aygıt ve kesimlerinin stratejik noktalarında konumlanmış olan gerçek iktidar düğüm ve odakları açısından akıl yürütmek gerekir. İktidardaki sol, biçimsel aşamalı-düzenleri içinde, devletin başat aygıtının ya da aygıtlarının tepelerini denetlemeyi başarsa da, bunların gerçek iktidar çekirdeklerini de gerçekten denetleyip denetleyemediğinin bilinmesi gerekir.

2

Devlet ve halkçı mücadeleler

Devletin iç bölünmeleri, özerkliğinin somut işlevi ve siyasetinin ona damgasını vuran çatlaklar boyunca oluşturulması, iktidardaki blokun sınıf ve fraksiyonları arasındaki çelişkilere indirgenmezler: *bunlar aynı zamanda da ve hattâ özellikle, devletin ezilen sınıflar karşısında üstlendiği role bağlıdırlar.* Devlet aygıtları, iktidardaki blok ile ezilen bazı sınıflar arasında geçici uzlaşmaların (değişken) bir oyununu sahneleyerek hegemonyayı kutsar ve yeniden-üretirler. Devlet aygıtları, ezilen sınıfları durmadan düzensiz ve bölünmüş kılarak, onları iktidardaki bloğa yönelterek ve onların kendi siyasî örgütlerini devre dışı bırakarak, iktidardaki bloğu örgütlerler, birleştirirler. Devletin, iktidardaki blokun şu ya da bu fraksiyonu karşısındaki görece özerkliği, aynı zamanda, iktidardaki blokun ezilen sınıflar karşısındaki uzun vadeli ve genel hegemonyasının örgütlenmesi için de zorunludur ve bu, iktidardaki bloğa, onun şu ya da bu fraksiyonuna, o hegemonya için olmazsa-olmaz maddî tavizleri dayatmak suretiyle olur.

Ama devletin ezilen sınıflar karşısındaki bu rolü, iktidardaki blok karşısındaki rolü için de geçerli olduğu üzere, ezilen sınıfların "dışındaki" kendilik olarak onun özünlü ussallığından kaynaklanmamaktadır. Bu aynı zamanda da sınıflar arasındaki bir güçler dengesinin maddî yoğunlaşması olarak, devletin örgütleyici çatısında kayıtlıdır. Devlet yalnızca iktidardaki blokun fraksiyonları arasındaki güçler dengesini değil, *ama yeni sıra onunla ezilen sınıflar arasındaki güçler dengesini de* yoğunlaştırır.

Devletin egemen sınıflarla olan ilişkisiyle ilgili daha önceki çözümlemeler kolayca kabul edilebilir görünseler de, ezilen sınıflar bağlamında, genellikle ve ezici çoğunlukla, devleti bunlara dışarıdan dayatılmış monolitik bir blok olarak düşünme ve bu sınıfların da esasen devlet

üzerinde fethedilmez ve kendilerinden yalıtılmış bir kaleyi dışarıdan kuşatmak ve çevrelemekten başkaca bir etkileri bulunmadığını kabul etme eğilimi vardır. Egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasındaki çelişkiler, devlet ile devletin dışındaki halk kitleleri arasındaki çelişkiler olarak kalacaktır. Devletin içsel çelişkileri böylece yalnızca egemen sınıf ve fraksiyonlar arasındaki çelişkilerden kaynaklanmış olacak, ezilen sınıfların mücadelesi devletin içinde mevcut bir mücadele olmaksızın, sadece devlet üzerindeki baskılardan ibaret kalacaktır. Oysaki aslında, halkçı mücadeleler devleti boydan boyu kat ederler ve bu da özünlü bir kendiliğe dışarıdan sızarak yapılmaz. Eğer devlete yönelik siyasî mücadeleler onun aygıtlarını kat ediyorlarsa, bunun nedeni bu mücadelelerin bundan böyle devletin stratejik şekillenmesini belirledikleri örgüsünde kayıtlı olmalarıdır. *Elbette halkçı mücadeleler ve daha genel olarak da erkler, devletin çok dışına taşarlar*: ama bunlar tastamam siyasî nitelik taşıyan mücadeleler (ve siyasî mücadele olanlar) olsalar *bile*, gerçekten devletin dışında değillerdir. Kesin bir dille söylemek gerekirse, halkçı mücadelelerin devletin içinde kayıtlı olmalarının nedeni, bunların tümcüleştiren bir Kerim-Devlet'te içerilme yoluyla tükenmeleri değil, ama daha çok, devletin kendisini durmadan istilâ eden mücadelelerin içine gömülmüş olmasıdır. Ancak şu da bir gerçektir ki devletin dışına taşan mücadeleler bile (ve yalnızca sınıf mücadeleleri de değil) yine de "iktidarın dışına çıkan" mücadeleler değildir, kendilerini her zaman maddileştiren ve bir güçler dengesini yoğunlaştıran iktidar aygıtları içinde kayıtlıdırlar (fabrika ve işletmeler, bir ölçüde aile, vs.). Devletin iktidar düzeneklerinin bütünüyle karmaşık zincirlenişi nedeniyle, bu mücadelelerin bile ve bu kez devlet *içinde*, "uzaktan" etkileri olur.

Böylece, devletin üretim ilişkileriyle münasebetindeki maddî karkası, aşama-düzenli ve bürokratik örgütlenişi, toplumsal işbölümünü yeniden-üretmesi, kendi yapısı içinde ezilen sınıfların ve mücadelelerinin özgül mevcudiyetini ortaya koymaktadırlar. Bunların hedefi yalnızca, karşı karşıya gelindikte ezilen sınıflara karşı koymak değil, ama devletin bağrındaki hâkimiyet-tâbiyet münasebetinin korunması ve yeniden-üretilmesidir: Sınıf düşmanı her zaman devletin içindedir. Devlet aygıtlarının kesin şekillenişi somut bir devletin şu ya da bu aygıt ya da

kesiminin örgütlenmesi (ordu, adâlet, idare, okul, kilise, vs.) yalnızca iktidardaki blokun içindeki güçler dengesine değil, aynı zamanda da onunla halk kitleleri arasındaki güçler dengesine, dolayısıyla da bu aygıtların ezilen sınıflara karşısında oynamak zorunda bulundukları role bağlıdır. Çeşitli devletlerde ordunun, polisin, kilisenin ayrımsal örgütlenişini açıklayan ve böylece bu devletlerin her birinin tarihini, aynı zamanda da halkçı mücadelelerle devletin karkasına kazınmış izlerin tarihi olan şeyi anlaşılır kılan da budur.

Kaldı ki, devlet, hegemonyanın örgütlenmesine, dolayısıyla da halk kitlelerinin bölünmesine ve örgütlenmemiş bir halde tutulmasına çalışırken, bunlar arasından bazılarını, özellikle de küçük burjuvazi ile kırsal kesimdeki halk kitlelerini, iktidardaki blokun gerçek destek-sınıfları halinde yükseltir ve işçi sınıfıyla ittifaklarını devre dışı bırakır. Bu ittifak ve uzlaşmalar, bu güçler dengesi, esas itibariyle bu işlevi yerine getiren şu ya da bu devlet aygıtının karkasında cisimleşir. Fransa'da örneğin, okul aygıtı, kendinde yoğunlaştırdığı burjuvazi ile küçük burjuvazinin bu münasebeti olmaksızın; ordu, burjuvazi ile kırsal kesimdeki halkçı sınıflar arasındaki münasebet olmaksızın kavranamaz. Nihayet, şu ya da bu aygıt, devletin bağrında başat bir rol kazanıyorsa (siyasî partiler, parlamento, yürütme, idare, ordu), bunun nedeni, onun yalnızca hegemonyacı fraksiyonun iktidarını yoğunlaştırmakta oluşu değil, ama aynı biçimde ve aynı zamanda devletin ezilen sınıflar karşısındaki siyasî-ideolojik rolünü de kristalleştirmeyi başarmasıdır. Daha genel olarak, devletin içinde çeşitli kesim ve aygıtları arasındaki, bunların her birinin bağrındaki, devlet personeli içindeki bölünme ve çelişkiler, aynı zamanda da halkçı mücadelelerinin devlet içindeki varlığından kaynaklanır.

Şimdi, halkçı sınıfların mevcudiyeti, devletin içinde egemen sınıf ve fraksiyonların mevcudiyetinde olduğu gibi değil, *ama özgül bir biçimde* maddilik kazanır.

Egemen sınıf ve fraksiyonlar, elbette hegemonyacı fraksiyonun elinde tuttuğu devlet iktidarının birliği altında olmakla birlikte, yine de bu sınıf ve fraksiyonlara özgü bir iktidarı kristalleştiren aygıt ve kesimler aracılığıyla devletin içinde mevcutturlar. Ezilen sınıflar, kendilerine

özgü bir iktidarı yoğunlaştıran aygıtlar aracılığıyla değil, esas itibariyle egemen sınıfların iktidarına muhalif odaklar halinde devletin içinde mevcutturlar. Halkçı sınıfların devlet içindeki mevcudiyetinin, onların burada, *işbu devletin radikal dönüşümü olmaksızın* iktidarı ellerinde tuttukları, ya da uzun vadede tutabilecekleri anlamına geleceği sonucunu çıkarmak yanlış – ciddî siyasî sonuçlar doğuracak bir kayma – olur. Devletin iç çelişkileri, özellikle bazı İtalyan komünistlerinin[5] düşündükleri gibi, devletin, bugün, *kendi içinde* gerçek *bir çifte iktidar* – burjuvazinin egemen iktidarı ile halkçı kitlelerin iktidarı – konumlanışı sunmakta olduğu anlamında, bir "çelişik yapı" içermemektedir. Değişikliğe uğratılmamış bir kapitalist devlette halkçı sınıfların iktidarı imkânsızsa, bu yalnızca egemen sınıfların devlet iktidarının birliği ve devlet aygıtlarından birinin içindeki güçler dengesi halkçı kitlelerden yana ağır basar göründüğü ânda gerçek iktidar merkezini bir aygıttan ötekine taşımaları yüzünden değil, ama aynı zamanda da devletin maddî karkası nedeniyledir. Bu karkası, hâkimiyet-tâbiyet münasebetinin yeniden-üretimini sağlayan iç düzenekler oluşturur: Ezilen sınıfların mevcudiyetini kendi içinde tutar, ama özellikle de ezilen sınıflar olarak tutar. Güçler dengesinin değiştiği ve devlet iktidarının halkçı sınıflar lehine değişimler geçirdiği durumda bile, devlet, şu ya da bu ölçüde uzun vadede ve bazen yeni biçim altında, güç dengelerini burjuvazi lehine yeniden kurmaya yönelir. Ve bunun çaresi de, sıklıkla söylendiği gibi, sanki halkçı kitleler için o zamana kadar gerçekten de kendilerinin dışında kalan bir şeye en sonunda sızmak ve o şeyi yalnızca kalenin içindeki âni mevcudiyetlerinin gücüyle değiştirmek söz konusuymuşçasına, devlet aygıtlarının bu kitleler tarafından, "ele geçirilmesinden" ibaret olamaz. Halkçı kitleler devletin içinde her zaman mevcut oldular, ama bu durum devletin katı çekirdeğinde asla hiçbir şeyi değiştirmedi.

---

[5] Yalnızca L. GRUPPI'nin makalesine işaret etmekle yetiniyorum: "Sur le rapport démocratie-socialisme", *Dialectiques*'de, no. 17, şubat 1977. Fransız okurlar için belirtelim ki, bu soruna ilişkin olarak P. Ingaro ve G. Vacca'dan U. Cerroni, A. Reichlin ve G. Amendola'ya kadar, İtalyan Komünist partisi içindeki tavırları belirgin bir biçimde birbirinden faklıdır. Bu noktalarla ilgili olarak bkz. İtalyan Komünist Partisi yöneticilerinden bazılarının H. WEBER'in yakınlarda çıkan *Parti communiste italien: aux sources de l'euro-communisme* (1977), başlıklı kitabında ve *Dialectiques* dergisinin özel sayısında (*L'Italie et nous*, no. 18-19, 1977) yer alan mülakatları.

Halkçı kitlelerin devletin bağrındaki eylemi devletin dönüşümünün de gerekli koşuludur, ama yeterli olamaz.

Halkçı mücadeleler, egemen sınıflar-ezilen sınıflar çelişkisinin şu ya da bu ölçüde doğrudan biçimleri altında devletin bölümleri içinde kurucu bir tarzda mevcut olsalar da, orada *dolayımlı* olarak da mevcutturlar: bu ikinci biçim, halkçı mücadelelerin egemen sınıf ve fraksiyonların kendi aralarındaki çelişkileri içindeki etkisiyle ilgilidir. İktidardaki blok ile ezilen sınıflar arasındaki çelişkiler, iktidardaki blokun içindeki çelişkilere doğrudan müdahil olurlar. Tek bir örnek vermek gerekirse; kapitalist sınıfın içindeki bölünmenin öncelikli öğesi olarak kâr hadlerindeki eğilimsel düşüş (özellikle de bu düşüşün karşı-eğiliminin, sermayenin kimi fraksiyonlarının değer kaybetmesinde yatmakta oluşu ölçüsünde), sonuçta, ezilen sınıfların sömürüye karşı mücadelesinin dışlaşmasından başka bir şey değildir.

Şu halde sermayenin çeşitli fraksiyonları (tekelci sermaye, tekelci olmayan sermaye, sınai, bankacı ya da ticari sermaye) halkçı sınıflarla (ya da aralarından bazılarıyla) her zaman aynı çelişkilere sahip olmadıkları gibi, onlar karşısındaki siyasî tutumları da her zaman aynı değildir. Belli bir konjonktürde ya da uzun vadede, hakçı kitleler karşısındaki taktik farklılıklar, ya da hattâ siyasî strateji farklılıkları, *iktidardaki blokun kendi içindeki bölünmenin öncelikli etmenlerinden biridir.* Bunun, kapitalizmin bütün bir tarihi boyunca doğrulanmakta olduğunu görmek için aynı sorunlar karşısında farklı devletler tarafından izlenmiş olan farklı politikalara bakmak yeterlidir. Sınıfsal egemenliğin ve sömürünün sürdürülmesi ve yeniden-üretimi konusunda egemen sınıf ve fraksiyonlar arasında temel bir uzlaşmanın var olduğu doğru olsa da, halkçı kitleler karşısında ve her zaman tek yönlü bir politikada uzlaşıldığını sanmak yanlış olacaktır. Burjuva siyasetindeki dönemeçlerin, sanki farklı dönem ve konjonktürlere göre burjuvazi bir blok halinde şu ya da bu siyasî çözüme katılıyormuş gibi, burada basit bir tarihsel dönemsellik sorununa indirgendiklerini düşünmek de aynı biçimde yanlıştır. İktidardaki blokun bağrındaki çelişkiler süreklidir: Büyük siyasî kararlar kadar, görece ikincil sorunları da kapsarlar, buna, halkçı kitlelere karşı kurulmak gereken devletin bizatihi şekli, olağanüstü devlet biçimleri

(halkçı kitlelere karşı açık savaş araçları olarak faşizmler, askerî diktatörlükler, Bonapartizm) ile "parlamenter demokrasi" biçimleri, ya da bu sonuncular arasından yapılacak tercihler de (örneğin, klasik sağcı rejimler ya da sosyal demokrat rejimler) dahildir. Bu şıklarda da yine, burjuvazi blok halinde ve tek yönlü olarak şu ya da bu çözüme (faşizm ya da parlamenter demokrasi, klasik sağcı rejim ya da sosyal demokrasi) katılmaz.

Kaldı ki, bu kez ters yönde, iktidardaki blokun çeşitli fraksiyonları, kendi çelişkileri uyarınca, çoğu kez ve çeşitlendirilmiş politikalar aracılığıyla blokun öteki fraksiyonlarına karşı halkçı kitlelerin desteğini ararlar, yani iktidar blokunun öteki fraksiyonlarıyla olan güç dengeleri içinde, halkçı kitleleri kullanmaya çalışırlar ve bunu, kâh kendileri için daha avantajlı çözümleri dayatmak, kâh kendilerini öteki fraksiyonlara kıyasla avantajsız kılan çözümlere daha etkili bir biçimde direnmek için yaparlar: tekelci sermayenin tekelci olmayan sermayeye karşı işçi sınıfının bazı kesimleriyle ya da yeni küçük burjuvaziyle (ücretli orta tabaka) olan uzlaşmaları, tekelci olmayan sermayenin işçi sınıfıyla ya da geleneksel küçük burjuvaziyle (esnaf ve sanatkârlar) tekelci sermayeye karşı uzlaşması. Devletin çeşitli kesim, şebeke ve aygıtları arasındaki iç bölünme ve çelişkilerde yoğunlaşan her şey, o kesim, şebeke ve aygıtların her birinin içindedir.

Özetle, halkçı mücadeleler, kendilerini orada tüketmeseler de, devletin kurumsal maddiliği içinde bu çok biçimli ve derin mücadelelerin izini taşıyan maddilikte kayıtlıdırlar. Devleti sahiplenmeye yönelik siyasî mücadeleler, tıpkı daha genel olarak iktidar aygıtları karşısındaki her mücadele gibi, devlet karşısında dışarılık konumunda değillerdir, onun stratejik şekillenmesinden güç alırlar: Devlet, her türlü iktidar düzeneği için de geçerli olduğu gibi, bir *münasebetin* maddî yoğunlaşmasıdır.

3

Bir iktidar ilişkileri kuramı mı?

Şimdi, iktidar sorunsalının daha genel kapsamı içinde bu çözümlemelerinin faklı ufuklardan gelenlerle, özellikle de Foucault'nun çözümlemeleriyle ilişkisini, hem yöneşme hem de karşıtlık halinde görebiliriz. Foucault, kendi iktidar anlayışını kurarken, muhalefet hedefi olarak ya da karikatürleştirmek suretiyle keyfince hazırladığı belli bir Marksizmi, ya da III. Enternasyonal'e özgü Marksizmi ve bizlerin, belli sayıda kişiler olarak, uzun zamandan beri eleştirisini yaptığımız Stalingil anlayışı ele almaktadır. Ve burada kendi adıma konuşmaya devam edeceğim: Buraya kadar sunulan açıklamalar, Foucault'nun *Surveiller et punir* (1975) ve *La Volonté de savoir* (1976) isimli kitaplarının yayımlanmasından önce çıkmış metinlerimin içinde esasen mevcut çözümlemeleri, evrimleri boyunca, yeniden ele almakta, geliştirmekte ve sistemleştirmektedirler. Aramızdan bazılarımız, birtakım iktidar çözümlemeleri önermek için Foucault'yu beklemedik; onun çözümlemelerinin şimdi bazı noktalarda bizimkilerle uyuşmakta olmasından ancak sevinç duyulabilir!

Burada ben yalnızca (bir dizi başka noktalarda daha önce görüşlerimi açıkladım) Foucault'nun *iktidarla* ilgili çözümlemelerini ele alacağım. Bunları ana hatlarıyla biliyoruz. Belli bir toplumdaki güç dengelerinin stratejik konumlanışı olarak bir iktidar anlayışı önermektedirler: "İktidar elde edilen, kopartılıp alınan ya da paylaşılan bir şey, muhafaza edilen ya da elden kaçırılan bir şey değildir... Hiç şüphesiz nominalist [adcı] olmak gerekir: iktidar bir kurum değildir, bir yapı değildir, bazılarının donatılmış olacakları belli bir güç de değildir: belli bir toplumda karmaşık bir stratejik konumlanışa verilen isimdir... Nerede iktidar varsa, orada direniş vardır ve bununla birlikte, ya da daha doğrusu bu yüzden, direniş hiçbir zaman iktidara kıyasla dışarılık konumun-

da değildir".[6] Bu yaklaşımlar bir yönüyle bana doğru görünmekteler:

1. Buraya kadar yapmış olduğum çözümlemeler, iktidarın kendisinin, sahip olunan bir nicelik ya da bir şey olmadığını, bir sınıfsal öze, bir özne-sınıfa (egemen sınıf) bağlı bir nitelik de olmadığını göstermekteler. Daha önce, *Pouvoir politique et classes sociales*'de, özellikle de iktidar kavramıyla ilgili bölümde, bütün bu noktalar üzerinde durmuştum: Orada elbette iktidarı yalnızca sınıf mücadeleleri alanını örten görünümü altında inceliyordum, çünkü benim temel hedefim buydu, ama orada önemli olan, bu alanın içinde iktidarla ilgili olarak söylenmiş olan şeydi. Toplumsal sınıflara uygulandıkta, iktidar denince anlaşılması gereken şey, bir sınıfın ya da bazı sınıfların kendi özgül çıkarlarını gerçekleştirme yeğinliğidir. Toplumsal sınıflara atfedilmiş iktidar onların mücadele alanını, bir sınıfın bir başka sınıfla *ilişkilerini* ve aralarındaki *güç dengelerinin* alanını gösteren bir kavramdır: sınıfsal çıkarlar her sınıfın ötekilere kıyasla eyleminin ufkunu gösterirler. Bir sınıfın kendi çıkarlarını gerçekleştirme yeğinliği öteki sınıfların yeğinliği (ve çıkarları) ile karşıtlık halindedir: *Dolayısıyla iktidarın alanı kesinlikle ilişkiseldir.* Bir sınıfın iktidarı (örneğin egemen sınıfınki), onun elinde tuttuğu bir tözü anlatmaz: İktidar, çeşitli sınıfların toplamı hiç olan iktidara ilişkin eski anlayış uyarınca paylaşacakları ya da mübadele edecekleri nicelenebilir bir büyüklük değildir. Bir sınıfın iktidarı, her şeyden önce, o sınıfın ekonomik, siyasî ve ideolojik münasebetler içindeki nesnel yerine, mücadele halindeki sınıfların pratiklerini, yani toplumsal işbölümü içinde demirlemiş sınıfların eşitsizlikçi ve hâkimiyet/tâbiyet ilişkilerini kapsayan ve bundan böyle iktidar münasebetlerinden ibaret olan yere gönderme yapar. Her sınıfın yeri, dolayısıyla da iktidarı sınırlandırılmıştır, yani başka sınıfların yeriyle hem gösterilmiş hem de sınırlanmıştır. Dolayısıyla iktidar, bir edimciler toplamı bağlamında "kendi olarak" bir sınıfa bağlanmış bir nitelik değildir, şu ya da bu edimciler tarafından işgâl edilen maddî yerlerin ilişkisel sistemine bağlıdır ve bu sistemden kaynaklanır.

Ama daha özel olarak siyasî iktidar, en başta devlete atfedilen ik-

[6] *La volonté de savoir*, s. 123 ve devamı.

tidar, fazladan bir sınıfın iktidarının örgütlenmesine ve konjonktürün içindeki sınıfsal konuma (bu arada parti halinde örgütlenmeye), toplumsal güçler halinde oluşmuş bulunan sınıfların ilişkilerine, dolayısıyla da adlı adınca söylersek stratejik bir alana gönderme yapar. Bir sınıfın siyasî iktidarı, siyasî çıkarlarını gerçekleştirme yeğinliği, yalnızca öteki sınıflar karşısında onun sınıfsal yerine (belirlenişine) değil, ama aynı zamanda da ötekiler karşısındaki konumuna ve stratejisine bağlıdır, bu da benim *hasmın stratejisi* olarak tanımlamış olduğum şeydir.

2. Foucault ve Deleuze'ün Marksizme atfettikleri anlayışa karşı, devletin bir nicelsel büyüklük olarak iktidarı elinde tutan, özünlü araçsal öze sahip bir şey ya da bir kendilik olmadığı, ama sınıfların ve toplumsal güçlerin münasebetlerine gönderme yaptığı olgusu üzerinde de durmuştum. Devlet iktidarı deyimiyle yalnızca bazı sınıfların (egemen) iktidarı, yani bu sınıfların başkalarına (ezilenler) nispeten iktidar ilişkisindeki yeri ve daha da fazlası, burada siyasî iktidarın söz konusu olması ölçüsünde bu sınıflar ve konumları arasındaki stratejik güç dengesi anlaşılabilir. Devlet, ne egemen sınıfın elinde tutacağı bir *iktidar-öz*'ün araçsal emanetçisidir (nesne), ne de bir yüz yüze karşılaşmada sınıflardan alıp götüreceği ölçüde iktidar niceliğine sahip bir öznedir: Devlet, egemen sınıfın ezilen sınıflarla münasebeti içindeki stratejik örgütlenme yeridir. İktidarın icra edildiği bir *yer* ve *merkez* olmakla birlikte kendine özgü bir iktidara sahip değildir. Böylece, devleti ilgilendiren ve onu hedef alan siyasî mücadelelerin (çünkü halkçı mücadeleler hiçbir zaman devletin içinde tükenmezler) devletin dışında yer almadıkları, ama onun çatısı içinde kayıtlı oldukları olgusu üzerinde duruyor ve bunun siyasî sonuçlarını çıkartıyordum. Bu çözümlemelerin aynı zamanda sosyalizme geçiş sorunuyla ilgili çok büyük içerimleri de vardır ve esasen bu nedenle üzerinde duruyorum.

Ne olursa olsun burada Marksizm ile Foucault'nun çözümleri arasında temelli farklılıklar bulunmaktadır.

1. İktidarın oluşum alanı güçler dengesindeki eşitsiz bir münasebet olsa da, onun maddiliği yine de icrasının kiplikleri içinde tükenmez. İk-

tidarın her zaman için *belirli bir temeli* vardır; bu temel, sınıfların bölünmüş olduğu bir durumda ve onların mücadelesiyle ilgili olarak: *a/ sömürü*, kapitalist düzende artı-değerin sağalmasıdır; *b/* sınıfların, iktidarın çeşitli aygıt ve düzenekleri içinde ve yalnız devletin içinde de değil, işgâl ettiği yerdir: Devlet dışı aygıtların kendilerinin örgütlenmesinde de büyük önem taşıyan yer; *c/* iktidarın aygıt ve düzeneklerinin tamamını elbette içermese de, yine de kendine özgü uzamın dışında konumlananlar için sızdırmaz kalmaktan geri durmayan devlet aygıtıdır. İktidarın sınıflarla ilgili ilişkisel alanı böylece toplumsal işbölümünün bütünü içinde yerlerin paylaştırılmasına ilişkin maddî bir sisteme gönderir ve temelli bir biçimde (saltlıkla olmamakla birlikte) sömürü tarafından belirlenir. Sınıflar halinde bölünme ve buradan hareketle de sınıf *mücadelesi* ve halkçı *mücadeleler* böyle ortaya çıkarlar. Bizatihi bu yoldan, her mücadelenin, adlı adınca sınıfların mücadelelerinden ayrışık bile olsa (örneğin kadın-erkek mücadelesi), devletin her türlü iktidarı (fallokrasi ya da bu durumda aile) sınıfsal iktidar vardiyası olarak kullandığı bir toplumda, hiç şüphesiz ancak sınıf mücadelelerinin var olmaları ve böylece daha başka mücadelelerin de kendilerini göstermesine imkân vermeleri ölçüsünde anlam kazandığını düşünmek mümkündür (o mücadelelerin sınıf mücadeleleriyle olan, gerçek ya da değil, temenni edilen ya da edilmeyen eklemlenmesi sorununu gündeme getiren de budur).

Oysa Foucault'ya göre, iktidar ilişkisinin kendinden başkaca hiçbir temeli yoktur, bu ilişki, iktidarın her zaman içkin olduğu basit "konumlanış" haline gelmektedir ve *hangi iktidar*, *ne yapmak için* sorusu onda tümüyle engelleyici görünmektedir. Bunun da, Foucault'da, yapıtının kesinlikle kaçınılmaz ve düğümsel çözümsüzlük olarak kesin bir sonucu olmaktadır: O hep sözü edilen direnişler, her türlü iktidar konumlanışının zorunlu öğesi, Foucault'da tastamam nafile bir iddia olarak kalır; şu bağlamda ki, bunların hiçbir temeli yoktur; *salt ilkesel olumlamalardır bunlar*. Sıklıkla söylendiği üzere, Foucault'dan, iktidar karşısında yer alacak bir gerilla ya da sıradan, dağınık kargaşalar çıkarsamak mümkün olmadığı gibi, Foucault'dan hareketle, herhangi bir direniş de mümkün değildir. Eğer iktidar bundan böyle her zaman oradaysa, eğer her iktidar konumlanışı kendine içkinse, *neden direniş olacaktır ki*? Bu direniş *nereden* gelecektir ve

hattâ nasıl mümkün olacaktır ki? Geleneksel siyaset felsefesinin, bilindiği üzere, doğal haklar ve toplum sözleşmesi aracılığıyla cevap verdiği eski soru; daha yakınımızda, Deleuze, buna kurucu-arzu aracılığıyla cevap verir; bu elbette asıl cevap değildir, ama yine de bir cevaptır. Foucault'da, bu soru cevapsız kalmaktadır.

Ne yaparsak yapalım, iktidarın onu hep kendisine gönderen bu mutlaklaştırılması karşı durulmaz bir biçimde her türlü mücadele ve direnişin ilk kurucusu olan bir Efendi-İktidar fikrine doğru sürüklemektedir. Bu durumda mücadeleler kökensel ve kurucu bir biçimde iktidar tarafından yozlaştırılmış olurken o iktidarın da basit bir yedeğine, ya da bir tür meşrulaştırılmasına dönüşmektedirler. Foucault'nun direnişlerinin imkânsız doğallığı ile radikal Kötü'nün sürekliliği olan bir iktidara (devlet) ilişkin hâlihazırdaki anlayış arasındaki mesafe göründüğü kadar fazla değildir. Bu durumda her mücadele, iktidarı hiçbir zaman yıkmaksızın beslemekten başkaca bir şey yapamaz, çünkü bu mücadelenin iktidarla olan kendi ilişkisinden başkaca temeli, hattâ iktidarın kendisinden başkaca temeli asla yoktur. "Yeni filozoflarımız", özellikle de B. H. Lévy, meşruiyet içinde ve nihai sonucu olmanın da ötesinde, onun nihai gerçeği olarak Foucault'ya atıfta bulunabilirler.

2. Mücadeleler, maddî temelleri içinde, iktidar kurumlarına-aygıtlarına (özellikle de devlete) kıyasla önceliği, hep onların alanı içinde kayıtlı olmalarına rağmen, her zaman ellerinde tutarlar. Öte yandan, iktidarı ancak onun dışında kalmış olacakları ölçüde yıkabilecek mücadelelerin (toplumsal) onun karşısında var olacakları özcü bir iktidar (devletinki de dahil olmak üzere) anlayışına düşmekten de sakınmak gerekmektedir. Bununla birlikte, yeniden hatırlatıyorum, bu, daha son zamanlarda C. Lefort'un ve *Libre* dergisi yazarlarının,[7] Foucault'yu ve Marksizmi, kurumlaşmış iktidara kıyasla radikal dışarılık halinde beliren kurucu bir toplumsal anlayış türü cılkı çıkmış köhne düşüncelerden kalkarak eleştirmek suretiyle savunmakta direndikleri şeydir.

Oysa mücadeleler, iktidarın hiçbir zaman gerçekten dışında olmaksızın da iktidarı yıkabilirler. Bu yıkıcılık Foucault'nun anlayışı içinde

[7] *A.g.e.*

mümkün değilse, bunun nedeni, onun Marksizmden sonra ve onunla birlikte iktidarın doğasının ilişkisel olduğunu ve de mücadele ve direnişlerin iktidara kıyasla hiçbir zaman mutlak dışarılık halinde olmadıklarını savunması değil, ama daha başkadır. İktidarlar ve direnişler, Foucault'da ilişkinin saltlıkla eşdeğerde olan iki kutbu olarak ortaya çıkarlar: Direnişlerin temeli yoktur. İşte o zaman "iktidar" kutbu birinci kutup haline gelir. Bu da onun anıştırıcı, dolayısıyla kestirimci ve andırışımsak dilinde, iktidar teriminin sürekli bir kaymaya uğramasına yol açar: Bu terim kimi zaman bir *ilişkiyi*, iktidar ilişkisini, kimi zaman ve çoğu kez eşzamanlı olarak, iktidar-direnişler ilişkisinin *kutuplarından birini* gösterir. Çünkü direnişlerin bir temeli bulunmadığından, iktidar, direnişler "karşısında" bir kutup, yayılım yoluyla onlara sirayet eden bir töz, direnişler karşısındaki bir ilk ve belirleyici kutup haline gelerek, sonunda özselleştirilmiş ve mutlaklaştırılmış olur. Foucault'nun sorunu buradan kaynaklanır: Bu durumda her zaman önlenebilmez kalan bir hâkimiyetin, direnişler karşısında mutlak bir ayrıcalığa sahip olan bir iktidarın, iktidar tarafından durmadan tuzağa düşürülen direnişlerin kapanına sıkışmaktan nasıl kaçınılacaktır?

Bunun bir tek mümkün cevabı vardır: Yeniden töz haline gelmiş olan bu iktidardan dışarı çıkmak, iktidarın içinde kayıtlı o direnişlerden daha başka bir şeyi, en sonunda iktidar dışı olan, ilişkinin özselleştirilmiş ve mutlaklaştırılmış kutbu haline gelmiş olan iktidarın radikal biçimde dışında kalan bir şeyi ne pahasına olursa olsun ve iktidarın esas itibariyle ilişki olarak çözümlenmesinin kazanımları tümüyle sorgulanır kılınsa bile yeniden keşfetmek. Bu *bir şeyi*, Foucault "pleb" adını verdiği şeyde keşfeder: Bu "belli bir biçimde iktidar ilişkilerinden kurtulan... onların sınırı, tersi, karşı darbesi olan, toplumsal bedenin içindeki, grupların içindeki, bireylerin kendilerinin içindeki bir şeydir... Bir devinim aracılığıyla ondan kurtulmak için iktidarın her türlü ilerlemesine cevap veren şeydir".[8]

Burada da yine, "pleb" elbette tıpkı direnişler kadar temelsiz bir savlama olmaktadır. Ama Foucault bu kavrama ancak iktidardan "kurtulduğu" ölçüde, iktidar ilişkisi dışı olduğu ölçüde onu sınırlaya-

[8] FOUCAULT'nun *Révoltes logiques*'de çıkan söyleşisi, no. 4, kış 1977.

bilen bir şey olarak başvuruyorsa, bunun nedeni, iktidarın da bu arada, ilişki olmaktan çıkmış ve ilişkinin özselleştirilmiş bir kutbu haline gelmiş olmasıdır. Yakalayan ve dolayısıyla ancak ondan kaçmak suretiyle sınırlanabilen bir töz, ancak onun kendi alanının dışında engellenebilen özde-yeniden-üretilebilir ve yiyip bitirici bir makine. Çok doğal olarak, Foucault'ya göre bunun sonucu, pleb-direnişlerin dolayımsız bir biçimde iktidarla "bütünleştirilebilir" ve "eğer kendilerine bir strateji saptarlarsa" iktidara indirgenmiş olmalarıdır. İktidar karşısındaki kaçış, ne var ki daha temelde yalnızca ileriye doğru bir kaçış. Böylece mutlaklaştırılan bir iktidarın sınırsız gücünü durduran o bir şey sonunda yalnızca boşlukla karşılaşmaktadır. Temellendirilmemiş direnişlerle, özselleştirilmiş iktidarla, Foucault sonuçta bundan böyle bir ilişki, bir münasebet değil, ama bir yutarhücre öz olan iktidarın karşısında boşluk yaratmaktadır.

İktidarın ve düzeneklerinin varsayımsal özünlü mutlak güçlerini sınırlamak için onların kesinlikle dışında kalacak bir şeye başvurmaya hiçbir biçimde ihtiyaç yoktur, çünkü onların her zaman kendi içsel sınırları vardır. Devletle ilgili olarak (ama bu, devlette içerilmemiş olan sınıf erki düzenekleri için de geçerlidir), bu sınırlar devletin içinde yerlerin ve sınıfların konumlarının birbirine yol açan yeniden üretilmesidir: Bu sınırlar onların maddî temeline gönderirler. İktidar, devlet iktidarı biçimi de dahil olmak üzere, hiçbir zaman salt içkinlik değildir. Devlet ve daha genel olarak da iktidar, mücadeleler karşısındaki bir kutup/öz değillerdir. Eğer mücadeleler aygıtlar karşısında önceliği her zaman ellerinde tutuyorlarsa, bunun nedeni iktidarın mücadeleler ve pratikler arasındaki bir ilişki (sömürenler-sömürülenler, ezenler-ezilenler) olmasıdır, çünkü özellikle devlet bir güçler dengesinin ve aslında mücadeleler arasındaki bir güçler dengesinin yoğunlaşmasıdır. Devlet, tıpkı öteki iktidar düzenekleri gibi, radikal bir dışarılıktan yapılmış birtakım sınırlarla karşılaşmaz: Ve bu da, dışarıdaki bir boşluk karşısında mutlak güçlü bir kendilik olduğu için değil, ama bundan böyle kendi maddiliği içinde kayıtlı, kendi alanına içsel, ezilenlerin mücadeleleri tarafından dayatılmış sınırlar taşıdığı içindir. Esasen burada olan bir devletin içinde (daha genel olarak iktidar düzeneklerinin içinde) ezilenlerin müca-

deleleri her zaman varsa, bunun nedeni devletin de iktidarın da mücadelelerin birinci *ratio*'su olmamalarıdır. Mücadeleler iktidarın düzenekleri ve aygıtlarının stratejik alanı içinde kayıtlıdırlar, bunlar kendine özgü stratejik alanı içinde devlete yönelik mücadelelerdir, bununla birlikte ve zorunlu olarak egemen sınıfların iktidarıyla "bütünleştirilmiş" olmaları gerekmez.

Bu yalnızca devlet için değil, ama geniş biçimde düşünülmüş bile olsa, devletin çok ötesine taşan iktidar döşeminin bütünü için de geçerlidir. Devletin alanının ötesinde ve berisinde konumlanan mücadeleler yine de iktidarın mutlak bir yer-dışı içinde yer almazlar, tersine, her zaman iktidar döşeminin bir parçasıdırlar ve esasen bu mücadelelerin de, devletin iktidar düzeneklerinin bütünüyle olan karmaşık bağlantısı nedeniyle, devlet içinde birtakım etkileri vardır. Ama devlet bağlamında da söz konusu olmadığı gibi, mücadelelerin iktidarın öteki düzenekleri içinde kayıtlı oluşu bu mücadelelerin zorunlu olarak onlarla "bütünleşmesi" anlamına gelmez. Her türlü şıkta devletin içinde kayıtlı olmamak (örneğin siyaset yapmamak, bugün yeniden ortaya çıkan eski nakarat) iktidarla bütünleşmemek için yeterli olamaz, çünkü iktidar dışında konumlanıldığında iktidar ilişkilerinden kurtulmak mümkün değildir: İktidar tarafından faka bastırılmamak, devlet dışı kalmanın basit olgusuyla halledilebilecek bir şey değildir. Bu sorun çok daha geneldir ve de hangileri olurlarsa olsunlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, iktidarın düzeneklerinin tamamı ve mücadelelerinin tamamı için geçerlidir.

Bu konuyu devleti daha özel bir tarzda ilgilendiren iki açıklamayla bitirecek ve bunlardan kaynaklanan siyasî sonuçlar üzerinde durmayacağım:

1. Halkçı mücadelelerin devletin içinde kayıtlı oluşu, halk kitlelerinin şu ya da bu devlet aygıtının *fizik uzamı* içinde, şu ya da bu biçim altındaki *özgün ve gerçek* mevcudiyetinin *kipliklerine* ilişkin özel sorunu tüketmez. Devlet basit bir münasebet değil, ama bir güçler dengesinin *maddî* yoğunlaşmasıdır: Bazı aygıtları için, halk kitlelerinin onların içindeki doğrudan ve fizik mevcudiyetlerini dışlamayı da gerektiren özgül bir çatıya sahiptir. Halk kitleleri, örneğin okul gibi,

ulusal ordu gibi, ya da temsilcileri aracılığıyla seçimli kurumlar gibi aygıtlarda doğrudan mevcut olsalar da, polis, yargı ya da idare gibi aygıtlardan *fizik yönden uzakta tutulmuşlardır.*

Ama bu son şıklarda, siyasî mücadeleler devletin stratejik alanının gerçekten dışında kalmazlar. Kitlelerin fizik yönden bazı aygıtlardan dışlanmış oldukları durumlarda bile, bu mücadelelerin bu aygıtların içinde her zaman birtakım etkileri olur; bu etkiler, burada, bir bakıma uzaktan ve araya yerleştirilmiş kişiler (devlet personeli) aracılığıyla tezahür etse bile. Halk kitlelerini fizik yönden devletten dışlayan bu çerçeveler, burada da yine, yalnızca dışarıdan kuşatılan bir kale-devletin hendekleri ve yalıtıcı duvarları olarak, kısacası, kuşkulu topografik eğretilemeler uyarınca halkçı mücadeleler karşısında devletin gerçek sızdırmazlığını yaratan barajlar olarak kavranmamak zorundadır. Daha çok, devlet içindeki hakçı mücadeleleri *yansıtıcı ekranları* olarak ortaya çıkan bir dizi ekran söz konusudur.

Bu durum, halkçı mücadelelerle uzaktan bölünmüş ve kat edilmiş olan polis, yargı ya da idare gibi aygıtlarda, bugün her zaman olduğundan daha açık bir biçimde görülmektedir. Bu, halkçı mücadelelerin her türlü şıkta ve her zaman devletin içinde kayıtlı oldukları olgusu dikkate alınmadığında düpedüz paradoksal ve açıklanabilmez olan bir fenomenin gözlendiği bazı devlet biçimlerinde daha da belirgindir. Bu mücadeleler, kitleleri fizik uzamlarından uzakta tutma ekranlarını özellikle çoğaltan devlet biçimlerinde, devletin içinde özellikle yoğun olarak tezahür ederler: Hatta bu ekranlar, bu durumlarda, devletin içindeki halkçı mücadelelerin gerçek yankılanma ve yoğunlaşma yükselticileri haline gelirler. Bunu son olarak Portekiz'de, Yunanistan'da ve İspanya'da, sertleşen askerî diktatörlükler bağlamında saptadık. Bu diktatörlükler, kitlesel faşist parti ve sendikalar aracılığıyla bazı halkçı sınıfları kendi içlerine dahil etmiş olan geleneksel faşist rejimlerin tersine, o kitlelere hep mesafeli kaldılar ya da kitleler tarafından dışarıda tutuldular. Oysa halkçı mücadelelere gerçek anlamda geçirimsel kalamadıkları gibi, bu mücadelelerden faşist rejimlere nispetle çok daha fazla etkilendiler. Şuradan belli ki, o rejimlere direnen örgütlerin uzun zamandır önerdikleri gibi ön cepheden, açık ve kitlesel saldırıların darbesiyle değil, ama halk kitlelerin, belli bir

mesafeden de olsa öncelikli etmeni oldukları kendi *çelişki ve iç bölünmelerinin* darbesiyle yıkıldılar.

2. Şu halde iktidarın oyununa dahil olmak ya da olmamak, devletle bütünleşmek ya da bütünleşmemek, izlenen *siyasî stratejiye* bağlıdır, oysaki Foucault'ya göre, "pleb" için, onu tözselleştirilmiş iktidarla "bütünleştiren" bir strateji saptamak, ona iktidarın mutlak yer-dışını, olgusal *yer-olmayanını* terk ettiren ve onu yeniden iktidarın tuzaklarına yerleştiren şey olmaktadır. Ama:

a/ Bu stratejinin halk kitlelerinin örgütlerinin özerkliği üzerinde temellendirilmek gerektiği bilinmektedir: ama bu özerkliğe erişmek, siyasî örgütler açısından, *devlet-iktidar*'ın oluşturduğu güçler dengesinin stratejik alanın dışına çıkmak anlamına gelmez, tıpkı öteki örgütler (sendikalar ya da başkaları) açısından da ve sanki terimin en iyi anlamıyla eski anarşist yanılsama uyarınca bu mümkün olabilirmiş gibi, kendilerine tekabül eden iktidar düzeneklerinin dışında yer almak anlamına gelmeyeceği gibi. İktidarın alanında örgütlenmek, her iki durumda da, bu örgütlerin doğrudan doğruya kurumların fizik uzamı içine sıkışmak zorunda oldukları (bu konjonktürlere bağlıdır) anlamına da ve de üstelik o kurumların maddilikleriyle bağdaşmak zorunda oldukları anlamına da (tam tersine) gelmez.

b/ Halk kitlelerinin, devlet aygıtlarının fizik uzamı içindeki olası mevcudiyetlerine koşut olarak, sürekli olarak bu aygıtlara mesafeli odaklar ve şebekeler – tabandan ve öz-yönetimci şebekelerle sürdürülen doğrudan demokrasi hareketleri – edinmek ve bunları yaymak zorunda oldukları da bilinmektedir. Ama bunlar, siyasî amaçlar hedefledikleri ölçüde, kurum-karşıtı bir saflığın basitçi yanılsamalarının tersine, ne devlet dışı, ne de her türlü şıkta iktidar dışı konumlanırlar. Dahası: Ne pahasına olursa olsun devlet dışında yer almak ve böylece de iktidar dışında konumlandığını sanmak (oysa bu imkânsızdır), çoğu kez, özellikle de *meydanı devletçiliğe boş bırakmamanın* en iyi yolu olabilmektedir, kısacası, bu stratejik alanda, hasmın karşısında gerilemektir.

4

Devlet personeli

Bu çözümlemeler, eğer şimdi de devlet personeline göz atacak olursak çok daha fazla açıklık kazanacaklardır. Onun durumu aynı zamanda hem sınıf mücadelelerinin devleti boydan boyu kat edip oluşturduğunu, ona özgül bir biçim kazandırdıklarını, hem de bu biçimin devletin maddî çatısına bağlı olduğunu göstermektedir.

Sınıf çelişkileri aynı zamanda, *geniş anlamıyla devlet personeli arasındaki iç bölünmüşlükler* aracılığıyla (devlette, idarede, yargıda, orduda ya da polisteki çeşitli bürokrasiler) da devletin içinde kayıtlıdır. Bu personel, devletin örgütleniş biçiminin ve görece özerkliğinin sonucu olarak kendine özgü bir birliğe sahip toplumsal bir kategori oluşturursa bile, yine de bir sınıfın yerini tutmaktadır (sınıfların yanında ya da üstündeki bir toplumsal grup söz konusu değildir) ve bu böylece bölünmüştür. Sınıfsal kökeninden (yani bu personelin içinden çıktığı sınıflardan) farklı ve bu personelin, devletin karkası içinde kristalleştiği haliyle toplumsal işbölümündeki (devletin içinde yoğunlaşan fikir işçiliğinin içinde bile, fikir ve beden işçiliğinin ayrılmasının özgül yeniden-üretim biçimi altındaki bölünüşü de dahil olmak üzere) konumlanışına bağlı bir sınıfsal yer: Bu personelin yüksek orunluları için burjuva sınıfına aidiyet ya da bu sınıfa ayrılan yer, devlet aygıtlarındaki ara ve alt kademeler için küçük burjuvazi.

Dolayısıyla iktidardaki blokun içindeki çelişki ve bölünmeler devlet personelinin yukarı katmanlarının içine de yansırlar. Dahası: bu personel, geniş kesimleriyle küçük burjuva sınıfına aidiyeti nedeniyle *halkçı mücadelelerden de güçlü bir biçimde etkilenir*. Egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasındaki çelişkiler, devlet personelinin bu kesimlerinin, adlı adınca burjuva tepe noktalardan uzaklaşmaları biçiminde yansırlar, böylece devlet personeli ve aygıtları arasındaki çatlaklar, ko-

pukluklar ve bölünmeler halinde tezahür ederler. Elbette, bu bölünmeler yalnızca güçler arasındaki genel dengeye değil, ama devlet içindeki işbölümünde bu personelin kendi hak taleplerine de bağlıdır. Yine, elbette, egemen sınıflar ve ezilen sınıflar arasındaki çelişkiler, devlet personelin ayrışık bir toplumsal kategori olarak özgüllüğü nedeniyle bu personele karmaşık bir tarzda yansırlar. Ancak sınıf çelişkileri her türlü şıkta onun içinde de mevcuttur. Kitlelerin mücadelesi, yalnızca bu kitleler fizik olarak devlet aygıtlarında mevcut olduklarında, ya da mevcut bulundukları aygıtlarda devlet personelini etkilemez: bu, sınıfların üstünde ya da yanında yer alan grupları ya da bütünlükleri, sıradan baskı ya da temaslarla kendi yanına çekmek söz konusu olsaydı gündeme gelebilirdi. Sınıf mücadelesi, kendini belli bir mesafeden dile getirdiğinde bile devlet aygıtları içinde mevcuttur: Devlet personeli, böylece, sınıfsal aidiyeti nedeniyle sınıf mücadelesinin içindedir. Esasen çeşitli halkçı sınıfların mücadelesi devleti ayrımsal tarzda kat eder: devlet aygıtlarında görevli personelin ara ve alt kademelerde küçük burjuva sınıfa aidiyeti nedeniyle bu aygıtları doğrudan etkileyenler, küçük burjuvazinin egemen sınıflarla münasebetleri içindeki çelişkileri ve konumlarıdır. İşçi sınıfının mücadeleleri genellikle bu sınıfın küçük burjuvaziyle münasebetleri (çatışmalar ya da ittifaklar) boyunca yansır.

Halkçı kitlelerin mücadeleleri, böylece, iktidarın ve hegemonyacı fraksiyonun hizmetindeki devlet personelinin birliğini sürekli bir biçimde sorgulanır kılar. Bu mücadeleler özgül biçimlere bürünürler: Devletin maddî karkası içinde kalıplanırlar, onun görece özerkliğinin dokusunu izlerler ve sınıf mücadelesi içindeki bölünmelere de bire bir ya da tek yönlü olarak tekabül etmezler. Çoğu kez, sınıfsal çelişkilerin genel kapsamı doğrultusunda ve devletteki çatlaklara ve yeniden örgütlenmeye bağlı olarak, çeşitli devlet aygıt ve kesimlerinin mensupları arasındaki "kavgalar", her kesim ve aygıt içinde yer alan klikler, fraksiyonlar, ya da çeşitli devlet birimleri arasındaki sürtüşmeler biçiminde ortaya çıkarlar. Sınıfsal tavırlar, devlet personelinin doğrudan ve daha açık bir biçimde siyasileşmesiyle ona yansıdığında bile, bu yansıma her zaman kendine özgü yollar izler, nedeni de toplumsal işbölümünün şu ya da bu devlet aygıtı içinde kendine özgü bir tarzda ortaya çıkması-

dır (bu süreç örneğin orduda, eğitim sisteminde, polis ya da Kilise'de farklı biçimler alır); ama aynı zamanda bir başka neden de aygıtların içindeki ideolojik düzeneklerdir.

Devletin yeniden üretip aşıladığı egemen ideolojinin bir işlevi de devlet aygıtları ve bunlarda görev yapan personelin birliği için bir *iç çimento* oluşturmasıdır. Bu ideoloji, esas itibariyle, genel istenç ve çıkarı temsil eden, mücadele halindeki sınıflar arasında hakemlik yapan tarafsız devletin ideolojisidir: Sınıfların üstünde konumlanan idare ve yargı, ulusun ana direği olan ordu, cumhuriyetçi düzenin ve yurttaşların özgürlüğünün güvencesi olan polis, genel erincin ve verimliliğin motoru olan idare. Bu, egemen ideolojinin devlet aygıtları içinde aldığı biçimdir: ama bu ideoloji orada paylaşılmaksızın hüküm sürmemektedir, çünkü ezilen sınıfların ideolojik alt-bütünlükleri de, egemen ideolojinin hâkimiyeti altında, devlet aygıtlarında kristalleşir. Egemen ideolojinin bu temaları, çoğu kez, devlet personelinin ekseriyeti tarafından, yurttaşlar arasında toplumsal adâletin ve "şansların eşitliğinin" kurulmasında, "zayıflar" lehine bir "denge"nin oluşturulmasında, vs. kendi paylarına düşen şey olarak kabul edilir. Halkçı mücadeleler, sınıfsal aidiyetleri nedeniyle esasen gerçeği daha açık bir biçimde görmeye yatkın edimcilerin gözünde devletin gerçek yapısını saklayan örtüyü ister istemez kaldırdıklarında, böylece devlet personeli arasındaki bölünmeleri, çelişkileri ve ayrılıkları çok büyük ölçüde artırırlar. Kaldı ki bu mücadele, çoğu zaman, devlet personelinin kendi hak talepleriyle de eklemlenir.

Bütün bunlar devlet personelinin, sınıf mücadelelerinin kendi içine yansıma biçiminden kaynaklanan *"politizasyonunun" kesin sınırlarına rağmen gerçekliklerini korurlar.*

Devlet personelinin hakçı kitlelerden yana ağırlığını koyan edimcileri, isyanlarını çoğu kez devletin çatısı içinde cisimlendiği biçimiyle egemen ideolojinin terimlerinde yaşarlar. Onları sıklıkla egemen sınıflarla ve devletin yüksek katmanlarıyla karşı karşıya getiren şey, büyük ekonomik çıkarların devlet üzerindeki damgasının, onun "düzenin" ve toplumsal-ekonomik "verimliliğin" güvencesi olma rolünü sorgulanır kılması, devlet "yetkesini" ve devletin içindeki geleneksel "aşamalı-düzenleri" tahrip etmesidir Onlar örneğin çoğu kez devletin demokratik-

leştirilmesini halkın kamusal işlere müdahalesi olarak değil, ama toplumsal sınıflar üzerindeki kendi hakem rollerinin ihyası olarak yorumlarlar. Devletin büyük ekonomik çıkarlar karşısında "sömürgeleşmekten kurtarılmasını" savunurlar, bunun onlar indindeki anlamı, devletin, kendi siyasî yönetim rollerini yükümlenmelerine imkân veren ve mümkün olduğu varsayılan el değmemişliğine geri dönmektir.

Böylece devlet personelinin halk kitlelerinden yana ağırlığını koyan kesimleri bile, devlet aygıtı içinde toplumsal işbölümünün yeniden üretimini – aşama-düzenli bürokratikleşme – sorgulamadıkları gibi, ayrıca ve üstelik genel olarak yöneten-yönetilen biçimiyle devlette cisimleşen siyasî bölünmeyi de sorgulamazlar. Başka türlü dendikte, halk kitleleri karşısındaki kendi yer ve rollerini radikal bir biçimde sorgulamamaktadırlar. Devlet personelinin, bir yandan da demokratikleşmeden yana olan bu kesimlerinde kitlelerin öz-yönetimsel ya da doğrudan demokrasi tipindeki inisiyatiflerinin uyandırdığı derin kuşkudan daha belirgin bir şey yoktur.

Devlet personelinin politizasyonundaki bu sınırlar, şu halde, devletin maddî karkasının bu personel üzerindeki etkilerinden başka bir şey değildir ve dolayısıyla bu personelin toplumsal işbölümü içindeki kendi yeriyle tözdeştir. Devlet personelinin pratiklerine içkin olan bu sınırlar, böylece *ancak bu kurumsal karkasının radikal bir şekilde dönüştürülmesi koşuluyla* ve bu dönüşüm süreci içinde geriletilebilirler. Bir dizi yanılsamanın tersine, yalnızca devlet personelinin bir kısmının ağırlığını sola koyması, devlet-halkçı kitleler münasebetinin dönüştürülmesine asla yetemez. Bu sorunun çözümü, ister devletin kilit noktalarındaki görev yerlerinin halkçı kitlelerin "davasına gönül vermiş" militanlar tarafından işgâl edilmesi biçiminde olsun, ister daha basitçe bu personelin devşirilmesinin halkçı *sınıfsal kökenden* edimciler lehine demokratikleştirilmesi biçiminde olsun, devlet personelinin sıradan yenilenmesinde de yatmaz. Bu önlemler etkisiz değildir, ama temel sorun, devletin halk kitleleriyle ilişkilerinin dönüştürülmesi sorunu karşısında ikincil kalırlar. Böylesi bir dönüşümün yokluğunda, bu yeni personelin de kendini işlevi doğrultusunda göndere çekeceğine ve devletin yapısından kaynaklanan uygulamaları yeniden üretmeye koyulacağına bahse girilebilir: Bunun bir dolu tarihî örnekleri vardır.

Eğer personelinin uygulamalarını değiştirebilmek amacıyla devleti dönüştürmek gerekiyorsa, *devlet aygıtının bu dönüşümü içinde, ağırlıklarını halkçı kitlelerden yana koyan personele ne ölçüde güvenilebilir*? Ve elbette, burada, iktidardaki blokun çoban köpekliği rolüne sadık kalan kesimden hiç söz etmeksizin, bu devlet personelinin kendisinin direnişlerine de işaret etmek gerekir. Devlette cisimleşen toplumsal işbölümü içindeki yeri nedeniyle, bu personel, en azından bir ilk dönem boyunca, çoğu kez ancak devletin belli bir *sürekliliğinin* korunması koşuluyla halkçı kitlelerden yana ağırlık koyar. Dahası: çoğu kez devletin bu sürekliliğinin, büyük ekonomik çıkarların ya da "feodalitelerin" devlet üzerindeki damgasıyla ve bunun toplumsal ya da "ulusal" bedende yarattığı kırılma ve isyanlarla sorgulanır kılınmış gördüğü sürekliliğinin güvenceye alınması için halkçı kitlelerden yana ağırlık koyar. Durmadan doğrulanan bu tavır, beri yandan açıkça ortada olan loncasal ayrıcalıkların savunulmasından ibaret de değildir. Devlet bürokrasisi aynı zamanda savunmak zorunda olduğu kendi çıkarlarına, işgâl ettiği yerin çıkarlarına sahip olsa da ve devlet personelinin tamamına özgü bir "istikrar gerekliliği"nden[9] söz edilebilse de, önemli olan bu değildir. Bu devlet personelinin hâlihazırdaki muazzam büyümesine koşut biçimde, kamusal görevin ayrıcalıkları da bu personelin önemli bir kesimi tarafından sorgulanmaktadır. Ama bu durum yadsınmaz bir biçimde onun soldaki politizasyonunu kolaylaştırsa bile, politizasyon her zaman devletin maddî karkasından gelen sınırlar dahilinde kalır görünmektedir. Demokratik bir sosyalizme geçiş doğrultusunda etkileri olan her türlü şey: Bu sınırlar hesaba katıldığında ve her zaman sağa meyletmeye yatkın bu personeli "idare ederek", ama devletin zorunlu dönüşümlerini de gözden kaçırmaksızın, devlet personelinin geniş kesimlerinin solda siyasileşmesinin yarattığı ve hâlihazırda belirleyici olan bu etmenden nasıl destek alınabilir? Bu da, görüldüğü gibi, bu aygıtın dönüştürülme biçimleri ve araçları sorununa, dönüştürülme tartımı sorununa göndermektedir.

---

[9] Claus OFFE. *Strukturprobleme des Kapitalistischen Staates*, 1973 ve J. HABERMAS, *Legitimationsprobleme in Spätkapitalismus*, 1973.

Bu ikinci kısmı özetleyelim: Yalnızca devletin bu kuramsal kavranışı, yalnızca bu kapitalist devlet kuramı bu devletin ayrımsal biçimlerini ve dönüşümlerini açıklayabilir. Yalnızca o, hem üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümündeki değişimlerin, hem de sınıf mücadeleleri içindeki, daha özelde de siyasî mücadelelerindeki dönüşümlerin devlette etkilerini eklemleyebilir. Siyasî hâkimiyetin, bir güçler dengesinin yoğunlaşması olarak devletin maddî karkası içinde kayıtlı olduğu kavranmak suretiyledir ki, "her kapitalist devlet burjuvazinin devletidir" türünden dogmatik biçimselcilikten kopmak ve bu devletin tarihsel yeniden-üreyişi içinde siyasî mücadelenin karmaşık rolünü anlamak mümkün olabilir. Daha önceki açıklamaların aydınlanmasına katkıda bulunabilecek alanları hatırlatmakla yetineceğim.

1. Her şeyden önce, belli bir ülkedeki devletin ve onun çeşitli aygıt ve kesimlerinin, tarihsel yeniden-üreyişi ve dönüşümleri boyunca gösterdiği özgüllük: örneğin Fransız devleti. Bu devlet, üretim ilişkileri ve bunların dönüşümleriyle olan münasebetleri içinde kapitalist devletin genel belirlenmelerini gerçekleştirse de, dönüşümleri boyunca ona damgasına basan birtakım özellikler göstermekten geri kalmaz. Bu özellikler de, ancak devletin kurumsal çatısının ve şu ya da bu aygıtındaki yapının, Fransız toplumsal oluşumunu belirlemiş olan siyasî münasebetlerin yoğunlaşması olarak düşünülmesiyle kavranabilir. Fransa'daki devletin okulu, ordusu ya da ideolojik aygıtları, oluşumları ve dönüşümleri içinde, üretim ilişkilerini/toplumsal işbölümünü ve bunların uğradıkları değişimlere bağlı bir maddiliği (kapitalist okul, kapitalist ordu, kapitalist ideolojik aygıtlar) gösterseler de, bu

maddilik o siyasî münasebetlere göndermekten geri durmaz. Fransa'daki okulun kendine özgü karkasını, onu burjuvazi ile küçük burjuvazi (eski ve yeni) arasındaki özel münasebetlerin yoğunlaşması olarak düşünmedikçe kavramak mümkün değildir. Ordu için (burjuvazi-köylülük münasebetleri) ya da ideolojik aygıtlar için (burjuvazi-entelektüeller münasebeti) de aynı şey geçerlidir, kendine özgü maddiliğiyle benzer bir çözümlemeyi gerektiren devlet idaresinin-bürokrasisinin kurumsal özgüllüğüne ve devlet aygıtları arasındaki yerine gönderen ünlü devletçi-Jakoben merkeziyetçilikten hiç söz etmiyoruz. Bu da bu kez, Fransa'da, yalnızca burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki özel münasebetlere değil, ama aynı zamanda da Fransız Devrimi'ne ve hattâ onun da ötesine, yani mutlakıyetçi devlette burjuvazi-toprak soyluluğu münasebetlerinin özelliklerine gönderir

2. Sonra, kapitalizmin aşama ve evrelerine göre devletin dönüşümleri ve ayrımsal devlet ve rejim biçimleri. Örneğin, iktidardaki blokun içindeki ayrımsallaşmalar ve onun bileştiricileri arasındaki güç dengeleri, hegemonyanın bir sınıf ya da fraksiyondan bir başkasına geçmesi, toplumsal sınıfların, bunların partiler aracılığıyla temsiliyetlerinin, iktidardaki blokun destek-sınıflarla (küçük burjuvazi, köylülük) ilişkilerinin, işçi sınıfının ve burjuvaziyle olan stratejik münasebetlerinin örgütlenmesinin geçirdiği değişimler devletin içinde yoğunlaşırlar. Aygıtlarının her birinin örgütlenmesinde, devletin egemen sınıflar karşısındaki görece özerkliğinde, devletin iç çelişkilerinin işleyişinde ve biçiminde, örgütleyici çatısının şekillenmesinde ve şu ya da bu aygıtın ötekiler üzerindeki hâkimiyetinde, baskıcı, ideolojik ve ekonomik aygıtlar arasındaki sınırların yer değiştirmesinde, devletin çeşitli işlevleri arasındaki becayişlerde, devlet personelinin örgütlenmesinde yazılıdırlar. Siyasî mücadelenin devlet içindeki bu yoğunlaşması, böylece farklılıkları belirler:

a/ Kapitalizmin aşama evrelerine göre devlet biçimleri arasındaki farklılıklar: rekabetçi kapitalizmin liberal devleti, tekelci-emperyalist kapitalizmin müdahaleci devleti, hâlihazırdaki tekelci kapitalizm evresinin devleti.

b/ Bu aşama ve evrelere göre, demokratik-parlamenter devlet ile olağanüstü devlet (faşizmler, askerî diktatörlükler, Bonapartizm) arasındaki farklılıklar.

c/ Demokratik-parlamenter devletin çeşitli biçimleri (başkanlık sistemi, parlamenter sistem, vs.) ile olağanüstü devletin çeşitli biçimleri arasındaki farklılıklar.

3) Böylece, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki bugünkü devlet biçimini, yani *yetkeci devletçiliği* çözümlemeye yalnızca bu araştırma çizgisi imkân vermektedir: Bu da, bu kitabın son kısmının konusu olacaktır.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Bugünkü devlet ve ekonomi

Devletin günümüzdeki ekonomik rolü görülüyor, ona maruz kalınıyor, durmadan ona atıfta bulunuluyor: ama bazı iktidar kuramcıları, fazlasıyla can sıkıcı buldukları bu konularla ilgilenmemekte hâlâ diretmekle birlikte, bu onların Hükümdarlar, Dediğimdedikçiler ve Efendiler üzerine söylevler vermelerine engel olmuyor. Enflasyon, işsizlik, bunalım, fırsat düştüğünde ve arada esef ettikleri fenomenler, ama elbette onları ilgilendiren yüksek düzeydeki konuları, İktidarı, Devleti, Siyaseti ilgilendirebilecek şeyler değil. Bırakalım, onlar kendi âlemlerinde kalsınlar: Devletin bu ekonomik rolü korkunç bir biçimde gerçektir.

Kapitalist devletin (ve iktidarın) çözümlenmesi, ekonomiyle olan kurucu münasebetlerinin, üretim ilişkileri ve genel anlamıyla kapitalist düzendeki toplumsal işbölümünün eşiğinde sona eremez. Bunlar, kapitalizmin aşama ve evrelerine göre yeniden-üretilirlerken, bu devletin ekonomik işlevleri halinde ortaya çıkarlar: ister fizik şiddet, ideolojik şartlandırma, disiplinci normalleştirme, ister uzam ve zamanın örgütlenmesi ya da katlanmanın yaratılması söz konusu olsun, devletin tüm eylemi, terimin en kesin anlamıyla bu ekonomik işlevlerle ilişki halindedir. Bu durum, bugün tanık olduğumuz inanılmaz *devletçilik* açısından, her zamankinden daha fazla geçerlidir.

Eğer birtakım sıradanlıklara düşmek istemiyorsak, devletçiliğin – ki söz konusu olan gerçekten de budur –, günümüz devletinin ekonomik işlevleri incelenmeden anlaşılması mümkün değildir. Bu üçüncü kısımda ardışık yaklaşımlarla girişeceğim şey bu: her şeyi birbirine karıştırmak istemiyorsak, bu bana kesin bir zorunluluk olarak görünüyor. Dolayısıyla burada, sermayenin aşırı-terakümü ve değer kaybına uğratılması, emek gücünün idaresi ve yeniden-üretimi içinde devletin rolü üzerinde yoğunlaşacağım. Ancak, devletçilik esas itibariyle siyasî bir

gerçektir: onu tastamam erimi içinde, ancak kendine özgü yerinde, yani sınıfların ve birbirleriyle olan münasebetlerinin, siyasî mücadelelerin, siyasî bunalım ve devlet bunalımı biçiminde kendini gösteren yakın tarihli ekonomik bunalımın, devletin ekonomik müdahalelerinin adlı adınca siyasî etkilerinin özelliklerine girerek ele alacağım bir sonraki kısımda kavrayabileceğiz. Devletin ekonomik rolü, olanca sürekliliği ve hedeflerinin tamamı içinde, ancak işbu ayrıntılara varana kadar ve onlar da dahil olmak üzere çerçevelenebilir.

Ama madem ki böyledir, bu rolü özel bir incelemeden geçirmek niye? Ne yapılırsa yapılsın, bu rol bir özgüllük gösterir, özel görünümler taşır ve böylece, hem daha genel politikasının çerçevesinde, hem de, tahmin edileceği gibi, Fransa'da ya da başka yerlerde, iktidara gelme olasılığı karşısında, sola özgü birtakım sorunları gündeme getirir. Şimdi, devletin bu eylemi bir özgüllük gösterse de, bu durum, bundan böyle siyasî bir içerik taşımayacağı anlamına gelmez: aslında bu eylemi özgün maddiliği içinde ele almayı kabul etmek suretiyledir ki, bu siyasî içerik kanıtlanabilir. Hâlihazırda muazzam bir cesamete ulaşan *sol teknokratizmle*, siyasetçiliğe kaçarak savaşılamaz.

Nihayet, bu kısımda kendimi devletin ekonomik işlevleriyle sınırlı tutacak ve bunların daha kuşatıcı bir incelemesine girmeyeceğim. Marksist araştırma, bu konuda, yinelemeyeceğim kesin çözümlemelere sahiptir. Bugünkü ideolojik konjonktür içinde bu nokta üzerinde durmak gerekir: burada, tekelci kapitalizm ve devletin günümüzdeki ekonomik angajmanıyla ilgili bir dizi noktaların, günümüzde neredeyse besbellilik arz eder hale gelmiş olan noktaların bilinmesini, öncelikle Marksist kuramın resmî "ekonomi bilimine" ve onun yeni-liberal değişkesine karşı sürdürdüğü ve sürdürmekte olduğu uzun mücadeleye borçluyuz, bunu söylemekte duraksamamak gerekir. Daha da ileriye gideceğim: III. Enternasyonal tarafından getirilen devlet kuramına, benim de yaptığım gibi, yöneltilebilecek bütün eleştirilere rağmen, onun, devletin ekonomik rolünün bazı esaslı yönlerini aydınlığa çıkartmış olmanın önemli başarısını taşıdığını yadsımak mümkün değildir.

Bu alanda da yine, yıllardan beridir, Marksizmin kapitalizmin "güncel" ekonomik gerçekliği tarafından aşılmış olduğu ilân edilip duruldu. II. Dünya Savaşı sonrasındaki kapitalist büyümede temellendirilen bu

bildirimler, esas itibariyle, her zaman aynı ana-temayı sunmaktalar: Marksizm, devletin ekonomik rolü üzerinde durmuş olduğu halde, bu rolü önemsememiştir; oysa devlet, bundan böyle büyük bunalımlardan azade bir biçimde, örgütlü ve planlı bir kapitalizmin uyumlu yeniden-üretimini başarmış olacaktı. Fransa'da Raymond Aron tarafından avamlaştıran kanıtlamadır bu ve daha yakın tarihlerde C. Castoriadis'te karşımıza çıkmaktadır; son olarak (1974), çok eğlendirici bir tarzda şunları yazıyordu: "Oysa, son yirmi yılın deneyimleri aşırı-üretimin dönemsel bunalımlarının, geçici ve minör 'resesyonlar'ın alabildiğine hafifletilmiş biçimi dışında, modern kapitalist düzende hiç de kaçınılmaz olmadıklarını düşündürmektedir... Marx'ın ekonomik kuramı kapitalist sınıfın, aslında ekonominin 'kendiliğinden' yönelimlerine hâkim olmak üzere, aşamalı örgütlenişinin etkisinden 'habersiz'dir".[1] O gün bugün, bu etkinin ne olduğunu, ne ölçüde güvenilir olduğunu gördük.

[1] L'institution imaginaire de la société, a.g.e., s. 22.

I

Devletin ekonomik işlevleri üzerine

Şu halde devletin sermayenin terakümünü ve yeniden-üretimini hedefleyen önlemleri üzerinde ısrar etmek, ve yalnızca Marksist tartışma kapsamında da olmaksızın, oldukça bayağı hale gelmiş olmaktadır. Ama devletin bu eylemi tekelci kapitalizmin devletiyle başlamaz: "liberal" denen devlet de, rekâbetçi kapitalizm aşamasının devleti de, aynı biçimde, önemli bir ekonomik role sahipti. Günümüz devletiyle ilgili olarak, onun ekonomik rolü, çeşitli ekonomik işlevlerin, kapitalizmin tarihi boyunca bazıları ötekilerine eklenmek üzere dümdüz bir çizgide ilerleyen terakümünün basitçe sonuçlandırılması değildir. Bir dizi kırılmalar günümüz devletini hem liberal devletten, hem de tekelci kapitalizmin daha önceki aşamalarının devletinden nitelik olarak farklı kılmaktadır.

Bu farklılığı ihata etmek için siyasetin (devlet) ve sermayenin yeniden üretiminin, ekonominin, birbiri karşısındaki uzamlarının günümüzde nasıl eklemlendiğini; bu eklemlenmenin hem devletin hem de ekonominin *uzamlarını karşılıklı olarak sınırlarken* ne gibi sonuçlar doğurduğunu tastamam kavramak gerekir. Burada, kapitalizmin tarihi boyunca devletin ekonomiye giderek daha fazla "müdahil" olması dışında bir fark içermeksizin özünde aynı kalan karşılıklı sınırlara sahip yerler ya da uzamlar söz konusu değildir. Başka türlü dendikte, fark, çevreleri hemen hemen aynı kalmış olan iki uzamın aşamalı olarak basitçe içiçe girmesinden kaynaklanmamaktadır.

Siyasetin de ekonominin de nesnesi ve dolayısıyla içeriği çeşitli üretim tarzları işlevinde değişime uğrar. Genişleyen bir yeniden üretim sunan bir üretim tarzı oluşturması ölçüsünde kapitalizmin kendisinin çeşitli aşama ve evreleri için de aynı şey geçerlidir. Ekonominin ve si-

yasetin uzamlarında bugün gözlenen değişim, kapitalist düzen içinde bu uzamların birbirinden ayrılmasının "değiştirilmiş biçimini" oluşturmaktadır. Demek ki günümüz devletinin ekonomik alandaki belirleyici angajmanıyla lağvedilmemiş görece bir ayrılma söz konusudur; bu da, günümüzdeki dönüşümler özsel sınırları olan iki alanın giderek artan basit içiçeliği olarak konumlandırıldıkta, destek bulabilecek bir görüştür. Bu ayrılma, devletin ve ekonominin işgâl ettikleri alanların biçimlenişi değişime uğradığı ölçüde yeni biçimler altında yeniden üretilir.

Şu halde devlet ve ekonomi arasındaki münasebetler konusunda, kendi zamanındaki devletin etkililiğini üretimin "genel dış koşullarının" korunmasına ve yeniden üretimine yönelik müdahaleler biçiminde betimlemek suretiyle sorumluluğunu bizzat Engels'in taşıdığı ilingesel ve imgeleştirilmiş her türlü tasvirden sakınmak gerekir.[2] Bu tür bir yaklaşım, en azından kapitalizmin belli bir döneminde, devlet ile ekonomi arasındaki münasebetlerin dışsallık münasebetleri olduklarını varsaydırır, oysa ki devlet ile ekonominin kapitalist ayrımı, kapitalist düzende, devletin üretim ilişkileri içindeki mevcudiyetinin özgül biçiminden başkaca bir şey değildir. Zaten devletin ekonomiye "müdahaleleri" terimi de, alışılan haliyle ancak bu kesin çekince altında kullanılabilir; aksi takdirde bu terim tam da dışsallık imgesinin yananlamı gibi anlaşılacaktır. Nihayet Engels'in bu deyimi harfiyen alındıkta, liberal devlet ile bugünkü devlet arasındaki farkı şu tek olguda konumlandırma tehlikesi vardır: birinci şıkta, devlet ekonominin dolaylarında müdahalede bulunurken, bugün, ekonominin merkezini hedef almaktadır. Devletin ekonomiyi etkilediği noktalar değişecek, ama ekonomik uzam her zaman değişmez kalacaktır.

Oysa, devletin sermayenin terakümü ve yeniden üretimi içindeki bugünkü rolü, hem devletin hem de ekonominin kendi uzamlarının bizatihi değişimi içinde yer almaktadır. Daha önceleri "marjinal" olan bir dizi alanda (emek gücünün kalifiye hale gelmesi, kentleşme, taşımacılık, sağlık, çevre, vb.), bu alanların sermayenin bizatihi yeniden üretilip değerlendiği uzam-süreci genişletmek ve değişime uğratmak suretiyle bu uzam-süreçle doğrudan bütünleşmelerinin tastamam ölçüsündedir

[2] ENGELS'in kullandığı terimin aslı, *die allgemeine aüssere Bedingungen*'dir, *Anti-Dühring*'de, *MEW*, Cilt XX, s. 260.

ki (üretim ilişkilerinde, iş bölümünde, emek gücünün yeniden üretiminde, artı-değerin sağılmasında ve sömürüde ortaya çıkan değişimler nedeniyle) devletin bu alanlardaki rolü yeni bir anlam kazanmaktadır. Devletin ekonomiyi etkileme noktalarını değişime uğratan ve giderek daha fazla sermayenin bağrında etkinlik göstermesini mümkün kılan şey, ekonomik uzam-süreçteki bu dönüşümdür. Buna koşut olarak, sermayenin değerlendirildiği ve emek gücünün yeniden üretildiği bütün kesimler (bu arada kamusal ve devletleştirilmiş sermaye) bundan böyle doğrudan devlet içinde yer aldıkları ölçüde devletin işgâl ettiği uzam da genişler ve değişime uğrar: Devlet hâlihazırda ekonomi içinde bu role sahipse, bunun nedeni aynı zamanda da daha önceki devletin söz konusu olmamasıdır.

Bu ekonomik eylemler, devletin kendine özgü uzamının uğradığı değişimle bağlantılı oldukları ölçüde, kesinlikle yalıtık bir tarzda, esasen değişmez olan bir devlet gerçekliğine dışarıdan gelip basitçe aşılanmışlarcasına düşünülemezler: Bu eylemler devletin bütünsel bir yeniden düzenlenişi içinde kendi özgül yerlerinde kavranmak zorundadır. Ama bu, ters yönden de geçerlidir: devletin işlevlerinin tamamı, ister baskıcı, ister ideolojik ya da başka türden olsunlar, onun yeni ekonomik rolüne nispetle yalıtık tarzda ele alınamazlar.

Dahası var: Rekabetçi kapitalizm aşamasında, hattâ tekelci kapitalizmin ilk evrelerinde, kesin anlamıyla devletin ekonomik işlevleri, onun baskıcı ve özellikle de ideolojik işlevlerine *bağlıydılar* (bununla birlikte bu işlevlere indirgenmeksizin). Devletin başlıca düzenlemeleri sermayenin terakümünün siyasî-toplumsal uzamını maddî olarak örgütlemekten ibaretti: Daha kesin anlamıyla devletin kendi ekonomik müdahaleleri bu zorunluluklara göre kolayca uyarlanabiliyorlardı. Oysa şimdi, devletin ekonomi içinde siyasî uzamın tamamını değişime uğratan hâlihazırdaki rolü nedeniyle, ekonomik işlevler bundan böyle devletin bağrındaki *başat yeri* işgâl etmektedir. Siyasî uzamın uğradığı bu topyekûn değişim, hâlihazırdaki devletin bağrında, yalnızca onun ekonomik işlevlerinin başatlığını kapsamamakta, aynı zamanda bu başatlığın anlamını da göstermektedir. Değişmez olarak kalan başka faaliyetlere hâkim olacak yeni ekonomik faaliyetler söz konusu değildir yalnızca. Bugün devletin etkinliklerinin tamamı, onun ekonomik rolüne

nazaran yeniden örgütlenmektedir. Bu durum, devletin ideolojik-baskıcı önlemleri dışında, onun disiplin altına alan normalleştirmedeki, uzamın ve zamanın yapılandırılmasındaki, kapitalist bireyselleştirme ve birlikleştirmenin yeni süreçlerinin hayata geçirilmesindeki, stratejik söylemlerin geliştirilmesindeki, bilimin üretilmesindeki eylemi için de geçerlidir. Bunların hepsi de devlet aygıtlarının bütününü etkileyen ve yönlendiricisi tam da devletin günümüzdeki ekonomik rolü olan muazzam kurumsal dönüşümlere yol açmaktadır.

Demek ki devletin ekonomik işlevleri hiçbir şıkta özellikle meşru şiddetin ve egemen ideolojinin yeniden üretilip aşılanmasının icrası içinde eritilemez, bu durum bugün her zamankinden daha çok geçerlidir. Bu ekonomik işlevler doğrudan doğruya sermayenin teraküm ve yeniden üretimine özgü tartıma eklemlenmektedir. Kendi özgüllüklerini korumaktadırlar, öyle ki devletin birtakım büyük iç çelişkileri hâlihazırda onun ekonomik rolü ile düzenin sürdürülmesi ve katlanmanın örgütlenmesindeki rolü arasında konumlanır. Bu işlevler, belli bir ölçüde kendilerine özgü mantığı izlerler. Kamusal düzenin sürdürülmesinin dayattığı emperatiflere boyun eğdirilmeleri mümkün değildir: Ekonomik önlemlerin kendileri de bundan böyle devlet tarafından zorlukla gemlenebilen düzensizlikler yaratmaktadır. Ekonomik işlevleri katlanmanın örgütlenmesine tâbi kılmak da mümkün değildir: bunlar refahın ve genel çıkarın teminatı olan devlet imgesini sorgulanır kılarlar, çünkü devletin sermayenin çıkarlarına tabiiyetini ortaya koyarlar.

Eğer durum böyle ise, bunun nedeni devletin bu ekonomik angajmanının bugün belli bir ölçüde *bastırılabilmez* olmasıdır: Devlet artık bu ekonomik işlevleri yerine getirmekten kaçınarak bunların sonuçlarından kurtulamaz. Sermayenin terakümüne özgü tartım bundan böyle, durumlara ve konjonktürlere göre değişebilecek belli bir ölçüde, bu işlevleri doğrudan doğruya devlete dayatmaktadır. Devlet, ekonomik stratejisini hegemonyanın örgütlenmesine ilişkin genel siyasetine göre biçimlendirmekte giderek daha fazla zorlanmaktadır. Sermayenin yeniden üretimi için bundan böyle kesinlikle zorunlu olan bu önlemleri almaya devam etmek zorundadır, hem de bu durum hegemonya açısından ciddî sorunlar yarattığında bile: bu önlemler tam da iktidar blokunun bi-

zatihi içindeki ve iktidar bloku ile ezilen sınıflar arasındaki çelişkileri keskinleştirir ve bunalımların başlıca etmeni haline gelirken, bizatihi bu yüzden, basit ekonomik bunalımın ötesine geçerler. Hâlihazırdaki devletin bu katılığı, devletin uzamı ile sermayenin yeniden üretiminin uzam-sürecinin kesinlikle bağlılaşık yaygınlığına bağlı olarak siyasî tercihler yelpazesini de, sınıfsal hegemonyayı yeniden üretmeye elverişli taktiklerin alanını da çok büyük ölçüde sınırlamaktadır. Devletin böylece genişlemesi ekonomi karşısındaki gücünün genişlemesi değildir; tersine, ekonomi karşısındaki bağımlılığının genişlemesidir, çünkü ekonomik-toplumsal alanların tamamının sermayenin teraküm sürecine tabiiyetine tekabül eder. Devletin ekonomik eylemlerinin tamamının saltlıkla yöneticilerinin düşünülerek kararlaştırılmış şu ya da bu "politikacı" tercih ve taktiklerine bağımlı kılındığı her seferde, devletin eylemi "aşırı-siyasileştirilir".

Ama sermayenin terakümüne özgü süreç bundan böyle devletin eylemini doğrudan doğruya tartımlandırsa da, bu tartım devletin bağrına genel siyasete eklemlenmiş ve onun içinde yer almış olarak yansır. Böylece devletin her türlü ekonomik önleminin siyasî bir içeriği vardır, yalnızca genel olarak sermayenin terakümüne ve sömürüye bir katkı anlamında değil, aynı zamanda da hegemonyacı fraksiyonun siyasî stratejisine zorunlu bir uyarlama anlamında. Devletin siyasî-ideolojik işlevleri bundan böyle onun ekonomik rolüne tâbi olmakla kalmamakta, ama ekonomik işlevler de bundan böyle egemen ideolojinin yeniden üretiminde doğrudan doğruya görevlendirilmektedir: özellikle egemen ideolojinin teknokratçılığa doğru, büyümenin ya da refahın teminatı olan devlet imgesine doğru yer değiştirmesi, kısacası, Kerim-Devlet ideolojisi hatırlansın. Öyle ki bugünkü devletin iç çelişkileri yalnızca ekonomik eylemleri ile ideolojik operasyonları arasında değil, yanı sıra ekonomik eylemlerinin bizatihi bağrında yerleşmektedir: özellikle de tekelci terakümün zorunluluklarına daha doğrudan bağlı olan eylemleri ile, istikrarsız uzlaşmaların gerçekleşmesiyle ezilen sınıfların katlanılırlıklarının örgütlenmesini hedefleyen eylemleri arasında. Başka türlü dendikte, kendi kendisinde muhteşem bir şekilde çelişkili bir *ekonomi politikası* söz konusudur.

Dolayısıyla şu iki engelden sakınmak gerekiyor: kâh devletin ekonomik faaliyetini hegemonyacı fraksiyon ile yöneticilerinin siyasî istençlerine indirgemek suretiyle idealist tarzda "aşırı-siyasileştirmek"; kâh bu faaliyeti, devletin genel siyasetinden yalıtılmış bir biçimde, "üretimin" ya da hâlihazırdaki toplumların "teknolojik karmaşıklaşmasının" içsel zorunluluklarına bağlı olarak iktisatçı tarzda düşünmek.

Devletin işlevleri aygıtlarının kurumsal maddiliği içinde cisimleşir: İşlevlerin özgüllüğü bunları yerine getiren *aygıtların uzmanlaşmasını* içerir ve devletin bizatihi bağrında toplumsal işbölümünün özel biçimlerine yol açar.

Bu uzmanlaşma, söz konusu aygıtları baskıcı devlet aygıtları ve ideolojik devlet aygıtları halinde farklılaştıran bir anlayışa yol açmıştı. Bu anlayışın temel hatası, devleti baskının icrası ve egemen ideolojinin yeniden üretimiyle sınırlamış olmasıydı. Baskıdan ve egemen ideolojinin yeniden üretiminden başka işlevleri de başatlıkla yerine getiren bir dizi devlet aygıtı mevcuttur. Beri yanda ekonomik müdahaleden başka bir yönelimi olan devlet aygıtları, aynı zamanda da bir ekonomik role sahiptirler: örneğin idare, yargı, ordu, okul, kilise, medya organları, vb. Devletin bütün bir dizi başka faaliyetiyle birlikte yalnızca baskı ve egemen ideolojinin yeniden üretimi lehine bütünüyle gizlenmiş olan ekonomik rolüdür bu.

Dahası var: Kapitalist devletin daha önceki biçimlerinde, devletin ekonomik angajmanı özellikle baskının icrasına ve egemen ideolojinin yeniden üretimine tâbi olduğunda bile, bu durum devletin bağrında etkili bir *uzmanlaşmış ekonomik aygıtın* varlığına engel değildi. Ama sorun, bugün çok daha belirgin bir biçimde gündemdedir: devletin ekonomik işlevleri, bunların devletin bağrındaki başat yerleri, bu işlevlerin yerine getirilmesi için devletin bazı düzeneklerinin uzmanlaşmasında yeni biçimlere sürüklemektedir. Yeniden örgütlenme, bu etkili ekonomik devlet döşeminin genişletilmesi ve sağlamlaştırılması, devletsel uzamın yeniden yapılandırılma ilkesi, zaten ancak devlet aygıtlarını kapalı ortamda farklılaştırmanın andırışımcı imgesiyle bağları kopartmakla kavranabilir. Bu yeniden örgütlenme, devletin özgül aygıt ve kollarının hızlandırılmış uzmanlaşmasında ortaya çıkmaktadır (Planlama Teş-

kilâtı, INSEE, DGRST, çeşitli ekonomik kurumlar, Ekonomik ve Toplumsal Konsey); çeşitli devlet aygıtlarını kat eden aygıtlararası birleşik ağların yaratılmasında ortaya çıkmaktadır (hâlihazırda DATAR'ın durumu budur); çeşitli devlet aygıtları içinde, merkezi ve bölgesel ya da yerel aygıt düzeyinde farklı devrelerin oluşturulmasında ortaya çıkmaktadır (her devlet aygıt ya da kolunda, orduda, okulda ve yargıda özgül biçimde ekonomik işleve sahip çeşitli komisyon ya da müdürlükler); nihayet çeşitli devlet aygıtlarının şu ya da bu düzeneklerinin uzmanlaşmasında ortaya çıkmaktadır (Parlamentonun Maliye Komisyonundan ordunun nükleer silahlanma alanına, teknik öğrenimin dallarına ve okul aygıtının sürekli oluşumuna kadar).

Bu aygıt bütünüyle özel bir kurumsal çatıya bürünmektedir, çünkü devletin ekonomik işlevlerini, hattâ daha önceleri çeşitli devlet aygıtları arasında dağıtılmış olanları bile giderek daha çok kendinde toplamaktadır; doğrudan doğruya sermayenin teraküm ve yeniden üretim sürecine bağlı olarak, bu sürece özgü tartımdan ve çelişkilerden en fazla etkilenendir. Sermayenin günümüzdeki üretim ve yeniden üretim sürecinin devlete dayattığı katılığın en belirgin yönü olan bu aygıt, koşut bir biçimde, sınıf hegemonyasını örgütleyen siyasî tercih ve muhtemel taktikler yelpazesinin sınırlarını ve kısıtlamaları da belirler. Farklı hükümetlerin konjonktürel politikalarındaki yönelimlere en fazla tâbi olan bu aygıt, çoğu zaman, genel devlet politikalarıyla görece çelişki halinde kendine göre bir mantık izler: Son yirmi yıl içinde gerek Amerika Birleşik Devletleri'nin gerek belli başlı Avrupa ülkelerinin durumu buna tanıklık ediyor. Devletin hem iktidarı elinde tutan blokun iç çelişkilerine, hem de bu blok ile ezilen sınıflar arasındaki çelişkilere en doğrudan bir biçimde karışmış olduğu halde *sürekliliğini* en açık bir tarzda tanımlayan bu aygıttır.

Devletin bu ekonomik aygıtı, şüphe yok ki hâlihazırda iktidar blokunun içinde hegemonyayı elinde tutan fraksiyonun ayrıcalıklı mekanlarından biridir ve bu bir rastlantı değildir. Ne var ki bu aygıtın etkisi yalnızca devlet iktidarının şekillenişi içinde işgâl ettiği yere bağlı kalmaz: bu aygıt, sermayenin *bütünsel çevriminin* yeniden üretilmesinde, bu çevrimin uzandığı bütün alanlarda ve onun bütün *veçhelerinde* organik bir role sahiptir. Sermayenin öteki fraksiyonları da aynı biçimde

onun içinde temsil edilirler. Bu aygıt, aynı zamanda kapitalizmin bugünkü evresinde devletin genel ekonomik işlevlerini yerine getirdiği ölçüde, tekelci sermayenin de onun içinde ayrıcalıklı bir yeri vardır. Şimdilik sadece ve bir dizi yanılsamaya karşı, devlet iktidarındaki değişikliklerin (özellikle de tekelci hegemonyanın yeniden sorgulanmakta oluşunun), bu aygıtın içinde, kendiliğinden ve mekanik bir biçimde gerçekleşmediğini ve onun kendine özgü maddiliğinin öteki devlet aygıtlarına nispetle daha az dönüşümlere yol açtığını söyleyeceğim.

Ama devletin ekonomik etkileri herhangi bir biçimde öteki görevlerinden ayrı ve "salt" olarak düşünülemeyeceği gibi, devletin ekonomik aygıtı da öteki aygıt ve düzeneklerden ayrı olarak düşünülemez. Öteki aygıt ve düzenekler de hangi sırada olursa olsunlar aynı biçimde birtakım ekonomik işlevleri yerine getirmekte ve siyasî uzamın yeniden düzenlenişi içinde, ekonomik aygıtın oluşun ve işleyişine nispetle yeniden yapılanmaktadırlar: Devletin, ekonomik aygıt içinde yoğunlaşan ekonomik işlevlerinin başatlığı, öteki işlevleri karşısında kurumsal olarak maddileşir. Parlamentonun ve temsili demokrasi kurumlarının yürütme erki lehine çabuk ve hızlı gerileyişi, siyasî partilerin devlet bürokrasisi ve idaresi karşısındaki rollerinin azalması, vs. bir yandan da söz konusu aygıtın bugünkü rolünden kaynaklanmaktadır. Devletin ekonomik aygıtının oluşumu ve sağlamlaştırılmasıyla bağlantı içinde ordunun, okulun, idarenin ya da yargının uğradığı dönüşümleri bütün bir tarihi süreç içinde belirlemek mümkündür.

Demek ki bu aygıt da bütünüyle devletin siyasî işleyişinin tamamına katılmaktadır. Yalnızca sermayenin terakümüne katkıda bulunduğu için değil, aynı zamanda da özgül form altında devletin içinde sürdürülen siyasî uzlaşma ve taktikleri ifade etmekte oluşuyla siyasî bir düzenek oluşturur. Bu siyasî vasfı, elbette eşit olmayan derecelerde, *devletin ekonomik aygıtının tamamını ve onun işlevlerinin tamamını* etkiler. Bu aygıtı (ve işlevlerini) şu iki farklı kısım halinde bölünmüş olarak kavramak tümüyle yanlıştır: siyasî yönden az çok tarafsız ve hangisi olursa olsun bütün "üretim süreçleri" için zorunlu ekonomik-teknik önlemleri yerine getiren *idarî-teknik bir alt-aygıt*; tekelci sermayenin yalnızca hegemonyacı fraksiyonu lehindeki devlet önlemlerini saltlıkla kendinde yoğunlaştıran *siyasî-ekonomik bir üst-aygıt*.

Devletin, bu kez ekonomik aygıtının çözümlenmesinde dile gelen *ikil doğası* konusundaki o son derece diretken yanılsama üzerinde yeniden durmakta yarar görüyorum. Bu yanılsamanın köklerinin, bizatihi üretim sürecine ilişkin iktisatçı-teknikçi bir anlayışta bulunduğunu hatırlatalım: üretici güçler bir bakıma üretim ilişkilerinden özerk ve ayrı bir düzeyde kavranırlar, ekonomi içindeki sınıf mücadelesinin de yalnızca üretim ilişkilerinde yoğunlaştığı düşünülür. Temel çelişki bir yandan üretici güçlerin geliştirilmesi – ünlü "kamulaştırma"– öte yandan da –özel– üretim ilişkileri arasındadır. Üretici güçler ve üretim ilişkileri arasında bir ayrılık varsayılır, sonra da bu ayrılık bir bakıma ikiye ayrılmış bir devlette konumlandırılır ve devlet de daha sonra ekonomik aygıtı *ikiye* ayırır. Bir yanda üretici güçlerin gelişimine tekabül eden "genişletilmiş" bir ekonomik aygıt vardır ve bu aygıt, hangisi olursa olsun, üretici güçlere nispeten yalnızca devlete ait olduğu varsayılan işlevleri yerine getirmekle kalmaz, ayrıca "kamusallaştırılmalarına" cevap olarak esasen sosyalist işlevleri de yerine getirir: bu esas itibariyle teknik-idarî aygıttır ve sosyalizme doğru bir geçiş sürecinde dönüştürülmesi değil geliştirilmesi söz konusudur. Öte yandan da üretim ilişkilerine ve sınıf mücadelelerine tekabül eden siyasî-ekonomik bir aygıt, tekellerin süper-devleti vardır ve yalnızca bunu dönüştürmek gerekir. Ekonomik aygıt içindeki başlıca çelişki, bu iki parçayı karşı karşıya getiren çelişkidir.

Bu yanlış bir çözümlemedir: Üretici güçler bilmezden gelinemeyecek özgün bir maddiliğe sahip olsalar da, yine de hiçbir zaman belirli üretim ilişkileriyle birlik halinde ve onların önceliği altında varolmazlar. Sınıf mücadelesi oldum bitti ve esasen emek sürecinin bağrında yerleşiktir: Kapitalizmin temel çelişkisi bir sınıf çelişkisidir, sömüren sınıf ile sömürülen sınıflar arasındaki çelişkidir. Her devletin "genel olarak üretim" bakımından yerine getirmek zorunda olduğu ekonomik işlevler yoktur. Bu işlevler, ancak sınıf mücadelesi içinde yoğunlaşmış bir halde vardırlar ve dolayısıyla siyasî bir vasfa ve siyasî bir içeriğe sahiptirler. Devletin ekonomik aygıtı, kendi dokusunun bütünü içinde siyasî bir vasıf taşır. Bu aygıtın temel çelişkisi, esas itibariyle sermayenin ve onun hegemonyacı fraksiyonunun, yani tekelci sermayenin çevresinde kutuplaşmış olan taktikler ile sömürülen sınıfların mücadelesi tarafından

dayatılan taktikler arasında konumlanır: bu çelişki, farklı derecelerle, devletin ekonomik aygıtının kanallarının ve kollarının *bütününü* kat eder.

Bunu böylece belirttikten sonra, geriye devletin çeşitli ve görünüşte alabildiğine ayrışık olan ekonomik işlevlerinin, betimsel bir toplama-biriktirme formunda değil de *organik eklemlenmeleri* içinde kavranması kalıyor.

Bu araştırma *kâr haddindeki eğilimsel düşüşünü ipucu* olarak almak ve devletin müdahalelerini, esas itibariyle, ortalama kâr haddinin kurulmasının mevcut evredeki yeni koordinatları bakımından, bu eğilimsel düşüşe *karşı-eğilimlerin hayata geçirilmesi* olarak kavramak zorundadır: sonuç olarak, devletin ekonomik müdahalelerinin tamamı, bu temel rol çevresinde eklemlenir. Ama daha önce kâr haddindeki düşüşe ilişkin bu eğilimin kapitalist oluşumlarda her zaman için iş başında olduğunu kabul etmek gerekir, bu da solun araştırmacıları tarafından her zaman oybirliğiyle kabul edilen bir şey değildir. Burada bu tartışmaya girmek niyetinde değilim: Sadece şuna işaret edeyim ki, kâr haddindeki eğilimsel düşüşe ilişkin Marksist kurama yöneltilen bir dizi itiraz genellikle konudan uzaklaşmaktadır, çünkü bu itirazlar bu düşüşün somut, deneysel ve ölçülebilir gerçekleşmesine yöneliktir, oysa söz konusu olan bir eğilimdir. Bu eğilim, somut olarak gerçekleşmediğinde bile etkin bir halde kalır ve onu engelleyerek somut bir biçimde tezahür etmesinin önünü kesen karşı-eğilimlerin hayata geçirilmesini açıklar

Oysa bu eğilimsel düşüş, yalnızca doğrudan doğruya artı-değerin sağalmasını, yani sömürüyü değil, ama artı-değerin dağılımını da (kâr) göstermesi ölçüsünde, üretim ilişkileri ve emeğin toplumsal bölünüşündeki derin dönüşümlerin, kısacası sömürü çevresindeki sınıf mücadelesinin *göstergesi* ve *ilineği* olduğu açıkça kabul edilmek koşuluyla bir ipucu olarak ele alınabilir. Başka türlü dendikte, devletin bu düşüşün karşı-eğilimlerini hayata geçirebilecek işlemleri, bu düşüşün göstergesi olduğu üretim ve yeniden üretim sürecini etkiler: bu eğilimsel düşüş, sonuç olarak, sömürü karşısında halkçı mücadelelerin ifadesinden başka bir şey değildir. Bu kabul edildikte, bu eğilimsel düşüşü

odak noktası alarak yapılacak göndermeler yalnız meşru değil, aynı zamanda da kesinlikle kaçınılmazdır.

Bununla birlikte sorunlar henüz başlamaktadır, çünkü bu düşüşe karşı birçok karşı-eğilimler vardır: bunlardan bir tanesi sabit sermayenin bir bölümünün değer kaybına uğratılarak ortalama kâr haddini yükseltilmesidir, ikincisi de özellikle emeğin üretkenliğinin artırılmasıyla (emek gücünün nitelikli kılınması, teknolojik yenilikler, vs.) *sömürü ve artı-değer haddinin yükseltilmesidir* ve *görece artı-değer* deyimiyle ifade edilir. Buradan iki soru gündeme gelir: *a*) Sermayenin değer kaybına uğratılması artı-değerin doğrudan sağılmasını değil de sermayenin alanı içinde, kâr ve artı-değer aracılığıyla basit aktarım ve yeniden paylaştırma işlemlerini ilgilendirdiği ölçüde bu iki karşı-eğilime ve özellikle de birincisine atıfta bulunmak meşru mudur? *b*) Her iki karşı-eğilime de atıfta bulunulacaksa, bunları aynı düzlemde ele almak mümkün müdür, değilse bu ikisinden hangisi *baş roldedir*?

Sıklıkla serimlediğim gibi, ikinci sorunun asıl önemli sorun olduğuna inanıyorum. Sabit sermayenin bazı fraksiyonlarının değer kaybına uğratılmasında devletin oynadığı rolün *Economie et Politique* dergisi çevresinde toplanan bazı araştırmacılar, bu arada bugünkü ekonomik gerçekler üzerindeki bilgilerimizi büyük ölçüde ileriye götüren P. Boccara ve Ph. Herzog gibi araştırmacılar tarafından öne çıkarıldığı bilinmektedir.[3] Buna göre, devletin bugünkü müdahalelerinin esası (çeşitli devlet yatırım ve desteklemeleri, kamusal ve devletleştirilmiş sermaye), günümüzün aşırı-teraküm ortamında tekelci sermayenin lehine olarak eğilimsel düşüşün önünü kesmek için sermayenin bir bölümünü ortalama kâr haddinden düşük, ya da hattâ sıfır ya da negatif kâr hadleriyle çalıştırmaya yöneliktir. Şimdi, bu çözümlemeler, çoğu kez şu tür haksız eleştirilerle karşılaşmaktadır: Kamusal sermayenin bu çözümlemelerde betimlendiği biçimde işlediği bile varsayılsa (bu zaten hiç şüphe götürmeyen şeydir), bu durum yalnızca artı-değerin kapitalist sınıfın

[3] Fransa'da, P. BOCCARA ve Ph. HERZOG'un çalışmaları dışında, J.-P. DELILEZ, H. CLAUDE ve J. LOJKINE'inkilere de işaret etmek isterim; öte yandan CH. BETTELHEİM, J. VALIER, A. GRANO, Ph. BRACHET, A. EMMANUEL, E. MANDEL, Chr. PALLOIX, H. BROCHIER, Chr. GOUX var. Nihayet, J. ATTALI ve M. GUILLAUME'un son çıkan kitapları *Le capital et son double*, 1976.

bileştiricileri arasındaki yeniden paylaşım ve aktarımlarıyla ilgilidir. Elbette, ama bu, buradaki müdahalelerde eğilimsel düşüşe karşı düpedüz gerçek ve temelli bir karşı-eğilimin (özellikle de kapitalist sınıf içindeki yoğun mücadelelere ve iktidar blokundaki çatlaklara göndererek) söz konusu olduğu gerçeğini değiştirmez. Asıl sorunlar başka yerdedir:

1. Bunlar bu karşı-eğilimin kesin yerini belirleme zorunluluğunda yatmaktadır. Her şeyden önce bu devletleştirilmiş sermayenin, kamusal vasfı nedeniyle, toplumsal sermayenin tamamının yeniden üretiminde devre dışı bırakıldığı ya da etkisizleştirildiği, böylece bir bakıma sermayenin bir parçası olmadığı ya da artık olmadığı yolundaki yanılsamaya düşmemek gerekir. Bu sermaye sömürmeye (kamusal işletmeler kendi emekçilerini sömürürler), dolayısıyla da artı-değer üretmeye devam eder ve bu, tam da değer kaybına uğratılması aracılığıyla, bu artı-değerin sermayenin daha başka kesimlerine aktarılmasına imkân verir. Dolayısıyla bu sermaye, devletleştirilmiş kamu sermayesi olmakla birlikte, kapitalist bir sistem ve devlet çerçevesinde, hukuken şu ya da bu kapitalist bireye ait olmasa da, *devlet kapitalizmi* biçiminde kapitalist sınıfının *ekonomik mülkiyetinde* (hukukî mülkiyetten ayrı olarak üretim ilişkilerinin kurucusu olan mülkiyet) kalmaya devam eder. Hâlihazırda, yapılan kamulaştırmalar, bunların kapitalist rejim altında taşıdığı anlam ve sınırları etrafında sol kesimde sürdürülen güncel tartışmanın bütün doğrultusu buradadır. Bu tartışmanın gerçek hedefi, *devletleştirme* ve *kamulaştırma* seçeneklerinden birine indirgenemez: kamulaştırmaların sıradan devletleştirmeler olarak kalmamak zorunda olduğu, yönetimlerinde emekçilerin müdahil olacakları doğrultuda şekillendirilmeleri gerektiği konusunda, sol kesimdeki herkes, ya da hemen herkes müttefiktir ya da müttefik olduğunu söylemektedir. Ama hepsi bu değildir: Devletleştirme ve kamulaştırma istenildiği kadar birbirinden ayrılsın, ikinci terimin soyluluğu kapitalist rejim altında gerçekleştirilen her kamulaştırmanın gerçek bir *sosyalizasyondan* ayrıldığını ve temel farkın da burada olduğunu unutturmamalıdır. Üretim araçlarını sermayenin sahipliğinden ve ekonomik mülkiyetinden koparıp alarak emekçilerin gerçek denetimine veren bu sosyalizasyon, yalnızca devlet iktidarının değişmesini değil aynı zamanda üretim ilişkilerindeki ve devlet aygıtındaki

esaslı değişmeleri de içerir. Uzun vadede, yalnızca sosyalizasyon devletleştirmeye karşı gerçek bir seçenek olabilir: Doğu ülkeleri bunu unutmamamız için yeterli bir örnek oluşturuyor.

Devletin orta vadeli kâr hadlerini yükseltmek amacıyla paranın değerini düşürme girişimlerinin de yalnızca tekelci sermayenin (bu sermaye aslan payını alsa bile) yüksek kârları lehine işlemediğini bilmek gerekir. Devletin müdahalesi, kâr hadlerindeki dengelenme eğilimini, tekelci olmayan kesimi de dahil olmak üzere sermayenin tüm kesimlerinde ve tümüyle tehlikeye düşüremez. Devlet, genel bir biçimde, tekelci sermaye ile tekelci olmayan sermaye arasındaki kâr eşitsizliğini koruyarak dengelenmeye yönelik bu eğilimi engellemeye çalışsa da, tekelci olmayan bazı sermaye kesimleri de, para değerinin düşürülmesini izleyen ortalama kâr hadlerindeki yükselmeden yararlanırlar (tekelci olmayan sermaye kapitalist iktidar blokunun parçası olmaya her zaman devam eder).

2. Ama sermayenin böylece kamulaştırılarak değer kaybına uğratılmasının esas itibariyle tam da toplam artı-değerin sermaye kesimlerine aktarılıp yeniden paylaştırılmasıyla ilgili olması ölçüsünde, kâr haddinin eğilimsel düşüşüne *karşı ve egemen eğilim*, uzun vadede, *devlet tarafından artı-değer haddinin ve sömürünün yükseltilmesinden* kaynaklanır. Hiç şüphesiz karşı-eğilimlerden her birinin kendi ağırlığı, aynı zamanda da her toplumsal oluşum içindeki sınıf mücadelelerine (özellikle de işçi sınıfının direnişlerine) bağlıdır. Ama bu ikinci karşı-eğilim baskın çıkmaya yöneliyorsa, bunun nedeni, bugün özellikle de gelişmiş kapitalist ülkelerde görüldüğü üzere, emek ve mutlak artı-değerdeki (ücret seviyesi ve mesai süresi) yaygın sömürünün belirgin bir biçimde emeğin ve görece artı-değerin yoğun sömürüsüne doğru yer değiştirmesidir. Emek süreçlerinin uluslararası kılınmasının (emeğin yaygın sömürüsünün hakimiyet altındaki ülkelerde yoğunlaşması), emek gücünün yaygın bir biçimde kapitalist münasebetlere tâbi oluşunun ve "ölü emeğin" "canlı emek" üzerinde giderek büyüyen önceliğinin bağlılaşığı olan bu yer değiştirme, emeğin üretkenliğinin yükselmesini ve teknolojik yenilikleri içerir. Bu yer değiştirme bundan böyle devlete *emek gücünün yaygın yeniden-üretiminde* başat bir rol vermekte ve bu yeniden-üretimin uzamı, işbu gücü nitelikli hale

getirme süreçlerinin çok ötesine uzanmaktadır. Bilimsel araştırma ve teknolojik yeniliklerde, sınai yeniden-yapılandırmalarda, mesleki eğitim ve formasyonda, ama bir yandan da konut, sağlık, taşımacılık, sosyal yardım, çevre düzenlemesi, kolektif tüketim gibi alanlarda devletin bir dizi etkinliği hâlihazırda belirleyici oluyorsa, bunun nedeni, son derece ayrışık görünen bütün bu etkinliklerin; emek gücünün yaygın yeniden-üretimi içinde devletin üstlendiği rolün çevresinde eklemlenmeleridir. Bu yeniden-üretim artık basit bir sömürü "koşulu" değildir; yaygın sömürü / mutlak artı-değerin, yoğun sömürü/görece artı-değere (emeğin üretkenliği) doğru yer değiştirdiği güncel eğilim nedeniyle, artı-değerin üretilmesinin bizatihi bağrında yer almaktadır. Bu önlemlerin, bazı sermaye kesimlerinin değer yitirmesinden de fazla olarak, emek gücünün yaygın biçimde yeniden-üretilip düzenlenmesi yoluyla sömürünün artışını hedeflemeleri önemli sonuçlar doğurmaktadır: Bir yandan bu müdahalelerin doğrudan siyasî veçhesini konumlandırmaya, bir yandan da müdahalelerin ideolojik-siyasî hedeflerini yerleştirmeye imkân vermektedir.

Böylece öncelikle devletin başat eyleminin yöneldiği alanlar sorununu aydınlatmak mümkün oluyor. Emek gücünün yeniden-üretimi, üretim ilişkileri tarafından dayatilân sınırlar içinde gerçekleşir: Asla basit bir teknik vasıflandırma söz konusu değildir, bu yaygın yeniden-üretim toplumsal iş bölümüne gönderir. Şu halde devlet, emek gücünün üretkenliğini artırmaya ve görece artı-değeri çoğaltmaya imkân verecek değişiklikleri üretim ilişkilerine dayatmak üzere, en başta, bizatihi üretim ilişkilerine yönelik yükümlülükler üstlenmek zorundadır.

Kendi hesabıma, burada, *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*'de ele aldığım bu sorunun ayrıntılarına girmeyeceğim. Sadece şunu hatırlatacağım: Devletin bir dizi müdahalesi, ister sınai yeniden-yapılandırmalar, ister bazı sermaye kesimlerine doğrudan ve çeşitli yardımlar ya da çevre düzenlemeleri söz konusu olsun, elbette bir yandan da artı-değerin paylaşım ve aktarımlarına yönelik olarak, daha temelli bir biçimde, üretim ilişkilerindeki değişikliği hedefler; bu değişiklik, sömürülme oranındaki artış işlevinde emek gücünün yeniden-üretiminin zorunlu koşuludur. Devlet bu önlemler sayesinde sermaye-

nin yoğunlaşmasında ve merkezileşmesinde doğrudan belirleyici haline gelir ve elbette bu sürecin sadece teknik ya da sadece hukukî olmadığı da unutulmamalıdır. Bu süreç üretim ilişkilerindeki önemli değişiklikleri kapsar: sermayenin işgâl ettiği yerde ve çeşitli sermaye sahipleri arasında, hem ulusal düzlemde hem de dünyasal düzlemde erklerin, iyelik ve ekonomik mülkiyet derecelerinin ayrımsal eklemlenmesi (sermayenin uluslararası hale gelmesi, çokuluslu şirketler, vb.). Bu süreç aynı zamanda ve ister istemez sermayenin bazı bölümlerinin (başkaları tarafından emilen ya da elden çıkarilân bölümlerinin) değer kaybetmesini, tekelci olmayan sermayeden tekelci sermayeye, ama bir yandan da Avrupa ve Amerikan sermayesine artı-değer aktarımını gerektirse de, esas itibariyle, emek sürecinin yeniden düzenlenmesi doğrultusunda üretim ilişkilerinin değiştirilmesi anlamına gelir: örneğin, ulusal ve uluslararası düzeyde oluşturulan karmaşık üretim birimleri aracılığıyla, çeşitli üretim birimlerinin biçim ve sınırlarının değiştirilmesi ve böylece "bütünleşmiş" adı verilen bir üretim ve emek sürecinin mümkün kılınması. Ama devreye girdiğinde bu kez de bu süreç emeğin üretkenliğindeki bir artışın, teknolojik yeniliklerdeki ve bunların emek sürecine uyarlanmasındaki bir hızlanmanın, kısacası emeğin sömürülmesindeki bir artışın zorunlu koşulu olur (çeşitli "teknolojik devrimler" her zaman üretim ilişkilerinde ortaya çıkan değişiklikleri önvarsayar).

Emek gücünün yeniden-üretimine başvurmakla devletin etkinliğini yalnızca üretim ilişkilerinin öncelikli alanı içine yerleştirmekle kalmayız, yanı sıra bu etkinliğin *dolaşım* ya da *tüketim* gibi alanlardaki önemini de kesin bir biçimde kavrama imkânı buluruz. Üretim (üretim ilişkileri), sermayenin aynı zamanda paylaşımı, dolaşımı, tüketimi de içeren yaygın yeniden-üretim çevriminin yanı sıra yeniden-üretim çevriminin bütünü içinde de belirleyici bir yere sahiptir: piyasadaki mübadele ilişkilerini (dolaşım) ve tüketimi belirleyen üretimdir, tüketim değil. Bütün bir dizi neo-marjinalist anlayışlara karşın, devletin belirleyici eylemi, piyasadaki koordinatlarla, malların dolaşım-mübadele alanıyla ya da fiyatların tespitiyle ilgili değildir, bireysel tüketimin tespitiyle de ilgilenmez ("tüketim toplumu" üzerindeki güncel gevezeliklerin sandığının tersine), tastamam üretim ilişkileriyle ilgilidir.

Ne var ki devletin hâlihazırda tüketime yönelik müdahalesi, kendi

başına alındıkta, geçmişte olduğundan çok daha önemlidir; ama bu müdahale tüketim toplumlarında piyasanın taşıdığı önceliğin bir tür yeniden yapılandırılması doğrultusunda değil de, hâlihazırdaki biçimleri altında emek gücünün yeniden-üretimi içinde devletin üstlendiği rol doğrultusunda önem taşımaktadır. Bugünkü imkânları *kolektif tüketimin* alanında konumlanan yeniden-üretim, dolaylı ücretin rolünün (kolektif tüketim imkânlarının ve sosyal yardımların fiyatı ve değeri) işveren tarafından dağıtılan doğrudan ücret karşısında çok büyük ölçüde büyümesinin de gösterdiği gibi, bireysel tüketimi giderek daha fazla ödüllendirmektedir: Konut, sağlık, ulaşım araçları, eğitim, kolektif hizmet ve donanımlar.[4] Devletin tüketim alanı içindeki müdahaleleri, yoğun bir biçimde, emek gücünün yaygın yeniden-üretiminin bu başat bölgelerinde gerçekleşmektedir. Devletin, mal satışı yoluyla kâr sağlamayı dönüştürmek (bireysel tüketim), tecimsel pazarları ve ödeme gücüne sahip talebi tekelci yüksek kârlar lehine yaygınlaştırmak (fiyat ve ücretlere, vergi ve kredi alanlarına, tecimsel pazarlara, vb. müdahaleler) üzere ve her zaman olduğu gibi dolaşım-tüketim mekanizması üzerinde etkide bulunduğuna hiç şüphe yoktur. Ama devletin bu alandaki müdahalesi belirleyici bir hale geliyorsa, bu, emeğin üretkenliğini artırmak suretiyle görece artı-değeri çoğaltmak üzere kolektif tüketimdeki kamusal finansmanla gerçekleşmektedir.

Emek gücünün yeniden-üretimine başvurmak, daha da fazla olarak şunu göstermeye imkân verir: Emek gücünün yeniden-üretimi doğrultusunda dolaşım-tüketim sürecine yoğun bir biçimde katılân devlet, bizatihi bu yoldan, üretim çevrimiyle (üretim-emek gücü ilişkileri) dolaşım-tüketim çevriminin eklemlenmesine giderek daha fazla müdahil olmaya yönelir; bunu da hâlihazırda paranın yönetimiyle yapmaktadır. Aynı biçimde şunu anlamaya da imkân verir: Kolektif tüketimin alanındaki bu müdahaleler, burada da yine sıradan ekonomik-teknik işlemler olacak yerde başat ve zaten çoğu kez sanıldıklarından çok daha geniş erimi olan bir siyasî içerik taşımaktadır. Burada da yine, üretici güçle-

[4] Fransa'da, en başta M. CASTELLS, J. LOJKINE, A. CHAUVENET, Cl. LISCIA, Fr. GODARD, D. MEHL, P. GREVET, E. PRETECEILLE, M. FREYSSINET, Chr. BAUDELOT, R. ESTABLET, D. BERTAUX, Chr. TOPALOV, Cl. QUIN ve R. DULONG'un çalışmaları.

rin herhangi bir düzeyine göre alınan, kendi başına düşünüldükte tarafsız, ama yalnızca devlet erki (iktidar bloku içindeki tekellerin yeri) nedeniyle, *sonradan* tekelci aşırı kârlar uğruna saptırılân önlemler söz konusu değildir. Tekelci sermayenin bu hegemonyası elbette devletin stratejisine belirgin bir doğrultu dayatır. Ama daha temelli olarak, bu müdahaleler, emek gücünün tamamının yeniden-üretimini ilgilendirdikleri ve emek süreçlerinin yapısal yönden yeniden düzenlenmesine gönderdikleri ölçüde, toplumsal işbölümünün kapitalist biçimini derinlemesine olarak yeniden üretirler.[5] Emek gücünün bu gerçek *yönetim ve düzenlenişi*, disiplinci normalleştirme ve kapitalist siyasî-ideolojik münasebetlere tabiiyet ve kulluğun yeni biçimleri de dahil olmak üzere, kendi siyasî içeriğinde basit tekelci hegemonyanın çok ötesine geçmiş ve katı çekirdeklerinde kapitalist üretim ilişkileriyle aynı tözü paylaşır hale gelmiş görünmektedir. Böylece şu soruyla karşılaşıyoruz: Tekelci sermayenin hegemonyasına yönelik bir suçlama, bu ilişkilerin kendilerini radikal bir biçimde alt-üst etmeksizin, emek gücünün yeniden-üretim ve terbiye edilmesine ilişkin bu yeni biçimleri, yani devletin bu başat veçhesini değiştirmeyi ne ölçüde başarabilir?

Nihayet emek gücünün yeniden-üretimine başvurmak, *devletçiliğe* yönelik hâlihazırdaki eğilimin erimini ölçmeye de imkân vermektedir: Tek düze ve düz çizgide ilerleyen bir eğilim söz konusu olmasa da, pazarın değişkenliklerinden kaynaklanan konjonktürel ya da hattâ yalnızca tekelci hegemonyayı suçlayarak geri çevrilebilecek bir fenomen de söz konusu değildir. Devletin ekonomik ve toplumsal hayatın bütün alanlarında giderek artan ağırlığı, geniş ölçüde sermayenin değer kaybetme tartımını da çiğner ve emek gücünün bütün olarak yeniden üretimindeki yeni biçimlerle tözdeş hale gelir görünmektedir.

Bütün bunları, şimdi, bu ekonomik işlevlerin siyasî içeriklerini daha yakından inceleyerek gösterebiliriz.

---

[5] Suzanne de BRUNHOFF, *L'Etat et le capital*, 1976.

2

Ekonomi ve siyaset

Bu işlevlerin iktidardaki blokun kendisini ilgilendiren siyasî içeriğini belirlemek için, gelişmeleri kökünden ele almak ve kendi kendimize şu soruyu sormak gerekir: *Falan ya da filân ekonomik önlemler neden doğrudan doğruya sermayenin kendisi tarafından değil de tastamam devlet tarafından alınmaktadır?* Burada yalnızca "ekonomik gerekçelerin" etkisini mi görmek zorundayız?

Anahtar soru budur, kaldı ki çeşitli kapitalist oluşumların ayrıntılı bir incelemesi bize alabildiğine dikkat çekici bir olguyu gösteriyor: Yalnızca devlet tarafından yerine getirilebilecek ekonomik işlevler hemen hemen mevcut değildir. Örneğin vergilendirme türünden olanlar dışında, ekonomik işlevler çeşitli toplumsal oluşumlara ve çeşitli tarihi dönemlere göre ya devlet tarafından, ya doğrudan doğruya sermayenin kendisi tarafından ya da her ikisi tarafından yerine getirilmiştir. Altyapının ya da üretimin genel maddî "koşullarının" (demir yolları, ulaşım araçları, iletişim araçları, vb.) kurulmasından, paranın yönetimine, konuta, sağlığa, eğitime, kolektif donanımlara, emek gücünün nitelikli kılınmasına ve sermayenin yoğunlaşıp-merkezileşmesiyle ortaya çıkan somut kipliklere kadar, liste epey uzundur. Devlet müdahaleciliğinin tarihi, farklı toplumsal oluşumlar içindeki türdeş bir tarih olmadığı gibi falan ya da filân özünlü ekonomik faaliyet ya da alanları yavaş yavaş elinde toplayan ve üstlenen bir devletin dümdüz giden tarihi de değildir: Farklı oluşumlara göre, ilerleme ve gerilemelerle eşitsiz bir gelişmenin tarihidir.[6] Ve bu durum bir bütün olarak yalnızca ekonomik nedenlerle açıklanamaz.

---

[6] Bkz.: J. BOUVIER, Fr. MORIN, M. BEAUD'un çalışmaları ve daha başkaları.

Bu nedenler nelerdir? Eğer bu işlevler devlet tarafından yerine getiriliyorsa, bunun nedeni bunların genel olarak sermaye açısından *verimli olmayan* alanlarla ilgili olmalarıdır, yani bu alanlara yatırılan sermayenin kâr haddi, ortalama kâr haddinin altındadır.

Yine de burada söz konusu olanın *tarihi* bir olgu olduğunu belirtmek gerekir. Bu alanlar, sermaye açısından ancak bazı toplumsal oluşumlarda, bazı tarihsel dönemlerde ve devletin müdahaleleri aracılığıyla sermayenin verimlilik koşullarını henüz yaratmamış olması ölçüsünde verimsiz görünürler. Dolayısıyla çeşitli toplumsal oluşumlara ve konjonktürlere göre değişebilen bir fenomen söz konusudur, bu da belli bir ölçüde, devlet müdahalelerinin eşitsiz gelişimini anlamaya imkân verir.

Özellikle *belli bir ölçüde* diyorum: Çünkü devlet müdahaleciliğinin tamamını açıklamak üzere sıklıkla kullanılan bu ekonomik nedene başvuru ancak sınırlı bir geçerlilik alanına sahip olabilir.

Sermayenin, emperyalizmin bugünkü evresini gösteren uluslararası hale gelişine ve ortalama kâr hadlerinin uluslararası düzlemde kurulmasının (en azından egemen ülkelerin oluşturdukları bölgenin içinde) koordinatlarına atıfta bulunmak bile, söz konusu ekonomik nedenin birçok egemen ve kapitalist devletlerin müdahaleciliğindeki son derece büyük değişiklikleri açıklamaya yetmediğini gösterir. Otoyolların ya da telekomünikasyon araçlarının inşasının hâlihazırda İtalya ve ABD'de olduğu gibi özel sermaye tarafından üstlenildiği yerde verimli olduğunu, ama Fransa'da olduğu gibi, esas itibariyle ve aynı ânda, devlet tarafından üstlenildiği yerde verimsiz olduğunu aynı zamanda ileri sürmek mümkün değildir. Kaldı ki devlet sermaye için fevkalade verimli alanlarda da faaliyet göstermektedir: bu, kamulaştırmalar açısından geçerli olduğu gibi (devlet sadece verimli olmayan sermaye kesimlerini ya da iflasın eşiğindeki firmaları kamulaştırmaz) devletin bütün bir dizi müdahalesi için de (araştırma, enerji, vb.) geçerlidir.

Böylece devlet sermaye açısından verimli olmayan sektörlerde etkidiğinde bile, müdahaleleri her zaman ve her türlü şıkta siyasî bir bağlamda konumlanır ve bu müdahaleler, burada da yine, kiplikleri ya da yaygınlıkları içinde devletin politikasının damgasını taşırlar. Üstelik bu

müdahaleler yalnızca sermaye açısından verimli olmayan alanlarla sınırlı da değildir. O halde devlet neden sermaye için tümüyle verimli sektörleri de üstlenmektedir?

Her şeyden önce şunu kesinlikle saptamak mümkündür ki bu müdahaleler çoğu kez sermayenin yeniden-üretiminin *genel* koordinatlarına bağlıdır ve *toplumsal sermayenin bütünü*nün yeniden-üretimi için zorunludur. Engels'in devletin üretimin genel koşullarını kurmak ve korumak için müdahalede bulunduğunu bildiren ifadesindeki "koşullar" terimi devlet yeniden-üretim sürecinin bağrına ulaştığı için bundan böyle kadük olsa da, "genel" terimi, bu koşullar (araştırmadan enerjiye, iletişim araçlarına ve emek gücünün yaygın yeniden-üretimine kadar) burjuvazinin tamamı için zorunlu olduklarından olanca yerindeliğini korumaktadır. Bu işlevlerin şu ya da bu bireysel sermaye tarafından, ya da hattâ sermaye kesimi tarafından üstlenilmesi muazzam riskler içerir: bu işlevler, sermayenin salt kısa vadeli çıkarı uğruna, vahşice hedeflerinden saptırılabilir (petrol şirketlerinin durumu ve sermayenin bütünü içinde yol açtığı tepkiler bunun çok açık örneğidir ve devleti – hattâ ABD'de bizzat Carter'ı – enerji alanını üstlenmeye zorlamaktadır). Hattâ bu işlevler saltlıkla üstlenici sermayenin lehine ve sermayenin öteki kesimlerinin ya da bireysel sermayelerin ciddi biçimde aleyhine olarak, üretim mekanizmasının bütününü fazlasıyla sertlikle yeniden yapılandırmaya yönelebilir: bu da iktidardaki blokun iç çelişkilerini çok büyük ölçüde artırır. *Bütünlüğü içinde ele alındıkta* burjuvazinin *genel çıkarına* olan bu işlevlerin devlet tarafından yerine getirilmesi böylece siyasî bir zorunluluktur.

Elbette bu şıkta da yine, bu önlemler devlet tarafından sermayenin hegemonyacı kesiminin, hâlihazırda tekelci sermayenin ağır basan çıkarları uğruna alınır; bu sermayenin bizatihi vasfının ve yoğun ekonomik baskınlığının, tekelci aşırı teraküme odaklanmış bir devletçilikte kendine özgü etkileri vardır. Ama bu her zaman iktidardaki blokun bağrında ve devletin bir uzlaşma stratejisine yönelik karmaşık siyasetinin içinde gerçekleşir. Tekelci sermayenin kendisi kaynaşmış bir kendilik dolmadığı gibi önemli çelişkiler içindedir, bu da tekelci sermayenin bütününün ağır basan çıkarları doğrultusunda ve tam da devlet aracılığıyla söz konusu önlemlerin hayata geçirilmesini zorunlu kılar.

Egemen sınıf ve kesimler karşısındaki bu siyasî tavır, farklı derecelerle, bu işlevlerin tamamına ulaşır. Bu durum, sermayenin bütünün yeniden-üretimindeki genel koordinat olan emek gücünün yaygın yönetim ve yeniden-üretimi içinde son derece belirgindir, ama devletin sabit sermayenin bazı kesimlerinin değer kaybetmesini hedefleyen düzenlemelerinde de görülür. Burada da yine bu değer kaybının ancak devlet aracılığıyla olması için hiçbir özünlü ekonomik neden yoktur. Aslında bu değer kaybı, devlete koşut olarak, ekonomik sürecin bizatihi içinde, kâh ekonomik krizler aracılığıyla, kâh bazı sermayelerin (esas itibariyle tekelci sermayeden kaynaklanan) başka sermayeler (esas itibariyle tekelci olmayan sermayeden, ama aynı zamanda da tekelci sermayeden kaynaklanan) üzerindeki doğrudan etkisiyle düzenli biçimde gerçekleşir: iflaslar, emilmeler, toplaşmalar. Sermayenin bazı parçaları (işletmeler, üretim birimleri) daha başkalarının yaşayabilmesi için ölmek zorundadır (sıfır kâr haddi, bu da özel sermaye için ölüm demektir). Bunun devlet aracılığıyla gerçekleşmesinin nedeni, sermayenin tamamının içinde de, tekelci sermayenin içinde de, ötekilerin varsıllaşmalarını sürdürebilmeleri için kimin kendini feda etmesi gerektiğine karar verebilecek merciinin bulunmamasıdır, ayrıca bu süreç yalnızca ekonomik alana bırakılacak oldukta, sermayenin yoğunlaşma sürecinin ilk dönemlerinin özelliği olan vahşi ve kaba biçimler kazanacaktır. Devlet müdahalesi, devletin içinde birtakım taktiklerin geliştirilmesiyle tam da belli bir siyasî düzenlemeye imkân verir (her zaman görece kalan bir düzenleme: burada söz konusu olan devingen bir uzlaşı dengesidir).

Bu durum, devletin, tekelci olmayan sermayenin aleyhine olarak tekelci sermayeye çeşitli biçimler altında yaptığı doğrudan yardımlar için de geçerlidir (sübvansiyonlar ve kamusal siparişler, tercihli tarifeler, vb.). Bu önlemler de yine sermaye kesimleri arasındaki siyasî güç dengelerinin genel gelişimi içinde yer alırlar. Tekelci olmayan sermayenin direnişleriyle karşılaşırlar, güç dengesinin terimlerinden biri olan bu direnişlerin varlığı, devletin tekelci sermaye lehindeki eylemine dayatılân sınırlar biçiminde dile gelir ve bu eylem tekelci olmayan sermaye ile sıkı bir pazarlığın konusu olur (çeşitli "palyatifler" ve "karşı-önlemler").

Böylece esasen görülüyor: kamusal kesimin ve devletin işlevlerinin

hâlihazırdaki yaygınlaşması yalnızca ekonomik zorunluluklara tekabül etmemektedir. Burada esas itibariyle siyasî bir fenomen söz konusudur ve bu fenomen, birliğini kurmayı ve tekelci olmayan sermayeyi siyasî hegemonyanın alanından dışlamayı başaran tekelci bir sermayenin devlete basitçe el koymasıyla açıklanamaz. Bu fenomen, söz konusu hegemonyaya hiç şüphesiz bağlı olmakla birlikte sermayenin bütünü içindeki hakimiyet formlarıyla ilgilidir çünkü siyasî hâkimiyetin tüm alanı üzerindeki çelişkilerin hâlihazırdaki artışına cevaptır.

Ama bu ekonomik işlevlerin siyasî içeriği en başta *halk kitlelerini* ilgilendirmektedir. Burada daha farklı bir dizi sorunla karşılaşılır.

Bunların bir bakıma en basit olanını, ama devletin en belirgin baskıcı ve ideolojik veçhelerini ilgilendiren birincisini ele alalım. Ekonomik işleyişin kapitalist devletin meşru tekelini elinde tuttuğu örgütlenmiş şiddete başvurmayı gerektirdiği her seferde devletin sermaye lehindeki doğrudan müdahalesi zorunlu hale gelir: çeşitli kamulaştırma biçimleriyle, emek gücünün yönetim ve yeniden-üretiminin çeşitli veçheleriyle, vb.

Burada ideolojik yöntemler çok daha anlamlıdır: Devlet, kendisini genel çıkarın ve sınıflar üstü ortak refahın temsilcisi olarak gösteren ideolojiyi maddileştirmek suretiyle ekonomik işlevleri doğrudan yüklümlenirken bir yandan da bu işlevlerin gerçek sınıfsal içeriklerini halk kitlelerinden gizler. Bu önlemlerin sömürü oranının hızlanmasına (görece artı-değer) uyarlanmaları ölçüsünde, devlet tarafından doğrudan yükümlenilmeleri de siyasî ve ideolojik açıdan zorunlu hale gelir. Öncelikle de sermayenin aşırı terakümüyle doğrudan ilgili olduklarında: halk kitlelerinin yanılgılarını besleyen kapitalist türden millileştirmeler buna örnektir. Bu yoldan, sermayenin değer kaybetmesi ve bunun el emeği üzerindeki etkileri kolaylıkla birtakım teknik zorunluluklar olarak gösterilebilir (Renault'da olduğu gibi), oysa ki emilme ve iflaslar (Lip'te olduğu gibi) çok daha ciddî sorunlar doğururlar. İşlevlerin devlet tarafından yükümlenilmesi, emek gücünü hedef alan önlemler söz konusu oldukta daha da zorunludur: bu önlemler, ulaşım hizmetlerinden eğitim-formasyon kanallarına kadar kamusal nitelikte oldukları için, emek gücünü sermayenin çıkarları doğrultusunda yeniden-üretirler ve bunu

sanki bu işi sermaye bizzat ve doğrudan üstlenmişçesine etkili bir biçimde yerine getirirler.

Oysa, devletin halk kitleleri karşısındaki rolü bir aldatmacaya, düpedüz ideolojik bir yutturmacaya indirgenemeyeceği gibi, tastamam "toplumsal" işlevlerle donanmış bir Kerim-devletin rolüne de indirgenemez. Devlet, egemen sınıflar ile ezilen sınıflar arasında değişken bir uzlaşı alanı belirleyerek, hattâ hakimiyetlerinin uzun vadeli yeniden-üretimine imkân sağlamak üzere egemen sınıflara kısa vadeli birtakım maddi fedakarlıklar dayatarak, sınıfsal hegemonyayı düzenler ve yeniden-üretir. Bu, kapitalizmin ilk evresinde, fabrikalardaki çalışmanın yasal yoldan düzenlenişinde gözlediğimiz (köleliğin kaldırılışını da unutmamak gerekir) ve esasen Marx'ın da dikkatini çekmiş olan klasik oluşumdur: Sermayenin, kendi uzun vadeli çıkarı aleyhine fizik olarak itlaf etmekte olduğu bir emek gücünü korumak ve yeniden-üretmek ve mutlak artı-değer alanının yanında görece artı-değer alanını düzenlemek üzere devletin müdahalesi. Şunu hiçbir zaman unutmamak gerekir: Devletin bir dizi ekonomik önlemi, özellikle de emek gücünün yaygın bir biçimde yeniden-üretimiyle ilgili önlemleri *ezilen sınıfların sınıf mücadeleleri sonucu devlete dayatılmıştır;* bu mücadeleler, sosyal güvenlikten işsizlikle mücadele politikasına ve kolektif tüketimin belirtilen alanlarının tamamına kadar, toplumsal ve tarihsel olarak halkın "ihtiyaçları" kavramı altında ifade edilebilecek şey çevresinde cereyan ederler. Yakın zamanlarda gerçekleştirilen çok sayıda araştırma[7] devletin pek ünlü toplumsal işlevlerinin hem varlıkları hem de tartım ve kiplikleri içinde doğrudan doğruya halkçı seferberliğin yoğunlaşmasına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır: kâh mücadelelerin etkisiyle, kâh devletin bu mücadelelere bir ân önce son vermek üzere yaptığı girişimlerle.

Ama bütün bunlar, burada bir Kerim-Devletin "düpedüz" toplumsal önlemlerinin söz konusu olmadığını gösterdiği gibi bir başka şeyi daha göstermektedir: *bir yandan* halk kitleleri tarafından dayatilân ve halk kitleleri lehine olan devlet işlevleri, *öte yandan* sermaye lehine olan ekonomik işlevler de mevcut değildir. Kapitalist devlet tarafından

[7] Özellikle de Fr. Fox-PIVEN ve R. CLOWARD'ınki, *Regulating the Poor*, 1971.

alınan önlemlerin hepsi, halk kitleleri tarafından dayatilânlar bile, sonuçta ve uzun vadede sermayeden yana ya da sermayenin yaygın yeniden-üretimiyle bağdaşır nitelikteki bir stratejinin içinde yer alır. Devlet, sermayenin yaygın terakümüne yönelik başlıca önlemlerini ezilen sınıflarla olan güç dengelerini ve ezilen sınıfların direnişlerini dikkate alarak yükümlenir ve bu önlemleri siyaseten hazırlar, öyle ki bunlar, ezilen sınıflara verilen bazı tavizlerle (halkçı kazanımlar), sınıfsal hegemonyanın yeniden-üretimini ve burjuvazinin halk kitleleri üzerindeki genel tahakkümünü güvenceye alırlar. Devlet bu mekanizmayı güvenceye almakla kalmaz, aynı zamanda da güvenceye alabilecek tek güçtür: hakim sınıf ve fraksiyonlar, kısa vadeli ve çelişik ekonomik-loncasal çıkarlarıyla baş başa, kendi hallerine bırakıldıkla bunu başaramamışlardır. Nihayet halktan gelen bazı maddî içerikli hak taleplerinin devlet tarafından üstlenilmesi, bu talepler dayatıldığında oldukça radikal bir imlem kazanabildiğinden (özgür ve parasız kamusal eğitim, sosyal güvenlik, işsizlik yardımı, vb.), uzun vadede sınıfsal hegemonyaya da hizmet edebilir. Güçler dengesinde ortaya çıkan bir değişiklik sırasında, bu "halkçı kazanımlar" içeriklerini ve başlangıçtaki özelliklerini yavaş yavaş kaybederler ve bu örtülü ve dolambaçlı bir biçimde gerçekleşir. Oysa sermayenin doğrudan doğruya yerine getirdiği ekonomik-toplumsal işlevlerde bizzat sermaye tarafından gerçekleştirilen bu geri adımlar çok daha ciddî toplumsal patlamalara yol açma tehlikesi taşımaktadır.

Bu açıklamalar yine de hâlâ sorunun genel çizgilerini göstermekle yetiniyorlar. Şimdi devletin ekonomik işlevlerinin siyasî içeriğinin çözümünde daha ileriye gidebiliriz; bu işlevleri yönlendiren şeyin devletin emek gücünün yeniden-üretimi ve yönetimi içindeki rolün olduğunu hiç unutmadan. Bu, devletin halk kitlelerine karşı düpedüz "teknik-toplumsal" nitelikte işlevlerinin neden mevcut olmadığını daha iyi kavramamıza imkân verecektir. Bu, aynı zamanda, ama bu kez ters yönden, devletin, görünüşte ekonomik alandan alabildiğine uzak görünenler de dahil olmak üzere, işlevlerinin tamamının ekonomik yerindeliğini belirlememize ve devletin etkinlik bütünlüğünün böylece sınırlanan ekonomik rolüyle hâlihazırdaki bağını doğrulamamıza da imkân verecektir.

Emek gücünün yeniden-üretimi siyasî bir stratejidir, çünkü söz konusu olan her zaman *toplumsal işbölümünün* yeniden-üretimidir; siyasî-ideolojik öğeler burada her zaman kurucu olarak mevcuttur. Her şeyden önce de baskıcı veçheleriyle, örgütlü şiddet uygulamasıyla. Kerim-devletin emek gücünün yeniden-üretimini amaçlayan ve kolektif tüketin alanları içindeki çeşitli "toplumsal" önlemlerinin aynı zamanda da bu emek gücünü *siyaseten ve polisiye yöntemlerle* yönetmeyi ve denetlemeyi amaçlayan müdahaleler olduğu olgusu üzerinde ne kadar durulsa yeridir. Olguları artık çok iyi biliyoruz: Sosyal yardım kanalları, işsizlik yardımı devreleri ve iş bulma büroları, "sosyal" diye nitelenen konutlara (hattâ geçiş sitelerine) ait uzamların maddî düzeni, özgül eğitim haddeleri (teknik ya da geçiş sınıfları diye adlandırılan), bakım evleri ve hastaneler aynı zamanda da emek gücünün hukukî ve polisiye denetimini sağlayan siyasî yerlerdir.

Şüphe yok ki hâlihazırda önemli dönüşümler cereyan etmektedir: söz konusu yerlerin değişime uğradığına, eskinin yalıtmaya ve kapatıp terbiye etmeye yönelik ve denetimin icra edildiği "toplamacı" düzeneklerinin (klasik *workhouse*'lar kadar çeşitli getto ve sığınak evrenlerinin) belli ölçüde kurumsallıklarını yitirdiklerine, kısacası yeni tür bir devletçiliğin kuruluşuna doğru bir "salıverme" girişimine tanık olunmaktadır: toplumsal dokunun derinlerinde dağılmış daha esnek şebeke ve devrelerin oluşturduğu bir devletçilik (sosyal yardım, mahallelerde, aileler indinde, vs. daha karmaşık bir yükümlülük düzeneği, denetim altında eğitim, iş bulma yoluyla yardım, gündüzlü ve yatılı bakımevleri, koruma altına alınan atölyeler). Bu gelişme, anılan yeni düzeneklere doğru yer değiştiren disiplinci normalleştirme sürecini de ilgilendirmekle birlikte, bu sürecin en mükemmel çözümlerini getirmiş olan R. Castel'in savunduğu gibi yetke-yaptırım biçimindeki bir iktidardan ikna-manipülasyon biçimindeki bir iktidara, yani âşık şiddetten içselleştirmiş bir baskıya geçiş anlamına gelmemektedir.[8] Şunu da şimdi biliyoruz: bu süreç *yargı-polis* ağının büyük ölçüde yeniden yaygınlaşmasına tekabül etmekte, söz konusu ağ yeni biçimi altında sosyal denetim devrelerinin kılcal yayılışını izlemekte, desteklemekte ve sürdürmektedir; polisin kullaştırılması, önceden hazırlanan idarî soruşturmalar, çeşitli yar-

[8] *Le psychanalysme, a.g.e.*, s. 288.

dım ve gözetim önlemlerinin mahkemelerce denetimi, enformasyonun bu devreler ile polisiye teşkilât arasındaki içiçeliği (örneğin çocuk yargıçları için okullardaki ara sınıflar) fişleme ve bilgi toplamanın – elektroniğin zorlamasıyla – merkezileşmesi, resmî polis örgütünün yanı sıra özel korumaların oluşturdukları kanallar. Bu süreç bir bakıma normal ile anormal ("toplumdışı" diye bilinen öğeler) arasındaki geleneksel engellerin kaldırılmasını ve denetimin suç ediminden suça eğilime doğru, kapatılmayı gerektiren hastalıklı durumdan denetim altında tutulan hastalık eğilimine doğru yer değiştirmesini gerektirmekte, her yurttaş bir bakıma *a priori* şüpheli, potansiyel suçlu hale gelmektedir. Ama buna polisin halk üzerinde sağladığı bir destek düzeneği eşlik etmektedir: bir dizi sürekli tanıklıklar-jurnalcilikler aracılığıyla (sosyal yardım öncesinde yapilân çeşitli ahlâki sorgulamalar) bu kez her yurttaş denetçi, potansiyel polis haline gelmektedir. "Simgesel" baskı mı? Dahası!

Bunlara elbette egemen ideolojinin yeniden üretiminin ve devletin bu işlevlerini bir uçtan ötekine sindiren hak kitlelerinin bölünüşünün siyasî-ideolojik içeriği eklenmektedir. Devletin eğitimde ve genel olarak emek gücünün oluşturulmasında, bu gücün nitel yönden sınıflandırılmasına dönük olarak aldığı önlemler, bir yandan da fikir işçiliği ile beden işçiliği arasındaki bölünmenin derinleşmesiyle ve bu bölünmenin tümü siyasî-ideolojik boyutu içinde belirginleşmektedir: bu da halkçı kitleler arasındaki ayrılıkları (memurlar, ara kadrolar, teknisyenler, işçiler) şiddetlendirmeyi hedeflemektedir. Taşımacılıkta ya da konutta uzamın düzenlenişi, hücre aile ve yalıtılmışlık ideolojisini yeniden üretmekle kalmamakta, halkçı kitleler arasındaki bölünmeyi de planlamaktadır (ücretli küçük burjuvazi, işçi sınıfı, göçmen işçiler, vs.) Sağlık politikası da aynı çizgiyi izlemekte ve Sosyal Güvenlik gibi bir kurum, birleşik bir aygıt oluşturmak bir yana, seslendiği sınıflara ve gruplara göre özenle ayrılmış haddeler halinde bölünmüş bulunmaktadır. İşsizlik yardımı politikası doğrudan doğruya kapitalist emek ideolojisinin yeniden üretimine yöneltilmiştir: bu yardımın sınırları yalnızca sermayenin ekonomik emperatiflerinden kaynaklanmamaktadır; bu yardım, ondan yararlananlara işsiz kişinin durumuna atfedilen düşkünlük ve onursuzluk vasfını hiçbir şıkta unutturmamak zorundadır. Nihayet kültür alanının, ama aynı zamanda da tatil ve spor alanın devlet tarafından düzenlenişi konusunda da aynı şöyle söylenebilir.

Devletin emek gücünün yetiştirilmesi-idaresi-yeniden üretimi içinde üstlendiği rol, bu kez ters yönde, günümüz devletinin normalleştirici disiplinler (kapitalist bedenselliği kurmaya katkıda bulunan ve iktidarın uygulandığı siyasî bedenin bireyselleştirilmesini şekillendiren) de dahil olmak üzere sergilediği faaliyetler bütününün ekonomik erimini tastamam belirlemeye ve böylece bunların geçirdiği dönüşümleri açıklamaya da imkân vermektedir. Bunun için, Foucault'nun şimdiye kadar yaptığı gibi, emek "veriminin azamileştirilmesi" türünden fevkalade muğlak bir nosyona atıfta bulunulamaz: Hapsedilmekten azat edilmeye doğru yüzyılın başında hissedilmeye koyulan ama hâlihazırda hızlanan evrim, böylesi bir yamalı bohça kavramla nasıl açıklanabilir? Bu ancak söz konusu dönüşümlerin ana düğümüne, emek süreçlerinin günümüzde uğradığı değişiklere ve emek gücünün idare ve yeniden üretimine atıfla mümkündür. Yani bu normalleştirici disiplinlerin kapitalist düzendeki toplumsal iş bölümüyle ilişki içine sokulmasını varsayan şeylerle mümkündür. Kendi payına R. Castel'in kabul ettiği – itiraf ettiği diyesim geliyor – şey de budur: "Böylesi bir devinimin ("hapsetmekten" "azat etmeye" giden) 'nedenleri' konusunda bir parça kesin bir şeyler söyleyebilecek durumda asla değilim, özellikle de, toplumsal iş bölümü içinde, emek gücünün dağılımı ve yenilenmesi düzeyinde, bu devinimi neyin tepilediği konusunda".[9]

Dönüşümlerdeki düğümü kabul etmek, esasen daha kesin çözümlere ulaşmak için hangi yönde araştırmak gerektiğine işaret etmektir. Genelleştirilmiş bir kapatma, emeğin ve mutlak artı-değerin görece aşağı düzeyde bir üretkenlik ve emek yeğinliği gerektiren yoğun sömürüsünün belirleyiciliği altında, gerçekten de terbiye etme ve normalleştirmenin, hattâ formasyon sürecinin ayrıcalıklı şeklini oluşturur gibidir. Nüfusun içinde görece azınlıkta ve yalıtık halde olan işçi emek gücü, kırsal kesimlerden kentlere doğru sert aktarımlara tekabül eder: Sömürü, esas itibariyle, kolaylıkla yenilenebilen bir emek gücünün fizikîyönden hızla eskitilmesinde temellenmektedir.

Buna karşılık, emeğin yaygın sömürüsüne ve görece artı-değere yönelik yer değiştirme için böyle değildir: burada söz konusu olan, emek gücünün geniş ölçekte sermayeye boyun eğmesidir; işçi sınıfının geniş-

[9] *A.g.e.*, s. 287.

lemesidir; emeğin üretkenliğinin yükselmesi, bu gücün iyi ya da kötü olarak elenmesine ilişkin sürekli süreç içindeki niteleyici kutbun belirginleşmesidir; fikir işçiliği ile beden işçiliği arasındaki ayrımın, yine biçim altında, geniş ölçekte yeniden üretimidir; teknolojik yeniliklerin bugünkü biçimi de dahil olmak üzere, bazı sanayi dallarında emek sürecinin yeniden yapilândırılmasıdır. Birçok araştırmacının yeterince göstermiş oldukları gibi, Kerim-devletin yeni "toplumsal işlevleri", emek gücünün oluşumu-idaresi-yeniden üretimi veçhesi altında, esas itibariyle ve daha genel olarak işbu dönüşümlere tekabül etmektedir. Ve bu konuyu daha fazla uzatmaksızın, yetiştirme ve normalleştirmenin yeni biçimleri de düpedüz bu aynı dönüşümlere gönderir görünmekteler: Disiplinci düzeneklerin kitlesel bir biçimde sermayeye tâbi (emekten sermayeye doğru yaygın "gerçek tabiiyeti") bir halkın içinde yumuşak ve kılcal yayılması; eğitime yönelik okul yöntemlerinin dönüştürülmesi ve emeğin yeni bir değerlendirme yeri olarak ailenin açılması-geçirgenleşmesi; sürekli bir yapısal işsizliğin pençesinde ve dolayısıyla da kitlesel bir biçimde potansiyel olarak asosyal bir halk arasında normal ve anormal arasındaki engellerin kırılması; yaygın bir fikir işçiliği (yeni küçük burjuvazi) içinde bile yetki ve kararlaştırma-uygulama farklılıklarının, sınırlı bir fikir işçiliği ile bir beden işçiliği arasındaki farklılığı içeren "kapalı" geleneksel örgütlerin katı dediğimdedikçiliğinden daha değişik bir biçimde yeniden üretilmesi; değerlendirilmemiş emeğin yoğunlaştığı sanayi dalları ve sektörlerinin bütünündeki göçmen emeğinin yaygınlaşıp parlaması ve buna uygun denetim-gözetim kanallarının devreye sokulması, vs.

Hiç kuşkusuz bunlar hâlihazırdaki kapatmaktan azat etmeye geçişin yegane nedenleri olmaktan uzaktır: bu durumda da yine, dönüşümler sınıf ilişkilerindeki değişimlere ve yeni halkçı mücadelelere göndermektedir. Ne var ki bunların devletin ekonomik rolüne tâbi oluşları başat siyasî içeriklerini esasen göstermektedir.

Devletin bu değişik işlevlerindeki siyasî içeriğin yalnızca tekelci sermayenin bugünkü hegemonyasına dayanmadığını söylemiştim. Şimdi daha da ileriye gidebiliriz: bu içerik devlet erki kapitalist sınıfın tamamına doğru yayılsa bile, bu erke bağımlı değildir. Bu işlevlerin siya-

sî içeriğinin *devlet aygıtının kurumsal maddiliği ve örgütsel karkasına kayıtlı olduğu* görülüyor: burada devletin o ünlü teknik-sosyal önlemlerine kadar ve onlar da dahil olmak üzere doğrulanan şey de budur. Sosyal yardımlaşmanın, şehirciliğin, kamusal donanımların, tatillerin, sağlığın kurumsal döşemleri (sosyal güvenlik, tıp, hastaneler, bakımevleri) "burjuva" mührüyle damgalanmıştır. Bu önlemler, varoluşlarını bir ölçüde halkçı mücadelelere borçlu olsalar ve kimi zaman bu yoldan elde edilmiş bir kazanımı temsil etseler bile, emek gücünün kapitalist yeniden üretimine ve toplumsal iş bölümüne yardım ederler. Dolayısıyla her zaman aynı sorunla karşılaşılır: yalnızca tekelci hegemonyanın suçlanması değil, ama devlet iktidarının daha radikal bir biçimde suçlanması bile *oldukları haliyle* bu araçların yürüttüğü politikayı radikal bir değişime uğratmaya yetemez, ve hattâ devletin toplumsal olduğu ya da genel çıkarı gözettiği iddia edilen ve başatlıkla üretici güçlerin kamulaştırılmasına tekabül ettiği varsayılan düzeneği söz konusu olduğunda bile yetemez.

3

Moloch-Devlet'in sınırları

Bugün üstlenmiş olduğu rol devletin birtakım sınırları bulunduğu olgusunu gizlememelidir ve bunlar *kapitalist devletin ekonomiye müdahalesinin yapısal sınırları* olarak gösterilebilir. Bu sınırlar kapitalizmin evrelerine, sınıflar arasındaki münasebetlere ve devlet şekillerine (parlamenter demokrasi, faşizm, vs.) göre değişse de, belli bir derecenin ötesinde, batılı toplumlarda var olduğu ve kendini yeniden ürettiği haliyle kapitalist düzende düpedüz aşılabilmez olarak ortaya çıkarlar. Burada da yine Henri Lefebvre'in "devletçi üretim tarzı"[10] terimiyle gösterdiği şeye doğru kaçınılmaz bir biçimde ve aşama, aşama yol alan kadiri mutlak bir devlete ilişkin bilinen imgeselden sakınmak gerekir. Bu imgeyi sıkça rastlandığı üzere solun teknokratçılığıyla birleştiğinde devlet ile ekonomi arasındaki münasebetlere uyarlamaktan özellikle kaçınmak gerekir (Lefebvre'in yaklaşımı elbette bu değildir); bu solun uzmanlarının aydınlık rehberliği altında sosyalizme doğru bir geçişi gerçekleştirecek akılcı-yönetici bir devletin özünlü yeğinliklerine inanmak olur. Söz konusu sınırlar son yıllarda ve daha yakınlarda da doğrulanmışlardır. Bu da, akılcı, örgütlü ve planlı, arada devletin ekonomik alandaki eğilimsel olarak sınırsız angajmanıyla kendi bunalımlarını yönetecek ve üstesinden gelecek bir kapitalizm konusunda Shonfield ve Galbraith'in sürdürdükleri Keynesgil yanılsamaların sonu olmuştur.

Devletin ekonomi içindeki müdahalesinin bu sınırları, siyaset-devlet ve ekonomiye özgü uzamların kapitalist düzende görece ayrılmasıyla tözdeştir ve bu ayrılık halen yeni bir biçim altında yinelenmektedir.

---

[10] De l'Etat. *a.g.e.*, cilt 3: Le mode de production étatique, 1977.

Şu halde bu sınırlar her şeyden önce sermayenin üretim, yeniden üretim ve teraküm süreçlerinin bizatihi doğasından gelmektedir. Bunlar, bir yönden kendi mantığına boyun eğen ve ekonomi içindeki kendi edimlerinin sonuçlarını gerçekten dizginlemesi mümkün olmayan devletin eylemini sınırlayan çelişkili süreçlerdir. Halihâzırda hiçbir şey bu kadar belirgin değildir: Bu müdahalelerin kendileri de ve doğrudan bir biçimde bunalım üretici etmenler haline gelmektedir. Şimdilik sadece şunu söylemekle yetinelim: bu işlevler bir ilk sınır getirirler ve bu sınırın berisinde kesinlikle bastırılmaz türdendirler, bu da devletin katılığını ve stratejik seçişlerinin kısıtlı yelpazesini gösterir. Ama bu ekonomik işlevlerin özellikle de bir ikinci sınırı vardır ki devlet onu aşamaz. Devlet bugün bir bakıma *kendi tuzağına düşmüş* durumdadır ve eğretileme hiç de aşırı değildir: bundan böyle ne gerileyebilir, ne ilerleyebilir, ekonominin merkezi çekirdeğinde ne bulunmazlık edebilir, ne de bu çekirdeği denetleyebilir. Aynı anda hem daha fazlasını yapmaya (bunalıma yol açan müdahaleler) hem de yeterince yapmamaya (bunalımların derinlerdeki nedenlerine ulaşamaz) zorlanmaktadır. Bugünkü devlet seçeneğin iki terimi arasında durmadan gidip gelmekte, ya geri çekilmekte ya da daha ileriye gitmektedir. Kadiri mutlak bir devletin yerini, ne yapacağını bilemediği bir çukurun başında sırtı duvara dayalı bir devlet almıştır.

Devletin ekonomi içindeki eyleminin ufkunu belirleyen sınırlar kapitalist üretim ilişkilerine göndermektedir. Hiç şüphe yok ki devlet sermayenin yerini yapılandıran üretim ilişkilerini yeniden düzenlemeye, dolayısıyla ekonomik mülkiyet ve sahiplenme ilişkilerinden kaynaklanan erkleri sermayenin çeşitli fraksiyonları arasında ve özellikle de tekelci sermaye lehine yeniden paylaştırmaya çalışır. Ama bu, devletin işçi sınıfının ve hak kitlelerinin sömürülmesini, yani üretim araçları üzerindeki gerçek iktidarlardan dışlanmalarını sağlayan kapitalist üretim ilişkilerinin katı çekirdeğinin güvence altına alınma koşuluyla var olmasını engellemez. Devletin bizatihi üretim ilişkileri içinde aldığı önlemler bu ilişkilerin tam da kapitalist türden yeniden üretilmesini hedefler. Bunu ,kapitalist devletin kendi müdahalelerine yönelik *genel bir olumsuz sınır*dan oluştuğunu, yani kapitalist üretim ilişkilerinin "katı

çekirdeği" içindeki *özgül bir müdahale-etmeme* aracılığıyla oluştuğunu söyleyerek dile getirmek mümkündür.[11]

Bu ilkesel sınır bir dizi *ikinci dereceden sınırlar* yaratır: bu temel nitelikteki müdahale-etmeme, devletin çeşitli alanlara ve bölgelere hâkimiyetine yapısal sınırlar getirir ve bunlar arasındaki çelişkiler, ister para akışının dolaşımında, ister paylaşımında, tüketiminde ya da yönetiminde ortaya çıksın, bizatihi üretim ilişkilerinin sonucudur. Devletin eylemi büyük ölçüde (elbette topyekûn bir hegemonyacı strateji içinde) bundan böyle sermayenin değerlendirilme süreciyle ve böylece devlet tarafından hâkim olunamayan bir süreçle saptanan koşullara tepki olarak birtakım nokta önlemler yaptakçılığı biçiminde oluşur. Yeniden üretim ilişkilerinin katı çekirdeği içindeki müdahale olmaksızın denetlenemez, çünkü nedenlere ulaşmadan sonuçlara hâkim olmak mümkün değildir. Dolayısıyla devlet tarafından alınan önlemler esas itibariyle *a posteriori* önlemlerdir, bunlar bir bakıma ekonomik sürecin *sonuçlarını* ve arazlarını ele alır, refleks-tepkilerle ekonomik çelişkileri düzenlemeye gayret ederler. Çoğu kez körlemesine bir biçimde gerçekleşen *a priori* müdahaleler genel olarak sermayenin değerlenme süreci ve tekelci aşırı-kârlar için olmazsa olmaz nitelikteki bazı basit önlemlerin ötesine asla geçemez. *Kapitalist planlama*nın sınırları buradadır ve bu planlama, üretimin ana yönelimlerinin programlanması ya da planlanması biçimi altında bile, gerçek bir planlamadan çok, belli bir uğraktaki büyük egemen eğilimlerin geleceğe yansıtılmasından ibarettir. Çoğu durumda, üretimin maddî temelleri (demografi, doğal ve teknik verilerin kullanımı, vs.) ile mâli yönden değerlendirilen varsıllıkların terakümü olarak sermaye terakümü arasındaki muhasebe koşullarını genel çizgileri içinde işaret etmekle yetinir. Böylece, en iyi şıkta, geniş çaplı bir piyasa araştırması rolünü üstlenir: Çeşitli planlama uzmanları, 50'li yılların yanılsamalarından sonra (bizatihi solun içinde etkilerini gösteren yanılsamalar) bunun bizzat farkına varmaya ve yelkenleri suya indirmeye başlıyorlar.

Dahası da var: Devletin üretim münasebetleriyle bu ilişkisi sonu-

---

[11] A. TOURAINE'in bazı çözümlemelerinin tutarlı sonucunun, kendisi ne düşünürse düşünsün burada olduğunu sanıyorum. Bkz. *La société invisible*, 1977, s. 19, 60, 63, vs.

cunda, sahip olduğu *maddi kaynaklar* yapısal olarak sınırlıdır. Devletin vergi aracılığıyla belirlediği geliri sahiplenmeye koyduğu sınır esas itibariyle sermayenin karı içinde yer alır ve buna bazı sınırlar dışında dokunulamaz, aksi takdirde yeniden üretim süreci, yani kabaca söylersek ekonominin kapitalist işleyişi ciddi biçimde tehlikeye girer. Devletin mâli imkânları, kâr hadlerindeki dalgalanmalara uygun olarak, zorlukla hâkim olabildiği değişimlere tâbidir; bu kaynakları planlaması ve müdahalelerinin manevra alanlarını sınırlaması büyük ölçüde imkânsızdır. Halihâzırda kapitalist devletleri ucundan kıyısından etkileyen sürekli mâli bunalımda ifadesini bulan şey budur.

Devlet müdahalesinin bu sınırları böylece sınıf mücadelesinin doğrudan etkisine göndermektedir. Halkçı kitlelerin, şu ya da bu halkçı sınıfların (işçi sınıfı, küçük burjuvazi, kırsal kesimdeki halk kitleleri) devletin sermaye lehindeki önlemlerine karşı verdikleri mücadeleler, aynı zamanda da bizatihi burjuvazinin ve iktidar blokunun içindeki, ağırlıklı olarak burjuvazinin ve iktidar blokunun şu ya da bu fraksiyonu ve bileştiricisi lehine işleyen şu ya da bu önlemlere karşı mücadeleler. *Sınırlar devletin eylemine karşı sadece dış engeller değildir*: bu mücadeleler devleti sınıflar arasındaki bir güç dengesinin maddî yoğunlaşması olarak oluşturduğu ölçüde, burada devletin *bizatihi yapısından gelen* ve sınıfsal çelişkileri dile getirdikleri sürece o iç bölünmelerin sonucu olarak devlet politikasının oluşumundan kaynaklanan sınırlar söz konusudur. Kapitalist devlet kendisine karşı açık ve doğrudan sınıf mücadelelerini engellemeyi ve bastırmayı başardığı durumlarda ya da dönemlerde bile, müdahalelerinin önündeki tüm engelleri kaldırmaya yine de başaramaz. Beri yanda hep iş başında olan sınıf mücadelesi, devleti özgül bir biçimde kat eder: iki büyük savaş arası dönemde faşist devletlere damgasını basmış olan ve bugün de askeri diktatörlük altındaki kimi devletlere damgasını basan sınırlardan daha belirgin bir şey yoktur.

Dolayısıyla bunlar yalnızca ezilen sınıfların mücadele ve direnişini değil, aynı zamanda burjuvazinin kimi fraksiyonlarındaki mücadele ve direnişleri de ilgilendiren yapısal sınırlardır. Kamulaştırmaların ve kamusal sermayeye getirilen sınırları özellikle burada görmek gerekir. Kamulaştırmalar (sosyalizasyondan ayrıdır) bu halleriyle ve kapitalist

devletin çerçevesi içinde, burjuvaziyi kamusal sermayenin ekonomik mülkiyetinden yoksun kılmazlar. Ekonominin devletleştirilmesi, ne ölçüde yaygın olursa olsun, sermayenin tamamı ya da hemen tamamı hukuken kamulaştırılmış bile olsa, kapitalist üretim ilişkileriyle (emekçilerin üretim araçlarının gerçek denetiminden ve üretim sürecine hâkimiyetten dışlanması) olan bağı temelden koparmaz: devlet kapitalizmi denen fenomene yol açar. Bununla birlikte bu girişim esasen özel bir burjuvaziden kalkarak oluşturulmuş bulunan bir devlette birtakım yapısal engellerle karşılaşır. Bu durumda, Henri Lefebvre'in ve daha birçoklarının izinden giderek, aşamalı ve kaçınılmaz bir biçimde, çok büyük siyasî kopmalara yol açmaksızın gerçekleşecek benzer bir dönüşüm tasarlamak mümkün değildir. Çünkü gereken dönüşümler, özellikle de burjuva personelin yer değiştirmesi ve bir devlet burjuvazisinin özel burjuvaziye ikame edilmesi nedeniyle, bu süreç özel burjuvazinin zorlu engeline takılır. Ama bu her zaman söz konusu sınırların ötesinde cereyan eder, çünkü kapitalist ülkelerde devlet burjuvazisinin çerçevelediği odaklar (geniş anlamıyla kamu işletmelerin yönetimi) hâlihazırda özel burjuvaziyle etkileşim içinde varolduklarından, kâr hadlerinin korunması ve özel sermayenin yeniden üretimi için kamusal sermayeye ait bir alan zorunludur (bazı sermaye kesimlerinin değer kaybetmesi). Bütün bunların sonucunda, geniş ölçekli devlet kapitalizmine genel olarak özel yerli burjuvazinin bulunmayışıyla belirginleşen ve bir devlet burjuvazisinin doğrudan yabancı emperyalist burjuvazinin yerini almış olduğunu ülkelerde (pek çok Afrika ülkesinde sömürgeciliğin tasfiye sürecindeki durum budur); ya da sosyalizme geçişin sonuçsuz kaldığı ya da gerçekleşmediği bir sürecin alt üst oluşlarına maruz kalmış ülkelerde rastlanmaktadır.

Devletin sınıf münasebetlerindeki yoğunluğun yapısı oluşunun getirdiği bu sınırları, nihayet kurumsal aygıt maddiliğiyle ilgilidir. Pek iyi bilinen *bürokratik yavaşlık ya da idari devinimsizlik gücü* burada, egemen sınıfların ya da yönetici siyasî personelin, devletin maddiliğine bağlı bazı veçheleri işlevsizlik kipinde kavramalarıyla ortaya çıkar.

Devlet müdahalesinin sınırları aygıtlarının, kanallarının ve düzeneklerinin çatısında kayıtlıdır. Enformasyonun ve girişilecek eylemlerin se-

çilebilirliği, yalnızca üretim ilişkilerinin sert çekirdeğine uygulanmakla kalmayıp onu fazlasıyla aşan alanlara da yayılan bir *karar-vermeme* sürecinin sonucudur. Toplumsal kalkınmaya ilişkin temel kararlar, siyasî çıkış yolları olarak formülleştirilmiş bile değildir, en uç noktada bilinmeleri ve ihata edilmeleri bile mümkün değildir: yalnızca bir tek örnekle yetinmek üzere, istatistiklerin nasıl kullanıldığını biliyoruz (Fransa'da INSEE'nin durumu); bunlarla ilgili kategoriler bile (iktidar tarafından belirtik bir biçimde eğilip bükülmeleri dışında) devletin karar-vermeme ve müdahale-etmeme sınırına göre düzenlenmiş bir bilmeme sınırının örtük kabulüne dayanmaktadır. Vergi aygıtı ya da kamulaştırılmış bile olsa bankacılık sistemine ilişkin düzenlemeler için de aynı şey söylenebilir: Fransızların terekesi ya da işletmelerin kârları gibisinden alanların ihata edilmeyişi yalnızca devletin nüfuz etmek istemediği, oysa birtakım sırların ortaya dökülmesi için kilidini açmanın yeterli olacağı birtakım gizli alanları isteyerek korumasından değil maddi karkaslardan ve aygıtların uygulanmasından kaynaklanır. Raymond Barre, servet vergisiyle ilgili tartışmalar dolayısıyla Fransız "vergi sisteminin" "son derece nazik ve karmaşık" olduğunu ve bu vergiyi getirmek için "alt üst edilmesi" gerektiğini açıkladığında, bu açıklamalar bir gerçek payını içermektedir.

Ama şu da var: Sınıf münasebetlerinin ve yoğunlaşması olarak devletin yapısı ve içsel çelişkileri, toplumsal işbölümünün devletin bağrındaki karmaşık bir karar alma düzeneği içinde yeniden üretilmesiyle maddileşirler; bu düzeneği kendi uzmanlıkları, müşterileri ve sorunları kendilerine göre algılama biçimleriyle görece özerk bürokrasiler oluşturur. Bunun sonucunda, çoğu kez, temel toplumsal münasebetlerin ve hattâ farklı idari taktiklerin belli sınıfsal vasıflarının temalaştırılmasını yasaklayan siyasî bir düzenleme ortaya çıkar. Bu da idarî baskı grupları ve çeşitli çıkarların köprü başları arasında pek çok düzeyde yürütülen ve her bir durum için bürokratik bir *muddling through* (gemisini kurtarma) ilkesiyle damgalı, *"statüko"yla olumsuz eşgüdüm* kipinde bir pazarlık biçimini alır. Bu aygıtın bizzat burjuvazi karşısındaki "yerinden oynatılmazlığı" biçiminde tezahür eden şey de budur.

4

Geçici sonuçlar

Bu çözümlemelerin, sosyalizme geçiş süreci içinde devletin dönüştürülmesiyle ilgili daha genel sorun üzerinde siyasî yansımaları vardır: şimdilik bunlardan yalnızca devletin ekonomik aygıtını ilgilendirenlere işaret edeceğim.

Solun iktidara gelmesi durumunda devletin ekonomiye müdahalesinin sınırları neler olabilir?

Bu sınırlar yalnızca devlet iktidarına tâbi değildir. Güçler dengesindeki değişimler otomatik bir biçimde kendilerini göstermedikleri gibi, devletin ekonomik aygıtında başka yerde olduğundan da daha az görünürler: bu aygıt, devletin sürekliliğiyle en yüksek derecede damgalanmış bir maddiliğe sahiptir. Ekonomik aygıtı radikal bir biçimde dönüştürmek burada yalnızca devletin bağrındaki burjuva erkin direniş düzeneklerini engellemek üzere kaçınılmaz görev olarak değil, ama solun iktidara gelmesi halinde devletin ekonomi alanındaki müdahaleleri için de – eğer biraz olsun bu müdahaleler amacından saptırılmamak ve sosyalist vasıfları korunmak isteniyorsa – zorunlu koşul olarak belirmektedir. Bu aygıtı çalıştıran personelin geniş kesimleriyle gerçekten de sol bir deneyime kazanılmış oldukları varsayıldıkta bile önemli bir dönüşüm söz konusudur. Devletin karkasında, en başta da ekonomik aygıtında kayıtlı olan ve bizzat burjuvazi karşısında da tezahür eden devinimsizlik gücünün iktidardaki solun üzerinde ve yüksek devlet personelinin sola doğru mutasyona uğraması halinde bile daha ağır basacağına ve bunun tesadüfen olmayacağına bahse girilebilir. Devletin karkasında, en başta da ekonomik aygıtında kayıtlı olan ve bizzat burjuva-

zi karşısında da tezahür eden devinimsizlik gücünün iktidardaki solun üzerinde ve yüksek devlet personelinin sola doğru mutasyona uğraması halinde bile daha ağır basacağına ve bunun tesadüfen olmayacağına bahse girilebilir. Bu aygıtın yapısı böyle olduğundan, bir sol kanat deneyiminin aşmak zorunda kalacağı sınırların kesinlikle ötesinde olan ekonomiye müdahale etmek mümkün değildir ve böyle birşey beklenemez.

Ekonomik aygıtın dönüşümü sorunu, solun sosyalizme geçiş için almak zorunda olduğu sosyo-ekonomik önlemlerin yaygınlığının ve doğasının ötesinde, kapitalist üretim ilişkilerinin tam çekirdeğine henüz ciddî bir müdahalede bulunulmadan önce girişilir. Var olan yapılar dokunulmadan bırakılırsa ve düşünülen değişiklikler yalnızca devlet personelinin politik oryantasyonu ve düzenlenmesi seviyesinde ise, gerçek planlamaya geçmek mümkün müdür? Bu durumda kamulaştırmaların sıradan devletleştirmeler olarak kalmasını önlemek; sermaye dolaşımını yavaşlatmak; fiyatları ve enflasyonu etkin bir biçimde kontrol etmek, serveti ve sermayeyi vergilendirmek mümkün müdür? Var olan yapılar, bloke edilmiş ya da burjuva iktidar tarafından âtıl bırakılmış ve işlenmesi gereken kaynakları kapsıyor mu?

Devletin ekonomik kriz karşısındaki rolüyle ilgili olarak da aynı sorun vardır: bugünkü konjonktür, bürokrasinin kendisinin de, devlet aracılığıyla bu krizi denetim altına almakta karşılaştığı zorlukları açıkça göstermektedir. Oysa, iktidardaki sol açısından sorun yalnızca kapitalizmin ekonomik krizinin yönetilmesini aşan bir politikanın geliştirilmesi değildir. Devletin ekonomik aygıtı nasıl dönüştürülmelidir ki farklı bir politikayı sürdürmek mümkün olsun?

Bu sürecin devletçilik markası altında konumlanamayacağı, yani saltlıkla, ya da hattâ esas itibariyle devlete dayanamayacağı, ama ekonomik uzamın içinde de halkçı kitlelerin inisiyatiflerine, tabanda ve özyönetimsel odaklardaki doğrudan demokrasi biçimlerine çağrıda bulunmak zorunda olduğu besbellidir. Ancak devletin kendisini radikal bir biçimde değişime uğratmaksızın devletçilikten kurtulmanın mümkün olmadığı da bir o kadar besbellidir. İstensin ya da istenmesin, solun ekonomik politikasının hayata geçirilmesinde devlet kendi payına düşen rolü oynayacaktır. Sol bir taknokratçılıktan işte burada sakınılmak gerekir; böylesi bir sol teknokratçılık, halen görüldüğü üzere, bel-

li bir özyönetimsel açılımla mükemmelen bütünleşebilmekte ve onun doğrultusunu tümüyle çarpıtabilmektedir. Bu teknokratçılığın belli başlı çizgilerini biliyoruz: Devletin halihâzırdaki rolü "postendüstriyel teknolojik" toplumlardaki görevlerinin özünlü karmaşıklaşmasının sonucudur, öyle ki devletin ekonomik aygıtı sosyalizme doğru bir geçiş çerçevesi içinde önemli dönüşümlere elverişli değildir. Bu aygıt, elbette sola mensup olan uzmanlar tarafından yönetilmeye devam edilmelidir. Devletçiliği önleyecek tek çözüm, onu halk kitlelerine ve tabanda doğrudan demokrasi düzenekleriyle dışarıdan denetletmektir, kısacası esas itibariyle değişmeden kalan bu ekonomik aygıtı özyönetimsel *karşı-iktidarlar* aracılığıyla yandan desteklemek ve tekno-bürokratları da kitlelerin gözetimine bırakmaktır. Kitleler önerirler, devlet elinde tutar. Bugün solcu uzmanların pekçoğunun zerrece umursamadıkları özyönetime bunca iman etmeleri, o durumda, özyönetimsel projenin başına neler geleceğini bildikleri için değil midir?

Doğrudan demokrasinin, özellikle de ekonomik alanda (ve burada, bir loncacılığın tehlikeleri dışında), gerçek birtakım güçlükler getirdiğine hiç şüphe yoktur: kolaycı bir demagojiye kanmamak gerekir. Ne var ki, eğer bürokratik bir devletçilikten kaçınmak isteniyorsa, yani bürokratik bir devlet kapitalizmi istenmiyorsa, sorunun esası işbu demokrasi çevresinde çözülecektir. Ama devletçilikten kaçınmak, tabanda doğrudan demokrasiye gerçekten de itki kazandırmak, başka yerlerde olduğundan çok daha fazla olarak devletin ekonomik aygıtında, aynı zamanda da bu aygıtın dönüşümünü imlemektedir: Devletin başatlıkla topluma ya da "genel çıkara" özgü dal ve kanalları da dahil olmak üzere, bütünün dönüşümü. Bugünkü yapıları içindeki sosyal güvenlik ve sosyal yardım kurumları türünden aygıtlarla ve bunları çeşitli yurttaş ya da yararlanıcı komiteleriyle eşleştirmek suretiyle bir sosyal adalet politikası sürdürülebilir mi?

Ama madalyonun öteki yüzü de var: Devletin ekonomik aygıtının özgüllüğü. Bu aygıtın dönüşümleri özel sorunlar yaratmaktadır: Öteki aygıtlarla ne aynı dönüşüm tartımını izleyebilirler, ne aynı biçimlere bürünebilirler.

1. Bazı kol ve düzenekleri daha özel bir biçimde tekelci çıkarları kristalize etmekle birlikte, bu aygıt gerçekte teknik bir aygıt ve tekelci bir süper-aygıt halinde bölünmemektedir. Kendi birliği içinde, sermayenin yeniden üretiminin başat bir etmeni olarak kalmaktadır. Buradan, dönüştürmelerin bu aygıtın bütününe ulaşmak zorunda olduğu sonucu çıktığı gibi, bir başka sonuç daha çıkar. Kapitalist üretim ve teraküm ilişkilerinin *bütün olarak* yeniden üretilmesindeki başat işlevlerin (üretim ilişkilerinin kendileri de radikal bir biçimde alt üst edilmedikçe anlamı olmayan işlevler) tam da bu aygıt tarafından yerine getirilmesi ölçüsünde, ekonomik aygıtın dönüşümleri de bizatihi üretim ilişkilerinin dönüşümündeki tartımla *yakından bütünleşmekten başka* bir şey yapamazlar. Oysa sosyalizme giden demokratik yol *uzun bir sürece* işaret eder ve bunun ilk evresi üretim ilişkilerinin çekirdeğinin alt üst edilmesini değil, tekelci sermayenin hegemonyasının sorgulanmasını içerir. Tekelci hegemonyanın sorgulanması bütünü içindeki ekonomik aygıtta esasen önemli bir değişimi varsaysa da, bu evre boyunca, söz konusu dönüşümün ekonominin çökme tehlikesini göze almaksızın bazı sınırların ötesine taşamayacağı da bir o kadar doğrudur. Karşı-tekelci evrenin yol açacağı kopmalar dışında, devlet her zaman için ekonominin ilerleyişini güvenceye almak zorundadır ve bu ekonomi, belli bir ölçüde, daha uzun bir süre boyunca kapitalist olarak kalacaktır.

Seçmesini bilmek ve benimsenen stratejinin sonuçlarını açıkça çıkarmak gerekir. Solun günümüzdeki bazı çözümlemelerindeki ikircim,bu "dik kafalı" olgudan kaçmaktan kaynaklanıyor. Bu çözümlemelere göre, karşı-tekelci evre devletin siyasî vasfının yoğunlaştığı tekellerin süper-devletini "kırmaktan" ibarettir, oysa teknik devlet (bu güya tarafsızdır) sosyalizme geçiş süreci boyunca var olmaya devam etmelidir. Bu, başka terimlerle söylendikte, kediye ciğer emanet etmek anlamına gelir. Oysaki aygıtın öteki parçasının ezeli mevcudiyeti sürerken, karşı-tekelci evrede ekonomik aygıtın bir kısmının radikal bir biçimde yok edilmesi söz konusu olamaz. Söz konusu olan, bütünü içindeki bu aygıtın bazı yapılarının, sosyalizme geçiş doğrultusunda kaçınılmaz olan topyekûn bir

dönüşüm çerçevesinde, bu evre içindeki zorunlu devamlılıklarıdır düpedüz; kısacası devletin ekonomik aygıtının *bütününün, aşamalar halinde* dönüştürülmesi söz konusudur. Bu elbette ekonomik aygıtın çeşitli kollarına, kanallarına ve devrelerine göre farklı biçimleri ve eşitsiz tartımları izlemek zorunda olan bir dönüşümdür: tekelci sermayenin en başta dağıtılmak zorunda olan (tekelci bir süper-devlet anlayışına saldırarak inkâr edilmesi söz konusu olmayan) burçlarını, çıkarlarını daha bir özellikle kristalleştiren çeşitli sermaye fraksiyonlarına göre. Bunların halk kitlelerinin ihtiyaçlarına uyarlanma derecelerine göre: eğer sosyal güvenlik kurumunun kendisi de dönüştürülecekse, bunun, örneğin sanayi bakanlığında yapıldığı gibi olamayacağı besbellidir. Nihayet bu kol ve kanalların ekonomik süreç karşısındaki rollerine ve belli politik doğalarına göre: INSEE'nin politik bir içerik taşıdığı da besbellidir, aynı zamanda da görece teknik bir role sahiptir ve bu yüzden örneğin DATAR'la aynı tarzda dönüştürülemez.

2. Nihayet sosyalizme doğru demokratik yol özgürlükleri güvenceye alır: madalyonun öteki yüzü olarak, burjuvaziye de iktidardaki solun girişeceği bir deneyin ekonomik yönden sabotajı için artan imkânlar sunar. Bu sabotajı etkili bir biçimde önlemek ve karşılamak üzere devletin ekonomik aygıtının dönüştürülmesi zorunlu görünse de, gergin bir ipin üzerinde ilerlendiği bilinmelidir. Bu dönüşüm, ekonomik aygıtın gerçek anlamda ve aygıtı felce uğratacak biçimde dağıtılmasına hiçbir zaman götürmemelidir: burjuvazinin boykot etme imkânları o zaman bir o kadar fazlalaşmış olacaktır. Burada da yine, devletin ekonomik aygıtının dönüşümleri konusunda aynı ikilem belirmektedir: yeterince yapmamak (Şili) ya da fazlasını yapmak. Bu ikincisi 1974 ve 1975 arasındaki Portekiz'in durumudur; bu ülkede ekonomik aygıtın Tarım ve Sanayi bakanlıkları gibi kolları, sol tarafından tümüyle denetim altına alınmış ve radikal bir sosyalist deneyime kazanılmış oldukları halde, bütünüyle felç oldular; burjuvaziden gelen direnişler yüzünden değil, dönüştürülmeleri için benimsenen "kırılmaların" biçim ve tartımları nedeniyle. Felç ve dağılma, tarımsal birliklerin ya da fabrikalardaki öz-

yönetimin, üstelik bu deneylere geniş ölçüde yandaş olan aygıtlar indinde en küçük destek ya da yardım sağlamalarına engel oldu. Burjuvazinin boykotu, bu koşullar altında, rahatça etkisini gösterebildi.

DÖRDÜNCÜ KISIM

Demokrasinin günbatımı: Otoriter devletçilik

I

Otoriter ve totaliter devletçilik

I

Çağdaş iktidar kuramcılarımızdan bazıları Gulag'ın varlığını henüz keşfettiler. Onları yalnızca kutlayabiliriz; keşifleri biraz zaman almış olsa da, hidayete ermek için vakit asla geç değildir. Ama bu terimin bugün kazandığı işleve bakıldıkta insan ister istemez, eğer Gulag var olmasaydı, onu mutlaka icât etmek gerekirdi diye düşünüyor. Eğer bu olmasaydı, bugünkü batılı toplumlarımız konusunda ileri liberal demokrasilere ve öteki "izin verici toplumlara", "yeni filozoflarımızdan" bazılarının aynı zamanda ve tam sırasında erdemlerini keşfedegeldikleri toplumlara ilişkin zırvaları yalnızca sözcelendirme cüretinde bulunmak bile mümkün olabilir miydi?

Kıyaslamak akıl yürütmek değildir. Doğu ülkelerindeki iktidarın totaliter veçheleri, alabildiğine gerçek ve doğrusunu söylemek gerekirse bizim toplumlarımızın işleyiş biçimiyle özdeşleştirilemeyecek (normatif anlamda değil, bilimsel anlamda) veçheleri, günümüzde sıklıkla yapıldığı gibi, sadece Batı'daki totalitarizmleri değil (Pinochet ya da Videla), ama demokratik rejime sahip toplumlarımızdaki devletlerin daha açık durumunu da unutturmamalıdır. Batılı kapitalist toplumlarda devletin çok büyük ölçüde değişime uğradığına tanık olunmaktadır. Yeni bir devlet biçimi kendini dayatma yolundadır: Bunu fark etmemek için gerçekten de kör olmak gerekir (ve tutku, en soylu gerekçelerden kaynaklansa bile, her zaman kör eder). Bu devlet biçimini, daha iyisi olmadığından *otoriter devletçilik* terimiyle göstereceğim. Terim dönüşümün genel eğilimine işaret edebilmektedir: Ekonomik ve toplumsal yaşamın tüm alanlarının devlet tarafından giderek artan bir hızla kapılıp siyasî demokrasinin kurumlarındaki belirleyici çöküşe ve "biçimsel" denilen özgürlüklere getirilen ve şimdi akıntı boyunca gittikleri için ger-

çeklikleri keşfedilen katı ve türlü biçimlerdeki kısıtlamalara *eklemlenmesi*. Bu değişimlerden bazıları uzun zamandan beri iş başında olmakla birlikle, günümüz devleti daha önceki devlet biçimlerine göre gerçek bir dönemece işaret etmektedir.

Özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki devleti, soylu bir edayla gelişmiş denilen hâkim kapitalist ülkelerdeki devleti ele alacağım. Hiç şüphesiz, bu dönüşümler kapitalizmin uluslararası yeniden üretimi içindeki yeni evresinden kaynaklandıkları ölçüde, kapitalist ülkelerin tamamını ilgilendirmektedir. Ama hâkim ülkelerle ezilen ülkeler arasındaki emperyalist zincirdeki bölünmelerinde kapitalist münasebetlerin uluslararası niteliğe bürünmesinden kaynaklanan bugünkü yoğunlaşma dikkate alındıkta, mevcut devlete ilişkin olarak ve bu ülkelerin tamamında geçirdiği dönüşümleri kapsayan genel bir kuramsallaştırmaya gidilemez. Ezilen ülkelerin oluşturduğu bölgede, örneğin Latin Amerika'da, *yeni bir bağımlı devlet biçiminin* yüze çıkışına tanık olsak da (ki, bu devletin kendisi de farklı rejimler altında görünmektedir) bu yeni biçim hâkim ülkelerdeki yeni devlet biçiminden büyük ölçüde farklılıklar taşımaktadır.

Dolayısıyla otoriter devletçilik, daha temel olarak, kapitalizmin aşama ve evreler halinde dönemselleşmesinden kaynaklanmaktadır. Hâkim ülkelerde emperyalizmin ve tekelci kapitalizmin hâlihazırdaki evresine tekabül eder görünmektedir, tıpkı liberal devletin kapitalizmin rekâbetçi aşamasına, çeşitli biçimleri altında müdahaleci devletin de tekelci kapitalizmin daha önceki evrelerine tekabül etmesinde olduğu gibi. Otoriter devletçilik böylece bu evreyi hem dünya ölçeğinde hem de ulusal ölçekte üretim ilişkilerinde, toplumsal işbölümü ve süreçlerinde özgülleştiren yapısal değişimlere göndermektedir. Devletin siyasî içeriğinden ayrılmaz olan ekonomik rolü otoriter devletçiliğe ilişkin bir çözümlemede ipucu olmak zorundaysa da yeterli olmaktan çok uzaktır: Burada ancak kendine özgü yerinde ele alınabilen kurumsal bir gerçek söz konusudur. Otoriter devletçilik toplumsal sınıfların, siyasî mücadelelerin, güç dengelerinin hem ulusal düzlemde hem de dünyasal düzlemde bu evreye damgasını basan dönüşümlerine göndermektedir.

Elbette, ve bu önemlidir, otoriter devletçilik, söz konusu çeşitli ülkelerin özgün konjonktürlerine bağlı olarak farklı rejimler biçiminde mevcuttur. Ama kapitalizmin hâlihazırdaki evresiyle münasebetinin altını çizmek, esasen bu devletçiliğin asla basit bir yüzeysel "fenomen" olmadığına işaret etmektir. Bugün kendini gösterdiği ve yeniden ürediği biçimiyle kapitalist düzende, belli bir siyasî ve temsiliyetçi demokrasi formunun esasen artık aşılmış olduğu görülmektedir. Otoriter devletçiliği yeniden sorgulamak, özgürlüklerden geriye kalanları kurtarmakla yetinmeyip bir yandan da bunları geliştirmek ve yaygınlaştırmak, kısacası burada solun hedeflediği şeyi gerçekleştirmek, bu yeni devlet biçimini indükleyen etmenler gerçek anlamla değiştirilmedikçe bana asla mümkün görünmüyor.

Otoriter devletçilik aynı zamanda da *siyasî bunalıma* ve *devletin bunalımına* göndermektedir. Besbellilik kazanan şeydir bu, ama henüz çok yakın olan bir geçmişte böyle değildi. Elbette öncelikle, Fransa'daki ve başka ülkelerdeki resmî siyaset biliminin, çeşitli "sistemciliklerin" geleneksel işlevselciliğinin çoğu temsilcilerini düşünüyorum: Onlara göre, kesinlikle düşünülmez olan ve düşünülmez olarak kalmaya devam eden siyasî bunalım ve devletin bunalımı uyumlu bir tarzda ve içsel özdüzenlemeyle işleyeceği varsayılan bir "siyasî sistemin" doğal dengelerini âniden koparan gizemli bir işlev bozukluğudur. Liberal toplumdaki erkler çoğulluğuna yönelik bu kutsamaların sonuçlarına maruz kalmak zorundaydık! Bundan böyle (şimdiden!) aşılmış olan bir Marksizmi yalanlayacak, çünkü kendi çelişkilerini, hattâ sınıf mücadelelerini aşmayı başaracak liberal toplum. Ama ben birincisinden eni konu farklı ve çok daha ilginç bir akımı düşünüyorum asıl: Frankfurt Okulu'ndan Amerikan radikallerine kadar, bize kullanmacı bir kapitalizmde temellenen ve halk kitlelerini "bütünleştirmeyi" başararak (ne yazık ki Marx'ın öngörülerine karşı, vs.) kaçınılmaz bir biçimde öznelerin yok edilmesine doğru ilerleyecek totaliter ve son derece güçlü bir Moloch-Devlet'in korkunç imgesini çizen protestocu düşünürlerin oluşturdukları akımı.

Bu imge yanlıştır, üstelik hâlihazırdaki evre de dahil olmak üzere her kapitalist devlete damgasını basan yapısal sınırlar nedeniyle de de-

ğil: Otoriter devletçilik siyasî bunalıma ve devletin bunalımına eklemlenmektedir. Aynı zamanda da, kendi bunalımınınkiler de dahil olmak üzere bunalım öğelerine de bir cevaptır. Nitekim bu devletçilik devletin tek yönlü olarak güçlendirilmesini göstermez, daha çok bir eğilimin sonucunu oluşturur ve kutupları da devletin *güçlendirilmesinden-zayıflatılmasına* eşitsiz olarak gelişirler. Otoriter devletçiliği korkunç bir biçimde gerçek olan bugünkü devlet, bunun dışında (ayrıca, bu yüzden) dışı kavi içi kof bir devdir, ayağının altından kayan bir zeminde ileriye koşmaktadır ve bu siyasî düzlemde çok daha belirgindir; unutmayalım ki yaralı hayvanlar elbette en tehlikeli olanlardır.

Ama devlet ve siyasî bunalımı münasebete sokmak kolay iş değildir. Biz birkaç kişi, *La crise de l'Etat*[1] isimli yakın tarihli kolektif bir kitapta bu riski göze aldık, bu yüzden yalnızca soruna işaret etmekle yetineceğim. Bugünkü ekonomik bunalım geçici bir bunalım olmayıp bazı veçheleri itibariyle yapısal bir bunalım olsa da, bunu bir "genel bunalım" olarak düşünmek ve kapitalizmin mevcut evresinin tamamına taşımak yanlış olur. Üstelik az ya da çok bütün kapitalist ülkeleri (burada bizi onlar ilgilendiriyor) etkileyen bu bunalımın bütün bu ülkelerde zorunlu olarak gerçek siyasî bunalıma ve de fazladan devlet bunalımına dönüştüğünü sanmak doğru değildir. Siyasî bunalım hiçbir zaman ekonomik bunalıma indirgenmediği gibi devlet bunalımı da siyasî bunalıma indirgenmez: Hattâ kapitalist devlet öylesine yapılandırılmıştır ki siyasî bunalımları gerçek devlet bunalımlarına yol açmaksızın ortadan kaldırabilir. Dolayısıyla kapitalizmin belli bir evresine tekabül eden bugünkü devleti genel bir biçimde bir bunalım devleti ya da bunalım halinde bir devlet olarak nitelemek mümkün değildir. Bu, III. Enternasyonal örneğinde olduğu gibi, bunalım kavramının özgüllüğünü sulandırmak olur, kısacası kapitalizmin yeniden üretimi boyunca kendi "çürümesini" otomatik bir biçimde hızlandırdığını ve kaçınılmaz can çekişmesinin nihai evresini yaşamakta olduğunu düşünmek olur. Böylece kapitalizmin yeniden üreyişin bir evresinde (ve bu nedense her zaman tesadüfen içinde bulunulan evredir) sürekli ve şöyle ya da böyle her za-

[1] *A.g.e.*, PUF, 1976. Federal Almanya'da yayınlanan kolektif kitaplara da aynı biçimde işaret edilmelidir: *Socialstrukturund politische Systeme*, yay.: Urs JAEGGI, 1976 ve *Politische System-Krisen*, yay.: M. JÄNICKE, 1973.

man mevcut bir bunalımı dile getirmekten başka bir şey yapmadığı düşüncesine varılır. Varolan devlet sosyalizmin zorunlu gelişinden önceki burjuva devletin mümkün olan sonuncu biçimini gösterdiği ölçüde bunalımda olan devlet gibi ihata edilir. Oysaki siyasî bunalım ve devletin bunalımı kavramına çelişkilerin yoğunlaştığı özel bir konjonktür alanı tanımak gerektiği besbellidir ve bu da devlet kurumlarının kendine özgü vasıfları içinde dile gelir.

Elbette siyasî bunalım sakin bir havada çakan şimşek olmadığı için, her şeyden önce siyasî bunalım ile devletin bunalımının *cinsil öğelerine* atıfta bulunmak gerekir. Bu öğeler, gerçek bunalıma karşı, kapitalist siyasî biçimlerin yeniden üretiminde sürekli olarak mevcutturlar. *Hâlihazırdaki evrenin tamamı siyasî bunalım ile devletin bunalımına özgü cinsil öğelerin özel bir yoğunlaşmasıyla belirginleşmektedir*, bu yoğunlaşmanın kendisi de kapitalizmin ekonomik bunalımıyla eklemlenmektedir. Hâlihazırdaki evrenin yapısal ve sürekli çizgisini oluşturan şey de siyasî bunalım ve devletin ona özgü cinsil öğelerindeki bu yoğunlaşma olmaktadır. Otoriter devletçilik aynı zamanda da bu bunalım öğelerinin yoğunlaşmasının sonucu ve bu yoğunlaşmaya bir cevap olarak kendini göstermektedir. Ama bazı Avrupa ülkelerinde gerçek bir siyasî bunalıma, üstelik kendini devletin bunalımı olarak gösteren bir bunalıma tanık oluyoruz. Otoriter devletçilik, *bu ülkelerde*, böylece bir devlet bunalımı damgasını taşıyor: Farklı derecelerde olmakla birlikte İspanya, Portekiz, Yunanistan, ama aynı zamanda İtalya ve Fransa'nın durumu budur.

Devletin bu bunalımı demokratik yoldan geçiş için sola da yeni ve nesnel olabilirlikler sunuyor. Siyasî bunalımın birçok türü vardır: Hâlihazırdaki bunalım, bu geçiş olabilirliğiyle münasebet halinde, sol için belirgin bir alan çiziyor. Söz konusu olan ne bir çift iktidar bunalımıdır, ne de bir faşistleşme bunalımıdır.

II

Bu otoriter devletçilik bir totalitarizmle, hattâ yeni türde bir faşizmle özdeşleşecek midir? Bu, yeri gelmişken belirtelim ki, daha yakınlarda, "yeni filozoflarımız"dan pek çoğunun "Maocu" dönemlerinde kulaklarımızı "yeni faşizm" teranesiyle şişirdikleri zaman savundukları

şeydi ve bu tehlikeye karşı da, 1972 yılının Fransız yöneticilerini karanlık geçmişteki Nazi işgâlcilerle kıyaslayarak "yeni direnişi"[2] vazediyorlardı. Bu dediğim aralarından bazılarının ileri liberal demokrasinin erdemlerine katılmalarından önceydi. *Fascisme et Dictature*'de bu konudaki düşüncelerimi anlattım: Bugün Giscard'ı yeni bir liberalizmin aydın romantiğini olarak görmediğim gibi, o dönemde de onu ham bir Pompidou-Hitler'in emrindeki bir çırak Goebbels olarak görmüyordum.

Şüphesiz, adına totalitarizm denen bu tastamam modern fenomen köklerini bizatihi kapitalist üretim ilişkilerinin ve toplumsal işbölümünün bağrından, modern devletin iktidar tekniklerinden (bireyselleştirme süreçleri, yasanın kendisi), bu münasebetlerin içerdiği, ulusun içine ve devletin çatısına kazınmış uzamsal ve zamansal matrislerden devşirmektedir. Ama bu kökler giderek gelişen, tarihin oyunları boyunca tamamlanmış gerçekleşmelerine, evrensel totalitarizme doğru yol alan tohumlar değildir.

Ve hemen burada, doğu ülkelerini ilgilendiren bir ayraç açarak kanımca bu ülkelerdeki iktidarın bazı totaliter vasıflarının, bir yandan da (çünkü kapitalizm bütün kötülüklerin kaynağı değildir) ama hiç şüphesiz temelde, onların devletlerinin "kapitalist veçhelerinde" ve bu devleti taşıyan üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümünde yattığını hatırlatıyorum. Şimdi, bu ülkelerin durumunda da söz konusu olan totaliter tohumların basitçe filizlenmesi değildir. Onlara damgasını vuran totaliter vasıflar bir dizi belirgin tarihsel (ekonomik, siyasî, vb.) etmenden kaynaklanmakta ve burada tümüyle özel bir devlet biçiminin söz konusu olmasına yol açmaktadır: bu biçim zaten bu ülkelerde bir istisna değil, kuraldır. Buna karşılık, bu devletler hâlihazırda bizim kendi toplumlarımızdan bildiğimiz haliyle otoriter devletçiliğin sıradan bir değişkesini oluşturmaktan uzak olsalar da, bu devletçilikle akrabadırlar. Burada da yine, ileride yer alacak bazı çözümlemeler, özellikle de devlet bürokrasisinin rolüne ilişkin olanlar, onları da ilgilendirmektedir. Ancak o ül-

[2] *Nouveau fascisme, nouvelle démocratie*, *Temps Modernes* dergisinin daha önce anılan özel sayısı. Bu sorunlar çevresindeki tartışmayla ilgili olarak *Kursbuch* dergisinin Mayıs 1973 tarihli 31. sayısı da görülebilir.

kelerin özelliklerinin dikkate alınması koşuluyla: bu akrabalık günümüzün "teknolojik-sınai" dünyasının "tekno-bürokrasisine" özgü tekdüze bir eğilimin sonucu da değildir. Devletin üretim ilişkileri ve toplumsal işbölümü içinde yerleşik vasıfları, sınıf ilişkileri ve siyasî ilişkileriyle kuşatılmıştır ve bu ilişkiler bu ülkelerde çok büyük ölçüde farklıdırlar.

Şu halde halen bizim batılı toplumlarımızda gündeme geldiği biçimiyle soruna dönelim. Totalitarizm hâlâ kuşatıcı bir açıklamadan kurtulabilen (ve Marksizm'in tek başına açıklayamayacağı) bir dizi etmene gönderse de, terorist kavramların darbeleriyle alabildiğine cılkı çıkarılmış bir irrasyonalizme gömülmek için neden yoktur. Otoriter devletçilik, her kapitalist devlettin içinde barındırdığı totaliter tohumların yeşermesinin en sonunda tamamlanması değildir. Totalitarizm, ister faşizm, ister askerî diktatörlük ya da Bonapartizm söz konusu olsun, burada bizi ilgilendiren toplumlarda (Batı'nın hâkim ülkeleri) özgül bir biçim kazanır, nedenlerini göstermek suretiyle istisnai devlet biçimleri olarak tanımlamış olduğum kendine özgü bir siyasî fenomen oluşturur. Olanca karmaşıklıkları içindeki ve devletin kendine özgü kurumsal hatlarını taşıyan sınıfsal münasebetlerin belirgin bir konjonktürüne tekabül eder ve burjuva siyasî hâkimiyetin yeniden üretimine ilişkin düzenli formlardan kopuş halindedir: Kabaca söylersek, "demokratik cumhuriyetin" formlarından. Esas itibariyle de faşizm *bütünüyle özel bir siyasî bunalıma gönderir* ve bu durum yerleşik faşizm için olduğu kadar faşizme götüren faşizan süreç için de geçerlidir. Bizim toplumlarımızda var olduğu ve yeniden ürediği haliyle kapitalizmin belli bir *evresindeki* devleti vasıflandıramaz. Ve bu, kapitalist devlet olarak istisnai devlet biçimi, içinde peydahlandığı evrenin demokratik devlet biçimiyle bazı ortak vasıflar gösterse bile böyledir. Rooseveltçi devlet ya da Fransa'daki cumhuriyet, faşizmin tarihî döneminde, müdahaleci devlete özgü birtakım çizgiler gösteriyordu (örneğin, devletin ekonomik rolü ve yürütmenin güçlendirilmesi) ve bu çizgiler Alman ve İtalyan faşizmlerine de aynı biçimde damgasını vuruyordu, ama bu durum istisnaî devletin (faşizm) bu evrede zorunlu devlet biçimi haline gelmiş olduğu anlamına gelmiyordu. O dönemin devletlerine özgü dönüşümler, bu devletlerin tümünün birden, başka bir biçim olmaksızın faşistleştirilmesini kapsamıyordu (III. Enternasyonal uzun bir zaman buna inandı).

Dolayısıyla otoriter devletçiliğin yüze çıkışı ne yeni bir faşizmle ne de bir faşizan süreçle özdeşleştirilebilir. Bu devlet gerçek bir istisnai devletin yeni biçimi olmadığı gibi, kendi başına, böylesi bir devlete doğru geçişin formu da değildir: *Burjuva cumhuriyetin mevcut evredeki yeni "demokratik" formunu temsil etmektedir.* Demem yanlış kaçmazsa bu hem daha iyi (belirgin bir demokratik gerçekliği korumaktadır) hem de daha beterdir: bir sihirli deri gibi küçülen özgürlükleri yeniden yerleştirmek için devirmenin yeterli olacağı sıradan bir konjonktürün ürünü değildir. Ayrıca faşist devlet bir siyasî bunalıma ve onun da ötesinde gerçek bir devlet bunalımına tekabül eder: Otoriter devletçiliğin, bunalım halindeki bir devlete tekabül etmeksizin, kendini dayattığı birçok ülkedeki durum bu değildir. Nihayet, bu devlet biçiminin bir devlet bunalımıyla eşleştiği ülkeler için bile, şimdilik faşizan bir süreç ya da faşizan bir bunalım söz konusu değildir. Faşist devlet halkçı hareketin ve işçi sınıfının önceden uğradığı tarihsel bir bozgunu varsayar ve yerleşmesi de zaten hiçbir zaman kendiliğinden olmaz, tam da istisnaî devlet olarak, devlet içindeki gerçek bir *kopuşu* gerektirir. Faşizme yolu açan o bozgundur, çünkü faşizm halkçı hareketin yükselişine karşı asla doğrudan ve dolaysız bir tepki değildir. Bu bozgun, gerçek bir devlet bunalımına tanık olunan hiçbir yerde kendini göstermez; tam tersine.

Bununla birlikte bu demek değildir ki ister faşist bir biçim altında, ister askerî bir diktatörlük ya da güçlü bir yeni-Bonapartizm biçimi altında olsun, bir istisnai devletin olabilirliği bundan böyle Avrupa'dan dışlanmıştır. Tam tersine bu, hâlihazırdaki siyasî durum göz önüne alındıkta ve özellikle de Fransa'da, orta ya da uzun vadede dikkate alınması gereken bir olasılıktır. Böylece sorunun ikinci açılımına geliyorum: Bu açılım sadece bugünkü devletin bizatihi "demokratik" düzenliliği içinde temsili demokrasiye ve özgürlüklere getirdiği sınırları değil, ama tam da her kapitalist-devletin içerdiği faşizan öğeleri ilgilendirmektedir. Bu kez, çeşitli demokratik devlet biçimleriyle ("liberal devlet") totalitarizmler arasındaki özden gelen bir farklılığı kutlayanlara karşı, bunların her ikisi de, kapitalist veçheleri altında bazı ortak çizgiler gösterirler. Bu çizgiler, söz konusu devletlerin kapitalizmin aynı bir evresine olası aidiyetleri ötesinde (gerek Rooseveltgil *Hew Deal*'de gerek

eskinin faşist devletinde yürütme erkinin güçlendirilmesi) totalitarizmin köklerinden gelir. Kapitalist demokratik devletin her türü totaliter eğilimler taşır.

Bugünkü devlet burada besbelli bir özelliğin damgasını taşımaktadır: Cinsil bunalım öğelerinin yapısal yönden keskinleştiği bir evredeki demokratik devlet biçimi; hattâ bu devlet biçimi bazı ülkelerde gerçek bir siyasî bunalıma ve devlet bunalımına tekabül etmekte, faşizan öğeler ya da eğilimler eskisinden çok daha belirgin bir tarzda kendilerini göstermektedirler. Otoriter devletçilik aynı zamanda da halkçı mücadeleler ve bunların hegemonya için oluşturdukları tehlikeler karşısında, önleyici nitelikte tüm bir kurumsal düzeneğin devreye sokulmasında yatmaktadır. Bu gerçek mühimmat deposu sadece hukuksal-anayasal nitelikte değildir, iktidarın kullanılmasında her zaman ön safta ortaya çıkmaz: En azından halkın büyük kesimine karşı (çeşitli "ortaklar" bir yana bırakılmak koşuluyla) özellikle yeri geldikçe, sanki işleyişinde aksamalar varmış gibi uygulanır. Ama gizli tutulan bu mühimmat deposu, bir faşistleştirme girişiminde harekete geçirilmeye hazır olarak cumhuriyetin yedeğinde korunur. Bu devlet, demokratik devletlerin varlığında ve tarihinde muhtemelen ilk kez, yalnızca totalitarizmin dağınık ve yaygın öğelerini içermekle kalmamakta, resmî devlete koşut olarak ve onun sürekli düzeneği halinde bu öğelerin organik düzenlenişini de kristalleştirmektedir. Otoriter devletçiliğin gerçekten de yapısal bir çizgisi olarak devletin ikiye ayrılmasıdır bu ve resmî devlet ile söz konusu düzenek arasındaki gerçek bir sızdırmazlığı ya da ayrılığı değil, bunların işlevsel olarak birlikte yürüyüşlerini ve düzenli etkileşimlerini ifade etmektedir. Dolayısıyla bir faşistleştirme sürecinin olası başlangıcı burada hiç şüphesiz geçmişteki gibi olmayacaktır. Bunun nedeni bu sürecin soğukkanlılıkla aşamalı olarak ve belli belirsiz bir biçimde gerçekleşebilmesi değildir, çünkü burada da daha önce olduğu gibi bu geçiş her zaman bir kopuşu gerektirir. Ama tarihî faşizmlerde görüldüğü gibi, faşizmin devlet aygıtına dışarıdan sızması ve yerleşmesinden çok, bundan böyle hâlihazırdaki şekillenme içine çizilmiş çizgiler uyarınca devlete içsel bir kopuş söz konusu olacaktır.

III

Şu halde otoriter devletçilik üretim ilişkilerindeki, toplumsal işbölümü ve süreçlerindeki dönüşümler üzerinden, sınıfsal ilişkilerde ortaya çıkan muazzam değişimlere göndermektedir: devletin kurumsal değişimlerinin çözümlenmesi sırasında bunları gözden geçirmek zorunludur.

Öncelikle halk kitleleri ve işçi sınıfı yönünden: toplumsal işbölümünün hem dünyasal düzlemde Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa arasında hem de her bir Avrupa ülkesinin kendi içinde derinleşmesi, uzun "büyüme" dönemine ve bizatihi emek süreci içindeki değişimlere tekabül eden bu derinleşme, aslında işçi sınıfı ile egemen sınıflar arasındaki eşitsizlikleri ve aykırılıkları artırmıştır. Görece artı-değerin büyütülmesi aracılığıyla sömürü eskiye kıyasla daha karmaşık ve gizli biçimler kazanmıştır: çalışma hızlarında yoğunlaşma, emeğin üretkenliğinin artması, yaşam koşullarının bozulması. Avrupa'daki işçi mücadelelerinin ekonomik bunalımın yoğun etkilerini önceleyen genel yükselişi, hemen hemen soğuk savaş dönemini kapsayan uzun bir yatışma sürecinin düpedüz sonunu işaretlemiştir. Ekonomik bunalım, enflasyon, özellikle de gösterdiği büyük artışla gerçekten de hâlihazırdaki evrenin yapısal bir çizgisini ortaya koyan işsizlik, büyüme ve refah üzerine kurulu görece bir toplumsal konsensüsün bozguna uğratılmasına katkıda bulunmuşlardır. Göçmen işçiler de kendilerini kabul eden ülkelerdeki mücadelelere etkin bir biçimde katılmaya koyulmuşlardır. Bütün bunlar hem mücadeleyi hızlandırmış ve siyasîleştirmiş, hem de Avrupa işçi hareketi içinde bu mücadeleye ilişkin yeni biçimleri ve yeni hak taleplerini gündeme getirmiştir.

Ama bu genel hareket işçi sınıfıyla sınırlı kalmamaktadır: Hızlandırılmış sanayileşme adı verilen bu sermaye terakümü evresi, halkın kimi kesimlerindeki, yaşlılar, gençler ve kadınlar arasındaki yoğun eşitsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Bu sürecin "dışlanmışları" ve kendi başına bırakılmışları, ister köylü kesimi yönünden, ister geleneksel küçük burjuvazi (esnaf ve zanaatkârlar) yönünden olsun sayılamayacak kadar çoktur. Büyük bir genişleme gösteren yeni küçük burjuvaların, teknisyenlerin, büro ve ticarethane çalışanlarının, yöneticilerin, memur-

ların durumu daha da belirleyicidir. Aralarından pek çoğunun yaşam koşulları, toplumsal yükselme devingenlikleri, ücret durumları ve iş güvenlikleri ile geleneksel meslekî ayrıcalıkları yanı sıra çalışma hayatındaki konumları da (fikir işçiliğinin içinde bile toplumsal işbölümünün derinleşmesi) hızlı bir biçimde bozulmaktadır. Avrupa ülkelerinde, burjuvazi ile geleneksel ve yeni küçük burjuvazi arasındaki klasik ittifakın sorgulanır hale gelişine tanık olmaktayız: Halkçı ittifakların nesnel alanı büyük ölçüde yayılmaktadır. Bunlara çok daha özellikle bir dizi soruna ilişkin olarak halk kitlelerindeki yeni bilinçlenmenin hem kökeni hem de sonucu olan ideolojik bunalımdan kaynaklanan çatışmalar eklenmektedir ve bunlar bundan böyle artık ikincil cepheler değildir: öğrenci hareketleri, kadın haklarına ilişkin hareketler, ekolojist hareketler.

Koşut olarak egemen sınıfların içindeki çelişkiler keskinleşmektedir ve bu da hâlihazırdaki evrenin sürekli ve yapısal bir çizgisidir: Tekelci sermaye ile tekelci olmayan sermaye arasında, sermayenin yoğunlaşma biçim ve tartımlarından ve bunların bu evre boyunca üretim ilişkilerinde indükledikleri dönüşümlerden kaynaklanan çelişki; bizatihi tekelci sermaye içindeki artan çelişkiler. Bu çelişkiler ekonomik bunalım ortamında yoğunlaşmaktadırlar ve olanca genişlikleri içinde ancak sermayenin bugünkü uluslararası hale gelme koşulları dikkate alınarak kavranabilirler. Yabancı sermayenin (özellikle de Amerikan sermayesinin) çeşitli Avrupa ülkelerindeki yeniden üretimi ve yerli sermayeye içselleştirilmesinin karmaşıklığı, yerli sermayede önemli içsel parçalanmalara yol açmaktadır. Bir başka çalışmamda iç burjuvazi diye gösterdiğim şeyle – ki bu burjuvazi bir yandan yabancı sermayeye bağlıyken (söz konusu olan gerçek bir ulusal burjuvazi değildir) bu sermaye ile önemli çelişkiler gösterir – bu sermayeye tümüyle bağımlı bir burjuvazi arasında yeni bir bölünme yüze çıkmaktadır. Bu eğilimsel bölünme çizgisi tekelci sermaye-tekelci olmayan sermaye farklılığını her zaman örtmez, çoğu kez bu sermayeleri boydan boyu kat eder. Yeniden canlanan emperyalistler arası çelişkiler, yadsınmaz Amerikan hegemonyası altında görece barışçılaştırıldıkları dönemin ardından, çeşitli ülkelerdeki iktidar blokunun içinde doğrudan etkilerini göstermektedir-

ler. Bu etmenler bütünü, içinde bulunduğumuz dönemin yapısal bir vasfını belirlemektedir: *Egemen ülkelerin burjuvazilerindeki gizli ama sürekli bir hegemonyacı istikrarsızlık.*

Bunlar eni konu bilinen şeylerdir. Ve yaşadığımız dönemin bu kez devletin kendi rolünden kaynaklanan bazı özgün vasıflarını kısaca derlemek daha ilginç olacaktır. Devletin ekonomik rolü, ancak açıkça paradoksal bir olgu nedeniyle hâlihazırdaki otoriter biçimlerini kazanmaktadır: Bazı sınırların berisinde bastırılmaz olan bu rol artık istikrar sağlayıcı bir doğrultuda işlemekten çıkmış olmakla kalmamakta, tam tersine kendisi de önemli bir istikrarsızlık etmeni olmaktadır. Paradoksal bir olgu: Otoriter devletçilik devletin karşı durmak üzere önlemler aldığı bir bunalıma verdiği sıradan bir cevap değildir, üretilmesine katkıda bulunduğu bir bunalıma verdiği cevaptır. Devletin bu rolü hem cinsil siyasî bunalım öğelerinin hızlandırıcısı hem de bu bunalımın üreticisi olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin bunalımları önlemek üzere devreye soktuğu kâr hadlerinin eğilimsel düşüşüne yönelik karşı-eğilimler, bu olgudan ötürü, basit ekonomik bunalımı aşan bir bunalımın etmenleri haline gelmektedir.

1. İktidar blokunun içindeki çelişkilerin yaşadığımız evreye özgü yoğunlaşması, bu blokun birleştirilmesi ve hegemonyanın yeniden üretilmesi amacıyla devletin siyasî yükümlülüğünü genişletmesini gerektirmektedir. Oysa devletin bugünkü ekonomik eylemleri (sermayenin bazı kesimlerinin değersizleştirilmesi, sanayinin görece artı-değer oranını yükseltecek biçimde yeniden yapılandırılması, sermayenin yoğunlaşması lehinde üstlendiği geniş rol, bazı sermaye kesimleri için seçmeci yardımlar, sermayenin uluslararası kılınmasında ulusal devletin belirleyici yeri) yoğun bir biçimde ve hiç olmadığı kadar bazı fraksiyonların ya da bireysel sermayelerin kesin "ekonomik-loncasal" çıkarları lehine ve başkaları aleyhine işlemektedir. Devletin ekonomik çelişkilerin içine bu doğrudan ve çığ etkisi doğuran müdahalesi böylece iktidar blokundaki çatlakları derinleştirmekten başka bir şey yapmamaktadır. Bu çatlaklara siyasî bir nitelik kazandırmakta ve dolayısıyla da doğrudan doğruya bir siyasî bunalım etmeni haline gelerek burjuvazinin hegemonyası ve ge-

nel çıkarına devlet tarafından getirilen düzeni durmadan sorgulanır kılmaktadır.

2. Devletin, eskiden marjinal konumda oldukları halde sermayenin yeniden üretim ve teraküm uzamında genişleyerek bütünleşen bir dizi alandaki (şehircilik, taşımacılık, sağlık, çevre, ortak donanımlar, vs.) müdahalesi, halk kitlelerinin bu alanlardaki mücadelelerinin büyük ölçüde siyasîleşmesi sonucunu doğurmaktadır: bu kitleler bundan böyle doğrudan doğruya devletle çatışmaktadırlar. Bu esasen önem taşıyan cinsil siyasî bunalım öğesidir, ama ekonomik bunalım döneminde devletin söz konusu müdahaleleri "sosyal politika" diye gösterilen aldatıcı veçhelerinden soyundukları için yoğunlaşmaktadır. Müdahalelerin sermayenin çıkarlarıyla olan ilişkileri belirginleşmekte ve devlet halk kitleleri indinde muazzam bir meşruiyet erozyonuna uğramaktadır. Bu müdahaleler böylece cinsil bunalım öğelerini çoğaltmaktadırlar (hâlihazırda işsizlik yardımı ya da sürekli mesleki eğitimde açıkça gözlenen durum). Otoriter devletçilik aynı zamanda da Kerim-devlet ya da Refah devleti mitosunun yıkıntılarından yükselen gerçektir.

3. Devletin yabancı ya da ulus aşırı sermaye lehinde üstlendiği rol, yabancı sermayenin yeniden üretildiği her ülkede, özellikle de bazı bölgeleri daha başkaları zararına yeni "gelişme kutupları" haline getirerek kapitalizmin eşitsiz gelişmesini hızlandırmaktadır. Bu durum, ideolojik bunalımın çok sayıdaki biçimiyle eklemlenerek ulusal birlikte, burjuva devleti taşıyan ulusta kopukluklar yaratmaktadır: Bölgeci hareketlerin ya da farklı ulusallıkların uyanışına bağlı hareketlerin belirgin biçimde gelişmesi, doğrudan doğruya siyasî nitelik taşıyan ve çoğu zaman ikircikli olsa da, önemli bunalım öğeleri oluşturmaktan geri durmayan hareketler. Hâlihazırdaki evreyi belirleyen şey hiç de uluslar üstü bir süper devletin yüze çıkması ya da ulus devletin önemini yitirmesi değildir. Otoriter devlet bir süper devletin (Amerika, AB) ya da ulus aşırı bir süper devlet aygıtının (CİA, NATO) yöresel uzantısı değildir, ulusal birliğin kendi bağrındaki gerçek bir kopuşa, halkçı mücadelelerin yükselişine koşut olarak etnik ve ulusal azınlıklardaki bir uyanışa tekabül etmektedir.

4. Buna devletin en kesin anlamıyla ekonomik bunalım karşısındaki bugünkü rolü eklenmektedir. Yeni sorun şudur: Sermayenin yeniden üretim sürecine yoğun bir biçimde müdahale ettiği ölçüde, aynı zamanda da ekonomik bunalımların belli bir açıdan bu yeniden üretimin organik ve zorunlu etmenleri olmaları ölçüsünde, devlet muhtemelen ekonomik bunalımların vahşi veçhesini sınırlamayı başarmıştır (1930 bunalımındaki gibi örneğin), ama bunu bundan böyle daha önceleri, yoğun bir dönemde, o vahşi bunalımların yerine getirdikleri işlevleri yükümlenerek yapmıştır. Paradoksu aşırı ölçüde geliştirmeksizin her şey, ekonomik bunalımın etkilerinin üstesinden gelemeyen bir devletten de fazla olarak, sanki etkilerinin üstesinden gelemediği tırmanın ekonomik bunalımları yükseltmeyi bizzat üstlenen bir devlet karşısındaymışız gibi cereyan etmektedir. Doğrudan doğruya devlet tarafından icra edilen bugünkü işsizlik ve enflasyon bunun çarpıcı örnekleridir, yine de burada yalnızca ne de hattâ esas itibariyle burjuvazinin bilinçli bir stratejisini değil devletin ekonomik rolünün nesnel sonucunu görmek gerekir. Bu durum bugünkü devleti, vahşi ekonomik bunalımların toplumsal zararlarını şu ya da bu ölçüde başarıyla önlemekle yetinir görünen daha önceki devletlerden açık bir biçimde ayırmaktadır. Bu da halk kitlelerinin büyük oranda siyasîleştirilmesi (devlet politikasına karşı) olmaksızın gerçekleşmez.

Demek oluyor ki bu evre hem sınıf ilişkilerindeki birtakım yapısal değişimlerle hem de cinsil siyasî bunalım öğelerinin keskinleşmesiyle belirginleşmektedir: ve bu da egemen kapitalist ülkelerin tamamında eşit olmayan derecelerdedir. Avrupa ülkelerinin bazılarında çelişkiler gerçek siyasî bunalımlar halinde yoğunlaşmaktadır. Bu ülkeler – Fransa, İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz – devlet bunalımına dönüşen bir siyasî bunalıma özgü çizgiler göstermektedirler. Otoriter devletçilik devletin yapısı içindeki bu değişikliklerin tescilinin olduğu kadar, devletin yönünden de bu değişikliklere uyarlanma, kendini cinsil bunalım öğelerinden koruma, nihayet siyasî bunalıma ve kendi bunalımına cevap verme girişimlerinin sonucudur.

IV

Bundan sonraki bölümde bugünkü devlete ve siyasî demokrasinin dönüşümlerine ilişkin kuşatıcı bir çözümlemeye girişemeyeceğim. Bu başlı başına ayrı bir kitabın konusu olabilir.

Özellikle de yine bilinen ama üzerinde asla yeterince durulmayan başat bir sorunu da geliştirmeyeceğim: *Siyasî demokrasi* ile en geniş anlamında *ekonomik-toplumsal demokrasi* arasındaki ilişkiler sorunu. Siyasî demokrasinin kurumlarının sınırlanması ve dönüştürülmesi dışında, günümüz toplumlarını belirleyen şey, yineliyorum, siyasî demokrasi ile toplumsal demokrasi arasında giderek büyüyen mesafedir. Kapitalizmin gelişmesi, özellikle de bugünkü evresi içinde, eşitsizlikleri düzeltmek bir yana bunları yeni biçimler altında yeniden üretmekten ve hattâ yoğunlaştırmaktan başka bir şey yapmamıştır. Fabrikalardaki, işyerlerindeki, büyük ticarethanelerdeki toplumsal işbölümünde ve örgütlenmesinde gündeme gelen yeni biçimler, tekno-yapılar üzerinde geliştirilen bütün mugalatalara karşın, disiplin ve dediğimdedikçiliği, neredeyse askerî denilebilecek örgütlenme kurallarını, aşama-düzenini, kararların ve yaptırımların merkezileştirilmesini güçlendirmekten ve yaygınlaştırmaktan başka bir şey yapmamıştır. dahası da vardır: kapitalizmin gelişmesi yalnızca "yeni yoksulları" içeren bölge ve kesimleri yoğunlaştırmıştır ve bunlar elbette daha önceki dönemlerin ekonomik, toplumsal ve kültürel kıstasları, ya da mutlak yoksullaşmanın kıstasları uyarınca değil, hâlihazırdaki toplumsal gerçeklere göre tanımlanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde M. Harrington ve İngiltere'de de P. Towsend tarafından esasen incelenmiş olan yeni yoksulluk Fransa'da "65 yaşın üstündeki insanların yarısını (2 600 000 kişi), vasıflı işçilerin yarısını (1 300 000 kişi), vasıfsız işçilerin çoğunu (1 100 000 kişi), hizmet personelinin üçte ikisini (800 000 kişi), esnaf ve zanaatkârların dörtte birini (800 000 kişi), tarımda çalışan ücretlilerin çoğunu (600 000 kişi)" ilgilendirmektedir ve bu insanlar sefâlet sınırının altında yaşamaktadırlar.[3] Yaşam koşulları itibariyle gerçek anlamda "dışlanmış" kılınan toplumsal kesimlerinden, göçmen işçilerden, işsizlerden, kadınlardan, yaşlıların ve gençlerin büyük bir bölümünden hiç söz etmeyelim. Sözün

---

[3] Rakamlar bizzat L. Stoléru'nün rakamlarıdır. M. MASCHINO aktarıyor, *Sauve qui peut: démocratie à la française*, 1977.

kısası burada nüfusun geniş bölümleri söz konusudur ve bu insanlar için ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamın gerçek koşulları eşitliğin hukukî-siyasî tasvirlerinden giderek daha fazla uzaklaşmakla kalmamakta, yanı sıra onların siyasî demokrasinin kurumlarına katılımlarını da giderek belirsiz kılmaktadır.

Bir başka yönden sorunun çerçeveleri de bilinmektedir: Varsıllık, para ve cumhuriyet kurumlarının işleyişi arasındaki münasebetler. Binlerce örnekten birini verelim: Çoğunluk partilerinin mâli kaynakları.

Bu sorunları doğrudan ele almadan, otoriter devletçilikte devletin düzenekleri düzleminde siyasî demokrasiyi etkileyen özgün dönüşümler üzerinde duracağım ve bunu, esas itibariyle tek bir örnekle yapacağım: Devlet idaresinin ve bürokrasisinin rolünde ve siyasî partiler sisteminin bugünkü işleyişinde ortaya çıkan değişimler. Şüphe yok ki demokrasinin hâlihazırdaki gün batımı ve özgürlüklere getirilen kısıtlamalar giderek yaygınlaşan bir alanı etkilemekte, çok çeşitli biçimler altında tezahür etmekte ve şu ya da bu ölçüde iktidar düzeneğinin tamamına damgasını basmaktadır: Birçok yazar bu konu üzerinde durmuştur ve ben okuru onların çözümlemelerine göndermekle yetiniyorum.[4] Ama seçtiğim örnek tesadüfi değildir: Tarihin bütünüyle gösterdiği gibi, devletin kurumları düzleminde, *devlet idaresi ve bürokrasisi karşısında gerçek bir siyasî partiler çoğulculuğu sistemi olarak* temsili demokrasinin varoluş ve işleyiş biçimleri *siyasî özgürlüklerin* işleyişiyle kesin bir bağlılaşım içindedir. Bu sistemin işleyiş biçimi, özgürlükler sistemini işbu siyasî demokrasinin bütün alanlarında *koşullandırır*. Sosyalizme giden demokratik yol ve demokratik sosyalizm, yeterince söylendiği üzere tek parti yönetimini dışlarlar, aynı zamanda siyasî partilerin ve devlet idaresinin birbirine karıştırılmasını da dışlarlar. Bu önermeyi *güçlü anlamı içinde* anlamak gerekir: Bu yolun birçok öğesinden biri olarak değil, tabii yeterli olmasa da kesinlikle zorunlu bir koşul olarak. Eğer bu koşul gerçekleşmezse, tabandan doğrudan demokrasinin hiçbir türü totalitarizmi engelleyemez, hiçbir fren devletçiliği durduramaz.

---

[4] Burada da yine muazzam bir bibliyografya vardır ve kamusal alanın bütün alanlarında özgürlüklerin daraltılmasına ilişkindir. Genel bir bakış açısından, bkz. Fransa'da R. ERRERA, M. DUVERGER, J.-P. COR, Cl. JULIEN, J.-D. BREDIN, P. JUQUIN, G. BUDDEAU, J.-P. CHEVENEMENT, L. HAMON, M. MSCHINO, P. VIANSSON-PONTE'nın, yargıçlar sendikasının, vs. çalışmaları.

2

Devlet idaresinin karşı durulmaz yükselişi

Parlamentonun inişe geçişi, yürütmenin güçlendirilmesi, hâlihazırda devlet idaresinin payına düşen siyasî rol bundan böyle siyasî incelemelerin ana temasını oluşturmaktadır. Ne var ki bunlar devletin geçirdiği dönüşümlerin en besbelli çizgileri de olsalar, aynı zamanda da gerçek erimleri içinde kavranması en zor çizgilerdir.

Bu dönüşümler, kapitalizmin sonundan ve tekelci kapitalizmin başlangıcından itibaren devletin belirgin olan vasıflarıdır. Şüphesiz; devletin tekelci kapitalist düzendeki ekonomik rolü, rekâbetçi kapitalizmin liberal devletinin ekonomiye müdahale etmediği yollu bir düşünceye götüremeyeceği gibi, yürütme erkinin güçlendirilmesi de alabildiğine güçlü bir parlamento ve hemen hemen namevcut bir yürütme erkiyle donatılmış bir liberal devlet imgesini meşrulaştırmamak gerekir. Devlet idaresi-bürokrasisi, devletten devlete değişiklik göstermekle birlikte, burjuva devletin örgütlenme ve işleyişi içinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte yürütme erkinin güçlendirilmesi tekelci kapitalizmin başlangıcından itibaren iş başındadır ve zaten liberal devletten müdahaleci devlete geçişi mühürlemektedir. Ama bu fenomenin hâlihazırdaki biçimleri tümüyle yenidir ve eşitsiz derecelerle gelişmiş kapitalist ülkelerin tamamını ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bu fenomen Fransız siyasî düşüncesinin iyice yerleşik geleneğinin arzu ettiği gibi hiç de Fransa'ya özgü değildir. Son olarak A. Peyrefitte ve *Le mal français* isimli kitabında karşılaştığımız bu düşünce uzunca bir süre Michel Crozier'nin en sevdiği temaydı: *La société politique*'de, 68 Mayıs'ını bu Fransız özgüllüğüyle açıklamaya çalışmıyor muydu? Ve sevinç içinde Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiltere'nin, Federal Almanya'nın erdemlerini keşfetmiyor muydu? Bu ülkeler yazarlarına bir parçacık göz atıldığında, aynı fenomenin oralarda

kendini gösterdiği biçimiyle, çözümlemelerin gerçekten de saplantılı bir temasını oluşturduğu görülür. Fransa'nın kesin ve zaten iyi bilinen özellikler gösterdiği bilinmektedir: Ama Fransa'nın durumu da bugün muazzam dönüşümler göstermektedir ve geleneğin sıradan bir sürekliliği mazeretini öne sürerek (yandaş tarihçilerin desteği ile) bunları boğmak mümkün değildir. Bu dönüşümlerin sorumluluğu, bilindiği üzere, geniş bir ölçüde De Gaulcülere aittir.

Bir ölçüde, çünkü fenomen aslında çok daha geneldir: Parlamentonun inişe geçmesi ve yürütme erkinin güçlendirilmesi, devletin büyüyen ekonomik rolüyle sıkı ilişki içindedir. Ama geniş bir ölçüde, çünkü devletin bu rolü ancak belli bir siyasî konumlanışa yapılan yatırım içinde otoriter devletçiliğe sürüklenir.

Yasama erkinin yapısı ve bu erkin yürütme erkinden görece ayrılığı içinde maddileştikleri haliyle yasanın ve hukukun durumunu ele alalım: Tipik bir durumdan bu çünkü günümüzdeki değişikliklerin "teknikliğini" savunanların ayrıcalıklı atıflarını oluşturmaktadır. Yasanın ve yasama erkinin kutsal mekânı olarak parlamentonun öncelikli yeri, modern yasanın başlıca çizgisi olarak genel, evrensel ve biçimsel normların vazedilmesinde temellenmişti. Genel istencin ve kralın keyfiliği karşısında ulus-halkın evrenselliğinin cisimleşmesi olan parlamento, evrensel Aklın ete kemiğe bürünmesi olarak yasanın kurumsallaştırılmasına tekabül ediyordu. Hükümetin ve idarenin parlamento tarafından denetimi, hukuk ve yasa devleti, kamuoyu tarafından meşrulaştırılan, çatlaksız, genel bir normatif sistem fikriyle tözdeş görünüyordu.

Devletin hâlihazırda çok büyük olan ekonomik müdahalesi, hukukî sisteminin bu veçhesini giderek daha önemli alanlarda tartışma konusu yapmaktadır. Devletin, esas itibariyle üretimin "genel koşullarının" korunma ve yeniden üretimindeki yükümlülüğüne uyarlı bu rolünün genel, biçimsel ve evrensel normlar kalıbı içinde tutulması artık mümkün değildir. Bu rol, falan ya da filan konjonktürlere, konumlanışlara ve belli çıkarlara uyarlanan tikel düzenlemelere göre biçimlenmektedir. Devletin ele aldığı ekonomik ve toplumsal sorunların çokluğu aynı biçimde o genel normların giderek daha bir hızla somutlaştırılmasını gerektirmektedir.

Böylece yasama erki ile yürütme erki arasındaki görece ayrılık belirsizleşmektedir: Kuralları vazetme ve normlaştırma erki yürütme erkine ve idareye doğru yer değiştirmektedir ve bu yer değiştirme söz konusu düzenlemenin doğasındaki dönüşümlerle bağlantılıdır. Parlamentoda ete kemiğe bürünen ve atıfsal çerçevesini evrensel bir akılcılığın oluşturmuş olduğu meşrulaştırma, yürütme-idarede cisimleşen etkililiğin araçsal bir akılcık düzenini meşrulaştırmaya doğru kaymaktadır. Dahası, hâlâ parlamento tarafından vazedilen genel ve evrensel yasalar, temelde sıradan çerçeve-yasalar, ancak yürütme erki tarafından gerçekleştirilen bir somutlaştırma ve tikelleştirme girişiminden sonra uygulanmaktadır. Bu, uygulama karar ve kararnamelerinin, tebliğlerin, idarece getirilen düzeltmelerin ve eklentilerin sürecidir ve parlamentonun vazettiği normlar bunlar olmaksızın hukuken uygulanmamaktadır. Bunun yalnızca parlamento kararlarını engellemekle kalmayıp bu kararları amacından da saptırdığı artık geniş ölçüde bilinen şeydir. Nihayet parlamento yasa önerisinde bulunma inisiyatifini hemen hemen kaybetmiş ve inisiyatif yürütme erkine geçmiştir. Bu yasalar, hukukî sistemin normun evrenselliği ve vazedicisi tarafından temsil edilen genel istencin akılcılığı üzerine kurulu biçimsel mantığı içinde değil, farklı bir sicilde, idarî aygıtta cisimleşen somut ve günü gününe işleyen ekonomik politikanın mantığı içinde kayıtlıdır.

Her ne olursa olsun, parlamentonun inişe geçmesi ve yürütme erki-idarenin baskın rolü yasanın gün batımına tekabül etmektedir. Toplumsal kurallaştırmanın doğasını ve biçimini vuran dönüşümler, yasanın normatif sistem içindeki tekel konumunu ortadan kaldırmaktadır.

Ama yasanın böylece emekliye çıkarılması devletin devlet olarak ekonomik müdahaleciliğinden kaynaklanmamıştır. Söz konusu olgu hegemonyacı çıkarların doğasıyla ve pek çok yoldan eklemlenmekte, bu çıkarlar lehine olarak yasanın genelliği ve evrenselliği, yerini tikelci bir kurallaştırmaya bırakmaktadır. Bu durum sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesiyle ilgilidir, ama aynı zamanda da tekelci sermayenin bugünkü hegemonyası, hattâ yapısal bir ekonomik bunalım fonundaki vasfını kazandıran gizli istikrarsızlığıyla ilgilidir. Yalnızca, belli bir derecede istikrar gösteren bir güçler dengesi, gerçekten devre-

ye girdiği yerde, dönüşümlerin kendine özgü rejimini bizzat saptayan ve böylece oyunun aktörlerine stratejik öngörü imkânı veren bir evrensel ve genel normlar sistemi biçimi altında hukuken düzenlenebilir. Oysaki iktidar blokunun içindeki büyüyen çelişkiler tam da tekelci sermayenin hegemonyacı istikrarsızlığını koşullandırmaktadır.

Dahası da var: Halkçı mücadelenin hâlihazırda ortaya çıkan yeni biçimleri, bu mücadelelerin siyasileşmesi ve çeşitli aygıt-kurumları (okul, hapishaneler, yargı, ordu, polis, vs.) etkileyen ideolojik bunalım, bir yandan da emek gücünün yönetimi ve yeniden üretimindeki dönüşümlere bağlı olarak siyasî hâkimiyetin yeni biçimlerine ve iktidar icrasının yeni yöntemlerine götürmektedir. Genel ve evrensel normlar aracılığıyla düzenlenmiş ve edimlerdeki suçluluğu belirleyip dürüst yurttaşları yasa dışı olanlardan ayıran toplumsal denetim, topyekûn bir biçimde şüpheli, potansiyel suçlu olarak görülen bir toplumsal bedenin her üyesinin "mantalitesi" (varsayılmış niyeti) üzerine kopyalanan bireyselleştirilmiş bir kurallaştırmayla eşleşmektedir. Yasadışı kişilerin yaptırım ve cezaya ilişkin evrensel normlar aracılığıyla topluca belli yerlere (hapishaneler, ıslahhaneler, vs.) kapatılması, maddilikleri içinde, çok çeşitli ve toplumsal dokuya yayılmış kanallarla, her bir şüpheli kategorisinin özelliklerine uyarlanmış idarî-polisiye yöntemlerle halkın kuşatılmasına eklemlenmektedir: Genelliği ve evrenselliği içinde kayıtlı ve parlamento tarafından vazedilen cezalandırılabilir edimden, esnek, eğilip bükülebilen ve tikelci bir idarî düzenlemeyle çerçevelenen şüpheli vakaya geçiş (örneğin, *siyasî suç* tanımının bile değişime uğraması). Bunun sonucu olarak, yasa elbette kadük olmaksızın bundan böyle *gerileme halinde* işlemektedir.

Parlamentonun inişe geçmesi ve devlet idaresinin ağırlığını artırmasına ilişkin güncel fenomen siyasî partilerin kurumsal sisteminin işleyişindeki partilerin yeri ve rolü üzerindeki muazzam dönüşümlerle bağlantılıdır.

Bu dönüşüm esas itibariyle terimin son derece basit anlamıyla *iktidar partileri* diye nitelenebilen kuruluşları ilgilendirmektedir. Yani organik olarak saptanmış ve devletin bugünkü kurumlar bütünü tarafından öngörülen (yoksa yalnızca anayasal kurallarla değil) düzenli bir

dönüşüm içinde hükümete katılma yeteneğine sahip (ve katılan) partilerle ilgilidir. Burada bu partilerin sınıfsal niteliklerine ilişkin daha belirgin sorunu bir yana bırakıyor ve kim kimi "gerçek anlamda temsil ediyor" sorununa girmemek için, bilerek ortak kabul görebilecek daha nötr bir terminolojiyi benimsiyorum. Bununla birlikte burada yine de siyasî anlamıyla burjuva ve küçük burjuva partilerinin söz konusu olduklarını düşünüyorum: Siyasî partiler basit ve tek yönlü bir sınıfsal temsiliyete asla indirgenemezlerse de, doğalarının seçmen tabanlarına indirgenmesi de mümkün değildir. Her ne olursa olsun bu iktidar partileri nitelemesi, İngiliz işçi particiliğinden İskandinav ya da Alman sosyal demokrasilerine kadar, Avrupa ülkelerinin çoğunda var oldukları haliyle geleneksel sosyal demokrat partileri (yine de geniş ölçüde işçi seçmene sahip olan partiler) içermektedir. Ama siyasî partiler sisteminin uğradığı dönüşüm, bu kez daha genel olarak, aynı zamanda öteki siyasî partileri, komünist partileri ve Avrupa'nın bazı sosyalist partilerini, özellikle de bambaşka bir doğrultuda olmakla birlikte bugünkü Fransız sosyalist partisini de ilgilendirmektedir. Bunlar bu dönüşümün sonuçlarına maruzdurlar ve kurumsal kürenin parçası olmaları ölçüsünde bundan etkilenmektedirler (başka türlü olabilir mi?): İtalyan Komünist Partisi'nin bugünkü durumunda belirgin bir biçimde gözlenen sorun.

İktidar partileriyle ilgili olarak bugün iktidardaki blok ile kâh (ve çoğu kez aynı zamanda) bu blokun bazı fraksiyonlarını, kâh bu fraksiyonlar arasındaki ittifakları, kâh bu fraksiyonların ezilen sınıfların bazı kesimleriyle (işçi sınıfının bileştiricileriyle olduğu kadar eski ve yeni küçük burjuvaziyle, ya da köylü kesimlerle: Fransa'da radikal parti tarafından dile getirilen "cumhuriyetçi sentez"in klasik örneği) kurduklarını tipik uzlaşı-ittifakları (şu ya da bu ölçüde ilan edilerek) sahneye çıkaran söz konusu partiler arasındaki *temsiliyet bağlarında* bir gevşeme gözlenmektedir. Bu da bizi tekelci sermayenin, hem iktidardaki blokun öteki bileştiricileri üzerinde hem de halkçı kitlelerin tamamı üzerinde yoğun bir baskınlıkla kurduğu hegemonya türüne, kısacası tekelci sermayenin siyasî-toplumsal dayanaklarının daralmasına göndermektedir. Aynı zamanda bu sermayenin ve burjuvazinin tamamının gizli hegemonya bunalımına varan cinsil siyasî bunalım öğelerinin yoğunlaşma-

sına da göndermektedir. Temsiliyet bağlarındaki kimi zaman gerçek bir kopma noktasına yaklaşan bu gevşeme, iktidar partilerinin kurumsal yerinin dönüşmesine eşlik etmektedir. Sadece eşlik etmektedir; dönüşümün ilk nedeni değildir. Bazı veçheler altında, partilerin temsiliyet bunalımlarını belirleyen şey kurumsal işleyiş içindeki yerlerinin dönüşmesidir ve bu bunalım onların kurumsal rollerini de zayıflatmaktadır. Devlet idaresi ve bürokrasisi partiler bunalımının yarattığı boşluğu doldurmak için birinci sıraya yükseliyor değildir, bu yükselişi asıl güdüleyen ve idarenin rolünü artıran, siyasî partilerin yerlerini kaybetmeleridir.

İdare çok uzun zamandır iktidardaki blokun içindeki, iktidar bloku ile halkçı kitleler arasındaki uzlaşıların istikrarsız dengesinin hazırlandığı *yer* haline gelmekteydi. Ama bu süreç siyasî karar merkezinin yerini değiştirse de her zaman çeşitli ekonomik ve toplumsal çıkarların başlıca vektörleri olarak idarenin içinde eyleyen siyasî partilerin baskın aracılığıyla gerçekleşiyordu: devlet idaresinin rolündeki bir artış ile (hatalı olarak bakanlıkların istikrarsızlığına karşı idarenin sürekliliğine atfedilen rol) kurumsal şekillenme içinde siyasî partilerin oynadıkları önemli rollere tanık olunan III. ve IV. cumhuriyet dönemleri Fransa'sı bunun tipik örneğidir. Bu da parlamentonun hâlâ önemli bir denetim rolü üstlenmesine imkân veriyordu. Beri yandan parlamento, devletin içinde, halk kitlelerinin çıkarlarını onların kendi temsilcileri aracılığıyla ifade etme işlevini hep elinde tutuyor, dolayısıyla meşrulaştırma yöntemlerinde kendine özgü bir yeri işgâl etmeyi sürdürüyordu. Oysa bugün yürütme erki ve idare, iktidar bloku karşısında devleti örgütleme ve yönetme rolünün, yani bu blokun uzun vadeli siyasî çıkarının geliştirilmesi ve hegemonyanın yeniden üretilmesi rolünün tekelini sahiplenmektedirler. Ezilen sınıflar karşısında devletin meşrulaştırılmasını kendilerinde yoğunlaştırmaktadırlar. Nihayet iktidar partilerinin yeri gerilemekle kalmamakta, tümüyle dönüşmüş bulunmaktadır. Bu dönüşümlerin devletsel yapının bütünü üzerinde muazzam etkileri vardır: Temsiliyetçi demokrasinin siyasî işleyişinde radikal bir biçimde yeni bir kipten kaynaklanmaktadırlar.

Parlamentonun ilk kez H. Laski tarafından "kayıt odası" olarak ta-

nımlanan gelişimi şimdiye kadar yeterince dikkat topladı. Parlamentonun denetim, inceleme, araştırma, eleştiri, önerme, tavsiye erkleri, hemen her yerde katı bir biçimde sınırlanmış ve budanmıştır. Bu sınırlama hem parlamentonun gerçek anlamıyla idare karşısındaki erkleriyle hem de hükümet karşısındaki erkleriyle ilgilidir. Parlamentonun yönetsel sorumluluğunun, hukuken ve özellikle de fiilen, yürütme erkinin doruklarına doğru yoğun bir biçimde yer değiştirmesi, bizatihi bu olgudan ötürü, parlamentonun idare üzerindeki erklerinin nihai olarak kısıtlanmasına, hükümetin parlamento karşısında özerkleşmesine, idarenin ulusal temsiliyetten uzaklaşmasına yol açmaktadır. Muhalefet, özellikle de Majestelerinin muhalefeti rolüyle yetinmediğinde ilk darbeye maruz kalsa da, erklerdeki bu sınırlama çoğunluk milletvekillerini de aynı biçimde etkilemektedir: Onlar da hükümetin sıradan manevra kitlesi ve askeri rolüne indirgenmektedirler.

Ama halkın temsilcilerinin erklerindeki bu kısıtlama yalnızca parlamentoyu ilgilendirmemektedir. Şimdiye kadar siyasî düzeneklerin gerçek işleyişini belirleyen şey, parlamento-dışı olmakla birlikte, milletvekilleri ile devlet idaresi arasındaki organik bağların çok yönlü dokusuydu. Hükümet karşısında parlamenter erklerinden güç alan milletvekilleri, anayasal metinlerde kayıtlı olmasa da, bütün bir dizi kodlanmış kanal ve devreler aracılığıyla idare nezdinde doğrudan müdahalede bulunuyorlardı. Bu milletvekilleri bir bakıma idarenin geçerli muhataplarını, tikel hak talepleri ve çıkarları ifade eden aracıları oluşturuyor, idare nezdinde halkın seçtiği kişi kimlikleriyle ve ulusal çıkarın bileştiricileri niteliğindeki o çıkarların meşru temsilcileri olarak eyliyorlardı. Bu, kurumsallaştırılmış olmamakla beraber, temsili sistemin başat işlevlerinden biriydi. Milletvekilleri ve siyasî partiler halkı yalnızca parlamentoda temsil etmiyor, aynı zamanda devlet bürokrasisi karşısında ve bu bürokrasinin bütün düzeylerinde de temsil ediyorlardı. Dolayısıyla milletvekilleri idarenin içindeki karar alma sürecine doğrudan katılıyorlardı: Siyasî kararların oluşturulması idare, hükümet, milletvekilleri ve siyasî partiler arasındaki görüşme ve tartışmaların sonucuydu.

Bugün dikkat çekici olan şey, parlamentonun inişe geçişine koşut olarak, *milletvekilleri ile devlet idaresi arasındaki temsiliyetçi bağların kopmuş olmasıdır*. Milletvekillerinin ve siyasî partilerin bir "ulusal çı-

kar"ın meşru temsilcileri olarak devlet bürokrasisine erişim kanalları neredeyse tamamen kesilmiş, idare dışarıya kapalı olarak geçirimsizleşmiştir. Bu geçirimsizlik öncelikle muhalefet için geçerlidir ama çoğunluk milletvekillerine ya da daha doğrusu, aralarından büyük bir çoğunluğuna da uygulanmaktadır. Partiler-milletvekilleri-idare kanalları bundan böyle hemen hemen yalnızca yürütme erkinin doruklarından, bakanlardan, bakanlık özel kalemlerinden geçmektedir. Milletvekillerinin idareye ulaşabilmesi genel olarak kendilerini tam da halkın-ulusun temsilcileri niteliklerinden başka niteliklerle takdim ettikleri zaman mümkündür: tikel ve yerel çıkarları dile getiriyorlarsa (örneğin bir yandan da belediye başkanı kimliği taşıyorlarsa), ama çoğu kez, çeşitli egemen ekonomik çıkarları doğrudan temsil ediyorlarsa.

İkinci sorun devlet idaresi ile hükümet arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Özellikle de Fransa'da, idarenin bakanlar karşısında neredeyse eksiksiz bir sözüm ona özerklik taşıdığı saplantısını oluşturmak kuraldır. Gerçek iktidarın hükümet tarafından değil, ama bakanlıkların yöneticileri tarafından, hattâ devletin o ünlü muhafız alayını oluşturan Amme İdaresi Okulu'ndan gelenler, Bayındırlık mühendisleri ve Polytechnique mezunları tarafından icra edildiğini herkesin bildiği varsayılmaz mı? Bakanların idarede birlikte çalışacakları kişileri seçme özgürlüğüne bile neredeyse sahip olmadıkları varsayılmaz mı? "Fransız hastalığı", yakınlardaki biçimiyle, De Gaullecü bakanların devlet bürokrasisi karşısındaki iktidarsızlıklarında yatmıyor mu? Ve Edgar Pisani'nin Tarım bakanlığındaki idarecilere karşı, ya da Albin Chalandon'un İmar ve İskan Bakanlığındaki Bayındırlık dairesi mühendislerine karşı verdikleri destansı mücadelelere atıflar yapılır.

Böylece onaylanan imge, birtakım doğruluk öğeleri içerse de yanlıştır. Yürütme erki içindeki içsel çelişkiler, düpedüz gerçek olmakla birlikte ve hükümet ile yüksek idare arasındakilerle sınırlı olmayıp idareyi baştan sona kat etseler de, aslında kendi başlarına anlamlı değildirler. Siyasî sistemde herhangi bir kopukluk oluşturmazlar, karar alma sürecinin organik bir belirtisidirler. Hükümet ile idare arasındaki çatışmalı ilişkiler çoğu kez devlet aygıtının yapısına ve bürokratik örgütlenmeye özgü direnişlere tanıklık ederler, bunlar bu aygıtın bürokrasinin

kendisi karşısında gösterdiği katılıkta da tezahür eden direnişlerdir. Zaten bu direnişler, bir ilk düzeyde, değişime karşısında bürokrasinin atalet gücüne ve *statükoya* yönelik eğilimine özgü genel bir uyumsuzluktan çok, hükümet politikasına, yani hükümetin hedeflerine karşı somut yapıda bir direnişi ifade ederler.[5]

Bu çekinceler hesaba katıldıkta önemli bir öğe varlığını korumaktadır: Otoriter devletçilik *yürütme erkinin dorukları tarafından yüksek idareye el konulması ve yürütmenin idare üzerinde artan siyasî denetimiyle* belirginleşir. Devlet bürokrasisinin parlamenterler karşısında özerkleşmesi bu bürokrasinin tepe noktalarının devlet başkanı ve hükümette cisimleşen yürütme erkine tabiiyetini güçlendirmekten başka bir şey yapmamaktadır. Bu evrim, ülkelere göre farklı yollar izlemekte ve kişilerle ilgili bir sorun olmaktan çok bir düzü kurumsal mutasyona göndermektedir. Bu mutasyonlar Fransa'da bile belirgindir: İdarenin gerçek yönetim ve denetim merkezleri olan bakanlık özel kalemlerinin yetkilerinin genişletilmesi ve üstlendikleri rolden, her düzeyde hükümet ile Matignon ve Elysée'nin* kalabalık personeli tarafından kontrol edilen bakanlıklar arası düzeneklerin yaratılmasına, memurların geleneksel aşama-düzenini devre dışı bırakan bir dizi gizli kanalların devreye sokulmasına ve devletin içindeki siyasî karar merkezlerinin yatay bir biçimde dağıtılmasına kadar, idarenin devletin doruklarına siyaseten tâbi kılınması bir önceki konumlanışı tamamlamaktadır.

Bundan böyle kaçınılmaz olan bir tâbiyettir bu: İdare, şu ya da ölçüde kullandığı inisiyatifi ve direnişiyle siyasetin icrasında en başta görevlendirilmiş olan aygıt değildir artık. Devlet bürokrasisi, yürütme erkinin doruklarının yetkesi altında devlet politikasının oluşturulduğu yer olmakla kalmamakta, ama aynı zamanda da bunun başlıca *aktörü* haline gelmektedir. Parlamenter sahnede siyasî uzlaşıların hazırlanması, yani ulusal çıkar formu altında birtakım hegemonyacı çıkarların kamusal yönden geliştirilmesi söz konusu değildir. Çeşitli ekonomik çıkarlar

---

[5] Bu arada, E. SULEIMAN, *Les hauts fonctionnaires et la politique*, 1976, ayrıca J. SALLOIS, M. CRETIN, P. GREMION, A. JOXE'un çalışmaları ve daha başkaları.

* Matignon, Fransız başbakanlarının konut ve çalışma mekânı, Elysée de Cumhurbaşkanlığı ikametgâhıdır. –*ç.n.*

bundan böyle idarenin içinde doğrudan doğruya mevcutturlar, olduğu gibi kopyalanmışlardır. Daha da özellikle tekelci sermayenin kitlesel hegemonyası her yerde idarenin ve yürütme erkinin kalkanı altında gerçekleştirilmiştir: başka yerlerde olduğu gibi Fransa'da da para politikası esas itibariyle parlamentonun dışındaki pazarlıklarla oluşturulmuştur.

Burada da yine temel sorun, ne idarî personelin toplumsal kökeni sorunu ne de büyük sermayenin yöneticileri ile devlet işlerinin yönetimindeki yerler arasında birinden ötekine değiştirilebilir bir "iktidar seçkinleri" sorunudur. Bu fenomen kurumsal dönüşümlerin sonuçlarından yalnızca bir tanesidir ve zaten sanıldığı kadar önemli de değildir. Özellikle de Fransa'da, büyük okullar ve bu arada ENA ve Polytechnique, hem büyük işletmelerin hem de devletin yönetim kadrolarının devşirildiği yerler olmakla birlikte, bu devinim esas itibariyle devletten özel sektöre doğru olmakta pek ender olarak ters yönde işlemektedir; bakanlık özel kalemleri bile esas itibariyle devletten ayrılmış memurlardan kurulmuştur. Söz konusu olan şey, idarenin içinde büyük ekonomik çıkarların doğrudan ifade edildiği, alabildiğine ayinselleştirilmiş odaklar yaratmaktır; sermayenin içindeki fraksiyonlar ve en başta da işletmelerin yöneticileri, tekelciler, idare tarafından ayrıcalıklı muhataplar olarak kabul edilmekte, "teknolojik gelişmenin", "sınai emperatifin", "ekonomik gücün" ete kemiğe bürünmesi açısından ve "ulusun büyüklüğünün" temeli olarak görülmektedir. Bunun tersine, tekelci çıkarların "genel" ve "ulusal çıkar" olarak oluşturulup sunulması, dolayısıyla tekelci sermayeyi örgütlemenin siyasî-ideolojik rolü idareye düşmektedir. İdarî aygıtın çeşitli kesimleri, Sanayi Bakanlığı gibi bakanlıklar ya da Fransız Maliye Bakanlığının yönetimi, Planlama Örgütü, vs. bütünüyle ve yapısal yönden, devletin içindeki hegemonyacı çıkarların özgül mevcudiyet kanalları olarak örgütlenmişlerdir. Bu süreç, aynı amaca hizmet eden bütün bir gayrı resmî devreler örüsünün (komiteler, daimi ya da geçici komisyonlar, çalışma grupları, çeşitli delegasyonlar, görev birimleri) kurumsallaştırılmasıyla birleşmektedir.

Sermayenin öteki fraksiyonlarının idarenin içinde birtakım köprü başlarına ve dayanak noktalarına sahip olmamalarından, ya da idarenin halk kitlelerinin mücadelelerini dikkate almamasından kaynaklanma-

maktadır bu durum. Sermayenin bu fraksiyonları da ekonomik-loncasal biçimleri altında (çeşitli "meslekî çıkarlar") ve halkçı hak talepleri en başta reformist sendikal ifade biçimleriyle idarî düzeneğin içinde mevcutturlar. "Reformist" işçi sendikaları bundan böyle idarî düzeneğin içine doğrudan doğruya yerleştirilmişlerdir. Burada bu sendikaların yalnızca siyasî yönlendirme doğrultusunda bütünleştirilmesi söz konusu değildir, kaldı ki bu eski bir öyküdür, asıl, sendikaların idarî düzeneğin kurumsal maddiliği içinde hemen hemen özümsenmesi söz konusudur (İsveç, Federal Almanya, vs.). Bu da çoğulcu bir yeni-liberalizm yandaşlarının onca kutladıkları üzere, sendikaların sözüm ona dengeleyici karşı-iktidar odakları olma rollerini açıkça yalanlamaktadır.

Bu gerçek kurumsal dönemecin en besbelli ilk sonuçlarını biliyoruz. Devlet politikası, gizli düzeneklerle, kamuoyunun her türlü denetiminden tümüyle kurtulan bir idarî yöntemler rejimi marifetiyle, sürekli hikmeti hükümet olarak oluşturan *sırrın* mührü altında geliştirilmektedir. Bu da bizatihi burjuva temsiliyetçi demokrasisinin en temel ilkelerinin çok büyük ölçüde değiştirilmesidir. Kamusallık ilkesi, kurumsal olarak kabul edilmiş bir gizlilik ilkesi lehine tümüyle bir yana atılmıştır (Fransa'da, "meslek sırrı" ve "meslekî ketumiyet mecburiyeti"nin bugünkü işleyişi). Ama bu sır tekelci hegemonyanın kurulması için olmazsa olmaz nitelikteyse de, kendine ait yerlerin tamamına ulaşan devletin gerçek bir suskunluğuyla karıştırılmamalıdır (bir başka yönden, yürütme erkinin dorukları hiçbir zaman bu kadar geveze olmamışlardır: Örneğin medya organları). Öte yandan, bu sır yalnızca dalavere ve skandalları ya da hattâ idarî aygıtın tekelci sermaye tarafından fesat ortaklığını amaçlayan sömürgeleştirilmesini örtmemektedir. En tepe noktasına vardırılmış olarak, devlet idaresinin yapısal işleyiş kipidir – bürokratik sır. Dolayısıyla bu sır, idarenin yozlaşmasına değil, çok daha kaygı verici bir sürece işaret etmektedir: idare ve hükümet bürokrasisinin devletin başat düzeneği ve siyasî kararlarının hazırlanmasında ayrıcalıklı merkez olarak yükselişe geçmesi; bu bürokrasi bizatihi yapısıyla yönetenler ve yönetilenler arasındaki mesafeyi ve bir demokratik denetim karşısında iktidarın geçirimsizliğini *özellikle* cisimleştirmektedir.

Bu durumun daha geniş sonuçları vardır. Temsili demokrasinin donanımının, son tahlilde, tam da mutlakiyetçi devlet tarafından idareye bağışlanan ayrıcalıkları kurumsal düzlemde sınırlamak amacıyla devreye sokuldukları düşünülecek olursa, devlet bürokrasisi her zaman temsili demokrasinin ilkelerine en fazla başkaldıran devlet kurumu olmuştur. Bürokrasinin keyfiliğine getirilen engel olarak hukuk devletinin ve yasanın anlamı bu sınırlamadır, devletin merkezî ve sürekli aygıtı karşısındaki kurumsal direniş düzenekleri olarak siyasî ve kamusal özgürlüklere getirilen sınırlamanın anlamı da budur. İktidar mekânlarının temsiliyetçi demokrasi formu içinde yeniden paylaştırılıp biçimlendirilmesi dayatılmış bir besbellilikten, devlet bürokrasisi ile demokratik gerekirlikler arasındaki biçimsel farklılıktan itibaren gerçekleşmektedir ve bu da Rousseau'dan Marx'a, modern siyasî düşünceyi kat eden temel fikirdir. Ve burjuvazi her ne kadar kendi çıkarlarını demokrasinin dile geliş biçimiyle (demokrasinin, vergi ödeyenlerin yararlandığı biçimi) özdeşleştirerek temsiliyetçi demokrasiyle mutlakiyetçi-feodal devletin merkezî örgütünü kendi çıkarına tâbi kılmaktan başka bir şeyi hedeflemese de gerçekleşmektedir.

Devlet politikasının oluşturulmasında birtakım halkçı hak taleplerinin dikkate alınması böylece giderek daha çok rastlantıya bağlı hale gelmektedir; bunun nedeni yalnızca bu değişimlerin tekelci sermayenin çıkarlarını desteklemesi değil, bu idarî aygıtın, maddi olarak halkın gereksinimlerini kendi algı alanından dışlayacak biçimde örgütlenmiş olmasıdır. Ama dahası da vardır: Ağırlık merkezinin karşı durulmaz bir biçimde devlet bürokrasisine doğru yer değiştirmesi, kendine özgü mantığıyla ve bizatihi hükümet tasarılarının ötesinde, tam da devlet faaliyetinin kamusal denetimi olarak değerlendirilebilen siyasî özgürlüklerde çok büyük bir kısıtlamayı da ister istemez içermektedir. Bu kendine özgü mantık devletin dorukları tarafından zorlukla gemlenebilirdir ve kimi zaman onların siyasî amaçlarının epey dışına taşmaktadır. Her türden düzene özgü çeşitli aksaklıklar hemen her yerde kural haline gelme eğilimi göstermektedir: bunlar, güçlü anlamıyla, beri yanda koyutlanmış olan bir kuralın – yasa – istisnaları değil, bürokrasinin bundan böyle toplumsal düzgülülüğün meşru yaratıcısı olan özgül düzenlemelerinin ifadesidir. Bu aksaklıklar hükümet erkinin idareye baş eğdirtmeyi

başaramadığı anlamına gelmediği gibi, zorunlulukla yürütme erkinin tepeleri tarafından uzaktan kumanda edildikleri anlamına da gelmez: kurumsal değişimlerin ve idarî-bürokratik mantığın kaçınılmaz sonucudurlar.

Bunu gerçek iktidarın giderek daha fazla çerçevelenmiş düzenekler içinde hızla *yoğunlaşması* ve hükümet ile idarenin tepe noktalarına doğru eğilimsel kutuplaşması, burjuva devlet içinde, zaten her zaman az çok kurgusal olan erkler ayrılığından (yasama, yürütme, yargı) geriye kalanların elenmesi izler. Bu süreç, bir zamanlar devletin biçimlendiren çeşitli devlet mekânları arasında iktidarın belli bir biçimde dağılımının yerini alır. Aynı zamanda da devlet aygıtının hep daha fazla güçlendirilmiş olarak siyasî *merkeziyetçiliği*, gerçek iktidar mekânlarının beldesel, bölgesel, vs. iktidar mekânları aleyhine olarak devletin merkezî aygıtına doğru yer değiştirmesi söz konusudur ve bu, teknik-idarî türden her türlü ademi merkeziyetçi reformlara rağmen olur. Hâlihazırda burjuvazi için zorunlu olan – çünkü bürokratik merkeziyetçilik burjuvazi için sıkıntı veren gerçek ağırlıklar içermektedir – bu reformlar devlet aygıtının siyasî merkeziyetçiliğini hiçbir yönden değiştiremezler. Bu merkeziyetçilik hattâ o ademi merkeziyetçi reformlar aracılığıyla onlar üzerinden güçlenmektedir: Fransa'daki ademi merkeziyetçiliğin karşılaştığı beklenmedik değişiklikler bunun kanıtıdır.

İktidarın güçlendirilmiş yoğunlaşma ve merkezileşme özellikleri elbette kendi ağırlıklarıyla demokratik özgürlüklerin kısıtlanması üzerinde de etkili olmaktadırlar. İktidarın böylece merkezileşip yoğunlaşması ekonomik, toplumsal ve siyasî değişikliklerden kaynaklansa da, aynı zamanda kendine özgü bir bürokratik mantığın sonucudur: devletçilik devletçiliği doğurur, otoritarizm otoritarizmi doğurur. Bu süreç içinde bunlar bir kar topu gibi büyürler, bu kar topunun tartımını hızlandırırlar, güzergâhını değiştirirler, özellikle de bu yolun çok uzun bir zamandan beri devletin içine kazınmış olduğu Fransa gibi bir ülkede. Bununla birlikte bu mantık sıradan bir bürokratikleştirmenin değil, idarenin siyasî rolündeki mutasyonun mantığıdır.

İktidarın yürütmenin en yüksek şefinde *kişiselleştirilmesi* eğilimini, adlı adınca kişiselleştirilmiş başkanlık sistemini açıklayan şey de

budur. Bir dolu hukukî-anayasalcı çözümlemelere karşın, bu fenomen gerçek anlamda iktidarın bir tür Bonapartistleştirilmesine, yani (Bonapartizmin kendisine ilişkin kısmen yanlış bir siyasî imgeselliğe göre) hükümet ve idareye özgü erk merkezleri aleyhine olarak iktidarın gerçek anlamda tek bir kişi tarafından kullanılmasına tekabül etmez. Zaten, anayasal metinler şurada ya da burada yürütme erkinin başındaki kişiye tanımlana geldiği biçimiyle "ölçüsüz erkler" atfetseler bile, gerçek anlamda dediğimdedikçi ve adasal bir erk lehine tüm iktidarın silinirliğini öngörmemektedir. Kişiselleştirilmiş başkanlık sistemi, iktidarın çeşitli idarî odak ve kanallarının tek bir noktada yoğunlaştırılmasından çok, bunların iktidarın tepesine doğru yöneltilmesi biçiminde işlemekte ve idarî düzeneğin hâlihazırdaki siyasî rolüne uygun düşmektedir. Yürütme erkinin en yüksek yöneticisi, aynı zamanda ve geçmişte olduğundan da çok, siyasî-idarî bir düzeneğin rehinesi durumundadır, ona bu baskın yeri biçen de geniş ölçüde bu düzenektir.

Bu, iktidarın artan bir biçimde yoğunlaşması-merkezileşmesidir: ama yönelimsel bir evrim söz konusudur çünkü devleti elinde tutan, ekonomik aygıt için de olduğu gibi saltlıkla tekelci sermayedir. Devleti, her zaman yoğunlaşma-merkezileşme sürecinde gizlenmiş olan önemli çelişkiler kat eder. Dahası, iktidar bloku içindeki güncel çelişkilerin keskinleşmesi devletin içinde de artan çelişkilere yol açmaktadır. İktidarın güçlendirilen yoğunluğu ve merkeziyetçiliği devlet içinde gerçek anlamda tekdüze bir türdeşleşmeye tekabül etmemekte, içsel çelişkilerinin büyümesine karşı devletin verdiği bizatihi karşılık olmaktadır. Bunlar merkezcil dağılma sonuçları doğuran, aynı zamanda ve özellikle devleti kat eden halkçı mücadelelere gönderen çelişkilerdir. Nihayet bu evrimi, ekonomik devlet aygıtı konusunda olduğu gibi, devletin saltlıkla tekelci, üstelik devletin "merkeziliğinde" ve "doruklarında" tek yönlü olarak sınırlandırılmış bir süper-aygıt (devletin tekelci yoğunlaşması-merkezileşmesi) ile sermayenin öteki fraksiyonlarının tek sığınağı olan, iktidar gücünü yitirmiş ve merkezsiz bir donanım halinde ikileşip ayrılması olarak düşünmemek gerekir. Devletin bugünkü yoğunlaşma-merkezileşmesi düpedüz tekelci hegemonyanın doğasına tekabül etse de, bu süreç çok daha karmaşık bir tarzda gerçekleşmekte-

dir. Tekelci sermaye ile sermayenin öteki fraksiyonları arasındaki, iktidar bloku ile halk kitleleri arasındaki çelişkiler *devletin bağrına kadar, onun merkeziliğinde ve doruklarında dile gelmektedir.* Bu çelişkiler yürütme erkinin en yüksek yöneticisinin temsil ettiği odaklanma noktasını da ister istemez kat ederler: *bir* başkan değil, *bir başkanın kimliğinde birçok başkan* vardır. Duraksamalar, kararsızlıklar ya da beceriksizlikler kişinin psikolojisinden değil, işbu konumlanıştan kaynaklanmaktadır. Bu kez ters yönden bakarsak, bölgesel ya da beldesel erklere ilişkin çok sayıda inceleme tekelci sermaye hegemonyasının devletin periferilerinde de aynı biçimde yayıldığını göstermekte ve bu süreç yerel burjuvazilerin (esas itibariyle tekelci olmayan sermayeden gelen) dağılması ve çeşitli eşraf kesimlerinin devlet idaresi karşısında iktidardan çekilmesiyle birlikte yürümektedir.

Demek olmuyor ki idare toplumsal sınıfların ve hegemonyanın siyasî örgütleyicilik rolünü tekelleştirme eğilimindedir ve bu da iktidar partilerinin (birçok ülkede, sosyal demokrat partiler de dahil olmak üzere) dönüşümüyle at başı ilerlemektedir. Bu partiler, az çok belirgin programlar temelindeki uzlaşı ve ittifakların hazırlandığı ve siyasî önerilerin dile getirildiği yerler olmaktan çok, toplumsal sınıflarla gerçek temsiliyet bağlarını koruyan organizmalar olmaktan çok, bundan böyle yürütme erkinin kararları için gerçek birer aktarım kayışı oluşturmaktadırlar. Oysa eskiden, hattâ tekelci kapitalizmin daha önceki evrelerinde ve buna tekabül eden devlet biçimlerinde, gerçek siyasî rolleri esasen gerilemekte olan siyasî partiler her şeye rağmen siyasî ideolojinin ve *konsensüs*'ün oluşumundaki başat kanallar olmaya devam ediyorlardı. Meşrulaştırma süreci, idare ve yürütme erkinin hâkimiyeti altındaki plebisitçi ve düpedüz kullanılabilir (medya organları) devrelere doğru yer değiştirmektedir.

Bu durum iktidar partilerinin örgütlenmesine de yansımaktadır. Bu partilerdeki iç demokrasi ve tabanın yönetici çevreler üzerindeki denetimi asla bir aldatmacadan başka bir şey olmasa da, bürokratikleştirilmelerinin katı yasası, yönetenler ile yönetilenler arasındaki daha genel siyasî mesafenin ifadesi olarak varoldukları ândan itibaren onlara damgasını vurmuş olsa da, partiler yine de tabandan geldiği ve kendi içle-

rinde siyaseten değerlendirildiği ölçüde devletin yönetim merkezlerine ulaşan bilgilendirmelerin ve hak taleplerinin dolaşım kanalları gibi çalışmaya devam ediyorlardı. Böylece organik bir karşılıklı etkiler akımını dikey olarak sürdürüyorlardı: bu durum hâlihazırda hemen hemen saltlıkla idarî teknik ve kanallar lehine (kamuoyu anket ve yoklamaları, genel bilgiler, siyasî pazarlama) devre dışı bırakılmıştır. Bu partiler, geniş ölçüde kendileri dışında kararlaştırılan bir devlet politikasının popülerleştirip tanıtıldığı basit kanallara dönüşmektedirler. Sahip oldukları milletvekillerinin seçimi de esas itibariyle tepeden onaylanan bir atamadan ibarettir ve bu partilerde hükümet devreleri içinde yer alabilmenin işlevinde tepede olunmaktadır.

Bu partilerin tepeleri ile katılımcı ya da yandaş militanları arasındaki mesafe asla bugünkü kadar belirgin olmamakla kalmamakta, ama bir partiden ötekine yurttaşlara sunulan siyasî tercihler yelpazesi de büyük ölçüde kapanmaktadır; Batı demokrasilerinin çoğunda (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Federal Almanya, vs.) sergilenen iki partili almaşıklığın imleyici çizgisidir bu. Bu partilerin geçmişte de kapitalizmin yeniden üretilmesine karşı gerçek siyasî seçenekler sunmadıkları bir gerçektir; yine de burjuva politikasının değişik hazırlanma merkezleri arasında birtakım tercihlere izin veriyorlardı. Bugünkü farklılıkları, her birinin idare ve yürütme erkinin politikasındaki şu ya da bu farklı veçheyi popülerleştirmekten, ama aynı zamanda da, seslendikleri sınıflara göre çeşitlendirilmiş, aynı bir idare ve yürütme erki politikasının propagandasını yapmaktan ibarettir. Bu, söz konusu partilerin o ünlü "ideolojiden arındırılma" sürecidir, farklı ideolojik çizgilerinin silinmesi ve her görüşü kapan partilere dönüşmeleridir. Bununla birlikte bu durum aralarındaki farklılıkların bundan böyle düpedüz kurgusal oldukları anlamına gelmez (beyaz kaş ve kaşı beyaz). Fransa'da RI ve RPR, Almanya'da Hıristiyan demokrat ve sosyal demokratlar, Amerika Birleşik Devletleri'nde Demokrat ve Cumhuriyetçi partiler arasındaki farklılıklar, kendi çıkarlarını ve halk kitleleri karşısında vazedilen politikanın değişkelerini ilgilendirdiği ölçüde, iktidardaki blokun fraksiyonları arasındaki gerçek çelişkileri örtmektedir düpedüz. Ama bu partiler artık bu çelişkilerin sağaltıldığı yerler değildir. İdare ve yürütme erkinin

oluşturdukları hâkim merkez içinde ortaya çıkan çelişkilerin yankılandığı kutulardır: Fransa'da cumhurbaşkanına bağlı çoğunluğun bileştiricilerinin bugünkü işleyişi bunun en açık örneğidir.

Bu, iktidar partilerinin dönüşmesidir, mensuplarının devletin doruklarına doğru ilerleyen sınıf temsilcileri olmaktan çıkıp devletin sınıflar karşısında fevkalade yetkilerle donatılmış, hattâ *missi dominici* temsilciler haline gelerek dönüşmesidir, parlamentoyla ve milletvekillerinin rolüyle aynı doğrultuda ilerleyen dönüşmedir. Bu evrimler temsiliyetçi demokrasiden otoriter devletçiliğe giden çok büyük dönüşümleri kaplamaktadır. Bir zamanlar siyasî partiler tarafından yerine getirilen organik rolün temsiliyetçi demokrasinin işleyişindeki en önemli parça olduğu ne kadar doğrudur: Burjuvazinin ve devletin merkezi aygıtının onlara karşı (hattâ burjuva ve küçük burjuva partilerine karşı) besledikleri derin kuşku bunun kanıtıdır; onlara resmî ve anayasal olarak ancak sonradan hayat hakkı tanıdılar (Fransa'da 1945'te). Siyasî partili temsiliyetçi sistem, elbette doğrudan halkçı mücadelelerle koşutluk içinde, ne kadar güdük olsa da, ne kadar sınırlı olsa da, devlet faaliyetinin yurttaşlar tarafından denetiminin başlıca düzeneklerinden biri ve ne kadar görece kalırsa kalsın özgürlüklerin güvencesi olmuştur. Modern devletin içinde, siyasî özgürlüklerin korunması ve ortadan kaldırılması, genişletilmesi ve daraltılması arasındaki değişiklikler her zaman siyasî partilerin varlığı ve üstlendikleri rolün doğrudan işlevinde gerçekleşmiştir. Faşizmler, askerî diktatörlükler ya da Bonapartizmler yalnızca işçi partileri ya da devrimci partiler tarafından değil, sınıfsal işlevlerine koşut olarak dikkate almak zorunda oldukları bazı halkçı hak taleplerin kendi içlerindeki mevcudiyetini ifade ettikleri ölçüde, burjuva ve küçük burjuva partiler de dahil olmak üzere geleneksel demokratik partilerin tamamı tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Temsili demokrasinin ve özgürlüklerinin korunmasının mutlak bağlaşığı, yalnızca bir partiler çoğulculuğu değil, ama aynı zamanda organik biçimde ve devletin merkezî idarî aygıtına görece mesafeli kalarak işleyen bir partiler sistemidir. Halen bu işleyişi yönelik yıkıcılık, çoğu kez bir partiler çoğulculuğunun sürekliliğiyle gizlenmiş olarak, otoriter devletçilik içinde özgürlüklere getirilen kısıtlanmaları koşullandırmaktadır.

Bu durum, partilere dayalı siyasî sistemin çok daha genel dönüşüm-

leri saz konusu oldukta daha da ağırlaşmaktadır: Dönüşümler devlet idaresi karşısında bütün partileri etkilemektedir. Özellikle de iktidar çemberinin dışında konumlanan partiler, şimdiye kadar, yalnızca parlamenter bir denetim rolünü değil, aynı zamanda da devlet idaresine karşı halk kitlelerinin temsilcilerine özgü o ünlü *tribün* işlevini de sürdürüyorlardı. Bu işlev de radikal bir biçimde sorgulanmaktadır: Komünist milletvekillerinden hiç söz etmeksizin, bugün sosyalist milletvekillerinden kaçı, en azından halkın temsilcileri olma vasıflarıyla, Fransa'nın idaresine gerçekten nüfuz edebiliyor? Otoriter devletçilik partilere hiçbir seçiş bırakmamaktadır: ya devlet idaresine bağımlı olacaklar, ya da oraya nüfuz etmekten vazgeçeceklerdir. Yurttaşlar idare ile doğrudan bir çatışmaya zorlanmaktadırlar ve kendilerini devlet idaresi içinde temsil etmek zorunda olan partilere karşı, oy verme dışında, genel bir soğukluk sergilemeleri şaşırtıcı değildir. Bu durumun, esasen özgürlüklere yönelik çok büyük kısıtlamalar içermek dışında, iktidarın olası bir Bonapartizm'e sürüklenmesinin koşullarını da yarattığı yeterince bilinmektedir.

3

Egemen kitle partisi

Devletin bugün uğradığı değişimler son olarak *başatlıkla devlet partisi olan egemen bir kitle partisinin* varlığını ve özel rolünü içermektedir. İki partili almaşıklık durumlarında, birbirini ardınca bu partilerden birine ya da ötekine düşen roldür bu. Yüzeysel çözümlemelere karşın, bu almaşıklık, otoriter devletçiliğin işlemesi için yapısal olarak gerekli olan hâlihazırdaki egemen devlet partisi fenomenini hiçbir biçimde değiştirmez. Fransa'da "UDR devleti"nin başlıca nedeni, fenomenin hızlanmasına katkıda bulunmuş olmakla birlikte De Gaulcülüğün yirmi yıl boyunca sürmüş olması değildir.

Partilerin siyasî örgütlenmesinin idare-yürütme erkine geçmesi basit bir gelişme değildir. Farklı devlet aygıtları arasındaki işlev becayişleri [değişi] her zaman bu aygıtların kendilerine özgü maddiliklerine, en başta da devlet idaresinin maddiliğine bağlı engellere takılır. İdare, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, hükümet değişikliği halinde yüksek görevlilerinin tümüyle değiştirildiği bir devingenlik gösterdiğinde bile evvelemirde burjuva devletin devamlılığını somutlaştırır ve birtakım katılık ve direnişlerin damgasını taşır. Çoğu kez kendi içindeki toplumsal işbölümünden kaynaklanan, statüye bağlı devamlılık ve aşama-düzenli merkeziyetçilik kurallarına (hukukî ya da fiilî) tâbidir. Onu özel bir ideoloji bir arada tutar (ister genel çıkarın geleneksel cumhuriyetçi türünden, ister etkililiğin yeni-tekrokratik türünden olsun) ve aynı zamanda da, kendi içinden seçilmeyle yeniden üretilen ve kendine özgü bir mantığı olan klanlar, klikler ve fraksiyonlar halinde bölünmeler ve parçalanmalar gösterir. Bu durum, idarî yöntemler rejimi, hâlihazırdaki otoriter devletçilik için geçerli olduğu üzere, demokratik bir gerçekliği koruyan bir çerçeve içinde hegemonyayı örgütlemenin ayrıcalıklı düzeneği halinde ortaya çıktığında çok büyük sorunlar doğurur.

İdarenin bugünkü rolü, sıklıkla söylendiği gibi, bir tür yeni-loncacılığı kapsamamaktadır. Farklı çıkarlar idarenin içinde özgül bir biçimde dile gelmektedir ve siyaseten ele alınmaları gerekir. Burjuva devletin istisnai biçimi olan loncacı devletin (özellikle de faşizmler) işleyişi farklı türdendir. Bir devlet loncacılığı şıkkında, loncacı kurumların merkezî kanalı olan bürokratik idare zaten hiçbir zaman egemen siyasî rol üstlenmemiştir (faşizmlerin de loncacı türden askerî diktatörlüklerin de durumu bu değildir), bu devlet biçimleri her zaman loncalaştırılmış idareden ayrı bir siyasî aygıta (faşist partiler, ordu, siyasî polis) sahiptirler.

Şu halde idarenin, demokratik bir çerçeve içinde, tekelci sermayenin hegemonyası altında, burjuvazinin tamamının gerçek siyasî partisi olarak mutasyon geçirmesi kendiliğinden bir üreme süreci değildir ve bir takım sınırlara takılır. Egemen bir devlet partisi zorunluluğu böylece ortaya çıkar ve bu parti bürokratik kararları tabana aktarım kayışı görevinin dışında fazladan bir görev daha üstlenir: Devlet idaresini birleştirmek ve türdeşleştirmek, idarenin farklı kolları ve alt-aygıtları arasındaki uyumu hem yatay olarak (kollar arası) hem de dikey olarak (merkezî aygıt, bölgesel aygıtlar) denetlemek ve ilerletmek (genel hükümet politikasının doğrultusunda), yürütme erkinin doruklarına sadakatini kanıtlamak. Bundan böyle yalnızca idarenin yerine getireceği siyasî görev için kesinlikle olmazsa olmaz nitelikteki birlik ve uyum: bu egemen parti bir idarî polis (geniş anlamıyla), bürokratik aygıtı için bir gözetmen ve bir kefil rolü oynar. Bu parti olmadıkça, koşut biçimde yürütme erkinin yüksek hükümet görevlilerinin de payına düşen bu rol son derece kısmi olarak yerine getirilebilir. Siyasî ve idarî yönden tepeden gelen denetim sürekli olarak devlet bürokrasisinin çok çeşitli direnişlerine takılır. İdarenin uygun adıma geçirilmesine yönelik disiplinci önlemler de, hâlihazırda artma eğilimi göstermekle beraber (Almanya'daki *Berufsverbot* aşırı ve örnek bir durum olsa da hiç de istisna değildir: Bu bağlamda Fransa'nın durumuna bakılabilir) sendikaların ve kamuoyunun direnişleriyle karşılaşırlar. Dolayısıyla bu egemen devlet partisi koşut bir biçimde de idarî bütünün yürütme erkinin tepelerine kesin siyasî bağımlılık kanalı olarak iş görür. Uygulamada ancak kendisi de güçlü bir biçimde birleşmiş ve yapılanmış, *egemen bir* parti tarafından yerine getirilebilen bir rol. Böylesi bir rol birçok parti arasın-

da "hakkaniyet içinde" paylaştırılıp bölündüğünde, tam da çare bulunması söz konusu olan hastalıkları artırmaktan başka bir şey yapmayacaktır.

Bu egemen partinin kendisinin de yürütme erkinin dorukları (Cumhurbaşkanı, Başbakan) tarafından sıkıca denetlenmesi gerekir, bu da kâh o dorukların esasen benzer bir partiye sahip oldukları ve onu denetleyebildikleri için o oruna yükselmiş olmalarıyla, kâh bir kez o oruna eriştikten sonra devletin dorukları haline geldikleri için partiyi denetlemeyi başarmalarıyla mümkündür. Bu veçhe altında, De Gaulle'den Pompidou'ya kadar, De Gaullecü politikanın De Gaullecü parti-hareket karşısında nasıl işlediği ve aynı zamanda Giscard d'Estaing'in kâh bağımsız cumhuriyetçileri egemen devlet partisi halinde bir araya getirmekte, kâh De Gaullecü partiyi denetlemekte uğradığı başarısızlıktan sonra Chirac ve UDR ile yaşadığı sorunlar bilinmektedir. Bu sorunlar, siyasî uygunlukları yönünden (sınıfsal yönden) ilk bakışta küçük sorunlar gibi görünse de, bilinen kurumsal bunalıma yol açmışlardır.

Demek oluyor ki bu partinin temel rolü idarenin yönetiminde büyük sermayenin çıkarlarını temsil etmek değildir, bu iş bundan böyle tümüyle doğrudan yapılmaktadır. Fransa'da örneğin, tekelci sermayenin devlet içindeki hegemonyası bir "devlet-UDR"nin, büyük sermayenin aracı olarak tarafsız bir idareyi sömürgeleştirmiş olmasının sonucu değildir. Yüksek memurların bâkir tarafsızlığını burjuva politikacılarındaki yozlaşmışlığın karşısına çıkarmayı sevenlere karşın, asıl iş bitirici yapısı UDR'nin idarenin genel komiserliği görevinin sonuçlarından biridir. Bu parti idarenin içinde doğrudan doğruya mevcut olmaksızın üstlendiği rolü (devlet partisi) yerine getiremez: Ama idareyi siyasîleştiren, öncelikle bu mevcudiyet değildir. Bu mevcudiyet bir bakıma bundan böyle devlet teşkilâtının payına düşen siyasî rolün sonucu ve sonuç da söz konusu siyasîleşmeyi artıran etken olmaktadır. Devlet teşkilâtı bundan böyle hegemonyanın örgütlenmesiyle görevlendirilmiş olarak, bizzat siyasî yönden ele alacağı ekonomik-toplumsal çıkarlarla doğrudan yüz yüze gelerek, idarî kararlar ile siyasî kararlar arasında ayrışım olduğu yolundaki kurmacayı ayakta tutmakta giderek daha çok zorlanmaktadır. Bundan böyle açık ve yoğun bir biçimde siyasîleşmektedir ve bu da hiçbir zaman tarafsız kalmamış olmasından değil, karar merkez-

lerinin bundan böyle onun kendi devreleri içine yerleşmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Koşut olarak egemen parti idarenin yüksek orunlarını ele geçirmekte, piyonlarını buraya itmekte, kumanda görevlerini kendi mensup ve yandaşları için tekeli altına almakta, dik kafalıları dışlamakta ya da kızağa çekmekte, memur kesimindeki geleneksel aşama-düzenini bozmakta, devlet kurumlarını en iyi bir biçimde etkiyebilecek biçimde saptırmaktadır. Bu gelişme zaten pek de kendi saflarındaki seçilmişlerinin ve milletvekillerinin yönetiminde ve en azından bunların seçilmiş ve milletvekili sıfatlarına dayanarak değil, partiyi denetim altında tutan çeşitli baron ve sorumluların yönetimi altında gerçekleşmektedir.

İki doğrultulu bir güzergâh söz konusudur: İdarenin doğrudan siyasîleşmesi nedeniyle, egemen partinin güvenilir adamlarını devlet teşkilâtına yönlendirmesi ölçüsünde devlet memurları da egemen partiye doğru kutuplaşmaktadırlar. Devlet aygıtı ile egemen parti arasında, bundan böyle kurumsal maddiliği içinde kayıtlı, karşılıklı ve iki yönlü gerçek bir geçişim söz konusudur. Bu partinin yönetim çevreleri ve hükümet giderek kamusal işlevlerin üyelerinden oluşmaktadır ve bu durum Fransa'da oldukça çarpıdır.

Buradan bir dizi sonuç doğmaktadır: Siyasî personelin dolaşımının engellenmesi; görev yerlerinin işgâli üzerine kurulu türlü biçimde bütün bir dizi loncacı çıkarların yaratılması, devlet arpalıklarının paylaştırılması, kamusal kaynakların partizan amaçlarla kullanılması, egemen parti ile devlet arasındaki etki kaçakçılığı, egemen partinin iş bitiriciliği. Burjuva devletin her zamanki özelliklerini yansıtan bu çizgiler hâlihazırda akıl almaz boyutlar kazanmıştır. Bunlar elbette ikincil fenomenlerdir, ama devlet-egemen partisinin demokratik seçenekler karşısındaki direnişlerini çok büyük ölçüde çoğaltmaktadırlar: Hükümet erkinin yitirilmesi, egemen sınıflar açısından taşıdığı olası tehlikelerin ötesinde, bütün bir dizi maddî ayrıcalıklardan yoksun kalınması anlamına gelir, ama aynı zamanda da önemini devletin içindeki belirgin rolünden devşiren bir parti için dağılma riskleri taşır.

Bu durumun arızi olarak uzun bir dönem süren hükümet almaşıksızlığından kaynaklandığı yineliyorum (Fransa'da UDR, Almanya'da

uzun bir süre ve İtalya'da bugün hâlâ işbaşında olan Hıristiyan demokratlar). Egemen bir partinin işleyişi demokratik almaşıklığa aşkındır, çoğu kez egemen partiler arasındaki bir almaşıklık söz konusudur. Öte yandan, az çok düzenli böylesi bir iki partili almaşıklık durumunda (Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya) *partiler arası* kanalların etkin bir biçimde yaratıldığı, her iki egemen partiye ait olan ve bir bakıma *tek parti odağı*, devletin merkez aygıtı içine yerleşmiş odak gibi işleyen güçlerin, personel ve düzeneklerin karıştırılmasıyla oluşan sürekli bir devreler dokusunun kristalleştiği gözlenmektedir. Bu etkin tek parti odağı, aynı bir "iktidardaki seçkinler sınıfı"nın üyeleri arasındaki sıradan kişiler arası ilişkileri çok fazlasıyla aşmaktadır; bu ilişkiler doğmakta olan bu fenomeni açıklamak üzere bazı basiretli yazarlar, özellikle de Wright Mills[6] tarafından ortaya konmuştu. Bu odak bundan böyle egemen iktidar partilerinin düzeneklerinin devlet aygıtının yeni maddiliğiyle eklemlenen maddiliği içinde köklenmiştir. Tek parti odağı bu durumda idarenin genel denetimine ilişkin aynı rolü bu kez *Başkalarına* karşı yerine getirir: Gerçek bir siyasî seçeneği temsil edenlere karşı değil yalnızca, *ama* o odaktan bir nebzecik kurtuldukta, bizatihi bu nedenle odak tarafından tehlikeli devrimci ilân edilen *herkese karşı*. Kimliğini ancak başkasını düşman kılarak bulan tek parti odağıdır bu.

Dolayısıyla bu fenomeni, çoğulcu sistemin "formalitesi"ne yönelik geleneksel eleştiriyle yetinerek, çeşitli iktidar partileri arasındaki *gerçek siyasî seçenek* yokluğuna ilişkin oldukça eski soruna indirgemek bütünüyle yanlıştır. Bu durum yurttaşlara sunulan kısıtlı siyasî tercih olgusundan ötürü demokratik işleyişi sınırlamaz. *Seçeneğin* ötesinde, hiç şüphesiz daha basit olan *almaşıklık* sorunu da vardır. Bu almaşıklık, siyasî seçenek içermese bile eskiden mevcuttu. Oysa bugün, egemen iktidar partileri arasındaki ekip değişiklikleri çoğu kez bu yeni türden ve hemen hemen her yerde, Batılı ülkelerin iki partili sistemlerinde bile yerleşmiş görünen tek parti ağında kayıtlıyken ne tür bir almaşık söz konusu olabilir. Bu durumun, her ne kadar sınırlı da olsa, daha öncele-

---

[6] Wrigt MILLS, *L'élite au pouvoir*, 1969; yine bkz. R. MILIBAND, *L'Etat dans une société capitaliste*, 1972 ve daha yakın tarihlerde, P. BIRNBAUM, *Les sommets de l'Etat*, 1974.

ri seçenek yokluğunda bile var olan en basit demokratik denetime birtakım sert kısıtlamalar getirdiğini, bundan böyle Raymond Aron da dahil olmak üzere ileri liberal demokrasinin geri zekâlı sözcülerinden başkaca kim yadsıyabilir ki? Bu sözcüler, Birleşik Sol tarafından temsil edilen seçenek nedeniyle, Fransa'da almaşıklık olabilirliğinin bulunmadığından yakınıyorlar, sanki hâlihazırda bu seçeneğin var olmadığı yerde, hiç değilse gerçek bir almaşıklık karşısında bulunuluyormuş gibi. Elbette, daha önce de söyledim, bugünkü otoriter devletçilik herhangi bir gizli totalitarizmle, yani gerçek tek partili rejimlerle özdeşleşmez ve bunu hep yinelemek gerekir. Bununla birlikte o tek parti odağının elbette demokratik bir çerçeve içinde kurumsallaşması, bu demokrasinin geçirdiği dönüşümler konusunda çok şey söylemektedir.

Devlet ile egemen bir kitle partisi arasında, bundan böyle yapısal hale gelen geçişime dönelim: temel neden idarenin siyasî yönden denetimiyle ilgili olsa da, bu kez meşrulaştırma yöntemlerindeki dönüşümlerden kaynaklanan başka nedenler de vardır, bu da neden bir *kitle* partisinin söz konusu olduğunu anlamaya imkân vermektedir. Onaşmanın yaratılmasına yönelik düzenekler siyasî partilerden ve sonuçta, şimdiye kadar bu işlevde uzmanlaşmış öteki aygıtlardan (okul, kültürel aygıt, aile) devlet teşkilâtına doğru yer değiştirmektedir. Bu durum hem egemen ideolojinin içeriğinde, hem de bu ideolojinin yeniden üretim ve aşılanmasında çok büyük değişimlere tekabül etmektedir. Ama burada da yine, o yer değiştirme idarî kanalın maddiliğinden (hak kitleleriyle arasındaki belirgin "ayrılık" üzerinde temellenen maddilik) kaynaklanan sınırlara ve ideolojik düzeneklerin özgüllüğüne takılmaktadır. Bu ideolojinin oluşturulduğu yer olarak değil, ama devlet ideolojisini halk kitlelerine ulaştıran aracı-taşıyıcı ve devlet teşkilâtı ile yürütme erkinin plebisitçi tarzda meşrulaştıran eklenti olarak çalışan egemen bir kitle partisinin zorunluluğu buradan gelir. Devletin dorukların ın karizmatik kişiselleştirilmesi ve medya organları aracılığıyla ancak kısmen yerine getirilen bir rol.

Şu halde görülüyor: Devlet-egemen kitle partisinin bu organik geçişimi, tek parti odağının sağlamlaştırılmasına götürmediği durumda bile, tam da temsiliyetçi demokrasinin ve özgürlüklerin inişe geçtiği doğ-

rultuda ilerleyen çok büyük kurumsal dönüşümleri indüklemektedir.

Ama bu durum, iktidara gelme olasılığı halinde sol için de tehlikeler taşımaktadır, özellikle de Fransa'da. Elbette, Fransa'nın durumunda ve hangi bağlamda olursa olsun, sol partilerle çoğunluğun iktidar partilerini yakınlaştırmak söz konusu değildir. Hangisi olursa olsun bir sol partiye birtakım amaçlar izafe etmek de söz konusu değildir, *tam tersine*. Tam tersine diyorum, çünkü söz konusu olan şey, bugünkü devletin maddiliği içinde çizilmiş olarak, devlet aygıtı ile egemen bir kitle partisi arasındaki o yapısal geçişimdir. Böylesi bir partinin yeri ve rolü kurumsal gerçekliğin içinde bir bakıma *boş bırakılarak yazılmıştır*. Dolayısıyla gerçekleşme tehlikesi taşıyan şey, devlet eğer iktidardaki sol tarafından ve sol partilerin niyetlerinden bağımsız olarak radikal bir biçimde dönüştürülmezse, bu partilerden bir tanesinin, eşyanın tabiatı gereği, o egemen kitle partisinin yerini işgâl etmek zorunda kalmasıdır. Bunun içerdiği tehlike de, nereden gelmiş olurlarsa olsunlar, çeşitli muhalefet cephelerindeki doğru kişilerin bugün içinde bulundukları durumun devam etmesidir.

Görüldüğü kadarıyla bu *nesnel durum* Fransa'da, esas itibariyle ve en başta Sosyalist Parti'yi ilgilendirmektedir: Parti bu haliyle ve bütünüyle birtakım kökensel ve silinmez "sınıf işbirlikçiliği" kusurlarıyla kirletileceği için değil, besbelli kurumsal nedenler yüzünden (idarî teşkilâtın ona karşı tavrı, beldesel ve bölgesel kanallarda yerleşme, seçmen donanımının ve milletvekillerinin ağırlığı, vs.). Beni yanlış anlamayın: Burada söz konusu olan Sosyalist Parti'nin Komünist Parti'den daha önemli olmak gerektiği ya da tersi değildir, çünkü burada bizi ilgilendiren şey solun içindeki güçlerin "dengelenmesi" tartışmasını fazlasıyla aşmaktadır. Sorun şudur: Sosyalist Parti, egemen kitle partisi yerini ve rolünü üstlenmemeyi nasıl başaracaktır? Bu, zaten yöneticilerinin bazılarının bilincinde oldukları tehlikedir. Şüphesiz, bir "Devlet-PS" bir "Devlet-UDR"nin aynı olmayacaktır. Ama bir egemen kitle partisinin kurumsal konumlanışı kendi içinde ve bu yeri işgâl eden partinin doğasının da ötesinde, demokratik denetimin ve özgürlüklerin kısıtlanmasını içerir. Devletin demokratikleştirilmesini, solun özellikle de siyasî partilerin demokrasinin işleyişi içindeki özgün rollerinin yeni-

lenmesi için öngördüğü önlemleri kağıt üzerinde bırakma riskini taşır.

Her ne olursa olsun burada yanılgıya düşmemek gerekir: Otoriter devletçilik demokrasideki çok büyük dönüşümlere tekabül etmektedir. Bu dönüşümler kitlelerin siyasî karar merkezlerinden hızla dışlanmasında, devletin toplumsal yaşamın bütününü istila ettiği bir anda devlet aygıtları ile yurttaşların ayrılmasında ve aralarındaki büyüyen mesafede, devletin erişilmemiş bir dereceye varan merkeziyetçiliğinde, "katılım" girişimleri aracılığıyla kitleleri yaygın bir biçimde zapturapta alma eğilimlerinde, kısacası siyasî düzeneklerin artan otoritarizminde özetlenmektedir. Bu otoritarizm yalnızca bürokratik idareyi ve onun da ötesinde devlet aygıtlarının tamamını ilgilendirmemektedir, sadece örgütlü fizik baskının artmasında ya da güçlendirilmiş bir ideolojik yönlendirmede de yatmamaktadır. Yeni iktidar tekniklerinin devreye sokulmasıyla, iktidarın icra edildiği toplumsal bedene yeni bir maddilik kazandırmayı hedefleyen bir dizi uygulamaların, kanalların, dayanakların düzenlenmesiyle olumlanmaktadır. Bu maddilik, yasa önünde eşit ve özgür birey-yurttaşların ulusal-halkçı siyasî bedeninin maddiliğinden, geleneksel temsili demokrasinin temeli olarak kamusal ve özel arasında kurumsallaştırılan bir ayrışımın maddiliğinden çok büyük ölçüde ayrılmaktadır.

İktidarın icrasındaki bu yeni matris, idare-bürokrasiye biçilen yeni role kumanda edenlerle aynı süreçlerde kök salmış olarak, idarenin temel ve örnek odağı içine yerleşmiş olarak, toplumsal yaşamın bütün alanlarına yayılmakta, bütün alanlarında ışıldamaktadır. Evvelemirde devlet aygıtları içinde hazırlandığı halde, yalnızca bu aygıtlarla sınırlı kalmanın çok ötesindedir (devletin uzamı, olması gerektiği üzere geniş bir biçimde düşünülse bile). Toplumsal yaşamın devletleştirilmesinin bile ötesinde, ama esasen fazlasıyla gerçek ve büyüyen bu devletleştirmeye aşılanıp ondan destek alarak iktidarın icrasında yeni bir devletçi-otoriter değişim, iktidarın toplumsal ilişki ve münasebetler bütünü içindeki işleyişinin yazılı olduğu gerçek genel yasa halinde ortaya çıkmaktadır. Burada, taklit yoluyla, devlet idaresinin devlet-dışı düzenekler içinde icra edildiği bir "model"in sıradan benzeşimsel çoğaltılması söz konusu olmadığı gibi (devleti ilk temel ve her türlü iktidarın ayrıcalıklı

kaynağı olarak ele aldıkta böylesi bir düşünceye meyledilebilir) içinde devletin eridiği moleküler mikro erklerin her türden iktidara içkin bir tarzda eyledikleri bir arketip-diyagram da söz konusu değildir. Sonuç olarak toplumsal işbölümünün yeni formlarına ilişkin matris söz konusudur ve bu matris elbette kökensel kalıp olarak çeşitli toplumsal münasebetlerde mevcut olsa da, hâlihazırda, en başta toplumsal münasebetlerin odaklandığı idarî devlet düzeneğini içinde hazırlanıp kurallaşmaktadır. *Bugün her türlü iktidar otoriter devletçiliğe yönelik olarak işlemektedir.*

Demek oluyor ki, otoriter devletçilik totalitarizmden farklı olsa da, yeni türden bir faşizmle ya da bir faşistleştirme süreciyle özdeşleşmesi mümkün olmasa da, yine de daha önceki demokratik devlet formlarından ayrılmaktadır. Sadece dağınık faşizan tohum ya da öğeler içermekle kalmamakta, yanı sıra bunların resmî devlete koşut ve sürekli düzenekler halinde organik düzenlenişini de kristalleştirmektedir. Bunlar egemen sınıflar tarafından basitçe yedekte tutulan düzenekler olmayıp, iktidarın güncel icrasında ve işleyişinde resmî devletle sürekli bir biçimde kesişen araçlardır. Örnekler alabildiğine çoktur: Her bir devlet dalı ve aygıtının (ordu, polis, adalet, vs.) bir yandan biçimsel ve belirgin kanallar, bir yandan da yürütme erkinin dorukları tarafından sıkı biçimde denetlenen çekirdekler halinde dağıtılıp somut gerçekliklerinin dışına sürülmesi ve bunlardaki gerçek erk merkezlerinin yürütme erkinin doruklarına doğru yer değiştirmesi: İdarenin bugünkü rolünde içerilmiş olan ve egemen parti tarafından denetlenip sağlamlaştıran düzenek; doğrudan doğruya devletin tepeleri tarafından yönetilen ve egemen parti ile geçişim içindeki koşut devlet kanallarının, görevleri devlet aygıtının çekirdeklerini birleştirmek – bir arada tutmak ve denetlemek olan kamusal, yarı-kamusal ya da kamu dışı kuruluşların (Fransa'da SAC, koşut polis teşkilâtları, vs.) yoğun bir biçimde gelişmesi. Listeyi kalayca (ve çok fazlasıyla) uzatmak mümkündür.

Nihayet bugün ulusal devlet veçhesi altında devletin geçirdiği değişimler bu dönüşümün içinde kayıtlıdırlar. Bir başka çalışmada, sermayenin bugünkü uluslararasılaşma sürecinde Avrupa'daki ulus devletlerin çokuluslu şirketler, Amerikan süper-devleti, ya da birleşik Avrupa

süper-devleti karşısındaki düpedüz bozulmalarını gören bütün bir akıma karşı, ulus devletin yerindeliğini her zaman koruduğunu göstermiştim. Ulus devlet yine de bu bağlamda önemli değişimler göstermektedir, bunlara girmeyeceğim, yalnızca bu değişimlerin kendilerinin de doğrudan dış etkenlerden (öteki devletlerin her bir ulus-devlet üzerindeki "baskıları"ndan) kaynaklanmadıklarına işaret edeceğim. Bu etkenler her ulus devlete ancak onun kendi içinde içselleştirilmiş olarak, onun kendine özgü dönüşümlerinde kayıtlı olarak etkirler. Hâlihazırda ulusal egemenliğin yalnızca Avrupa hükümetlerinin politikasında değil, ama çeşitli devletlerin kurumsal maddilikleri içinde de geriye çekilmesi,bu dönüşümler altında cereyan etmektedir. Polis ve istihbarat teşkilâtlarının "işbirliği"nden karar almaya ilişkin birçok ulus aşırı yöntemlere varıncaya kadar devlet aşırı kanallar en başta bu koşut devletin, bu derin siyasî-idarî dokunun içinde somutlaşmaktadır: Resmî ulusararası kurumlar buzdağının yalnızca görünen kısmıdır. Kurgu-siyaset denen şeye pek meraklı değilimdir, ama burada o tek parti odağını uluslararası boyutları içinde hayal etmemek mümkün müdür? Bu konuda, ünlü "üç taraflı komisyon" belki de bizde bir ilk kanı uyandırır.

4

Devletin zayıflaması

Otoriter devletçilik devletin tek yönlü olarak güçlendirilmesine tekabül etmez: Belirleyici dönüşümlerin cinsil siyasî bunalım öğelerini hızlandırması ölçüsünde, devletin güçlenme-zayıflama yönündeki ikili veçhesini kaplar. Aynı zamanda da devletin bu hızlanmaya, hattâ gerçekten ortaya çıktığı yerde kendi bunalımına verdiği bir cevaptır. Zayıflama ve bunalım sola yeni olabilirlikler sunmaktadır.

1. İdarenin rolündeki dönüşüm onun doğrudan siyasîleşmesine götürse de, *bu siyasîleşme iki doğrultuda olmaktadır*. Hükümet çoğunluğunun tarafında ve sağın lehine olarak öncelikli ve yoğun bir biçimde idarenin tepelerinde gerçekleşse de, aynı zamanda solda da idarenin tepelerinde gerçekleşmektedir. Bunun birçok nedenleri vardır: Devlet idaresi hâlâ ve güçlü bir biçimde genel çıkar ideolojisinin etkisi altındadır. Yakın geçmişte, idarî edimler ile siyasî kararlar arasındaki yetki alanlarının görece ayrılığı, tekelci sermayenin yoğun hegemonyası karşısında, idarenin siyasî tarafsızlığı konusundaki özdoğrulamacı yanılsamalarını hâlâ besliyordu: bundan böyle işler böyle değildir. Bu hegemonyanın siyasî düzeneklerinin idare içinde yer değiştirmesi o yanılgıyı sertçe sarsmakta ve çok önemli siyasî farklılaşma ve kutuplaşmalara götürmektedir. Şüphe yok ki genel çıkara ilişkin o hukukî-siyasî ideoloji yerini etkililiğin, ekonomik gelişmenin, bolluğun ve refahın teknokratik ideolojisine bırakmaktadır. Ama bu ideolojinin kendisi, ancak ekonomik sürecin bazı teknik tarafsızlık görüntülerini koruması koşuluyla idarenin içsel çimentosu olarak işleyebilir, bu da halen giderek zor hale gelen şeydir. Etkililiğin ve refahın güvencesi olan bir devletin teknokratik ideolojisi, Keynes sonrası devletin temeli olarak, kapitalizmin hâlihazırdaki evresine damgasını basan ekonomik bunalım tarafın-

dan radikal bir biçimde sorgulanmaktadır. Yüksek idarenin bir bölümü, kendi tarihsel iflası olarak, ekonomik bunalımı öngörme, önleme ya da yönetme yeteneksizliği olarak gördüğü şeyin siyasî nedenlerinin farkındadır. Ulusun egemenliğine yönelik olarak sermayenin uluslararasılaştırma sürecinde (Avrupa hükümetlerinin Amerikan şemsiyesi altına sığınmaları) içerilen ve bunalım döneminde hızlanan çelmeler yüzünden ulusal çıkara bağlı bir idarenin içinde yaşanan sarsıntılardan hiç söz etmeyelim. Bütün bunlar, siyasî hegemonya karşısında, ikircikli bir biçimde ve bu kitabın birinci kısmında işaret etmiş olduğun sınırlar içinde gerçekleşse de, açık bir mesafe almaya götürmektedir. Zaten Fransa'da, yüksek idarenin, devletin büyük birimlerinin ve büyük okulların mensupları arasında halen Sosyalist Parti içinde yer alanların büyük sayısı bilinmektedir. Partinin solda radikalleşmesiyle (Epinay Kongresi) at başı gittiği ölçüde daha bir imleyici olan bu gelişmeyi sadece ya da hattâ öncelikle, solun seçimi kazanması halinde "parsa kapmaya" hazırlanan yüksek idarenin fırsatçılığıyla açıklamak mümkün değildir (yine de Giscardcı devlet-UDR tarafından "seçkinlerin" dolaşımına getirilen engelleme karşısında, bu eğilimde fırsatçılığın payı olsa gerektir).

Ama bu siyasîleşmenin nedenleri daha da ileriye gitmektedir: bunlar idarenin yürütme erkinin dorukları tarafından siyaseten denetlenmesiyle indüklenen kurumsal değişimlere bağlıdır ve bu değişimler idarî personel arasında geleneksel loncacı ayrıcalıklarının sorun haline getirilmesi biçiminde yaşanmıştır. Bürokratik aşama-düzeninin bakanlık özel kalemleri ya da yürütme erkinin dorukları tarafından denetlenen yatay kanallar tarafından devre dışı bırakılması, hükümet politikasının kamusal görevin statüsel güvencelerini – değişmeyen meslek ve ilerleme kuralları, vs.– büyük ölçüde çelmelemesi, egemen partinin idarenin içine doğrudan dalması, otoriter devletin içinde yürütme erkinin doruklarına karşı yüksek idarenin bir bölümünün mesafeli kalmasındaki nedenlerdir. Bu mesafelilik, burada da yine ikircikli ve kendine özgü sınırlarla belirginleşmiş olsa da.

Bu fenomen idarenin ara ve alt kademelerinde çok daha önemlidir ve kimi zaman devlet personeli içinden geniş kesimlerinin yoğun olarak solda siyasîleşmesi biçimine bürünmektedir. Burada da yine bunun nedenlerinden bir tanesi devletin maddiliğindeki değişimlerdir. Yaşa-

ma koşullarının (ücretler, emekli aylıkları, vs.) ve geleneksel *Beamtentum*'un çeşitli ayrıcalıklarının büyük ölçüde bozulması (sözleşmeli personelin yoğun yaygınlaşmasıyla birlikte iş güvenliğinin sorgulanır hale gelmesi, uygulamacı personelin devingenliği, mesleki ilerlemenin engellenmesi, vs.), devlet aygıtının görülmedik ölçüde yaygınlaşmasıyla bağlantılı olarak söz konusu fenomenin yalnızca bir veçhesidir. Kurumsal donamım içinde toplumsal işbölümünün yeniden üretilmesindeki yeni biçimde çok daha önemlidir.[7] Bu aygıtın yaygınlaşması, hâlihazırdaki ekonomik-toplumsal ve siyasî rolü, fikir işçiliği ile beden işçiliği arasındaki yönelimsel bölünmenin, devlet tarafından cisimleştirilen fikir işçiliğinin içinde bile özgül bir biçimde yeniden ürediği haliyle derinleşmesine götürmektedir; fikir işçiliği-beden işçiliği genel ayrımının toplumun tamamında ve en başta da üretken emek içinde, yeni biçimler altında derinleşmesiyle bağlantılı bur süreç. Bu toplumsal işbölümünün derinleşmesi devlet aygıtı içinde, tasarlama-yönetme görevleri (kademeleri) ile uygulama görevleri arasındaki mesafenin derinleşmesine, alt görevlerin rutinleştirilmiş öğeler halinde dağılmasına, bilgi ve erkin hızla aygıtın tepelerinde yoğunlaşmasına, bürokratik sırrın giderek daha kısıtlı yönetici çevrelerde tekelleşmesine, aygıtın içinde bile artan bir disiplinci otoritarizme yansımaktadır. Bu işbölümü idarî mesai sürecinin belirgin dönüşümleri içinde gerçekleşmektedir: verimlerin ölçüm ve denetiminde yeni yöntemlerin devreye girmesi, emeğin makineleşmesinde ve bilişim sistemlerindeki gelişmeler, bütçesel tercihlerde rasyonalizasyon ve hedefler üzerinden katılımcı yönetim diye adlandırılan tekniklerin geliştirilmesi. Bu önlemler, teknik görünümleri altında, idarî mesainin üretkenliğinin artırılmasına olduğu kadar, bürokrasinin devasa makinesinin yürütme erkinin dorukları tarafından siyasî yönden denetim ve hâkimiyet altında tutulmasına da tekabül etmektedir. İdarî düzeneğin dikey birliğinin çimentosu olan genel çıkar ideolojisinin sarsılmasıyla eklemlenen bu gelişme, devlet aygıtındaki ara ve alt personelin önemli bir kısmının solda siyasîleşmesine katkıda bulunmakta ve her türlü şıkta solun maddî tabanını yaratmaktadır.

---

[7] Bkz.: Özellikle A. COITEREAU yönetimindeki kolektif eser. *L'Etat u-juistration*, 1974.

Ama idarenin geniş kesimlerinin hükümet politikasına karşı mesafe almasının daha derin nedenleri halkçı sınıfların mücadelesinde yatmaktadır. Bu mücadele devlet aygıtını da kat etmektedir ve bu durum bugün her zamankinden de fazladır.

Mücadele idarî teşkilâtı eskiye nazaran çok daha doğrudan vurmaktadır, çünkü bu mücadele *yeni küçük burjuvazi*nin, ücretli orta sınıf burjuvazisinin geniş kesimlerine yayılmaktadır (ticarethane, banka, sigorta şirketi memurları, serbest meslek sahipleri, geniş anlamıyla entelektüeller, vs.). Yeni küçük burjuvazi bundan böyle halkçı mücadelelere, en başta da kolektif tüketim ve yaşam "kalitesi" alanlarındakilere (sağlık, konut, taşıma hizmetleri, ekolojik çevre, vs.) etkin bir biçimde katılmaktadır: maddi yaşam koşulları nedeniyle bu türden hak taleplerine özellikle duyarlıdır. Yeni küçük burjuvazinin mücadeleleri, burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki, daha kesin ifadeyle tekelci sermaye ile ücretli yeni küçük burjuvazi arasındaki ittifakın çatlamasına ve hattâ kırılmasına göndermektedir. Şimdi, işçi sınıfının mücadeleleri de aynı biçimde devlet idaresinin içine yansısa da, küçük burjuvazinin mücadeleleri bu idareyi çok daha doğrudan bir biçimde ve en başta da ara ve alt kademelerinde kat etmektedir: bunun nedeni yalnızca ya da hattâ öncelikle, bu kademelerin sınıfsal kökeninin çoğunlukla küçük burjuvazi olması değildir, asıl onların küçük burjuva olarak sınıfsal kararlılıklarıdır. Kapitalizmin bütün tarihi göstermektedir: Toplum içindeki burjuvazi-küçük burjuvazi ittifakının tartışılır hale gelmesi, bu ittifakın bizatihi devletin içinde tartışılır hale gelmesiyle sonuçlanır. Devlet aygıtları, en başta da idarî düzeneği, çoğu kez burjuvazi ile küçük burjuvazi arasındaki bir ittifakı kristalleştirirler: Burjuva tepeler ile küçük burjuva ara ve alt kademeler arasında özgül biçimle bir ittifaktır bu. Bu ittifakın toplum içinde tartışılmaya başlanması, Devlete içsel bir kopmayı indükler ve çoğu kez idarenin tepe noktaları ile öteki kademeleri arasındaki kırılmalar biçiminde ortaya çıkar.

Öte yandan, halkçı mücadeleler devlet aygıtının kendisini giderek daha fazla hedef alırlar. Siyasî partilerin iktidarın ön saflarından geri çekilmiş olması ve devletin toplumsal faaliyetin giderek daha yaygın

alanları içindeki kılcal nüfuzu dikkate alındıkta, hükümetin tepeleri ile toplumsal mücadeleler arasında kıskaca alınmış olan idarî düzenek, açıkça halkçı halk taleplerine maruzdur. İktidar tarafından halk kitlelerine karşı hem öncü birlik gibi, ama hem de, rahatlıkla ve duruma göre "yapıların direnişlerine" ve "bürokratik yavaşlıklara", memurların işgüzarlığına, "insaniyetsizliğine" ve "anlayışsızlığına" atfedilen siyasî başarısızlıklarının günah keçisi olarak kullanılmaktadır. Bunlar iktidarın hâlihazırda şöyle ya da böylesi bir gerçeklik görüntüsüyle ileri sürebileceği iddialardır ve idareye bizzat atfettiği siyasî rol üzerinde temellendirilmiştir. İktidarın bundan böyle yüz yüze gelmek durumunda olduğu çok çeşitli halkçı mücadeleler karşısında, idare aygıtı da sınıflar üstü "tarafsız hakemlik" güvencesinin ekranı olmakta giderek daha fazla zorlanmakta ve zaten buna kendisi de fazla inanmamaktadır. Devlet aygıtına karşı halkçı kitlelerde ortaya çıkan *konsensüs* bunalımı idarenin içine *indüklenmiş meşrulaşma bunalımı* olarak yansımaktadır. Kaldı ki devlet idaresi, ideolojik yönden siyasî partiler ya da ideolojik aygıtlar (okul, aile, vs.) tarafından örtülmüş olarak dışarıdan meşrulaştırılmış da değildir; egemen ideolojiyi durmadan geliştirmek, yeniden üretmek, aşılamak ve konsensüsü yaratmakla görevlendirilmiştir. Devlet idaresi-bürokrasisi bundan böyle meşrulaştırma taleplerini kutuplaştırmakta ama bu taleplere karşı koymakta giderek zorlanmaktadır. İdarenin halk kitleleri indindeki meşrulaşma eksiklikleri, onu etkileyen siyasî değişikliklere katkıda bulunmaktadır.

2. Devletin zayıflamasındaki ikinci etken, hükümet politikasının idarî aygıt içinde geliştirilmesiyle ilgilidir. Her türlü palyatif önlemlere (idarenin siyasî denetimi, egemen parti) karşın, idare, doğası gereği hegemonyanın örgütleyicisi rolünü siyasî partiler gibi yerine getiremez. Bir siyasî partiler sisteminin organik ve işlemsel işleyişi, iktidar blokundaki güçler dengesinin ciddi darbeler almaksızın örgütlenmesine, fraksiyonları arasındaki içsel çekişmelerin bu güç dengelerinin hükümet politikası içinde esnek ve akışkan değişiminin ifadesi olarak halledilmesine, iktidar blokunun genel siyasî çıkarını yoğunlaştıran uzun vadeli bir politikaya, kısacası çeşitli fraksiyonlarının özerk temsiliyetleri aracılığıyla hegemonyanın örgütlenmesine imkân verir. Tekelci serma-

yenin hegemonyası adına, bu rolün idareye doğru yer değiştirme zorunluluğu, iktidar blokunun öteki bileştiricileri karşısında bu hegemonya için çok büyük olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. İdarî yöntemlerin doğasına bakıldıkta, iktidar bloku içindeki çatışmaların halledilmesi ve uzlaşmaların dağılımı giderek gizli bir biçimde oldu bittilerle, duraklamalarla, idarî alt-birimler ve alt-bürokrasi arasındaki doğrudan çatışmalarla, her olay için kısa vadeli pazarlıklarla gerçekleşir. Bu durum bugünkü hükümet politikasının belirgin özelliği olan tutarsızlığa, iktidar blokunun uzun vadeli ve eklemli bir stratejisinin bulunmayışına, göz kararıyla yönetmeye, aynı zamanda da kuşatıcı siyasî-ideolojik projelerin ya da "toplum projesi" eksikliğine katkıda bulunmaktadır: Sınıf hegemonyası açısından gerçekten tehlikeli özellikler.

Dahası da var: İktidar blokunun bileştiricilerinin idarî alt-bütünler içindeki temsiliyetinde ortaya çıkan kırılma, devlet bürokrasisine özgü loncasal-kurumsal bölünmüşlükleri (büyük devlet birimleri, çeşitli bakanlıklar, idarî kollar) siyaseten kutuplaştırmak suretiyle idarenin içsel çelişkilerini artırmakla kalmamakta, ama yanı sıra bunun tersi bir sürece de yol açmaktadır. Söz konusu bölünmeler karar alma süreçlerini sıkıca eklenmekte ve idarenin siyasîleşmesinden kaynaklanan çelişkileri çok büyük ölçüde çoğaltmaktadır: klanlar, klikler ve arpalıklar siyasî bölünmelerin üstüne binmektedir. Böylece idarî kavgalar siyasî bölünmeler halinde genelleşerek, devleti, hegemonyanın örgütleyicisi rolünü tartışma konusu haline getiren içsel sarsıntılara sürüklemektedir. O kertede ki, Bizansvari, loncasal, ikincil önemdeki kavgaları içinde kendini tüketen ve siyasî örgütleyiciler olma rollerine sırt çeviren burjuva temsilcilerin imgesi olan geleneksel *parlamenter sersemlik* imgesi, gerçekten de ilk kez karşılaşılan bir *idarî debilite* olan bugünkü durumu nitelendirmekte fazlasıyla zayıf hale gelmektedir: bu durumun kendisi de hegemonyayı çok büyük ölçüde istikrarsızlığa sürüklemektedir.

Bütün bunlar dar anlamıyla yalnızca idarî aygıtı, yani sivil idareyi, merkezî politik rolü elinde tutan idareyi ilgilendirmemektedir. Otoriter devletçiliği belirginleştiren daha genel dönüşümler bağlamında, benzer çizgiler devlet aygıtlarının tamamında ve buralarda görev yapan memurlarda da ortaya çıkmaktadır: Adalet, polis, ordu, okul, vs. Devlete özgü kurumsal birlik dikkate alındıkta, siyasî karar merkezinin sivil

idareye doğru yer değiştirmesi bu aygıtlara da aynı biçimde yansımakta, bunlar devlet aygıtlarının siyasîleşme yörüngesine çekilmerek kendileri de yetki alanlarının çerçevesi içinde siyasî kararların alt-merkezleri haline gelmektedirler. Sivil idareye damgasını vuran yeni çelişkiler böylece devlet organizmasının tamamına yansımaktadır.

3. Nihayet otoriter devletçiliğin kendisi de, bir ölçüde, yeni hakçı mücadele biçimleri doğurmaktadır. Burada bizi ilgilendiren ülkelerin hepsinde, tabandan doğrudan bir demokrasi uygulamasını hedefleyen mücadelelerin yüze çıktığı görülmektedir. Bu mücadeleler tipik bir karşı-devletçiliğin damgasını taşımakta ve özyönetimsel odakların ve kitlelerin kendilerini ilgilendiren kararlara doğrudan müdahale kanallarının yayılmasıyla dile gelmektedir: Yurttaş komitelerinden semt komitelerine uzanan ve çeşitli özsavunma ve halkçı denetim düzeneklerini de içeren bu fenomen, kitlesel niteliğini dikkate alındıkta çarpıcı ve tastamam yenidir. Bu devinim devlete "mesafeli" de dursa, bizatihi devletin içinde çok büyük dağılma etkileri yaratmaktadır. Hem daha geleneksel mücadelelerin, hem de özellikle yeni mücadelelerin damgasını taşıyan bir fenomendir bu: Kadın hareketleri, çevreci hareketler, yaşam kalitesi için verilen mücadeleler. Otoriter devletçilik kitleleri disiplinci ağları içinde toparlamayı, hattâ yetkeci devreleri içinde bu kitleleri gerçekten "bütünleştirmeyi" başaramadığı gibi, tabandan doğrudan demokrasinin genelleştirilmiş hak talebini, gerçek bir demokratik gerekirlikler patlamasını kışkırtmaktadır.

Demokratik bir sosyalizme doğru

Bu kitap boyunca, demokratik bir sosyalizme geçiş konusundaki çözümlemelerin siyasî sonuçlarını gösterdim. Burada kısaca bu sonuçların ana eksenini ortaya çıkarmak ve devletin geçirdiği dönüşümler sorunu içinde sosyalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi göz önüne almakla yetineceğim.

Sosyalizm ve demokrasi, sosyalizme giden demokratik yol: Bu sorun bugün, bir bakıma korkuluk gibi, sakınılması gereken iki engelin örneği olarak iş gören iki tarihî örnekten kalkarak gündeme gelmektedir: Birçok Avrupa ülkesinde görüldüğü haliyle geleneksel sosyal demokrasinin sunduğu örnek ve "reel sosyalizm" diye adlandıran Doğu ülkelerindeki örnek. Bu iki tarihî örneği birbirinden ayıran onca şeye rağmen, kuramsal-siyasî akımlar olarak sosyal demokrasi ile Stalinciliği karşı karşıya getiren onca şeye rağmen, bunlar temel bir suç ortaklığı gösterirler: *devletçilik* ve halkçı kitlelerin inisiyatiflerine karşı derin bir kuşku, kısacası demokratik gerekirlikler karşısındaki güvensizlik. Ve bugün Fransa'da, işçi ve halkçı hareketin iki geleneğinden söz etmek pek geçerlidir: Lenin ve Ekim Devrimi'nden III. Enternasyonal'e ve komünist harekete uzanan devletçi ve Jakoben gelenek ile özyönetimci ve tabandan doğrudan demokrasici gelenek. Demokratik sosyalizmi gerçekleştirmek için, birincisiyle ipleri kopartmak ve ikincisinde konumlanmak gerekecektir.

Sorunu bu biçimde ortaya koymak biraz üstünkörü olmaktadır. Gerçekten de iki gelenek vardır, ama bunlar özdeşleştirildikleri akımlarla uyuşmamaktadırlar. Üstelik devletçilikten sakınmak için özyönetimci

ya da tabandan doğrudan demokrasici akımın içinde konumlanmanın yeterli olduğunu sanmak temel bir hatadır.

Dolayısıyla bir kez daha ve öncelikle Lenin ve Ekim Devrimi'ne geri dönmek gerekiyor. Stalincilik ve sosyalizme geçiş için III. Enternasyonal tarafından bağışlanan model hiç şüphesiz Lenin'in düşüncesinden ve eyleminden ayrıdır, ama bu düşünce, eylemin basit bir sapması da değildir. Stalinciliğin tohumları Lenin'de düpedüz mevcuttur ve bunun nedeni yalnızca Lenin'in karşı koymak durumunda kalmış olduğu tarihsel konumlanışın özellikleri (Rusya ve Çalık devleti) değildir: III. Enternasyonalin hatası, kökensel saflığı içinde çarlık Rusyası'nın somut durumuna uygun düşmek gereken bir sosyalizme geçiş modelini, saptırmak suretiyle, evrenselleştirmek istemiş olması değildir sadece. Nihayet, bu tohumları Marx'ın kendisinde bulmak mümkün değildir: Girişbölümünde bu konudaki görüşlerimi açıkladım. Sosyalizme geçiş ve devletin ortadan kaldırılması sorununu ilk kez Lenin çözdü, Marx bu sorun hakkında ancak son derece muğlak göstermeler yapmıştır ve bunların hepsi de zaten sosyalizm ile demokrasi arasındaki sıkı bir münasebet doğrultusundadır.

O halde, devletin ortadan kaldırılması konusunda Ekim Devrimi'yle birlikte tastamam ne olmuştur? Burada bir sorun temel nitelikte görünmektedir: III. Enternasyonal'in Lenin'deki tohumlarını ilgilendiren tek sorun değildir bu, ama ötekilere komuta eder. Lenin'in çözümleme ve uygulamalarını kat eden temel bir çizgi vardır: Devlet bir *çifte iktidar* konumlanışı içindeki yüz yüze bir mücadeleyle blok halinde yok edilmek ve ikinci iktidar olan Sovyetler tarafından değiştirilmek, ikâme edilmek zorundadır; bu ikinci iktidar gerçek anlamıyla bir devlet değildir çünkü esasen ortadan kalkma yolundaki bir devlet olacaktır. Burjuva devletin böylece yok edilmesinin Leninci anlamı nedir? Temsili demokrasinin kurumları ve siyasî özgürlükler Lenin'de çoğu kez düpedüz bir burjuvazi türümüdür (Marx için asla böyle bir şey söz konusu olmadı): Temsili demokrasi = burjuva demokrasisi = burjuva diktatörlüğü. Bunların köklerinin tümüyle kazınması ve buyurgan ve değiştirilebilir yetkiyle donanmış, tabandan doğrudan demokrasiyle, kısacası gerçek proletarya demokrasisiyle (Sovyetler) değiştirilmeleri gerekir.

Aşırı ölçüde şematikleştiriyorum, ama bunu bilerek yapıyorum: Lenin'in temel çizgisi kökende herhangi bir otoriter devletçilik değildi. Bunun söylüyorsam, nedeni Lenin'in savunması üstlenmek değil, ama gerçek sorunu gizleyen ve Sovyet Rusya'da cereyan eden şeyleri merkeziyetçiliği yüzünden tabandan doğrudan demokrasinin gelişmesini engelleyen bir Leninciliğin, Kronstadt denizcilerinin başkaldırısının ezilmesini, bulutun fırtınanın habercisi olması gibi içinde taşıyan bir Leninciliğin sonucu olarak gören bir anlayışın kolaycılığına işaret etmektir. Kim ne derse desin, Lenin'in temel çizgisi, kökende, sosyal demokrat akıma, onun parlamentoculuğuna ve konseycilik karşısındaki ürküye varan korkusuna karşı, biçimsel diye adlandırılan demokrasiye gerçek diye adlandırılan demokrasinin radikal bir biçimde ikame edilmesiydi, temsilci demokrasinin yalnızca konseyci diye adlandırılan (o dönemde henüz özyönetim terimi kullanılmıyordu) doğrudan demokrasiyle değiştirilmesiydi. Bu da beni gerçek soruyu sormaya yöneltiyor: Sovyetler birliğinde ve esasen daha Lenin hayattayken cereyan eden, ardıllarını yekinen bildiğimiz merkeziyetçi ve devletçi Lenin'i yaratan şeyin temel etmeni daha çok bu konumlanışın kendisi, bu çizginin kendisi (temsili demokrasiye yalnızca tabandan doğrudan demokrasinin ikamesi) değil miydi?

Soruyu sorduğumu söylüyorum: Esasen o dönemde de soruldu ve verilmiş olan cevap şimdi artık dramatik bir önsezi gibi görünmektedir. Lenin'in devrimin kartalı olduğunu söylediği Rosa Luxemburg'un durumu budur. Kartalın bakışına da sahipti o. Bolşevik devrimine ve Lenin'e yönelik doğru ve temelli ilk eleştiri Rosa Luxemburg'un getirdiği eleştiridir. Belirleyicidir, çünkü sosyal demokratlardan değil (onlar doğrudan demokrasi ve konseyciliğin adını bile duymak istemiyorlardı), tam da konseyci demokrasinin bu inançlı militanından gelmektedir, o militan ki bu uğurda canını vermiş, Almanya'da işçi konseylerinin sosyal demokrasi tarafından ezilmesi sırasında idam edilmiştir. Şimdi, Rosa Luxemburg'un Lenin'e yönelttiği eleştiri tabandan doğrudan demokrasi karşısında gösterdiği umursamazlık ya da küçümseme değil, *tastamam bunun tersidir*: yani Lenin'in, özellikle de Bolşevik hükümet zamanında yalnızca Sovyetler lehine seçilmiş olan Kurucu Meclisi'nin geri çevrilmesi sırasında, temsili demokrasiyi düpedüz saf dışı bıraka-

rak *yalnızca* tabana dayanmış olmasıdır (yalnızca tabana, çünkü Rosa için konseyci demokrasi her zaman esas hedeftir). Yalnızca bir pasajını alıntılayacağım *Rus Devrimi*'ni okumak gerekir: "Lenin ve Troçki, genel halk oylamalarından doğan temsili organı yadsımak suretiyle, çalışan kitlelerin yegâne gerçek temsiliyeti olarak Sovyetleri yerleştirdiler. Ama siyasî yaşamın bütün ülkede boğulmasıyla birlikte, Sovyetlerin kendi yaşamları da yaygın bir felçten kurtulamayacaktır. Genel seçimler, basın ve sınırsız toplantı özgürlüğü, farklı görüşlerin özgür mücadelesi olmaksızın, her türlü siyasî kurumda yaşam söner ve yalnızca bürokrasi utkuya ulaşır."

Bu hiç şüphesiz Lenin'le ilgili tek soru değildir: *Ne Yapmalı*'daki parti anlayışı, profesyonel devrimciler tarafından işçi sınıfına "dışarıdan" getirilen anlayış ve değinmeyeceğim daha başkaları, daha sonra olup bitenlerde önemli bir rol oynarlar. Ama temel soru, R. Luxemburg tarafından sorulandır: Lenin'in bir dizi başka problemler karşısındaki tavırlarının ötesinde, hattâ Rusya'ya özgü tarihsel özelliklerin de ötesinde, esasen Lenin hayattayken, ama asıl daha sonra baş gösteren şeyler (tek parti, partinin bürokratikleşmesi, parti ile devletin birbirine karışması, devletçilik, Sovyetlerin kendilerinin de ortadan kalkması, vs.) bundan böyle, Rosa Luxemburg'un eleştirdiği bu konumlanışın içinde kayıtlıydı.

Her ne olursa olsun, biz şimdilik III. Enternasyonal'in bıraktığı ve arada Stalinciliğin etkilerini de taşıyan devrimci "model"e bakalım. Temsili demokrasi karşısında aynı tavır benimsenmektedir, ancak şimdi buna devletçilik, tabandan doğrudan demokrasinin küçümsenmesi, kısacası tüm konseyci sorunsalın doğrultusunun çarpıtılması eklenmektedir. Tümüyle araçsal devlet anlayışının damgasını taşıyan bir model.

Kapitalist devlet her zaman, neşet ettiği burjuvazinin dilediği gibi eğip bükebildiği sıradan nesne ya da araç olarak düşünülmektedir: İçsel çelişkilerin onu boydan boyu kat ettiğine bakılmaz. Halk kitlelerinin mücadeleleri, burjuvaziye muhalefetleri içinde, bu devletin oluşumundaki etkenlerden (en başta da temsili demokrasinin kurumlarından) biri olamayacağı gibi, çatlaksız bir monolitik blok olarak kavranan devlete nüfuz da edemezler. Sınıf çelişkileri devlet ile devletin dışında-

ki halk kitleleri arasında konumlanmıştır. Ve bu durum bir çifte bunalım noktasına kadar, bu devletin koşut iktidarların ulusal bir plana göre merkezileştirilerek gerçek iktidar (Sovyetler) haline gelmesi nedeniyle fiilen dağılmasına kadar gider. Böylece:

a) Halk kitlelerinin devlet iktidarı için yaptıkları mücadele esas itibariyle ancak cepheden bir mücadele, öncelikle çifte iktidar konumlanışını yaratmayı hedefleyen, ama kale-devletin dışındaki hareket ya da kuşatma olabilir.

b) Bu anlayışı, büyük gece türünden, yani belli bir ana yoğunlaştırılmış bir saldırı stratejisiyle (ayaklanma, siyasî genel grev, vs.) özdeşleştirmek üstün körü bir yaklaşım olsa da, yine de sosyalizme doğru bir geçiş *sürecinin* stratejik görüsünün, yani kitlelerin iktidarı fethetmek ve devlet aygıtlarını dönüştürmek için etkiyecekleri uzun bir yürüyüş görüsünün eksikliği ortadadır. Bu da ancak çifte iktidar konumlanışında, güçler dengesi (burjuva devlet / Sovyetler-işçi sınıfı) arasındaki fevkalade geçici ve tanım gereği devam etmesi mümkün olmayan bir konumlanışta gerçekleşebilir. "Devrimci konumlanışın" kendisi bir devlet bunalımına indirgenmiştir ama bu ancak devletin çöküşünü getiren bir bunalım olabilir.

c) Bu devletin kendine özgü iktidara, ondan koparılıp alınması söz konusu olan nicelenir türden bir töz-iktidara sahip olduğu varsayılır. Devlet iktidarını "almak", çifte iktidarın zaman aralığı içinde ve ikinci Sovyetler-iktidarı tarafından ikame edilmesi *amacıyla*, araç-devletin odalarını işgâl etmek, aygıtların tepe noktalarını denetime almak, devlet mekanizmasının kumanda noktalarında olmak ve düzeneklerinin temel çarklarını kullanmak anlamına gelir. Bir kale ancak hendekleriyle, araçsal çatısının duvarları ve kazamatlarıyla birlikte, belli bir konumlanış (çifte iktidar) vesilesiyle ve daha başka bir şey (Sovyetler) lehine dağıtılmak üzere ele geçirilebilir: bu daha başka şeyin(ikinci iktidar) radikal biçimde devlet dışında, o berkitilmiş kampın berisinde konumlandığı kabul edilir. Bu anlayışa damgasını basan şey, her zaman, halk kitlelerin bizatihi devlet içinde müdahale olabilirlikleri konusundaki sürekli şüpheciliktir.

d) Bu çerçevede, devlet aygıtının sosyalizme geçiş süreci içindeki dönüşümü sorunu nasıl bir form kazanmaktadır? Önce devlet iktidarını almak ve müstahkem şatonun ele geçirilmesi bir kez tamamlandıkta, tüm devlet aygıtını bütünüyle yerle bir etmek, yeni tür devlet halinde oluşturulan ikinci iktidarı (Sovyetler) ona ikâme etmek gerekir.

Burada yine temsili demokrasinin kurumları ve siyasî özgürlükler karşısındaki temel kuşkuyu (burjuvazinin yaratıları-aracı) bulsak da, arada bizatihi Sovyetlere ilişkin anlayış konusunda birtakım değişimler baş göstermiştir. Burjuva devlete blok halinde ikâme olmak gereken Sovyetler, artık burjuva demokrasisine ikame olan tabandan doğrudan demokrasi değildir. Söylendiği gibi karşı-devlet değil, ama mevcut devletin araçsal modeline göre kopyalanmış *koşut devlet*tir, devrimci "tek" parti tarafından yukarıdan denetim ve işgâl altında olacak proletarya devletidir ve bu partinin işleyişi de devleti model almaktadır. Halk kitlelerinin burjuva devlet içindeki müdahale olabilirlikleri karşısındaki güvensizlik, düpedüz tabandan halkçı hareket karşısında ki güvensizlik haline gelmiştir. Bunun adı, Sovyetler-devletini güçlendirmektir ve amacı da günün birinde onu daha iyi bir biçimde yok edebilmektir... *Stalinci devletçilik doğmuştur.*

Geleneksel sosyal demokrasinin devletçiliğiyle sıkı suç ortaklığını şimdi görebildiğimiz Stalinci devletçilik. Sosyal demokrasinin devletçiliği de tabandan doğrudan demokrasi ve halkçı inisiyatifler karşısındaki temel güvensizlikle belirginleşir. Ona göre de halk kitlelerinin devletle olan münasebeti bir dışarılık münasebetidir çünkü devlet iktidarın sahibidir ve bir öz oluşturmaktadır. Bu, siyasî seçkinler ve yalnızca temsili demokrasinin düzenekleri tarafından cisimleştirilen, özünlü bir akılcılığa sahip özne-devlettir. Bu devlet, doruk noktalarına yerleştirilen bir sol aydın seçkinler gurubuyla ve gerektiğinde kurumların işleyişinde bazı düzeltmeler yapılarak işgâl edilir ve böylece sosyalizmi halk kitlelerine tepeden getireceği kabul edilir: *Uzmanların teknik-bürokratik devletçiliği budur.*

Stalinci durağanlaştırmacılık, sosyal demokrat durağanlaştırmacılık:

Haklı olarak söylendiği gibi, halkçı hareketin geleneklerinden biri. Ama buradan öteki geleneğin, bir tek tabandan doğrudan sosyal demokrasinin ya da özyenitimsel hareketin geleneği yardımıyla çıkıldığını sanmak, doğru olmak için neredeyse fazlasıyla güzeldir: Lenin'in durumunu ve özgün konseyci deneyde içerilmiş olan devletçilik tohumlarını asla unutmamak gerekir. Temelde içinden çıkılmak gereken ikilem şudur: Ya mevcut devlet o haliyle korunacak ve yalnızca ikincil değişimlere tâbi tutulan temsili demokrasiyle yetinilecektir, ki bu sosyal demokrat devletçiliğe ve liberal diye adlandırılan parlamentarizme çıkar. Ya da yalnızca tabandan doğrudan demokrasiye ya da özyönetimsel harekete bağlanılacak ve bu da belli bir vadede kaçınılmaz bir biçimde devletçi bir dediğimdedikçiliğe ya da bir uzmanlar diktatörlüğüne götürecektir. *Temsili demokrasinin kurumlarının ve özgürlüklerin* (bunlar da halk kitlelerin gerçekleştirdikleri fetihlerdir) *genişletilip derinleştirilmesini tabandan demokrasi formlarının yaygınlaştırılması ve özyönetimsel odakların yayılmasıyla eklemlemek suretiyle devletin radikal bir dönüşümü nasıl kavranır; sosyalizme doğru demokratik bir yolun ve demokratik sosyalizmin temel sorunu budur.*

Bu, proletarya diktatörlüğü nosyonunun sormamakla kalmayıp, sonuçta gizlediği sorundur. Sadece şunu söyleyeceğim: proletarya diktatörlüğü, Marx'ta pratik halde stratejik bir nosyondu, en çoğu gösterge tablosu işlevini görüyordu. Devletin sınıfsal doğasına, sosyalizme geçiş ve devletin ortadan kaldırılma süreci doğrultusunda dönüştürülmesi zorunluluğuna gönderiyordu. Göndermeleri her zaman gerçekliklerini korusalar da, bu nosyon, daha sonra belli bir tarihsel işleve sahip oldu: temel sorunu, tam olarak, dönüştürülmüş bir temsili demokrasi ile tabandan doğrudan demokrasinin eklemlenmesi sorununu gizleme işlevine. Kanımca, terk edilmesini doğrulayan gerçek nedenler bunlardır, yoksa bu nosyonun sonuçta yalnızca Stalinci totalitarizmle özdeşleşmesi değil. Farklı doğrultular kazandığında bile, söz konusu tarihsel işlevini her zaman korumuştur: Ekim Devrimi'nin başlarındaki Lenin için durum budur, bize daha yakınlarda, bizzat Gramsci'nin durumu da budur. Elbette, Gramsci'nin muazzam kurumsal-siyasî katkılarından şüphe edilemez ve Stalinci deneye ne kadar mesafeli kaldığı bilinmektedir. Ne var ki sorunu o da olanca genişliği içinde ortaya koyamamış-

tır (halen dört bir yöne çekiştirilmekle birlikte). Onun hareket savaşı (Rusya'daki Bolşeviklerin savaşı) ile konumlar savaşı arasındaki farklarla ilgili ünlü çözümlemeleri esas itibariyle Batı'nın "farklı somut konumlanışlarına" Leninci strateji-modelin uyarlanması olarak ele alınmışlardır.Bu da, dikkate değer sezgilerine rağmen, ondaki bütün bir dizi tıkanmalara götürür ki, burada bunlar üzerinde durmaya gerek yoktur.

Şu halde demokratik bir sosyalizmin temel sorunu buradadır: yalnızca gelişmiş diye nitelenen ülkelerle ilgili değildir, şu doğrultuda ki, burada yalnızca bu ülkelerin durumuna uyarlanmış bir stratejik model söz konusudur. Artık hangi doğrultuda olursa olsun "modeller" inşa etmek söz konusu değildir. Geçmişten, yani yeniden bilinen konumlanışlara varmak istenmiyorsa sakınılması gereken tuzaklardan dersler çıkartarak, yalnızca izlenecek yönlerin işaretlenmesinin söz konusu olması ölçüsünde, bu sorun sosyalizme geçişteki her türlü süreci ilgilendirir, bu geçiş süreci farklı ülkelere göre çok büyük ölçüde farklılıklar gösterse bile. Şimdi artık biliyoruz: Farklı ülkelere kimi zaman demokratik bir sosyalizm, kimi zaman bir başkası olamaz. Elbette somut konumlanışlar farklıdır, stratejilerin farklı ülkelerin özelliklerine uyarlanmak gerektiğine hiç şüphe yoktur, ama sosyalizm ancak demokratik olabilir.

Bu sosyalizme, sosyalizme giden demokratik yola gelince, Avrupa'nın hâlihazırdaki durumu besbelli özellikler sunmaktadır: bunlar hem yeni toplumsal münasebetleri, bu münasebetler içinde yerleşin devlet şeklini, hem de devlet bunalımının özelliğini ilgilendirmektedir. Bu özellikler, bazı Avrupa ülkeleri için, muhtemelen dünya tarihinde ilk kez, bir demokratik sosyalizm deneyinin başarısı, dönüştürülen temsili demokrasi ile tabandan doğrudan demokrasinin başarıyla eklemlenmesi açısından pek çok şans ve olabilirlik yaratmaktadır. Bu da hem devlet iktidarının halk kitleleri ve örgütlerine geçmesi konusunda, hem de devletin geçireceği dönüşümler konusunda yeni bir stratejiyi gerektirmektedir: Sosyalizme giden demokratik yol terimiyle belirtilen şey budur.

Devlet halk kitlelerinden yalıtılmış bir fildişi kuleden başka bir şey olmamakla birlikte bugün bu yalıtılmış çok daha azdır. Halk kitlelerin

mücadeleleri, bu kitlelerin fizik olarak mevcut olmadıkları aygıtlar söz konusu oldukta bile devleti durmaksızın kat etmektedir. Çifte iktidar konumlanışı, yani belirli bir momentte yoğunlaşan cepheden mücadelesi halk kitlelerin devlet içindeki eylemine imkân veren yegâne konumlanış değildir. Sosyalizme giden demokratik yol uzun bir süreçtir ve bu süreçte halk kitlelerince verilen mücadele devlete koşut ve devletin dışında kalan gerçek bir ikinci iktidar yaratılmasını hedeflemez, devletin içsel çelişkilerine uyarlanır. İktidarın alınması elbette her zaman bir devlet bunalımını varsayar (bugün bazı Avrupa ülkelerinde var olan bunalım), ama tam da devletin iç çelişkilerini yoğunlaştıran bu bunalım, devletin çöküşüne yol açacak bir bunalıma indirgenemez. Devlet iktidarını almak ya da fethetmek, ikinci iktidar lehine ikamesi amacıyla devletsel düzeneklerin parçalarına basitçe el konulması anlamına gelemez. İktidar devletin elinde tuttuğu ve koparılıp alınması gereken nicelenebilir türden bir töz değildir. Çeşitli toplumsal sınıflar arasındaki bir dizi ilişkiden ibaret olan iktidar, evvelemirde, sınıflar arasındaki bir güçler dengesi yoğunlaşması oluşturan devletin içinde toplanmıştır. Devlet, elkonulacak bir nesne-araç olmadığı gibi, tahta atlarla içine nüfuz edilen bir kale, ya da zorla açılan bir kasa değildir: Siyasî iktidarın icra edildiği merkezdir.

Devlet iktidarını almak, kendileri de siyasî mücadelelerin stratejik alanı olan devlet aygıtlarının içindeki güçler dengesini değiştirecek bir kitle mücadelesinin verilmiş olması anlamına gelir. Oysa, çifte iktidar stratejisi için, güçler dengesindeki belirleyici değişim devletin içinde sahnelenmez, devlet ile ikinci iktidar, radikal bir biçimde devlet dışında konumlanmış olduğu varsayılan o karşı-devlet arasında, devlet ile devletin dışında oldukları varsayılan kitleler arasında cereyan eder. Sosyalizme giden demokratik bir yol içinde iktidarın ele geçirilmesinin bu uzun süreci, esas itibariyle, kitlelerin her zaman devlet kanalları içinde sahip oldukları dağınık direniş merkezlerini düzenli bir biçimde yaymayı, güçlendirmeyi, eşgüdüm altında tutmayı ve yönetmeyi gerektirir; kitleler bu direniş merkezlerinin durmadan yenilerini yaratıp geliştirirler, öyle ki bunlar devlet gibi stratejik bir alanda, gerçek iktidarın etkin merkezleri haline gelirler. Şu halde hareketin cepheden savaşı ile konumsal savaşı arasındaki basit bir seçenek söz konusu değildir, çün-

kü konumsal savaş, Gramsci'nin kullandığı anlamla, müstahkem devlet kalesinin kuşatılmasından ibarettir her zaman.

Şu sorunun belirdiği görülüyor: *yine de* geleneksel reformizme mi teslim olduk? Bu soruya cevap vermek için, reformizm sorununun III. Enternasyonal tarafından nasıl ortaya konduğunu iyi görmek gerekir. III. Enternasyonal'e göre, çift iktidar stratejisinden ayrılan reformisttir. Devlet iktidarının ele geçirilmesi konusundaki tek radikal kopma, reformizmden kurtulmaya imkân veren tek imleyici kopma, devlet (burjuvazinin kitlelerin dışında kalan basit aracı) ile onun varsayımsal mutlak dışarısı, yani ikinci iktidar (kitleler/Sovyetler) arasındaki kopmadır. Ama bu, yeri gelmişken belirtelim ki, tastamam devletin araçsal anlayışından kaynaklanan ve III. Enternasyonal'e özgü olan bir reformizmi, *tam tersine*, engellememiştir. Devlet makinesinin sökülebilir parçalarına el konur ve çift iktidar konumlanışı *beklenirken* bunlara birtakım adasal burçlar eklenir. Zaten çifte iktidar konumlanışı, aşamalı olarak sumen altı edilir: Geriye kalan, çarkları teker teker ele geçirilen ya da kumanda noktaları işgâl edilen araç-devlettir. Oysa reformizm her zaman gizli kalan bir tehlikedir: Sosyalizme demokratik yoldan ulaşma durumunda, reformizm kıstası çifte iktidar stratejisindeki kadar keskin olmasa da ve yadsımaya gerek olmadığı üzere, sosyal demokratikleşme tehlikesi bu yüzden artsa da, reformist çifte iktidar stratejisinden kurtulan her türlü stratejinin özünde içerili bir kusur değildir. Her ne olursa olsun, devlete içsel güçler dengesini değişime uğratmak sürekli bir gelişirlik içinde ardışık reformlar, bir devlet makinesinin parça parça fethi ya da hükümet görevlerinin ve tepelerinin basitçe işgâli anlamına gelmez. Düpedüz *gerçek bir kopuş tavrını* imler ve bunun ister istemez var olacak doruk noktası da, güçler dengesinin devletin stratejik alanı üzerinde halk kitleleri lehine ağır basmasıdır.

Şu halde sosyalizme giden bu demokratik yol sıradan parlamenter ya da seçimli yolu imlememektedir. Seçmen çoğunluğuna ulaşmak (parlamentoda ya da başkanlık görevi için), ne kadar önemli olursa olsun ancak bir moment olabilir: zaten devletin içindeki kopmaların doruk noktası olması da gerekli değildir. İçindeki güçler dengesinde or-

taya çıkan değişim devletin aygıtlarının ve düzeneklerinin tamamını ilgilendirir: yalnızca parlamentoyla, ya da bugün bol bol yinelendiği üzere, bundan böyle "bugünkü" devletin içinde belirleyici rolü elinde tuttuğu varsayılan ideolojik devlet aygıtlarıyla ilgili değildir. Bu süreç, aynı zamanda ve en başta, devletin baskıcı aygıtlarına, meşru fizik şiddeti kullanma tekelini elinde tutan aygıtlarına da uzanır: özellikle de ordu ve polise. Ama bu aygıtların kendilerine özgü rolünü unutmamak gerektiği gibi (sosyalizme demokratik yoldan ulaşmanın bazı çevrimlerinde sıklıkla karşılaşılan bir şeydir bu ve genellikle Gramsci'nin bazı tezlerinin yanlış yorumlanmasında temellenmektedir), devlete içsel güçler dengesini değiştirmeye yönelik bir stratejinin yalnızca ideolojik aygıtlar için geçerli olacağını ve baskıcı aygıtların (bunlar, halkçı mücadelelere gerçekten de geçirimsiz kalacaklardır) ancak dışarıdan, cepheden ele geçirilebileceklerini de sanmamak gerekir: Kısacası, çifte iktidar stratejisini baskıcı aygıtlar için kullanmak suretiyle iki stratejinin birleştirilmesi söz konusu değildir. Baskıcı aygıtlardaki güçler dengesinin içten değişiminin kendine özgü ve giderek tehlikeli sorunlar doğuracağı açıktır: ama, Portekiz olayının açıkça gösterdiği gibi, halk kitlelerinin mücadeleleri bu aygıtları bile boydan boya kat etmektedir.

Artı, sosyalizme demokratik yoldan gidişle ilgili gerçek seçenek, sahiden de çifte iktidar tipindeki cephesel bir stratejiye karşı, Devletin içindeki güçler dengesinin değişimini hedefleyen halk kitlelerinin mücadelesidir. Bu seçenek, çoğu kez düşünüldüğü gibi, devlet aygıtlarındaki bir "iç mücadele" seçeneği değildir, yani bu aygıtların maddi uzamı içinde fizik olarak yerleştirilip sıkıştırılmış, bu aygıtların fizik olarak dışında kalan ve uzaktan verilen bir mücadele karşısındaki seçenek değildir. Her şeyden önce devlet aygıtlarının uzaktan verecekleri bir mücadelenin her zaman kendi içinde de etkileri olacağı için: Bu mücadele, yansıtılmış biçimde ve araya sokulan kişiler aracılığıyla olsa da, orada her zaman mevcuttur. Sonra ve özellikle, devlet aygıtlarının uzaktan verecekleri bir mücadele kurumsal yerler tarafından çizilen fizik uzamın sınırlarının berisinde ya da ötesinde her zaman ve her türlü şıkta zorunlu olduğu için, halkın kitle örgütlerinin mücadelesinin özerkliğini yansıttığı için. Burada söz konusu olan, münhasıran devlet

kurumları içine (parlamento, ekonomik ve toplumsal konsey, "istişare" mercileri, vs.) yerleşmek ve sadece onların kendilerine özgü yetkilerini iyi amaçlar doğrultusunda kullanmak değildir. Yanı sıra, mücadelelerin her zaman halk hareketlerin yaygınlaşmasıyla, tabandan doğrudan demokrasi düzeneklerinin ve özyönetimsel odakların çoğalmasıyla da tezahür etmesi gerekir.

Bu elbette devletin geçireceği dönüşümler sorunuyla bağlantılıdır, ama unutmamak gerekir ki, aynı zamanda da devlet iktidarının ve daha genelde iktidarın dönüştürülmesiyle ilgili temel sorunla bağlantılıdır. İktidarda olan *kim*dir ve *ne için iktidardadır* biçimindeki soru, bu özyönetimsel ve doğrudan demokrasi için verilen mücadelelere yabancı kalamaz. Oysa, bu mücadele ve hareketler, iktidar ilişkilerinin değişimine katkıda bulunmak amacıyla, kesinlikle devletin dışında olduğu varsayılan yer olarak ikinci bir iktidar halinde merkezileşmeye yönelemezler, bizatihi devletin alanındaki güç dengelerinin değişimine yönelebilirler. Bu mücadele ve hareketler, devletin fizik uzamanın dışında yer alsalar bile, siyasî mücadele ve hareketler olduklarından ötürü devlet dışı değildirler: Her türlü şıkta her zaman devletin stratejik alanı içinde konumlanırlar. Şu halde gerçek seçenek buradadır, yoksa bir "dış mücadele" karşısındaki bir "iç mücadele"nin basit seçeneğinde değil. Sosyalizme giden demokratik bir yolda, bu iki mücadele biçimi bağdaştırılmış olmak zorundadır. Devlet aygıtlarıyla "bütünleşmek" ya da bütünleşmemek, iktidar oyununu oynamak ya da oynamamak, bir dış mücadele ile bir iç mücadele arasındaki tercihe indirgenmez. Zaten bu bütünleşme, sanki siyası bir mücadele devlet karşısında asla mutlak bir dışarısı içinde konumlanamazmışçasına, devlet alanı üzerindeki değişimleri hedefleyen bir stratejinin zorunlu sonucu de değildir.

İktidarın ele geçirilmesine yönelik bu strateji doğrudan doğruya devletin demokratik yoldan sosyalizme geçiş içindeki dönüşümleri sorununa göndermektedir. Yalnızca iki yöntem arasındaki, temsili demokrasinin dönüştürülmesi yöntemi ile tabandan doğrudan demokrasi ya da özyönetimsel hareketin geliştirilmesi yöntemi arasındaki bir eklemlenme otoriter devletçilikten sakınabilir. Ama bu eklemlenme yeni sorunlar doğurur.

Çifte iktidar stratejisinde, devlet aygıtının düpedüz danışmacı aygıtla değiştirilme stratejisinde, devlet iktidarının ele geçirilmesi sorunu, devletin ortadan kaldırılma-ikame edilmesinin bir *ön koşulu* olarak düşünülür. Aslında, devlet aygıtındaki bir dönüşüm söz konusu değildir: Önce devlet iktidarı ele geçirilir, bu gerçekleştikten sonra yerine bir başka iktidar konur.

Bu andan sonra ancak şunlar söz konusu olabilir: Eğer devlet iktidarının ele geçirilmesi bizatihi devletin içindeki güçler dengesindeki değişimi imliyorsa, eğer bu durum uzun bir sürece gönderiyorsa, bu, aynı zamanda devlet iktidarının ele geçirilmesinin devlet aygıtlarının eşanlı olarak dönüştürülmesini de kuşatmasını gerektirir. Çünkü devletin kendine özgü bir maddiliği koruduğu her zaman doğrudur: Devletin içindeki güçler dengesinde gerçekleştirilen bir değişim bu maddiliği dönüştürmeye yetmediği gibi, bu dengenin kendisi de ancak devlet aygıtlarının dönüştürülmesi ölçüsünde devletin içinde kristalleşebilir. Çifte iktidar stratejisinin terk edilmesi özel aygıt olarak devlete özgü maddiliğin bir tarafa atılması anlamına gelmez, bu maddiliğin farklı bir biçimde ortaya konması demektir.

Ben bu kitapta konuşla ilgili olarak demokratik sosyalizme geçiş süreci içinde devlet aygıtının *radikal dönüşümü* terimini kullandım. Bu terim elbette sadece belirtici niteliktedir, ama bana öyle geliyor ki, demem yanlış kaçmazsa, iki yasak doğrultu tarafından işaretlenmiş genel bir doğrultuyu gösteriyor.

Birincisi: Sosyalizme doğru demokratik bir yolda devlet aygıtının radikal dönüşümü, geleneksel olarak bu aygıtın *kırılması* ya da *tahribi* olarak gösterilen şeyin bundan böyle söz konusu olamayacağını imlemektedir. Marx'ta da belirtici olarak geçen bu kırılma terimi, tarihsel olarak son derece belirgin bir şeyi göstermeye devam etmektedir: saltlıkla tabandan doğrudan demokrasi ve gerçek diye adlandırılan özgürlükler lehine olarak, her türlü temsili demokrasi biçiminin ve biçimsel diye adlandırılan özgürlüklerin tastamam kökünün kazınması. Burada kampını seçmek gerekir: Eğer sosyalizme giden demokratik yol ve demokratik sosyalizm aynı zamanda da siyasî (partiler) ve ideolojik çoğulculuğu, genel oyun üstlendiği rolün tanınmasını, hasımlar için de olmak üzere her türlü siyasî özgürlüğün yaygınlaştırılmasını ve derin-

leştirilmesini, vs. imliyorsa, sözcüklerle oynamadıkça, devlet aygıtının kırılması ya da tahribi terimini kullanmak mümkün değildir. Bütün dönüşümler içinde, temsili demokrasi kurumlarının düpedüz belli bir kalıcılığı ve devamlılığı söz konusudur: Başka türlüsü mümkün olmadığı sürece mâruz kalınan can sıkıcı bir kalıntı anlamında değil, ama demokratik sosyalizmin zorunlu bir koşulu olarak devamlılık.

İkinci yasak doğrultu: Radikal dönüşüm terimi devlet aygıtının geçireceği değişimlerinin hem yönünü hem de araçlarını gösterir. Söz konusu olan ne ikincil yeniden uyarlamalardır (yenilenmiş bir *hukuk devletine ilişkin* yeni-liberalizm uyarınca), ne de öncelikle tepeden gelen değişimlerdir (geleneksel bir sosyal demokrasicilik ya da liberalleştirilmiş bir Stalincilik uyarınca): Devlet aygıtının devletçi bir dönüşümü söz konusu olamaz. *Devlet aygıtında devletin ortadan kaldırılması yönünde ilerleyen bir dönüşüm* ancak halk kitlelerinin devlet içindeki artan bir müdahalesinden güç alabilir; bu müdahale elbette bu kitlelerin sendikal ve siyasî temsiliyetleri aracılığıyla olur, ama aynı zamanda da kendi inisiyatiflerinin bizatihi devletin içinde yayılmasıyla gerçekleşir. Yöntem burada da aşamalarla ilerler ama devletin basit bir biçimde demokratikleştirilmesiyle sınırlanamaz. İster parlamento, özgürlükler, partilerin rolü, solun sendikal ve siyasî aygıtlarının kendilerinin de demokratikleştirilmesi, ister ademi merkeziyetçilik söz konusu olsun, devletin geçireceği zorunlu dönüşümlerin izlemek zorunda oldukları doğrultu her türlü şıkta budur.

Buna tabandan doğrudan demokrasinin yeni biçimlerinin yaygınlaşması ve özyönetimsel kanal ve odakların çoğaltılması eşlik etmelidir. Devlet aygıtının dönüştürülmesi ve temsili demokrasinin geliştirilmesi, tek başlarına devletçilik tehlikesini ortadan kaldırmaz. Ama işin bir de öteki yüzü vardır: Çekim merkezinin tek yönlü ve tek anlamlı olarak özyönetimsel harekete doğru yer değiştirmesi de, az çok yakın bir vadede, teknik-bürokratik devletçiliği ve iktidarın yetkeci uzmanlar tarafından gaspını önleyemez. Ve bu iki biçimde gerçekleşir: Her şeyden önce iktidarın ikinci iktidar halinde merkezileşmesi ve bunun düpedüz temsili demokrasinin düzeneklerine ikâmesiyle. Ama aynı zamanda da, hâlihazırda sıklıkla vazedilen bir başka biçim altında: Dev-

letçilikten sakınmanın tek yolu devletin dışında konumlanmak, onun kendine özgü dönüşümünü bir yana bırakmak, esas itibariyle devleti (o radikal ve ezeli kötülüğü) nasılsa öylece bırakmak ve çifte iktidara kadar gitmeksizin, devleti sadece tabandan özyönetimsel "karşı-iktidarlar" marifetiyle dışarıdan engellemek, kısacası devleti karantinaya almak ve odağını yalıtmak suretiyle hastalığın yayılmasını durdurmak olacaktır.

Bu yaklaşım bugün çok çeşitli biçimlerde formülleştirilmektedir: İlk başta ve yeni teknokratik dilde, "sanayi sonrası" çağı yaşayan bir toplumdaki görevlerin karmaşıklığı nedeniyle korunan, solun uzmanları tarafından yönetilen ve özyönetimsel düzenekler marifetiyle sadece denetlenen bir devlet olarak. Sonuçta her solcu teknokrat doğrudan demokrasinin bir komiseriyle tahkim edilecektir ve bu da çeşitli uzmanlara (özyönetime besledikleri âni tutkuya)pek fazla korkutucu gelmez görünmektedir çünkü onlar bu durumda neye güvenmek gerektiğini iyi bilmektedirler: Kitleler önerir, devlet yararlanır... Bu yaklaşım yeni-salt erkinlikçi dilde de formülleştirilmektedir: Devletin dışındaki sonsuz bir mikro-iktidarlar çoğulluğu halinde parçalanıp ezilmiş, dağılmış ve eğer devletçilikten kurtulmak isteniyorsa yalnızca kendisiyle ilgilenilmek gereken bir iktidar olarak (devlete karşı gerilla). Her iki şıkta da sonuç aynıdır: Leviathan-devlet yerinde bırakılmakta, devletin onlarsız doğrudan demokrasi hareketinin başarısızlığa terk edileceği zorunlu dönüşümleri es geçilmektedir. Bundan da fazla olarak, özyönetimsel hareketin devletin geçireceği dönüşümlerin kendi içlerindeki müdahalesinin dışlanmasına ve her iki yöntemin sıradan bir koşutluk içine yerleştirilmesine gelinmektedir. Örneğin, yurttaş kurulları ile ulusal seçimle belirlenmiş meclisler arasında organik bir münasebet – o meclislerin kendileri de bu münasebet işlevinde dönüştürüleceğine göre – nasıl kurulacaktır?

Dolayısıyla görüyoruz: aslında, halkçı hareketin birbirine yapıştırılmak gereken devletçi ve özyönetimsel iki geleneğinin "sentezini" yapmak söz konusu değildir. *Devletin ortadan kaldırılmasına yönelik genel bir perspektif* içinde konumlanmak söz konusudur ve bu perspektif birbirine eklemlenmiş *iki* süreci içerir: devletin dönüştürülmesi ve tabandan doğrudan demokrasinin yaygınlaştırılması. Bu iki yön-

temin birbirinden ayrılmasıdır ki, iki gelenek halindeki ayrılmaya, sonuçlarını bildiğimiz ayrılmaya yol açmıştır.

Demokratik sosyalizme götürebilecek bu tek yolun ters yönü de vardır: onu iki tehlike bekler.

Her şeyden önce, iyi bilinen ama burada artan bir tarzda ortaya çıkan eski bir tehlike: *Hasmın*, bu bağlamda burjuvazinin, *tepkisi*. Bu tehlike karşısında çifte iktidar stratejisinin klasik tavrı tam da devlet aygıtının tahrip edilmesi oldu. Bir anlamda, bizi ilgilendiren durumda da her zaman geçerliliğini koruyan bir tavırdır bu: Devlet aygıtında gerçekleştirilecek ikincil değişimlerle yetinilemez; derin kopmalara boş vurmak gerekir. Ama bu tavır yalnızca bir doğrultuda geçerli kalır: Sorunun devlet aygıtının tahribi ve ikinci iktidar tarafından ikame edilmesi değil de uzun bir süreç içinde dönüştürülmesi olması ölçüsünde, bu süreç özgürlüklerin geliştirilip yaygınlaştırılması ve temsili demokrasi süreci bile olsa, hasım tarafa, kâh bir demokratik sosyalizm deneyini boykot etmek, kâh buna bir son vermek üzere kabaca müdahalede bulunmak için artan olabilirlikler sunar. Sosyalizme giden demokratik yol hiç şüphesiz sıradan bir barışçı geçit olmayacaktır.

Burada bu tehlikeye karşı koymak ancak etkin bir biçimde geniş bir halk hareketine dayanmakla mümkündür. Neyin ne olduğunu açıkça söyleyelim: her türlü şıkta ve çifte iktidarın "avangardcı" stratejisine karşın, bu yolun ve içerdiği kendine özgü amaçlarının gerçekleşmesi, devletçiliğe ve sosyal-demokrat açmaza düşmemeyi hedefleyen iki yöntemin eklemlenmesi, geniş halkçı ittifaklarda temellenen bir kitlesel hareketin belirleyici ve devamlı desteğini varsayar. Eğer bu yaygın ve etkin hareket (Gramsci, buna, edilgin devrimin karşısına koyarak etkin devrim diyordu) yoksa, eğer sol onu yaratmayı başaramazsa, bu deneyin sosyal demokratlaşmasını hiçbir şey engelleyemeyecektir: Farklı programlar, istedikleri kadar radikal olsunlar, bu sonucu fazla değiştirmez. Bu geniş halk hareketi, yeterli olmasa ve devletin radikal dönüşümlerine her zaman müttefik kılınmak zorunda olsa da, hasmın tepkisine karşı bir güvence oluşturur. Şili deneyinden çıkarılabilecek çifte ders buradadır: Allende deneyinin sonunu getiren şey yalnızca o dönüşümlerin eksikliği değildir, aynı zamanda da halkçı sınıflar arası it-

tifaklardaki (özellikle de işçi sınıfı-küçük burjuvazi ittifakı) kopmanın burjuvazinin bu eksiklik içinde kayıtlı müdahalesini mümkün kılmasıdır; bu kopma esasen o ândan itibaren Halkın Birliği hükümeti lehindeki coşkuyu söndürmüştü. Solun bu geniş hareketi uyandırabilmesi için bunun araçlarını edinmesi ve en başta da, kimi zaman fazlasıyla hatalı bir biçimde "ikincil cepheler" adı verilen cephelerdeki (kadınların mücadeleleri, "çevre" için mücadeleler, vs.) halkçı yeni hak taleplerini yükümlenmesi gerekir.

İkinci sorun, iki sürecin, devletin dönüşümleri ile temsili demokrasi sürecinin, doğrudan demokrasi ile özyönetimsel hareket sürecinin *eklemlenme biçimleriyle* ilgilidir. İster bu süreçlerden birinin düpedüz elenmesiyle olsun, ister, aynı sonuca götüreceği üzere, birini ötekiyle bütünleştirmek suretiyle olsun (örneğin temsili demokrasinin kurumları içindeki özyönetimsel odaklar), bunlardan birinin öteki lehine iptalinin söz konusu olamayacağı andan itibaren yeni bir sorun. Şu halde, her iki sürecin özümsenmesinin söz konusu olmayacağı andan itibaren yeni bir sorun belirmektedir. Bu ikisinin sıradan koşutluk ve eklenmelerine ulaşmaktan kaçınmak, her birinin yalnızca kendi devinimini izlememesi nasıl mümkün olabilir? Hangi alanlarda, hangi kararlar konusunda, hangi ânda biri ötekinin önüne geçmek gerekir (temsili meclisler mi yoksa doğrudan demokrasi merkezleri mi, parlamento mu yoksa fabrika komiteleri mi, belde kurulları mı yoksa yurttaş komisyonları mı, vs.)? Belli bir noktaya kadar kaçınılmaz olan aralarındaki çekişmelerin çözümünü, gerçek ya da gizli, tastamam bir *çifte iktidar* konumlanışına doğru yavaş yavaş ama kesinlikle yol almaksızın hangi biçimde öngörmek gerekir?

Çifte iktidar konumlanışı, bu kez iki sol iktidarı ilgilendirecektir (sol hükümet ile ikinci iktidar halinde örgütlenmiş hak iktidarları). Bu kez Portekiz olayından çıkartılabilecek derslerden biri olarak, şunu da şimdi biliyoruz: bir çifte iktidar konumlanışı, iki sol iktidar arasında bile olsa, sosyalizm ve demokrasiye en büyük iyilikte bulunmak üzere karşılıklı olarak birbirlerini dengeleyen bir iktidar ve karşı iktidar oyununa hiçbir biçimde benzemez. Bu konumlanış çabucak ikisi arasındaki açık bir karşıtlığa götürür ve birinin öteki lehine elenmesi riskleri taşır.

Sonuçlardan biri sosyal demokratikleşmedir (Portekiz'in durumu), öteki (temsili demokrasinin elenmesi) devletin ortadan kaldırılması ve doğrudan demokrasinin zaferi değildir, şu ya da bu vadede gerçekleşecek yeni tür bir otoriter diktatörlüktür. İki durumda da kazançlı çıkacak olan sonuçta her zaman devlet olacaktır. Ama gerçek ya da gizli bir çifte iktidar konumlanışının bu noktaya gelmesinden de önce, Portekiz'in tam zamanında kurtulduğu başka bir şeyin cereyan etmesi elbette ki çok mümkündür: Burjuvazinin faşizan ve sert tepkisi, çünkü o, bu konuda ona güvenebiliriz, her zaman olayın taraflarından biri olarak kalır. Bu iki iktidar arasındaki açık bir karşıtlığın, devleti gerçek bir felce uğratan ilk evresinin ardından bir üçüncü uğru tarafından, burjuvazi tarafından çözülme tehlikesi oldukça fazladır ve bu çözüm hiç zorluk çekmeden düşünebileceğimiz senaryolara göre gerçekleşecektir. Üçüncü uğru dedim, ama tahmin edilmiş olmalıdır, bütün bu şıklarda (faşizan müdahale, sosyal demokratikleştirme ya da uzmanların doğrudan demokrasinin kalıntıları üzerindeki otoriter diktatörlüğü) bu uğru, uzun vadede hep aynıdır: Şu ya da bu biçim altındaki burjuvazi.

Bütün bunların çözümü ve cevabı nedir? Bu kitap boyunca serimlediğim göstergeler, Avrupa'nın hemen her köşesinde yürütülmekte olan birçok çalışmalar, araştırmalar ve tartışmalar, hâlihazırda süren kısmi deneyler (bölgesel, beldesel, özyönetimsel) bir reçete-çözüm değildirler, çünkü bu soruların cevabı henüz yok. Hangisi olursa olsun bazı klasiklerin kutsal metinlerinde kuramsal yönden garanti edilmiş model olarak da yok. Ve bugünü kadar tarih de sosyalizme giden demokratik yolda başarıya ulaşmış örnek göstermedi: buna karşılık sakınılması gereken olumsuz örnekler ve üzerinde uzun uzun düşünülmesi gereken hatalar verdi, bu da az şey değildir. Hiç şüphesiz ve elbette gerçekçilik (proletarya diktatörlüğünün, ya da ötekilerin, iyi düşünen yeni-liberallerin gerçekçiliği) adına şu ileri sürülebilir: Eğer demokratik sosyalizm henüz hiçbir yerde var olmadıysa, nedeni imkânsız olmasıdır. Belki: Kaçınılmaz bir demokratik ve sosyalist devrimin birtakım sarsılmaz yasalarında temellenen bin yılcı îmana da, demokratik sosyalizmi sahiplenen bir partinin desteğine de artık sahip değiliz.

Ama bir şey kesindir: sosyalizm ya demokratik olacaktır, ya da olmayacaktır. Kaldı ki, sosyalizme giden demokratik yol konusunda iyimser olmak, bu yolu bize kolay ve tehlikesiz bir kral yolu olarak düşündürtmemelidir. Tehlikeler vardır, ama bir bakıma yerleri değişmiştir: Uç noktada, tehlikeler, bizlerin tepeden tırnağa belirlenmiş kurbanları olarak toplama kamplarına ve katliamlara doğru kendi ayaklarımızla ilerlememizdedir. Buna şöyle cevap vereceğim: Tehlikeyse tehlike, bu, sonuçta bir Kamu Selâmeti Komitesi'nin ya da birkaç proletarya diktatörünün bıçağı altında can vermezden önce başkalarını katletmekten her türlü şıkta daha iyidir.

Demokratik sosyalizmin ancak bir tek biçimde kesinlikle sakınılabilecek tehlikeleri: Dingin kalmak ve ileri liberal demokrasinin getirdiği koşullar ve sulta altında dümdüz ilerlemek. Ama bu bir başka hikâyedir...

epos

KLİNİĞİN DOĞUŞU
MICHEL FOUCAULT

Fransızcadan Çeviren: İnci Malak Uysal

"Bu kitap tıbbî gözlemin ve yöntemlerinin gelişimini en fazla yarım yüzyıllık bir tarih dönem boyunca inceler. Bununla birlikte söz konusu olan yarım yüzyıl, silinemez bir kronolojik eşik olarak ortaya çıkan dönemlerden biridir: Bu, acının, karşı doğanın, ölümün, kısaca hastalığın tüm karanlık özünün, doğduğu, yani insan bedeninin görünür ve sağlam, kapalı ama erişilebilir derin mekânında, aynı zamanda hem aydınlanıp hem kendini yok ettiği ândır. Tamamıyla görünmez olan, kendisini birdenbire bakışın açıklığına sunar ve bunu öyle basit, öyle dolaysız bir görünme hareketiyle yapar ki, daha iyi yapılmış bir deneyin doğal karşılığı gibi görünür. Öyle sanıyoruz ki, binlerce yıldır ilk kez, kuramlardan ve düşlemlerden kurtulan hekimler, kendileri için ve önüne geçilememiş bir bakışın saflığı içinde, deneylerinin nesnesini tutmaya razı olmuşlardır.

AHLÂKSIZ FİL:
21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi
WILLIAM K. TABB

İngilizceden Çeviren: Ercüment Özkaya

"Tarihsel bilinçteki dönüm noktalarının meydana geldikleri anda fark edilmeleri zordur.

Küreselleşme, karşı konulmaz bir süreç olabilir. Fakat alacağı biçim kaçınılmaz değildir ve kapitalist birikimin şu anda dünya ölçeğinde yürütülüş tarzı sürdürülemez niteliktedir. Kısacası, küreselleşme, göreceli iktidar ilişkileriyle, değişim kadar bağımlılıkla ve ötekinin nasıl evcilleştirileceği ya da direnişe itileceğiyle ilişkilidir. Sıradan bir teknik konu olmanın çok ötesinde, derinlemesine siyasi bir süreçtir.

Bugünü tarih olarak görmek, aynı zamanda kendimizi bu tarihi şekillendirebilecek varlıklar olarak görmektir."

epos

epos

MARX'IN EKOLOJİSİ:
Materyalizm ve Doğa
JOHN BELLAMY FOSTER

İngilizceden Çeviren: Ercüment Özkaya

"Bu kitabın amacı, Çağdaş Yeşil kuramda kabul edilen yaygın görüşün aksine, tarih biliminin ekolojik düşünce biçimlerini nasıl geliştirdiğini daha doğrusu nasıl mümkün kıldığını vurgulamak olduğu kadar, bugün çok büyük bir ihtiyaç duyduğumuz toplumsal dönüşümü ekolojik bir tarzda insanın doğayla ilişkisinin dönüştürülmesine bağlayan devrimci bir görüşü anlamak ve geliştirmektir."

Marx'ın ekoloji gibi hayati bir mesele hakkında da söyleyebilecek ciddi sözleri var...

Ekolojik perspektifin imkânlarını, felsefi, sosyolojik, tarihsel ve bugünkü hayatımızı da gözden kaçırmadan inceleyen sıkı bir kitap J. B. Foster'in *Marx'ın Ekolojisi*.

İDEOLOJİ VE ÜTOPYA
KARL MANNHEIM

Almancadan Çeviren: Mehmet Okyayuz

Toplumsal belirlenmişlikten kurtulmak mümkün müdür?

Mannheim, belirlenmişliğe en çok tâbi olanların özgürlükten bahsedenler olduğu, öte yandan, toplumsal belirlenimde ısrar edenlerin, *paradoksal* bir biçimde, bu belirlenmişliğin üstesinden gelme konusunda en avantajlı konumda olduğu görüşündedir.

Ezilenlerin 'bilinen' argümanlarının uçuculaştığına ilişkin yaygın bir kabulün olduğu günümüzde, *İdeoloji ve Ütopya*'nın, ezilenlere argüman arayışı için bir eksen olacağı umulur.

epos

epos

DEMOKRATİK PARADOKS

CHANTAL MOUFFE

İngilizceden Çeviren: A. Cevdet Aşkın

Demokratik Paradoks'ta, tartışılan konular Chantal Mouffe ile Ernesto Laclau'nun *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'de başlattıkları ve yazarların kendilerini tanımlamalarıyla post-Marksist ya da radikal demokrat kuramın–*politik ve pratik argümanlarının da*–geliştiriliyor olması açısından önemlidir.

"Sağ ve solun ötesine geçme gereğini savunanlar, içinde yaşadığımız küreselleşen, refleksif toplum tipinde, ne muhafazakârlık ne de sosyalizmin yeterli çözümler sunabileceğini ileri sürerler. Kuşkusuz durum böyledir. Dahası, politik pratikte, sol ve sağ kategorilerinin giderek daha fazla bulanıklaştığı da doğrudur. Ama, bizim görevimiz, solu, eskiliğini ilan etmek için değil demokratik mücadeleyi yeniden canlandırmak için yeniden tanımlamak olmalıdır.

DEVLETE KARŞI DEMOKRASİ

Marx ve Makyavel Momenti

MIGUEL ABENSOUR

Fransızcadan Çevirenler: Zeynep Gambetti, Nami Başer

Bu kitapta bütün zamanların çağdaşı olan ve iki "modern" kuramcı yanyana getiriliyor.

"Bir Makyavel momentinde miyiz? Eğer öyleyse bu dönem, politik ilke ile özgürlükçü bir hevesin karşılaşması ve birbirine yakınlaşması değil midir? Bir yandan totaliter tahakkümün şiddetiyle kararan ufukta gün ışığının yeniden belirdiğini, modern politikayı sürekli uğraştıran özgürlükçülüğün bir kez daha benimsendiğini ya da yeni yönlere çekildiğini görüyoruz. Nasıl olur da özgürlük yasaya karşı değil de, yasayla birlikte, onu doğuran özgürlük arzusuyla birlikte düşünülmez; nasıl olur da özgürlük iktidara karşı değil de, insanların ortak eylemlerinin sonucu olarak kurgulanan bir iktidarla birlikte teorileştirilmez? En önemlisi, nasıl olur da özgürlük, politikaya karşı, ondan kurtulmak istermişçesine değil de, özgürlük arzusunun asıl nesnesi olarak algılanmaz?

Özgürlükçü ilhamla beslenen politika, dünya ve ölümlü insanların kaderine çözüm üretme çabası olarak değil, bunlara dair hiç sonlanmayacak bir sorgulama olarak yaşanmalıdır."

epos

epos

SAVUNMASIZ GEZEGEN: çevrenin kısa ekonomik tarihi

JOHN BELLAMY FOSTER

İngilizceden Çeviren: Hasan Ünder

Bugün karşı karşıya olduğumuz çevre yıkımının nedenleri ne biyolojiktir ne de tek tek bireylerin tercihlerinin bir sonucudur. Sorunun kökleri üretim ilişkilerinde, teknolojik zorunluluklarda ve egemen toplumsal sistemlerin ayırıcı özelliği olan ve tarihsel olarak koşullanmış demografik eğilimlerdedir. Öyleyse, çevre krizine çare bulmak için ortaya atılan önerilerin çoğunda görmezden gelinen ya da önemsiz görülen şey, çevrenin kötüleşmesinin sadece küçük teknolojik temellerini kurcalamak değil, onun daha büyük toplumsal temellerini eyleme geçerek dönüştürme gerekliliğidir. Başka deyişle, krizin kökleri toplumsaldır, doğa ile toplum arasında sürdürülebilir bir ilişki kurmak; tarihsel ilişkilerin küresel ölçekte dönüştürülmesini gerektirir.

ŞİDDET ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

GEORGES SOREL

Fransızcadan Çeviren: Anahid Hazaryan

İşte, elimizin altında oldukça kötü bir üne sahip olmakla birlikte gelecek kuşakları zehirleyecek şeytani fikirler içeren bir kitap bulunuyor. Art arda, belki de aynı zamanda, milliyetçi aşırı sağ ile devrimci aşırı sol, faşistler, teröristler her kesimden totaliterler "Şiddet üzerine düşünceler"e gönderme yaptılar.

Herkes bu kitabın Mussolini'nin, en azından onun söylediklerine dayanarak, başucu kitapları arasında yer almış olduğunu bilir. Ancak aynı zamanda kitabın *Antonio Gramsci*'nin başucunda da bulunduğundan haberdardır. Hatta yaygın bir fıkraya göre, hem İtalya'daki faşist yönetim hem de SSCB, Fransız hükümetinin ortada bıraktığı George Sorel'in cenazesini kaldırmak için girişimde bulunmuştur. Fransa'da, Action française'in monarşistleri bu lanet kitabı gerçek anlamda sahiplenmeyi başaramadıysalar da cumhuriyetçilerin kitaptan nefret etmesi için ellerinden geleni yaptılar. Demokratlar ve liberaller genel anlamda, muhaliflerin yazara duyduğu saygı nedeniyle kitaba sırt çevirdiler.

Ama iki Marksist: Lenin ve Gramsci, hakkında çok söz söylenen bu şiddet/devrimci kopuş adamına saygıyla bakıyorlardı.

epos

epos

BİRİCİK MODERNİTE

FREDRIC JAMESON

Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme

İngilizceden Çeviren: Sami Oğuz

Jameson, Modernizm problematiğinin "*Biricik Modernite*"deki yeni yorumunda, her iki kavramın da (sanatsal modernizm ve modernlik) bozulduğu ancak bununla birlikte teorileştirme iddiasında oldukları fenomenlerin doğasıyla ilgili ipuçları verdikleri sonucuna ulaşmaktadır.

Jameson'ın, muhtemelen bu geç dönemde dahi zihinlerden çıkarılamayan sanatsal modernizm ve modernite terimlerine ilişkin sağduyulu ve dikkatli incelemesinin, bugünkü politik ve sanatsal durum tartışmalarının ilerlemesinde yardımcı olacağını umuyoruz.

CİNSEL KİMLİKLER

Nefertiti'den Emily Dickinson'a Sanat ve Dekadans

CAMILLA PAGLIA

İngilizceden Çevirenler: Didem Atay, Anahid Hazaryan

Camille Paglia, "Doğa nedir? Sanat nedir? Sanatçı neden ve nasıl yaratır? Cinsellik nedir? Cinsel kimliklerimiz nasıl oluşmuştur? Cinsel özgürlük nedir? Cinsel kurtuluş nedir? Cinsel özgürlük ve cinsel kurtuluş talepleri modern bir aldanma mıdır?" Feministler ve liberaller insan doğası ve cinselliği nasıl oluyor da yanlış yorumluyorlar? Sorularını "*akla, duygu ile can vermeye*" çalışarak cevaplıyor.

Cinsel kimliklerimiz ve cinsel rollerimiz farkında olmadan yaşadığımız hayatımızdaki özgürlük arayışını ve talebini köleliğin insana tatlı gelen bir başka biçimine dönüştürmüyor mu?

epos

epos

KAPİTALİZMİN KÖKENİ: geniş bir bakış

ELLEN MEIKSINS WOOD

İngilizceden Çeviren: A. Cevdet Aşkın

Kapitalizmin çoğu Marksizmle bağlantılı olmak üzere sayısız eleştirisi yapıldı. 'Marksizm adına ya da "yeni" Marksizmler adına, post-Marksizm adına ya da daha "uzakta" çeşitli muhalif kesimler adına yürütülen birçok kapitalizm eleştirisi, bugünün kapitalizmi karşısında trajik biçimde etkisiz kalmıştır.' "Kapitalizmin kökeni tartışmalarındaki pek çok Marksist, Marksist olmayan tarihçilerden etkilenmiş" ve "kapitalizmi insanî gelişimin doğal bir sonucu olarak kabul etmiştir". Dahası bu kabul, yani "kapitalizmin doğallaştırılması, geçmişe ilişkin anlayışımızı sınırlayarak kapitalizmin aşılamayacak/geçilemeyecek bir olgu olarak kabul edilmesine, geleceğe ilişkin umut ve beklentilerimizin – gerçek bir alternatif olarak sosyalizm düşüncesinin imkânlarının – de kısıtlanmasına yol açmıştır."

MARX ve DOĞA: Al-Yeşil Bir Perspektif

PAUL BURKETT

İngilizceden Çeviren: Ercüment Özkaya

"Nihayet biri çıkıp, Marx ve çevre üzerine, Marx'ın ilk felsefî eserlerinin ötesine geçen ve olgunluk dönemi ekonomi politik eleştirisinin ekolojik potansiyelini keşfeden bir kitap yazmış bulunuyor!
Paul Burkett'ın *Marx ve Doğa*'sı bir ufuk turudur. Şu anki küresel yıkım sisteminden kaygı duyan herkesin ve özellikle de adil ve sürdürülebilir bir çıkış yolu aramakta kararlı olanların ilgisine."
John Bellamy Foster

epos

epos

İNSAN, POST-İNSAN,
DOMINIQUE LECOURT

Fransızcadan Çeviren: Hande Turan Abadan

Post-insanlık çağına adım attık mı? Biyoteknolojiler; klonlanmış koyundan sonra kopyalanmış bebekler, genleri değiştirlmiş bitkiler, hormonlu gıdalar, bilgisayar. robotlar... "İnsan doğası" nereye götürülüyor? Biyolojik bir felaketle mi karşı karşıyayız? Bütün bunları yapmakla, İlahi gücün yani Tanrını iine karışmış olmuyor muyuz?

İçiçe yaşadığımız teknik-teknolojik üretim süreciyle, "insan doğasına" ve "doğal hukuka" geri dönüş yollarını araştıran teolojij-metafizik tezlerin ortasında ve egemenliği altında duruyoruz. Oysa bir üretim süreci olan teknolojinin (toplumsal yaşam ilişkileri anlamında da) geriye doğru gidebilmesinin imkanı yoktur. Olsa olsa teknolojinin politik-ekonomik eklemlenme biçimleri üzerinde durabilir ve bu eklemlenme biçimlerine karşı konjonktürel politikalar geliştirebiliriz.

SERMAYE İMPARATORLUĞU
ELLEN MEIKSINS WOOD
İngilizceden Çeviren: Sami Oğuz

Sermaye İmparatorluğu' geçmişten bu yana varolan çeşitli unsurları yeniymiş gibi algılayan, ya da yaşadığımız süreçte ortaya çıkan yeni gelişmeleri eşsiz gelişmeler olarak gören ve gerçekten de yeni olan değişmeleri abartarak niteliksel anlamlar yükleyen "tarihsel perspektif yoksunluğu"na cevap niteliği taşıyan bir kitap.

"Tarihsel perspektif yoksunluğu"nun bizi kapitalist imparatorluğa karşı direnişte güçsüz bıraktığını ısrarla vurgulayan 'Sermaye İmparatorluğu', hem şu ânki siyasal duruma bir cevap hem de kapitalist emperyalizmi yönlendiren unsurlar hakkında analitik/tarihsel bir araştırma.

epos

Kapitalizm ve modern kapitalist devlet nasıl işler? İktidar nedir? Totalitarizm nedir? Siyasal mücadele nedir? Muhalefet nedir? İktadara karşı direniş nasıl olmalıdır? Sosyalist ülkelerin ve devletlerin temel problemi nedir?

Devlet, İktidar, Sosyalizm; Poulantzas'ın zamansız ölümünden önce yayımlanmış olan son kitabıdır. '*Devlet, İktidar ve Sosyalizm*' Poulantzas'ın kuramsal ve siyasal paradigmasının en açık yanını, muhtemel ki siyasete bağlılık çabasını göstermesi nedeniyle önemlidir.

'*Devlet, İktidar ve Sosyalizm*'de "Bugün devlet ve iktidardan kurtulabilen, ama aynı zamanda da onlardan söz etmeyen kimse var mı? Bu yüzyılın tüm siyasî kuramı, açık ya da örtük bir biçimde, temelde hep aynı soruyu sorar: Devlet, iktidar ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişki nedir? Bu konuda Marksizmin kendi yolunu açması gerekti. Max Weber'den beri, her siyasî kuram kâh Marksizmle söyleşim içindedir, kâh ona karşı tavır almaktadır. Her türlü şıkta, kim hâlâ iktidar ile egemen sınıflar arasındaki ilişkiyi inkâr etmeye kalkışabilir ki?" sorusunu soran Poulantzas, özellikle iktidar konusunda önemli tezleriyle bilinen Foucault'nun ve Deleuze, P. Bourdieu, Ranciére gibi düşünürlerle Frankfurt Okulu temsilcilerinin iktidarın ve modern devletin temel düzeneklerini indirgeyici bir mantıkla gözden kaçırdıklarını öne sürüyor. Poulantzas'a göre iktidar ve modern devletin temel düzeneklerinin gözden kaçırılması aksi yönde görünen sol-teknokratçılık ve Marksist dogmatizmle bu düşünürler arasında sessiz bir uzlaşma sağlanmasına neden olmuştur. Uzlaşmanın karşılığı basittir: Devlet ve iktidarın genel organları karşısında eylemsizlik.

Poulantzas son bölümde R. Luxemburg'un yanında durarak "sosyalist yasallıktan uzaklaştılar" diye eleştirdiği reel sosyalizmlere alternatif bir demokratik sosyalizm projesi öne sürüyor.

Bu kitap, Poulantzas'ın eski düşüncelerinden vazgeçtiği ya da artık "siyasal dönüşümünü" tamamladığı bir eser olarak kabul edilse de aslında reel sosyalizmlerle, sol-teknokratçılığın, ve de 'yeni filozoflarla' yeni-sol'un iktidara ve modern devlete dair görüşlerinin eleştirisine ayrılmıştır.

ISBN: 975-6790-43-1

9 789756 790434

epos Bilim-Felsefe-Politika